

Mong Attila

KÁDÁR HITELE

M o n g A t t i l a

KÁDÁR HITELE

*Amagyar államadósság története
1956-1990*

Libri Kiadó
Budapest

© 2012, Mong Attila
Fotók © 2012, MTVA

A kötet megjelenését támogatta a

Közép-európai
Brókerképző
Alapítvány
www.fifoerkepfu.hu

az Open Society Foundations és a Hoover Institution

Szerkesztette
Farkas Zoltán

www.libri-kiado.hu
www.nyugatiter.hu

Felleadó kiadó a Libri Kiadó ügyvezetője
Felelős szerkesztő: Dávid Anna
Olvasószerkesztő: Kótai Kata
Borítóterv: Café Design, Seidl Mika
Műszaki vezető: Kovács Balázs Sándor
Nyomdailelőkészítés: atlantis
Készült 2012-ben a Szekszárdi Nyomdában
Felelős vezető: Vadász Katalin
ISBN 978-963-310-128-5

TARTALOM

Bevezet	7
Köszönetnyilvánítás	12
Elhang 1957. május 1.	15
I. Kádáralkuja 1957-1961	49
II. A BARNA KENYÉRT L A REFORMIG 1962-1968	73
III. Levelek Mr. K-nek 1966-1968	97
IV. A HÁROMHATVANAS KENYÉR VÉGE 1969-1979	127
V Esernycsere viharban 1980-1982	171
VI. Gyorsítás a csúszás felé 1983-1988	221
Utóhang 1989. július II.	275

Függelék

Életrajzok	295
Főbb gazdasági mutatók	304
Gyakran előforduló fogalmak	307
Levéltári források	310
Felhasznált irodalom	312
További irodalom	314
Jegyzetek	315
Névmutató	337

BEVEZET

Nem állítom, hogy kristálytishta emlékeim vannak, de annyit bizonyosan visszatudok idézni, hogy gyermekkorom színhelyén, Lovasberényben egyáltalán item jól sült el az 1979 júliusában bejelentett nagyarányú áremelés. Valami rémlik valamiféle döbbsent ámulatról, hogy ilyen egyáltalán el fordulhatott, és beszélgetésekről, hogy most már akkor semmi sem lesz olyan, mint régen. Alig tízéves voltam, de emlékeimbe visszavonhatatlanul beleégett, hogy egyik napról a másikra 3 forint 60 fillérről 15 forint 40 fillérré emelkedett a kenyér ára, és az is, hogy valamikor ezután megszűnt az 50 filléres kiscigánybűböl a Zöldfa cukrászda fagyaltpultjánál. Megértettem, hogy nyakunkon a válság. Begyűjtött hát mégis.

Homályos emlékeim vannak arról is, hogy az 1980-as évek elején az osztályfőnöki órák egy része az aktuális politikai helyzet értékelésével telt. Minden héten valamelyikünknek össze kellett foglalni a *Népszabadság* alapján, mi történt országban-világban. Odalent éppen a gázcseretelep felé bicikliztek az emberek, nekünk odabent az afgán belpolitikáról, Nadzsibullah elnök pozíciójáról, a SALT-II-egyezmény ratifikálásáról, az Indira Gandhi elleni merényletről, Mitterand megválasztásának jelentőségéről és persze a kapitalista társadalom általános válságáról kellett beszélgetnünk. Majd egyszer csak, derült égből villámcsapás, arról, hogy 1982 májusában Magyarország csatlakozott a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz, a kapitalista világ két fontos szervezetéhez. Csak annyi rémlik, hogy éreztem, ezzel azért valami nem stimmel.

Élesen megmaradt viszont az, amikor a lovasberényi iskola igazgatója - ugyanaz a személy egyébként, aki nagyjából ugyanebben az időben a várható sokkoló élmény miatt megtiltotta az általános iskolásoknak a *Nyolcadik utas: a Halál* című, magyarul beszélő amerikai tudományos-fantasztikus film megtekintését a helyi moziban - az egész iskolának kötelezően elrendelte a Brezsnyev-temetés élő közvetítésének megtekintését. „Világtörténelmi esemény” - mondta 1982 novemberében, és mi ennek a kijelentésnek a súlyát átérteztve ott ültünk a Videoton tévékészülék előtt. Aztán 1984 februárjában megint, mert Andropov pártfőt titkárt temették. És 1985 márciusában ismét, hogy Csernyenko világtörténelmi

jelent ség búcsúztatóját követhessük él ben. Akkor még mindenki azt hitte, hogy az addig megismert történelemnek sosem lesz vége, holott a rendszer már hullaszagot árasztott magából.

Válság, infláció, adósság, hiány, megszorítások, áremelések, reformok - egész gyermekkoromban ezekkel aszavakkal kellett együtt élnem. A rendszerváltáskor, 1989-1990-ben azonban úgy látszott, hogy a felnőtt életemmel végre új korszak kezd dik. Néhány nehéz év után ezeket a fogalmakat majd szépénél lehet felejtetni, mert Magyarország képes lesz kihasználni a világtörténelemben egyedülálló csillagállást, képes lesz olyan új korszakot kezdeni, amelyben a szabadság jólétet, kiegyensúlyozott gazdasági fejlődést hoz. Akkor úgy látszott, hogy az 1970-es, 1980-as évek súlyos adóssága, Kádár hiteleinek öröksége pár év alatt ledolgozható. Visszafizetjük a kölcsönöket, velük együtt pedig magunk mögött hagyjuk annaka korszaknak az összes ny gét és hibáját. Nehéz volt elképzelni, hogy a Kádár-korszak gazdaságpolitikai baklövésai a szabadság és demokrácia körülményei között is megismétl dhetnek.

Az első néhány viszontagságos év után újabb viszontagságos évek következtek, Magyarország 1998-ra kikerült ugyan az IMF szoros felügyelete alól, de a 2000-es évek elején mintha megismétl dött volna a kés Kádár-korszak, aminek örökségét is, addigra azt hittük, már régen megszabadultunk. Magyarország a nemzetközi szervezetek (IMF, EU) óvó figyelmeztetése ellenére, szuverenitása teljében olyan értelmetlen adósságnövel politikába kezdett, amely a 2008-as pénzügyi, majd az azt követ és máig tartó gazdasági válság idejére ugyanolyan védtelenné tette, mint 1982-ben volt. És ugyanúgy, ahogyan akkor, ismét az IMF-hez kényszerült menekülni ácsod el is.

Ennek a könyvnek az ötlete 2008 szén érlel dött meg bennem, pontosan akkor, amikor a magyar kormány cs a jegybanka Nemzetközi Valutaalappal és az Európai Unióval tárgyalt a segítségnyújtásról. Az IMF-t is IMF-ig tartó szomorú gazdaságpolitikai ív nyilvánvalóvá tette ugyanis, hogy a Kádár-korszak adósságát csak pénzügyi értelemben sikerült törleszteni. A Kádár által felvett hiteleknek létezik egy olyan öröksége is, amelyet is valószínűleg csak generációkon keresztül és olyan drámai tapasztalatok árán lehet majd megszabadulni, mint amelyeneket a 2008-as válság hozott el. A könyvet azért írtam meg, mert azt gondoltam, hogy a Kádár-korszak eseményeinek és örökségének jobb megismerése talán könnyebbé teszi ezt a tanulási folyamatot. Nem melleleg pedig jobban megismerem a korszak politikai döntéseinek azt a részét, amelyekről az 1980-as évek elején, az osztályf - nőki órákon nem volt alkalmunk beszélgetni.

Fontos tehát éppen ezért megjegyezni, hogy ez nem egy közgazdasági szak-könyv. Jóllehet gazdasági végzettséggel és érdeklődéssel felvértezve közelítettem meg a témát, mégsem céлом, hogy bemutassam, hova ment el az a rengeteg pénz, amelyet Kádárék hitelben fölvettek, az ugyanis sajnos túlságosan is nyilvánvaló. Nem akartam, és értelemszer en nem is tudtam volna újraírni a létez és kötetekre rúgó közgazdasági irodalmat, amely a szocialista gazdasági berendezkedés, a tervgazdaság vagy a KGST működésének értelmetlenségeivel foglalkozik. Ezek a könyvek remekül leírják, hogy a devizakölcsönök hogyan folytak el a gazdaság működési mechanizmusának alapvető hibái miatt (lásd mindenekelőtt Kornai János *A hiány vagy A szocialista rendszer* című műveit). Ugyanígy nem volt célom részletesen elemezni, hogy a szocialista korszak eladósodása mennyiben illeszthető be a magyar gazdaságot korábbi korszakaiban is jellemző alapvető eljárási hiány miatt „kódolt” - eladósodási hullámok sorába, vagy éppen mennyiben különbözik tőlük. Ez a közgazdászok és gazdaságtörténészek által szintén bőségesen feldolgozott háttér csak annyiban jelenik meg a könyvben, amennyiben a történet megértése szempontjából nélkülözhetetlen. (Lásd például Berend T. Iván - Csató Tamás: *Evolution of the Hungarian Economy 1848-1989*.)

Mindezek miatt a témához mérten kifejezetten kevés adatot, még kevesebb táblázatot, grafikont kap az olvasó, ezek nagy része is a Függelékben található. Az adatokkal kapcsolatban ráadásul megjegyzendő, hogy a vizsgált korszakban nem egyszer en kozmetikázott, hanem alapvetően hamis statisztikákat közöltek a vezetők az ország helyzetéről, még a nemzetközi szervezetek felé is, saját polgáraikat pedig megkímélték ezektől a kellemetlenségektől, azaz hallgattak róluk. Az adatok bemutatásánál ezért rendszeresen ki kell majd térni arra, hogy a valós számok mennyiben tértek el a forrásokban közöltektől.

A számokhoz, közgazdasági elemzésekhez képest sokkal inkább az foglalkoztatott, hogyan születtek meg az adóssághoz vezető gazdasági döntések. Kik voltak a döntéseket meghozó politikusok, közgazdászok, mik voltak a motivációik, látták-e, és ha nem, miért nem a nyilvánvaló hibákat, milyen viták kísérték vagy éppen nem kísérték ezeket a katasztrofális lépéseket, hogyan befolyásolta a devizaadósság, a nemzetközi pénzügyi világ, az IMF és a Világbank a magyar gazdaságpolitikai döntéseket? Azt kerestem, hogy mennyiben voltak kénytelenek követni el bár Moszkva, majd Moszkva és Washington kívánalmait a döntéshozók, mennyiben magyar kútfőből és mennyiben a nemzetközi szervezetek igényei miatt, lényegében a kölcsönök megszerzéséért cserében lett például olyan az 1980-as évek magyar reformfolyamatának a története, mint amilyen végül lett. Meggyőződésem

ugyanis, hogy az 1980-as évek eseményei, döntései, gazdaságpolitikai, politikai, társadalmi és kulturális mintái alapvetően meghatározták a rendszerváltás utáni Magyarország történelmét is.

Az anyaggyűjtés során a legnagyobb izgalmat az okozta, hogy kivételes lehetőséget kaptam a Nemzetközi Valutaalap archívumában való kutatásra Washington D. C.-ben, ahol Magyarországgal kapcsolatban több ezer oldalnyi iratanyagot volt alkalmam átnézni, és ezekről fotómásolatot készíteni. Döbbenetes volt meg tapasztalni, hogy az IMF archívumában a korszak magyar történelmének felbecsülhetetlen értékű iratanyaga szabadon kutatható, miközben a hazai levéltárakban egészen más a helyzet. Az adóssággal, a Nemzetközi Valutaalappal, a Világbankkal kapcsolatos iratanyag Magyarországon rendkívül gyér. Egyrészt mert nyilvánvalóan manipulációk és lopások tépázták meg a gyűjteményt, másrészt mert a dokumentumok egy része érthetetlen módon még most is minősített, szigorúan titkos vagy szolgálati titok besorolású, a kutatók eltiltást is kaptak, és eredmény nélkül kértem ezen minősítések feloldását. Washingtonban ezzel szemben szabadon elolvashatók a Budapestre látogató szakemberek feljegyzései, egymás közötti levelei, a magyar tárgyalópartnerekkel folytatott megbeszélések részletes jegyzőkönyvei, sokszor még a szállodafoglalás nehézségeiről szóló beszámolók vagy költségelszámolások is. Az IMF rendkívül alapos szakemberei mindenről mindent feljegyeztek, mindent dokumentáltak, és ezért nem lehetünk eléggé hálásak nekik. A korszak magyar pártdokumentumainak bikkfanyelvével, ködösítésével, merevségével és humortalan szavazásával szemben ezek az iratok többnyire kendetlen színtességgel és nem kevés humorral beszélnek a magyar tapasztalatokról. Ezekből a papírokból a korszak magyar gazdaságtörténelmének eddig nem ismert olvasata is feltárul, így a könyv – talán kijelenthetem – azoknak is szolgál újdonsággal, akik kortársként vagy szemtanúként éltek át az eseményeket. Most megtudhatják például, miként vélekedtek róluk a tárgyalóasztal másik oldalán. Elsőként dolgoztam fel a korszakban az adóssággal, az IMF-tárgyalásokkal kapcsolatos állambiztonsági jelentéseket is, amelyek bizonyos eseményeket szintén új megvilágításba helyeznek. Ám bár ezen időszak befolyásos döntéshozói közül egyre kevesebben vannak életben, nagy örömmel szolgált, hogy alkalmam nyílt többükkel (pl. Tímár Mátyással és Pulai Miklóssal) interjút készítenem.

Végül nem tagadhatom, hogy a könyv elkészítése során befolyásolt egy különös élmény is. A 2008 végétől 2012 nyaráig tartó időszakban, amelynek során – rendes újságírói munkám mellett – itthon és külföldön anyaggyűjtéssel, interjúk készítésével, levéltári és könyvtári munkával foglalatostkodtam, Magyarország

mindennapjait és az én életemet is alapvetően meghatározták az államadóssággal, a devizahitelekkel, a svájcifrank-kamatokkal, az euróárfolyammal és az IMF-fel kapcsolatos gazdasági, politikai és kávéházi viták. Ezek alól, ha akartam volna, sem tudtam volna magam kivonni. A legfurcsább azonban éppen az a tapasztalat volt, ahogyan a jelen és amiilt gyakran összeecsúszott. Sokszor hagytam abbaegy-egy 1980-as években leírt mondat olvasását, hogy utánanézzek az interneten, mi is történik Budapesten 2010-2011-ben, és szinte mindig az volt az érzésem, mintha az 1980-as években félbehagyott történet folytatódna. Dermeszt volt az az érzés, hogy kulturális értelemben, a döntéshozók és az emberek fejében majdnem ugyanott tartunk, mint 1985-ben, és ha változnak is a dolgaink, ezen a síkon csak lassan. Sajnos nagyon sok minden - talán az eltelt majdnem harminc évhez képest történelmi értelemben túl sok minden - visszaköszött a jelenben az 1980-as évek pártvitáiból, politikai retorikájából, az IMF-fel való ellentmondásos viszonyból. Ezért - bár igyekeztem meg rizni a kell történelmi távolságot - a könyvben néhány er sen áthallásos részletre is kitértem. így kiderül például, hogy miért akarta a magyar politikai vezetés 1984-ben kitörölni a Magyar Népköztársaság elnevezést az IMF bels levelezéséb l, és miért akarták egyszer en Magyarország-nak neveztetni az országot. Megtudhatjuk, hogyan próbáltak a magyar illetékesek 1988-ban valamilyen koherens és hihet hazugságot kitalálni az IMF el tt egy véletlenül kiszivárgott valós statisztikai adattal kapcsolatban.

Reményeim szerint olyan könyv kerekedett ki a többéves munkából, amely egyszerre mutat be egy korszakot, szórakoztat és talán el is gondolkodtat.

Jó olvasást!

Budapest, 2012. június
Mong Attila

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Amikor hosszas gondolkodás után, valamikor 2009 nyarán elkezdtem ennek a könyvnek a munkálatait, magamsem gondoltam volna, mekkora fába vágtam a fejszemet. Ezért különösen fontos nekem, hogy megemlítsen azokat, akik szakmailag, anyagilag vagy lelkiileg támogattak. Bármilyen közhelyesen hangzik, mégis igaz: nélkülük ez a könyv soha nem jött volna létre,

Mindenekel tt köszönöm az Open Society Foundations (OSF) és a Hoover Institution anyagi támogatását, amely hozzásegített ahhoz, hogy itthon és az Egyesült Államokban is szerteágazó levéltári kutatásokat végezhessek, a Közép-Európai Brókerképz Alapítvány pénzügyi hozzájárulása pedig a könyv kiadásának hátterét teremtette meg. A pénz mellett azonban legalább annyira fontos volt az a biztatás, amit az OSF-nél Koncz Katalintól és Nizák Pétert l kaptam: mindketten hittek abban, hogy képes leszek ennek a bonyolult témának a feldolgozására. A kaliforniai Hoover Institution támogatása nélkül soha nem jutottam volna el az IMF washingtoni archívumába, márpedig az ott található levéltári anyag nélkülözhetetlen volt a könyv megírásához. Köszönet ezért az intézet igazgatóhelyettesének, Richard Sousának, áld az addigi szakmai pályafutásom és egyetlen ajánlólevél alapján érdemesnek tartott az ösztöndíjra. Hálás vagyok a Brókerképz Alapítvány kuratóriumának és különösen az elnöknek. Martin Hajdú Györgynek, aki már nem el ször tüntetett ki bizalmával. Sokat köszönhetek Halmos Adámnak, a Libri Kiadó vezetőjének is, aki felvállalta a könyv kiadását.

Nagy megtiszteltetés, hogy elfogadta a felkérést és a könyv szerkesztje lett az általam nagyra becsült újságíró, Farkas Zoltán, aki nem mellesleg a korszak kiváló ismerje. Megjegyzései és átalakítási javaslatai rengeteget javítottak a könyv kéziratán. Hasonlóképpen sokat jelent nekem, hogy többen vették a fáradságot, és kérésemre végigolvasták az első változatot: Vajda Éva, egyik korábbi könyvem szerkesztje ezúttal is kíméletlen és hasznos kritikusnak bizonyult, Domány András piros felkiáltójelei és javításai lényeges apróságokra hívták fel figyelmemet, arendszerváltást gyerekefj el átél Kovács Ildikó észrevételeinek hálapedig remélhet azok is jobban megértik a könyvet, akik az 1980-as éveket csak hallomásból ismerik.

Óriási élményt jelentett, hogy magyarországi kutatóként egy évig együtt dolgozhattam Anne Applebaummal új könyvének megírásán, így alkalmam nyílt látni, hogyan dolgozik egy hasonlóan komplex témánegy Pulitzer-díjasamerikai újságíró. Elhivatottsága, alapossága, újságírói munkamódszere és nem utolsósorban baráti jó tanácsai felbecsülhetetlenek voltak számomra. A kutatás során többször hasznos iránymutatást kaptam két közgazdásztól: Pogátsa Zoltán néhány szakmai alapkérdés tisztázásában segített, Király Júlia pedig hasznos tippel, telefonszámokkal látott el az évek során.

Sokat köszönheteka levéltárosoknak, közülük is els sorban Sz. Kovács Évának, aki az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának mélyér l bányászott nekem el olyan iratokat és dossziékat, amelyeket el ttem valószínűleg senki sem látott még. Az 1956-os Intézet Oral History Archívumában Molnár Adrienne és Körösi Zsuzsanna segített eligazodni, és hálás vagyok a Magyar Országos Levéltár óbudai és Hess András téri kutatótermében dolgozó levéltárosoknak is.

Végül szívbe l köszönetét mondok családomnak és barátaimnak, közülük is els sorban Szilágyi Tibor Pálnak és Burucsné Taródi Ilonának türelmükért és támogatásukért.

Budapest, 1957. május 1. Kádár János, az MSZMP első titkára a felvonulók között a Hősök terén. MTI Fotó: Vigovszki Ferenc

EL HANG

1957. május 1.

„Hozzál nekem sínadrágot!”

Fekete Jánosné a Svájcban tartózkodó
férjének, 1956. október 23.

„A tér és a környező utcák megteltek. Kádár János, a nagygyűlés szónoka az emelvényre lépett”¹ - vezette be a korabeli filmhíradó narrátora ünnepélyes hangon a tudósítást, amely az 1957. május elsejei budapesti felvonulásról szólt. Az esemény ellenére százezres tömeg gyűlt össze a Hősök tere és az abból nyíló hatalmas Felvonulási téren, hogy meghallgassák a párt új első titkárát. Ameddig csak aszem ellátott, mindenhol álltak. Az emberek a munkásmozgalom vörös zászlaját és a piros-fehér-zöld magyar nemzeti lobogót lengették, sokak kezében apró májusfák szalagjait fűjtaaszél. Alig fél évvel azelőtt, 1956. október 23-án reggel még Sztálin szobra magasodott ugyanitt, amelyet aznap estére a kommunista diktatúra ellen fellázadt emberek ledöntöttek és darabokra szedtek. Kádár, aki előbb együttműködött a felkelés után megalakult, Nagy Imre vezette új kormánnyal, pár nappal rá elhagyta Budapestet, és november 4-én szovjet tankok kíséretében jött vissza a fővárosba, leverni a forradalmat.²

Az újonnan alakult Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) első titkára, egyben miniszterelnök véres kézzel látott neki hatalma kiépítésének: november 10-11-ére a szovjet csapatok segítségével felszámolta a fegyveres ellenállás gócait, aszélesebb társadalmi ellenállás letörésére pedig saját fegyveres erőit is felállította. Megbízható tisztekből, pártfunkcionáriusokból, valamint egykori görög és jugoszláv partizánokból megszervezte a Magyar Forradalmi Honvéd Karhatalmat, amelynek tagjait - vattakabátjuk miatt - „pufajkásoknak” hívta a népszerűség. Ezek az alakulatok fokozatosan vették át a szovjet hadsereg addigi szerepkörét: az utcái járőrzését, az igazoltatást, a razziákat. Decemberben Kádár felgyorsította a

rendcsinálást, feloszlatták a különböző forradalmi bizottságokat, letartóztatták a gyárak öngazgatására létrejött munkástanácsainak vezetőit és aktivistáit, bevezették a rögtönítélő bíróságot. 1957 elejétől még nagyobb sebességre kapcsolta a megtorlás gépezetét. Március végén Kádár Moszkvában biztosítékot kapott arra, hogy nem térnek vissza Magyarországra a Szovjetunióba menekült keményvonalas riválisai, Ger Ernő és Rákosi Mátyás, ennek fejében ígéretet tett a leszámolás könyörtelen folytatására. 1957 áprilisától két év alatt 35 ezer ember ellen indult eljárás, közülük a népbíróságok 229 embert halálra ítélték, mintegy 22 ezret rövidebb-hosszabb börtönbüntetésre, és 13 ezret jogerős bírósági ítélet nélkül internáltak. A rendőri felügyelet alá helyezés tízezrekre terjedt le, 211 ezren külföldre menekültek, közülük 165-175 ezren soha nem tértek vissza. Ugyancsak áprilisban megkezdődött Nagy Imre és társainak pere is, amelyben a vád a „népi demokratikus rend megdöntésére” irányuló szervezkedés kezdeményezésének és megszervezésének fikciójára épült. A vádlottak közül négyet, köztük Nagy Imrét, halálra ítélték, az ítéleteket aztán 1958. június 16-án végre is hajtották.’

Kádár hatalma megszilárdításában ugyan 1957 tavaszáig jelentős sikereket ért el, de a tömeg elé nem mert kiállni. Az ország nagy részének szemében a forradalmat leverő, gyilkoló ember volt. Május elseje, a munka ünnepe volt az első alkalom, hogy elérkezettnek látta az időt megünnepelni a győzelem híveivel. Büszkén, magabiztosan, az itt-ott szemerkélő és ben felöltés nélkül, hajadonként állt ezen a kissé hideg napon a százezres tömeg elé, hogy egyértelművé, egyszer és mindenkorra világossá tegye az ország népe számára a tényt: új időszámítás kezdődött.

„Munkások, elvtársak, budapesti dolgozók! [...] Él, és győzelmet aratott a munkáshatalom, a proletárdiktatúra, a munkás-paraszt állam, a Magyar Népköztársaság! Él, és legyőzhetetlen erővé változott a proletár nemzetköziség eszméje! [...] Miben van a különös jelentősége az 1957-es magyar május elsejének népiünk számára, és nyugodtan mondhatjuk, nemzetközileg is? Abban, hogy ezen a napon az októberi sikertelen ellenforradalom fölött a munkásosztály nemzetközi segítségével döntő győzelmet aratott magyar dolgozó nép ünnepi szabadon május elsejét, a proletár nemzetköziség ünnepét!”⁴

Kádár kitörtapszvihar mellett harsogta beszédét, amelyben először értelmezte a nagy nyilvánosság előtt az októberi eseményeket. Szerinte a lázadást a „fasiszta magyarburzsoázia [...] az ellenforradalom posványába süllyedt áruló Nagy Imre-csoporttal” és „az amerikai nagytőke által vezetett nemzetközi imperializmussal” szövetségben

szervezte, amely veszélyeztette „a magyar munkás-paraszt államot, a néphatalmat, a proletariátus diktatúráját”⁵, a nemzeti függetlenséget és az addigi vívmányokat, a gyáarak, a bankok, a bányák államosítását, a földosztást. A támadást a „magyar nép legönzetlenebb, legigazabb barátjától, a Szovjetuniótól”⁶kapotX segítségével sikerült visszaverni, „megvédelmezni a szocializmus ügyét”⁶. Kádár a szovjetek támogatását tudta maga mögött, rendet ígért és egyben azt, hogy nem folytatódik semmi sem ugyanúgy, mint 1956 el tt. Nincs visszatérés agy lőtt Rákosi-korszakhoz.

Mint a felvonulás is mutatta, nem voltak kevesen, akik egyetértettek vele, és az új korszak reményét látták benne. Azok, akik az 1956 el tti rendszer hívei, kedvezményezettjei és haszonélvez i voltak, akik az szt rettegésben töltötték, és azok is, akik ugyan részt vettek a forradalomban, de örültek, hogy megúszták, hogy nem érte utol ket a megtorlás.⁷ 1957. május elsején ezzel a tömegdemonstrációval megkezd dött a Kádár-rendszer.

*

Ott álltak a tömegben - igazából vagy csak képletes értelemben - e könyv f - szerepl i is. Azok a funkcionáriusok, akik az elkövetkez csaknem fél évszázad alatt, de különösképpen az 1970-es, 1980-as években vezet pozíciókat elfoglalva tevékeny részesei voltak a Kádár-rezsim m ködtetésének és fenntartásának. így döntéseik révén annak is, hogy a gazdasági rendszer egy id után már csak a küls adósságállomány folyamatos felduzzasztása segítségével, súlyos eladósodás árán volt képes életben maradni. Közgazdászként egy id után nyilvánvalóvá válhatott számukr a a szocialista gazdasági berendezkedés abszurditása, alkalmazkodásra való képtelensége, következésképpen világos lehetett el ttük az is, hogy a külföldi hitelek felvétele csak meghosszabbítja a rendszer életét, és az országot még az óvatos reformok sem vezetik ki a zsákutcából. Mégis a végs kig ragaszkodtak meggy z désükhöz, a rezsim fennmaradásához és annak vezet jéhez, Kádárhoz. Kik voltak k, honnan jöttek, mit gondoltak 1956-ról, hogyan vélekedtek Kádár-ról, és mennyiben határozták meg kés bbi döntéseiket az októberi események? Az alábbiakban a könyv f szerepl i közül néhány, a döntésekben fontos szerepet játszó szakember életrajzát vázolom fel ezen kérdések megválaszolására. Els - sorban azokét, akikt l b séges forrásanyag állt rendelkezésre: vagy azért, mert önéletrírást hagytak hátra, esetleg életútín tér jút adtak, vagy pedig azért, mert az életrajzukat már feldolgozták.

Az életutak, a motivációk és az egyéni sorsok persze nagyon változatosak, néhány közös vonás azonban felfedezhet bennük, amelynek mindenképpen volt

jelentése az események későbbi alakulásában. Először is annak, hogy mindannyian valamikor az 1910-es évek legvégén vagy az 1920-as években születtek, életük korai szakaszát tehát a két világháború közötti korszak Magyarországa határozta meg. A legtöbben közülük már gyermek- vagy ifjúkorukban baloldali érzelműek lettek, mélységesen megvetették és elítélték a két világháború közötti Horthy-korszakot, az „úri Magyarországot”, az 1945 után kiépülő kommunista rendszert pedig, amely egyben képzést, megfelelő végzettséget és a felemelkedés lehetőségeit kínálta számukra, az egyetlen reménységnek látták, hogy az ország a modernizáció útjára lépjen.

*„Az otthoni beállítottság radikális polgári beállítottság volt, nagyon világosan fasisztaellenes és náciellenes. [Apámat] a polgári radikalizmus és a baloldali mozgalmak érdekelték, könyvtárban sok angol szociáldemokrata szakszervezeti szerző könyve megvolt, és vagy 10-12 könyv a szovjet rendszerről”** - vallotta például egyik interjújában a fővárosi polgári, orvoscsaládból származó Hetényi István (született: 1926), aki később az Országos Tervhivatal elnökhelyettese, majd az 1980-as években pénzügyminiszter volt. Nem munkásmozgalmi családból származott Bácskai Tamás (1925), a Magyar Nemzeti Bank későbbi befolyásos ügyvezetője sem: a jól menő ügyvéd család sarja szintén gyerekkorában került kapcsolatba a baloldali szakszervezeti mozgalommal. 1943-ban szimpátiából megtanult oroszul is, hogy Puskint olvashasson eredetiben? Pulai Miklós (1925), aki később MNB-elnökhelyettes, 1982-1989 között a Világbank magyarországi kormányzója is volt, viszont igazi baloldali munkás családból érkezett. Édesapja 1919-ben vöröskatonává vált, a bányai szakszervezet tagja, szervezett munkás. A fia ateista neveltetést kapott: *„hamar kerültek a kezembe ilyen könyvek, nyilvánl id benl sorbanazért olvastam, mert legalábbis félig tilos volt olvasni, az iskolába is bevittem, emlékszem, és ott nagy buzgón mutattam a T két, vagy három napig nálam volt a Kommunista Kiáltvány is”*TM - mondta egy vele készült beszélgetésben.

*„Volt egy nagybátyám, aki [...] baloldali gondolkodású volt, náluk nyaraltam, 15 éves lehettem, és ott olvastam a népi írókat, és ezek engem hallatlanul érdekeltek”*¹ - mesélte Tímár Mátyás (1923), aki az 1960-as években pénzügyminiszter és miniszterelnök-helyettes is volt, az 1970-es, 1980-as években hosszú időn keresztül a Magyar Nemzeti Bank elnöki pozícióját töltötte be. Érettségi után a bajai bányában lett gyakornok, ott lett marxista, itt találkozott azokkal, akik a világszemléletét meghatározták, akikkel Hegel és József Attiláról vitatkozott. 1943-ban Buda-

* A részletes életrajzokat az itt említett szakemberekről és további szereplőkről lásd a Függelékben,

pestre jött, az újpesti b rgyárban dolgozott, beiratkozott a b ripari munkások szakszervezetébe, eljárt az egyébként kommunista irányítás alatt álló szervezet központjának szemináriumaira, családoknál agitált, és a szociáldemokrata pártba is belépett. Hasonlóan a szakszervezet ésaszociáldcmokrácia vonzottaaz 1968-as gazdasági reformatyját, Nyers Rezs t (1923) is, aki Kispestenés Újpesten-mint fogalmazott -, „a Pest környéki szocialista mozgalom két Jellegvárában”¹², a baloldali által hagyományosan uralt nyomdászszakmában szocializálódott, és már 17 évesen a szocdem párt tagja lett. „Marxista vagyok, nem kommunista”¹³ - határozta meg magát újságcikkekben és önéletrajzi m vében Fekete János is (1918), aki az 1980-as években az MNB els elnökhelyettese volt, és aki akkor sem tagadta meg baloldali érzelmeit, amikor a legnagyobb amerikai bankok vezet ivel tárgyalt.

A Horthy-korszakot érthet módon mindannyian igazságtalannak tartották, hiszen az 1930-as években sokan közülük nehéz körülmények között éltek. Pulai Miklós apja az 1930-as években az illegális kommunista mozgalomban vett részt: titkos nyomdát m ködtetett a cipésm helyben, ezért egy id re ki is tiltották Budapestr l.¹⁴ Fekete János apja t zsdebizományos volt, de az 1929-1933-as nagy válság idején tönkrement, és emiatt kénytelenek voltak Szarvasra költözni, ahol egy közraktárban lett f raktárnok. A fiúnak el kellett hagyni a gödöll i pre-montrei gimnáziumot, az egyetemre pedig a zsidókat a fels oktatásból kirekeszt numerus clausus miatt nem kerülhetett be, így az érettségi után Szarvason a takarékpénztárban lett irattáros.¹⁵ Tímár Mátyás családjának sem nagyon volt pénze támogatni a fiú tanulmányait, segítséget a nagybátyjától remélt, aki a bajai b rgyárban helyezte el gyakornoknak. „Egyszer en besoroltak a többi munkás közé [...] elég rossz körülmények között [éltem], rendkívül alacsony volt a kereset”¹⁶ - emlékezett. Faluvégi Lajos (1924), aki pénzügyminiszter, majd az Országos Tervhivatal (OT) elnöke is volt a Kádár-rendszerben, egyik interjújában arról mesélt, hogy lényegében a parasztyerekék életét élte, annak ellenére, hogy édesanyja családjának malma volt, apja pedig téglagyári manufaktúrában dolgozott Mátraderecsken. „Libalegel re jártunk, vagy a patakra fürdeni. [...] Mentünk ki a tehenekkel, meg behajtottuk a két tehenet [este]. Szóval kifejezetten kisparaszti körülmények között [...] n item föl, és ezekb l én azt a tanulságot szedtem magamnak már akkor is, hogy rettenetesen keservesen kell dolgozni és teljesíteni, hogy megmaradjon valaki. Meg azt, hogy van, [...] aki nyelvét lógatva dolgozik és van, aki ebb l elég könnyen él”¹⁷ - utalt a kapitalizmus igazságtalanságaira. „Amikor polgárba írtattak, 1933-1934-ben, akkor két peng volta beiratkozási díj. [...] Ezt úgy tudta el teremteni az anyám, hogy mivel már 28 zálogcédulánk volt, nem volt más, a fehérm jét vitte be a zálogházba, abból

íratott be engem. [...] A telet [...] úgy húztuk ki, hogy nem volt egy deka tüzelőnk sem. [...] Minden este egyliteres üvegben forró vizet melegített a gázon anyám, és aztaforró vizet üveget betettük az ágyba, hogy el tudjunk aludni" - ecsetelte a körülményeket Faluvégi. „Ezt a rendszert igazságtalannak tartottam, az volt a véleményem, hogy a háború után szocialista rendszer lesz, és én ebben részt akartam venni”¹⁸ - mondta Tímár Mátyás.

Ennek az új kezdetnek a reményét a háború vége hozta el számukra, amelyet így vagy úgy, de túléltek. Tímárt a német bevonulás után egy vasútépítő munkaszázadhoz hívták be, 1944 decemberében szakszervezeti igazolással elengedték, a század zöme viszont nem sokkal később elpusztult. A frontot hamis papírokkal élte túl.¹⁹ Faluvégi Lajos a levante munkaszolgálatból szökött meg, és a harcokat Budapesten bujkálva vészelte át.²⁰ Pulai Miklós ugyancsak a levante munkaszolgálatból szökött el. 1944 végén Komáromból Budapestre, 1945 januárjában viszont édesapjával együtt jóhiszeműen az orosz városparancsnokságon jelentkeztek, hogy segítsék az újjáépítést, de szovjet fogságba kerültek, és csak 1948-ban tértek haza.²¹ Fekete Jánost 1940 augusztusában hívták be munkaszolgálatra, ahonnan a Szovjetunióba került a Don mellé, a frontra. 1943-ban egy barátjával kettesben átkelt a befagyott folyón, hogy elérje a szovjet oldalt, ahol aztán fogságba esett. Itt jól megtanult oroszul, amire fogvatartói is felfigyeltek. Önéletrajzi könyvében így mesélt erről:

„Ott nekem azzal volt sikerem, hogy megtanultam egy bizonyos Sztálin-beszédet. Kaptunk egy feladatot, hogy 1943. november 7-én ünnepeljük meg a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat. Egy kollégámmal [...] az az ötletünk támadt, hogy megtanulom a Sztálin-beszédet kívülről, kimegyek, súg, és eladom a beszédet. Ez egy hosszú beszéd volt, az oroszok jól ismerték, mert benne voltak a fontos szavak: a mi ügyünk igaz ügy, az ellenséget szétverjük, miénk lesz a győzelem, a német hódítókra halál vár. [...] Mindenesetre elképesztően nagy sikert arattam. [...] Megörültek az oroszok, ettől kezdve nekem prima életem volt.”¹²

Később antifasiszta iskolába osztották be, áthelyezték egy jobb lágerbe, ahol a magyar kommunisták Szovjetunióban tartózkodó vezetőivel, Rákosival és Gerővel is összeismerkedett, majd tolmácsnak kérték föl, és a foglyok kihallgatásában segített. A háború végén annyira jó viszonyt alakított ki a szovjetekkel, hogy kijelölték ki egy Magyarországra tartó, nagyjából kétezer fős kontingens vezetésére, így az első hazainduló szerelvények egyikének lett a főnöke. Elbeszélése szerint

ráadásul teli zsebbel ért haza, miután az orosz parancsnok egy csomó magyar pénzt, körülbelül 20 ezer peng t vételeztetett vele a raktárból. Mivel felmerült a gyanú, Hogy kapcsolatai miatt aszovjet titkosszolgálat is felfigyelhetett rá, Fekete János önéletrajzi kötetében vallott az NKVD-vel való kapcsolatáról is:

„Mindig megtalált [az NKVD]. Én viszont a magam módján soha nemcsináltam semmit. Nekem elveim vannak. Nem kell, hogy fenyegetsenek, mondjamel, hogy valaki ellenséges tevékenységet folytat velük szemben. Magamtól is elmondom. Az, hogy engem megbízzanak bármi ilyesmivel, az nem ment. [...] Ami rendszerünket ahol lehetett, védtem, ilyen egyszer . De hogy ezért valamit adjanak, az vérlázító. Egyszer jött egy pofa, hogy adnak [ezért] külön prémiumot. Elmész a fenébe! Nekem azután sem lett semmi bajom.”TM

1945-öt ennek a könyvnek a f szerepl i felszabadulásként élték meg, és szinte természetes volt számúira, hogy valamelyik baloldali pártnak vagy ifjúsági mozgalomnak lettek a tagjai. „1945 február közepén szépen átsétáltunk az apámmal a Duna jegén, elmentünk a [...] J kommunistapártszékházába, és jelentkeztünk a pártba. Körülbelül egy hónap alatt felvettek, és borzasztó aktív ifjú lettem”²⁴ - emlékezett például Bácskai Tamás.

*

Milliók reménykedtek a háború utáni években. Sokan várták azt, hogy az 1945 utáni korszak mindenféle értelemben szakítást jelent a Horthy-rendszerrel, végre szabadságot és demokráciát hoz. A háború utáni néhány év eseményei viszont azt bizonyították, hogy egy újabb elnyomó rendszer épül ki, amelybe viszont e könyv f szerepl i nagyongyorsan beilleszkedtek. Mindannyian hamar a baloldali, els sorban a kommunista párt közelébe kerültek, részeseivé váltak a kialakuló új rendszernek. Az új korszak, els sorban az oktatással, a felemelkedés esélyét kínálta számukra.

A képzést részben a Magyar Kommunista Párt biztosította nekik a pártiskolákon keresztül. Havasi Ferenc (1929) például a Látatlan Cement- és Mész -vek k m vesi állásából került így a háború után egyre magasabb pártfunkciókba, és 1978-tól évekig az MSZMP Központi Bizottságának (KB) gazdaságpolitikáért felel s titkára volt. Többen közülük közgazdasági tanulmányokat is folytattak, a Közgazdaságtudományi Egyetemen (pl. Pulai, Nyers, Fekete), vagy a M egyetem közgazdasági karán (pl. Hetényi) vagy - ez f leg a fiatalabb generációra

jellemz - az 1950-es években a moszkvai egyetemen. Köztük például Balassa Ákos (1934), aki aztán az Országos Tervhivatalban dolgozott különböző vezető pozíciókban.

Kik és milyen képzést kaptak, milyen volt ebben az idő szakban a közgazdászképzés, milyen áramlatok, nézetek formálták a jövő gazdasági vezetői a háború után? 1945 jelentős változásokat hozott a hazai közgazdaságtudományban és képzésben is²¹: lényegében megszűnt az személyi és elméleti folytonosság a háború előtti polgári áramlatokkal. Ezt legjobban az jelzi, hogy a Magyar Közgazdasági Társaság 1945. augusztus 9-ei ünnepi, fennállásának 50. évfordulójáról megemlékezésközgyűlésén a társaság vezető testületébe (elnökség, számvizsgáló bizottság, igazgatóválasztmány) megválasztott 72 tudós közül csupán 12 fejtett ki később - többnyire csak hosszabb szünet után - tudományosnak nevezhető szellemi tevékenységet (oktatás, kutatás, fordítás).

Az átalakulás a háború után rögtön elkezdődött, nagy része azonban - a politikai változásokkal, a kommunista párt kizárólagos hatalmának kiépítésével párhuzamosan - a „fordulat éve”, 1948 után ment végbe. Ekkor alapították meg a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetemet is (1948), amely 1953-ban vette fel Marx Károly nevét. Az új káderek gyors kiképzésével párhuzamosan zajlott a „reakciónak”, később „polgárinak” bélyegzett régi szakemberek eltávolítása (lelőzése, elbocsátása) gazdasági irányításból és a tudományos életből.

A Magyar Tudományos Akadémia 1949-ben szétlétét át az „átstrukturálással”. Mindenrendes vagy levelező tagsággal rendelkező közgazdász tagja elvesztette címét és pozícióját. Ugyanez történt meg csaknem az összes olyan egyetemi tanárral, a közgazdaságtant oktatóval: megfosztották őket tanszékeiktől és előadói engedélyüktől is. Sokuk sorsa még rosszabbra fordult az ötvenes évek elején, mert formális vagy informális úton szakmai foglalkozási tilalmat érvényesítettek velük szemben. Számos tudós kutatót és oktatót bebörtönöztek vagy vidéki kényszerlakhelyre telepítettek ki. Az egyetemeken és más felső oktatási intézményekben a közgazdaságtani tanszékek helyébe a „marxizmus-leninizmus” vagy a marxista politikai gazdaságtan tanszékek léptek. Oktatóikat a kommunista párt (amelynek neve 1948-ban Magyar Dolgozók Pártja - MDP - lett) aktív tagjaiból toborozták. Ezek az emberek gyakran (eleinte általánosan) nem rendelkeztek megfelelő szakmai képességgel, nem kevesen még egyetemi diplomával sem. Erre valóban nem is volt szükségük, hiszen feladatuk nem tudományos oktatás, hanem ideológiai nevelés - a „marxista világnézet” propagálása - volt. A felszámolt kutatóintézetek helyett egészen az ötvenes évek közepéig nem hoztak létre újakat.

A sztálinista közgazdaságtan mondanivalója, az állam gazdasági szerepvállalásába, annak mindenhatóságába, a teljes központosításba és a tervgazdaságba vetett hit persze nem volt hagyományok nélküli a hazai közgazdaság-tudományban sem. Az első világháború utáni korszakban a Habsburg Monarchiából kiszakadó országban az állam gazdaságszervező szerepének a korábbinál nagyobb jelentősége lett, amit az 1930-as évek nagy válsága, majd a második világháború alatt a hadigazdálkodásra való áttérés még jobban megszilárdított. Ennek a hagyománynak az erősségét jól érzékelteti, hogy az 1943-1944-ben az akkori kormányzat által Magyar Gazdaságtájékoztató Bizottság néven létrehozott tanácsadó testület olyan gazdaságpolitikai elképzeléseket vázolt a háború utánra, és azok megvalósítására olyan módszereket javasolt, amelyek nagyon is hasonlítottak a kommunisták által követett gazdaságpolitikára. Sokan azok közül, akik az 1950-es években asztálinista közgazdaságtan támogatói lettek - mint Bácskai Tamás fogalmazott *„egy tönkretett, az 1930-as években tönkremenő magyar középosztály gyermekei voltak, akik a piacból kiábrándultak, akik [...] ezt a piacot a földbe szeretnék volna taposni, még kapitalista viszonyok között is. Az önzalmuk [...] egy józan nemzeti vagy annál nagyobb gazdasági, optimalizáló állam iránti vonzalom volt. [...] Nekik nem okozott semmilyen lelki fájdalmat [az áttérés].*²⁶

Mindenesetre 1953-ra meglehetősen szokatlan helyzet alakult ki Magyarországon; közgazdasági kutatás nem folyt, eredeti írásokat közlő közgazdasági folyóiratok vagy hetilapok (asztatistikai havilapot és néhány ipargazdasági periodikát leszámítva) nem léteztek, rendszeres statisztikai adatszolgáltatás nem jelent meg a nyilvánosság számára. Ami pedig a gazdasági élet akkori aktív szereplőinek a gondolatvilágát és mentalitását illeti, Komai János (1928) közgazdász utólag ezt a leírást adta róla:

„Az uralkodó nézet a marxista-leninista-sztálinista dogma, a gazdaságpolitikában és a politikai gazdaságtan oktatásában egyaránt. Maroknyi ember ismeri csak a nyugati közgazdaságtant; ezek a szellemi élet periferiáján helyezkednek el, és nincs befolyásuk a szellemi életre. Mindenki, aki a gazdasági életben, valamint a közgazdasági felső oktatásban tevékenykedik, magától értetlen, belső ellenállás nélkül fogadja el a hivatalos ideológiát.”²⁷

Az 1950-es évek elejére tehát eltűnt az önálló oktatás, kutatás és gondolkodás, a tudományos életet és a képzést is szovjet mintára szervezték át. Még az a maroknyi tudós is, aki korábban - a külföldi emigrációban vagy baloldali mozgalmakban - marxistává vált, jobbnak és biztonságosabbnak látta, ha a kitaposott utat járja,

vagyis szolgai módon követi aszovjet tudósok példáját. Az intézmények szovjet-unióbeli megfelel ik hasonmásai voltak, a tankönyvek és más publikációk pedig aszovjet szerz k írásainak egyszer parafrázisai vagy fordításai.

*

Az 1970-es 1980-as években jelent s befolyással bíró gazdasági döntéshozók nagy része ebben a közegeben kezdte el karrierjét, emelkedett egyre magasabb szintre a hierarchiában. Az akkor a húszas-harmincas éveikben járó fiatalemberek karrierje szárnyalt: az 1950-es évek elejére szinte mindannyian fontos beosztásokban dolgoztak. Az új rezsim és az általa kínált lehet ségek beszippantották a fiatal, friss gondolkodású tehetségeket.

„Én ilyen környezetet korábban nem láttam, [...] faburkolat,gyönyör lépcs , [...] elegáns hely, [...] gyönyör n a titkárn , a folyosón csinos, elegáns n ket láttam. Én akkor elhatároztam, hogy rajtam nem fog múlni, hogy én ezen a helyen fogok doh gozni”¹³ - írta le els igazi állásinterjút az 1948-ban 23 éves Bácskai Tamás, aki a háború utáni korszak egyik legfontosabb szervezeténél, a Gazdasági F tanácsnál kopogtatott. Itt az egyik legbefolyásosabb kommunista vezet , Vas Zoltán (1903) kérdezte a jelölteket, és végül éppen azért döntött Bácskai mellett, mert úgy vélte, a fiatal szakember alakítható.

„Leültettek bennünket tizedmagammal, kilencedmagammal, k meg szemben ültek az asztalnál. Vas [...] mindenkit l azt kérdezte, hogy mit tud maga. Én mindenkit végighallgattam, és mindenki sok mindent tudott és nagyokat dumált. [...] Gondolkodtam azon, hogy mit feleljek, ami engem versenyképesebbé tesz a többiekénél, és arra jutottam, [...] hogy valamiben nagyon markánsan különbözni kell. [...] És akkor jöttem én, és megkérdezte, mit tud maga. Mondtam, semmit, de mindent meg tudok tanulni. Erre azt mondta, hogy ez már holnaptól bejöhet, mert legalább szinte.”¹⁴

Bácskai 1948-ban került a Gazdasági F tanácshoz, majd a Külügyminisztériumon keresztül a Pénzügyminisztériumba (PM), kés bb az 1980-as években az MNB-be vezetett az útja. Hetényi István 23 évesen, 1949-ben szintén a Gazdasági F tanács titkárságán kezdett el dolgozni. A kereskedelem államosítását felügyelte, és - mint egyik interjútában elmesélte - els sorban a f tanács vezet je, Vas Zoltán hatására „ott lettem marxista vagy párthoz közel álló személy.”¹⁰1949-t l a Tervhivatalban emelkedett a ranglétrán.

Nyers Rezső elbb megyei párttitkár volt, majd a Belkereskedelmi Minisztériumban lett osztályvezető, 25 évesen pedig pótagként bekerült a párt legfontosabb testületébe, a Központi Vezetőségbe, amelynek 31 évesen rendes tagja lett. Két évvel később, 1956 júliusában élelmisszer-ipari miniszternek nevezték ki.

Fekete János - mint a helyi újság tudósított róla - 1946. április 4-én még a Vörös Hadseregnek orosz nyelven tolmácsolta „Szarvas népének köszönetét és háláját az ország felszabadításáért”³¹, azután a helyi takarékpénztárból 1948-ban egyenesen a Magyar Nemzeti Bank párttitkári pozíciójába vezetett az útja. „Az MNB egy arisztokrata hely volt, ahol grófok, bárók és dzsentrik is dolgoztak”³³ - írta le munkahelyét Fekete, aki tevékenységét azzal kezdte, hogy megtisztította az MNB pártalapszervezetét: „Voltunk összesen tízen. Ebből nyolcat ki kellett zárni, mert csirkefogók voltak. Nem voltak komoly emberek. Védtek magukat, ezért léptek be a Magyar Kommunista Pártba.”³³ Pártiskolába járt, 1950-ben elkezdte az egyetemet, és felügyelete alatt készült el az új, a tervgazdaságnak megfelelő, szigorú devizakódex. Az MNB-ben párttitkári pozícióját megrizve, még ugyanebben az évben a Pénzügyminisztérium nemzetközi osztályára került, amit Száberszky József vezetett. (Száberszky korábban az Államvédelmi Hatóságnál, a szervezet nagy hatalmú vezetője, Péter Gábor jobbkezeként dolgozott, 1953-ban pedig, egykori főnöke letartóztatása után, öngyilkosságot követett el.) Az akkor alig 32 éves Fekete a tárcánál az Elhurcolt Javak Visszaszolgáltatási Bizottságának vezetője lett, és a legfontosabb államközi háborús kártalanítási tárgyalásokat vezényelte. Pulai Miklós rögvést azután, hogy hazatért a szovjet táborokból, a közigazgatásba került: elbb orosz tolmács volt a Honvédelmi Minisztériumban, majd a Pénzügyminisztériumban dolgozott, ahol az egyetem mellett miniszteri titkárként, 1953-tól titkárságvezetőként, 1955-től főosztályvezetőként tevékenykedett. 1954-ben az akkor 29 éves fiatalembernek még az MNB elnöki pozícióját is felajánlották, de ezt a felkérést felkészületlenségre hivatkozva elutasította, majd 1956-ban miniszterhelyettesnek nevezték ki.

„Amikor megérkeztem, mondták, hogy a lábamat mindig támasszam a kofferhez, nehogy ellopják Pesten”³⁴ - emlékezett Tímár Mátyás arra a pillanatra, amikor Budapesten kiszállt a hajóból a Duna-parti kikötőben, és egyetlen bőrönddel a kezében körülnézett. 1946-ban már a kommunista párt gazdaságpolitikával is foglalkozó állampolitikai osztályán dolgozott, ahol főnöke, Friss István (1903) azt tanácsolta neki, hogy dolgozzon pénzügyi és költségvetési témákon. Munkája mellett tanársegéd volt a Közgazdaságtudományi Egyetemen. 1949-ben a Pénzügyminisztériumba nevezték ki, ahol 1952-ben - tehát 29 évesen - az Államháztartási Osztály vezetője lett.

A ranglétrán gyorsan emelkedő fiatal szakemberek tevékeny részesei és - eleinte legalábbis - meggyőződések hívei voltak a háború után kiépült újfajta gazdaságnak. Hecskete János, a második generációjának más közgazdászaihoz hasonlóan - sokáig a központi, tervutasításos rendszer feltétlen híve maradt, önéletrajzában így emlékezett:

„ 1945 után a szovjet hadifogságból hazatérve az országot a teljes gazdasági csúszd állapotában találtam. [...] Rohanó tempójú infláció, [...] a közlekedés szétzilálva. [...] Az ellátás általános éhínséggel fenyegetett Budapesten, amely az utcai harcok és a bombázások következtében romokban hevert. [...] Gyárainkat leszerelték. Devizatartalékaink nem voltak, pedig békeszerződés 300 millió dollárnyi jóvátételi kötelezettséget állapított meg. [...] Abban a helyzetben helyeseltem egy szigorú tervszerű elosztási rendszer bevezetését, hogy azt a keveset, amink van, kíméljük meg igazságosan szétosztani. ”³⁵

Magyarországon a második világháború és közvetett hatásai valóban szörnyű pusztítást okoztak, a körülmények tehát a nagyobb tervszerűségnek, a nagyobb állami beavatkozásnak ágyaztak meg. A félmillió, koncentrációs táborokban elpusztított zsidó áldozattal együtt 900 ezer ember, a háború előtti 14,5 milliós népesség 6,2 százaléka meghalt. A visszavonuló német hadsereg a nemzeti vagyont részét megsemmisítette vagy elszállította, hogy lelassítsa a szovjet csapatok előrenyomulását. 1944 vége és 1945 eleje között 214 000 tonna árut pakoltak be a vagonokba, a pontosan vezetett német statisztikák szerint 32 000 vagonnyi, 8000 teherautónyi és 570 uszálynyi áru és nyersanyag, berendezések és komplett gyárak hagyták el az országot néhány hónap alatt. A menekülő német hadsereg pusztítása, majd a heves harcok miatt az ország közlekedési rendszere lebénult: a hidak 40 százaléka, Budapest összes hídja felrobbant vagy felégett, a vasútvonalak majdnem fele, mintegy 1000 vasúti híd, a mozdonyok 60 százaléka, a dunai hajóflotta szinte teljes egésze megsemmisült. A harcokban a mezőgazdasági vagyont ötödé, az állatállomány 50-80 százaléka elpusztult, a földterület kétharmada 1945-ben megműveletlen maradt. A bombatámadások súlyos károkat okoztak az ország energia- és ipari infrastruktúrájában: a mintegy 2000 gyár, ipari üzem fele károsodott, a berendezések 75 százaléka eltört vagy semmivé lett, a kapacitások negyede kiesett, az ipari termelés a felére esett vissza. Budapest romokban hevert, 69 ezer lakás, az összállomány 4 százaléka a lángok martaléka lett, 23 százaléka lakhatatlanná vált, a jelentős része pedig valamilyen kárt szenvedett. A teljes háborús

kárt 22 milliárd peng re, azaz 4,3 milliárd dollárra, az 1938-as nemzeti össztermék kétszeresére becsülték. Ezzel Magyarország - Németország vagy Lengyelország mellett - európai összehasonlításban is a legnagyobb pusztítást szenvedte el. Románia, Bulgária vagy Csehszlovákia például az 1938-as összterméknek „csak” az egyharmadát veszítette el a háborúban.³⁶

A központosított tervgazdaság kiépülését azonban nemcsak a rendkívüli gazdasági helyzet, hanem a politikai-geopolitikai körülmények is megkerülhetetlenné tették. A háború után a győztes hatalmak által a fegyverszünet betartására és a kormány működésének ellenőrzésére létrehozott Szövetséges Ellenőrző Bizottságban (SZEB) a szovjetek szava volt a döntő, Moszkvának így jelentős beleszólása volt az 1945 utáni politikai és gazdasági átalakulásba. A szovjetek a kommunista pártot segítették hatalomra, amely a parlamenti választásokon elszenvedett vereség ellenére a kormánykoalíció domináns tagja, később a magyar politika egyeduralgó ereje lett. 1948-1949-re kiépült a Rákosi Mátyás pártfőtitkár vezette egypárti diktatúra, Magyarország a szovjet érdekszféra, a szovjet birodalom része lett, amely fizikai és képletes értelemben is bezárta határait a Nyugat felé.

A politikai változásokkal párhuzamosan a gazdaságban is nagy erővel folyt a rendszer átalakítása. Az 1950-es évek elejére Magyarország is - csakúgy, mint a szovjet érdekszféra más államai - teljesen átvette az egyetlen addig kipróbált, az egyetlen lehetségesnek tartott szocialista gazdasági modellt. Ezt a Szovjetunióban a második világháború előtt készülő és jegyében alakították ki; a legszigorúbb tervgazdaságra épülő sztálinista gazdasági berendezkedés a hadigazdálkodásban és a háborúban edzőt módszereket alkalmazta. A rendszer nem tartott kivételt, nem tartott „nemzeti karaktereket” épp ugyanúgy kellett felépülnie, ugyanúgy kellett működnie, mint a nagy testvérnél. Közben ráadásul Churchill 1946. március 5-i Fultoni beszédével „kitört” a hidegháború is, Magyarország és a szovjet blokk országai a folyamatos, bármelyik pillanatban kirobbanó harmadik világháborúra készültek. A szocialista gazdasági modellt a piac teljes kiiktatása, az árak és bérek központi szabályozása, a szigorú tervutasítások, a centralizált gazdasági intézményrendszer, az erőltetett ütemű iparosítás, a világgazdaságtól való elzárkózás, az önellátásra és a teljes importhelyettesítésre való törekvés, valamint a mezőgazdaság kollektivizálása jellemezte.

A gazdaság háború utáni stabilizálása és az új pénz, a forint 1946-os bevezetése után ezen sztálinista modell alapján kezdődött meg a rendszer szisztematikus kiépítése. 1947-ben állami tulajdonba kerültek a legnagyobb bankok és az általuk ellenőrzött cégek, így - a korábban már államosított bányászattal és a legnagyobb

nehézipari üzemekkel együtt - állami irányítás alá vonták a gazdaság legfontosabb területeit. 1948-ban százánál több alkalmazottat foglalkoztató iparvállalatokat államosították, 1949-ben pedig már csak a legfeljebb 10 alkalmazottat foglalkoztató ipari üzemek maradhattak magánkézben. 1948-ban megindult a mezőgazdaság kollektivizálása, az év végén Rákosi bejelentette, hogy az 1945-ös földosztással kialakított egyéni parasztgazdaságokat „tözzel-vassal” be kell terelni a termelőszövetkezetekbe. 1949 és 1953 között lényegében teljesen felszámolták a magántulajdonú kisipart és a magán-kiskereskedelmet, alig pár ezren maradtak talpon a szektorban. Megszűnt a vállalati önállóság, részletes tervek, kötelező tervszámok és tervutasítások határozták meg az egész gazdaságot. Szovjet mintára létrejött az Országos Tervhivatal is 1947-ben. Az első hároméves terv pontosan elírta, hogy a vállalatok milyen beruházásokat végezhetnek, milyen áruból, mennyit, milyen áron termeljenek, és ehhez milyen nyersanyagot, munkaadót, energiát használhatnak fel. A piaci kapcsolatokat, a keresletet, a kínálatot és az árak piacszabályozó szerepét teljesen kiiktatták. A gazdaságot a terv határozta meg, illetve a tervvel a különböző szereplők (állami vállalatok, hatóságok, minisztériumok) között folytatott bürokratikus alkudozás, a tervalkuk rendszere alakította, az árak pedig a világpiactól és a gazdasági realitásoktól is elszakadtak.³⁷

*

A háború után Magyarország pénzügyi helyzete is katasztrofális volt, hiszen a háborús károk mellett a vesztes státusz következményei is nehezítették az életet. A potsdami és jaltai egyezmények értelmében hat év alatt, 1938-as dollárban számolva, összesen 300 millió dollárt kellett fizetnie háborús jóvátétel gyanánt: a Szovjetunióknak 200 millió, Jugoszláviának 70 millió és Csehszlovákiának 30 millió dollár járt. Az összeg 1945-ös árfolyamon 1,5 milliárd pengé t tett ki, de a Magyar Nemzeti Bank számításai szerint Magyarország számára a valódi költség ennél sokkal nagyobb volt, hiszen az 1938-as dollár háború utáni kitermelési költsége 10,21 pengé árfolyamot eredményezett, vagyis a jóvátétel igazából 3 milliárd pengére rúgott, és a háború előtti éves magyar ipari termelés 8 százaléka volt egyenértékű. A jóvátételi szállítások az 1945-1946-os években az éves nemzeti jövedelem 17-17 százalékát szívták el, 1947-ben ez az arány 10 százalékra esett vissza ugyan, de a szállítások 1952-es befejezéséig a nemzeti jövedelem átlagosan 7 százalékát tették ki évente.³⁸

Gyökeresen átalakult az ország külkereskedelmi kapcsolatrendszere is. Németország teljesen kiesett a magyar export-import forgalomból, helyére a Szovjetunió

lépett, all óvá a magyar kivitelnek már 1949-ben a negyede irányult, és ahonnan az import 21 százaléka érkezett. Magyarország a szovjet hadsereg által ellen rözt országokhoz hasonlóan 1949-ben egyik alapítója lett a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának, a KGST-nek.³⁰

A gazdasági bezárkózás egyik fontos következménye lett, hogy Magyarország elzárta magát a nemzetközi pénzrendszer háború után létrejött új szervezeteit l, miután nem lett tagja a Bretton Woods-i konferencia által létrehozott gazdasági és pénzügyi intézményeknek, sem a Világbanknak, sem a Nemzetközi Valutaalapnak.

A Bretton Woods-i konferenciára Magyarország nem kapott meghívást, hiszen 1944 júliusában még a németek szövetségeseként vett részt a háborúban, így nem is lehetett alapító tag. A konferencia célja az volt, hogy helyreállítsák a két világháború között m köd aranystandard-rendszer módosított változatát, ami a megállapodással sikerült is. Ebben rögzítették, hogy az amerikai dollár a külföldi központi bankok számára 35 dolláros unciánkénti áron aranyra váltható, a többi valuta pedig rögzített módon dollárra, vagyis közvetett módon aranyra cserélhet t . A megállapodás része volt, hogy a kormányoknak szükség esetén devizapiaci intervenciókkal fel kell lépniük a rögzített árfolyam fenntartása érdekében, és az egyezség értelmében 1947-t l létrehozták a Nemzetközi Valutaalapot (International Monetary Fund - IMF), amely egyfajta nemzetközi jegybankként a rendszer m ködések ellen rzésére szakosodott. Célja volt az is, hogy arannyal, devizával vagy hitelnyújtással segítse a fizetésimérleg-nehézségekkel küzd országokat valutájuk árfolyamának fenntartásában. Az ugyancsak ekkor megalapított Világbank (Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank - International Bank for Reconstruction and Development -IBRD) a hosszabb távú hitelezésre, fejlesztésre volt hivatott.”⁰

Annak ellenére azonban, hogy 1945 végén a Szovjetunió az utolsó pillanatban úgy döntött, nem ratifikáljaaaz egyezményt, Magyarország 1946-ban még kifejezte érdekl ését és szándékát a csatlakozási tárgyalások megkezdése iránt. A romokban hever , er n felüli jóvátételi fizetésre kötelezett országnak az újjáépítéshez, a gazdaság elavult szerkezetének modernizálásához küls pénzügyi forrásokra lett volna szüksége.⁴¹

„A valutastabilizálás mielőbbi megvalósítását Magyarország már azért is szeretné, hogy ezáltal lehet vé váljék számára a Bretton Woods-i egyezményben elhatározott nemzetközi pénzügyi kooperációban való részvétel”⁴² - er sítette meg szándékát a magyar kormány 1945 nyarán kidolgozott békejavaslatában. A memorandumot Gyöngyösi János, az Ideiglenes Nemzeti Kormány külügyminisztere juttatta el a

budapesti amerikai és szovjet követnek, valamint a brit kabinet budapesti politikai képvisel jének.¹⁷

A lehet séget amagyar illetékesek komolyan tanulmányozták, erre utal, hogy a Magyar Országos Levéltárban (MÓL) Fekete János személyes iratai között például - a békeszerz és angol nyelv változatának megsárgult lapjai mellett - fellelhet egy körülbelül ötvenoldalas dokumentum, amely *A Nemzetközi Monetáris Alap és a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank jelent sége Magyarország szempontjából* címet viseli, és a peng gyakori emlegetése miatt valószínűleg a forint 1946. augusztusi bevezetése el tt készült. Az irat sorra veszi az intézmények létrejöttének körülményeit, bemutatja a m ködésüket, és konklúzióként megállapítja:

*„Azok a kötelezettségek, amelyeket Magyarországnak a belépéssel magára kell vállalnia, elvállalhatónak látszanak. [...] Az el nyök és hátrányok mérlegelése az Alapba való belépés mellett szól. Abban a gazdaságilag és pénzügyileg legyengült állapotban, amelyben vagyunk, gazdasági és pénzügyi m ködésünk nemzetközi segítség nélkül nem látszik elképzelhet nek. A Nemzetközi Monetáris Alap (IMF) és a vele együtt m köd Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (IBRD) pedig el reláthatólag a jövőben legfőbb forrása és eszköze lesz ennek a nemzetközi pénzügyi segítségnek.”*¹⁸

Hiába volt a szándék, a világpolitika közbeszólt. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia háborúban vesztes országok csatlakozását csak a békeszerz és aláírása után tartotta lehetségesnek. Ez alól Olaszország esetében kivételt tettek, de világosan leszögezték, hogy az olasz példa nem számít precedensnek. A washingtoni magyar követség gazdasági szakért je, Szász Sándor a kedvez tlen el jelek ellenére - nyilván a magyar kormány jóváhagyásával - tapogatózó tárgyalásokat folytatott hazánk esetleges IMF- és világbanki tagsága ügyében.⁴⁵

Az id el rehaladtával a magyar-amerikai viszony egyre rosszabb lett, ami csökkentette az el készít tárgyalások sikerének esélyeit. Harry S. Truman amerikai elnök 1947 júniusában két ízben is elítélte a Magyarországon bekövetkezett változásokat, és (Romániával, valamint Bulgáriával együtt) a békeszerz és megsértésével vádolta meg Budapestet. Ilyen el zmények után Magyarország 1947. július 10-én elutasította a Marshal l-értekezletre invitáló meghívót, és nem vette igénybe az amerikai újjáépítési segélyt, majd az USA 1947. augusztus 22-én az ENSZ Biztonsági Tanácsának ülésén, vétőjogával élve, megakadályozta Magyarország felvételét nemzetközi szervezetekbe. Magyarország 1947 végén, 1948 elején

még fontolgatta a belépési kérelem benyújtását, de az informális csatornákon érkező amerikai elutasítás miatt erre már nem került sor.⁴⁶ (A többi kelet-európai szocialista ország közül Lengyelország és Csehszlovákia is alapító volt, de a hidegháború idején Lengyelország 1950-ben kilépett, Csehszlovákiát pedig 1954-ben kizárták, így Jugoszlávia maradt csak a szervezetekben.)

*

Az így önmagába és a keleti blokkba záruló államszocialista tervgazdálkodás az első néhány évében jelentős sikereket hozott: magas gazdasági növekedést sikerült elérni, főleg az ipari, ezen belül is a nehézipari, különösen pedig az újabb, harmadik világháborúra való felkészülés jegyében a hadiipari termelés erőltetett felfuttatásával. A gyáripari termelés az első hároméves terv végére, 1949-re már mintegy 40 százalékkal haladta meg az 1938-as szintet, az első ötéves terv első éveiben, az ötvenes évek elején pedig évente 20 százalékkal bővült.⁴⁷

Az egyoldalú iparosításnak azonban megvoltak az árnyoldalai. A feszített ütemű nehézipari fejlesztéshez szükséges pénzt csak kemény diktatúra körülményei között, egyéb iparágak, a mezőgazdaság, a könnyű ipar és nem utolsósorban az életszínvonal rovására lehetett el teremteni, aminek következtében a kurzus már 1953-ban - Sztálin halála után, a változó nemzetközi körülmények között - váltásra kényszerült, az gazdasági és társadalmi feszültségek azonban 1956-ramég így is súlyos robbanáshoz vezettek.

A tervgazdaság képtelenségei hamarosan kiütköztek, és ezek a hiányosságok a fiatal közgazdászok számára is gyorsan nyilvánvalóvá váltak. „Az eladhatatlan készletek napról napra nőtték és rámutattak a tervutasításos rendszer alapvető és kijavíthatatlan hibáira. A termelésnek az igények kielégítésére kell irányulni, az igényeket pedig a piac közvetíti, ezért a piac szerepét kiiktatni nem lehet”⁴⁸ - idézte fel a ráeszmélés folyamatát emlékirataiban Fekete János, aki azonban bevallotta, hogy mindezek következményeként csak az 1950-es évek végére, az 1960-as évek elejére jutott el odáig, hogy az egész szovjet típusú tervgazdasági rendszert felül kell vizsgálni.

A tervutasításos rendszer képtelen volt a gazdaság valóságos igényeit lefedni, a realitásoktól elrugaszkodó és csak a mennyiségi növekedést szem előtt tartó célok tartós hiányt eredményeztek az élet minden területén. A tervszámok csak a többlettermelésre koncentráltak, képtelenek voltak a termelékenység növelését, a minőségi követelményeket vagy éppen az önköltség csökkentését figyelembe venni, mindez pedig rendkívül kevésbé hatékony, vagyis pazarlóan, gyatra

min séget el állító gazdaságot eredményezett. „*Ami a min ség terén történik, abszolút t rhetetlen és tarthatatlan. Meg kell mondani, hogy 1945-ben, 1946-ban 1947-ben és 1948-ban, amikor sokkal kisebb eszközök állottak rendelkezésünkre, amikor gazdaságilag sokkal gyengébbek voltunk, nem volt ilyen sok és alapos kifogás a mi kivitelre gyártott áruinkkal szemben*”⁴⁹ - fogalmazott Ger Ern államminiszter a Népgazdasági Tanács 1951. június 4-ci ülésén. Itt példák tucatjait sorakoztatta fel állítása alátámasztására, el szeretettel id zve cl a cip gyártás problémáinál. Adatai szerint az év els felében a szocialista országok piacára szállított cip k 25 százalékát nem fogadták el, a Duna Cip gyárban 20-46 százalék között volt a lexnin sített cip k aránya, és sz kült a hazai választék is: míg a háború el tt 80-féle férficip készült Magyarországon, addig az 1950-es évek els felére már csak 1 ó-féle. A gyárak korábban egy két ezer darabos szériát is legyártottak, az 1950-es évekre viszont már a 25 ezres darabszám sem volt kifizet d . A tervutasítások ráadásul áttekinthetetlen, túlzottan bürokratikus rendszert is eredményeztek. 1951 nyarán például az illetékes minisztérium szénbányászati f osztálya fél év alatt 121 körrendeletét adott ki csak a bányaiüzemek számára, az egyes osztályok pedig további 500 utasítást bocsátottak útjára?”

Hiába emelkedett az egy f re jutó nemzeti jövedelem 1950-1953 között gyors ütemben, összességében mintegy 30 százalékkal, s ezzel jelent sen túlszárnyalta a háború el tti szintet, a megtermelt jövedelem nagy része elment a nehézipari beruházásokra. Az életszínvonal tehát csökkent, a lakosság jó része szegénységben élt. 1951 elején ismét bevezették a háborúban megismert jegyrendszert, 1952-1953 súlyos telén pedig az élelmiszerellátásban is zavarok támadtak. Összeroppan óban volt az energiarendszer, gyakoriak lettek az áramszünetek?¹

Az egyre mélyül válság 1953-ra, Sztálin halála után politikai kurzusváltást eredményezett. Az új miniszterelnök, Nagy Imre radikális változásokat kezdeményezett, és ezekb l 1955-ös elmozdításáig sok mindent be is fejezett. Habár a gazdaság alapvet , tervutasításos jellege mit sem változott, felülvizsgálták a túlzott iparosítást, nagyberuházásokat állítottak le, el térbe helyezték a lakossági szükségletek nagyobb mérv kielégítését. Enyhítettek a jobb módú parasztgazdákkal szembeni diszkriminatív intézkedéseken, megszüntették például az n. kuláklis-tákat, vagyis a módosabb földm vesek elleni hatósági fellépést. Engedélyezték a termel szövetkezetek szabad elhagyását, s t feloszlását, és bejelentették az internálótáborok és a kitelepítés intézményes megszüntetését. Mérsékl dtek a magán-paraszság adóterhei, reálértéken mintegy 15 százalékkal növelték a béreket, és hozzávet leg 10 ezer fogyasztási cikk árát is csökkentették?”

A gazdaság valódi gondjait a külkereskedelmi és nemzetközi fizetési mérleg adatai mutatták, főleg azok a statisztikák, amelyek néma korszak nyelvéen „demokratikus”-nak hívtak országokkal, vagyis aszocialista tömb államaival folytatott kereskedelmi és pénzügyi mveleteket összegezték, hanem a t és világgal. Ezek a számok elkeserítőek voltak, a t és devizafronton az évtized közepére súlyos helyzet állt el. Az 1949-től általánossá vált külkereskedelmi passzívum miatt egyre nagyobb hiány állt be kemény valutából, az ország a t és behozatalért csak nagy nehezen tudott fizetni. A helyzetet súlyosbította, hogy 1955 folyamán a Szovjetunió váratlanul és jelentősen csökkentette nyersanyagszállításait Magyarországra, amelyeket kénytelen-kelletlen a t és viszonylatból kellett pótolni.”³ Az ország tehát jelentős adósságproblémákkal küszködött, amit rövid lejáratú hitelek felvételével orvosolt.

Egy 1956. augusztusi feljegyzés így írta le az 1949 és 1955 között lezajlott folyamatot.

„Devizaforgalmat jelent külkereskedelmi forgalomnak a világpiaci árakat többé-kevésbé tükröz devizaforintban számított egyenlege [...] 1949-től 1954-ig csaknem minden évben passzív volt. [...] Összesen 1,6 milliárd devizaforintnyi passzív egyenleg keletkezett. [...] 1955. december 31 -én devizaadósságunk kerekén 2400 millió devizaforint volt. Ebből a t és országokkal szemben fennálló tartozás 2150 millió devizaforint. [...] Az eladósodási folyamat 1952-ben indult meg, és a t és tartozások azóta évről évre lényegesen nagyobb mértékben nőnek, mint a demokratikus adósságok. Az állomány 1949-ben még csak 258 millió devizaformt volt.”⁴

Az 1950-es évek közepére, a politikai enyhüléssel párhuzamosan könnyebbé és főleg szabadabbá vált a közgazdasági gondolkodás arról, hogy miért nem működik

* Külön megjegyzés nélkül az adósság említésekor a bruttó adósság értendő: bár Magyarországnak mindig voltak a t és devizában fennálló követelése is, ezek azonban többnyire csak a mérlegben szerepeltek, mert vagy szocialista útra lépett fejlődésnek nyújtott kihelyezések voltak, amelyek visszafizetése kétséges volt, vagy olyan devizakövetelések, amelyeket a külkereskedelem finanszírozása miatt folyamatosan lekötöttnek lehetett tekinteni. A különböző fogalmak pontos jelentése a Függelékben olvasható.

” Az adatok úgynevezett devizaforintban szerepelnek, hiszen hivatalos statisztikákban 1975-ig a külkereskedelmi forgalom mérésére ezt a mesterséges mutatót használták, amelynek árfolyama eltért a turistaforgalomban használt forinttól. A devizaforint hivatalos árfolyama a dollárhoz képest 12-14 forint körül mozgott. Ha ezt vesszük alapul, és nagyjából ezen a kurzuson számítjuk át a dollárt, az eredmény akkor is 150-200 millió dolláros a t és adósságállomány lesz.

a tervgazdasági rendszer, az ideológiai korlátok ellenére miként lehet közelíteni a piachoz, hogyan lehet piaci elemeket a rendszerbe csempészni. A későbbi korszakokban vezető pozíciókba kerül döntéshozók ekkor, az 1950-es évek elején érzékelték először, hogy a valóságos gazdasági folyamatok nem feltétlenül követik a hivatalos ideológia által hirdetetteket, ekkor ivódott beléjük az a képesség is, hogy saját személyes boldogulásokhoz, rajtuk keresztül pedig a rendszer talpon maradásához is folyamatos alkalmazkodás, folyamatos reformok szükségeseek.

1953-tól „a szakmai hozzáállásunk az vált, hogy er teljesen decentralizálni kell [...] a vállalati vonalon is, és er teljes anyagi érdekeltséget kell a vállalatoknál biztosítani”⁶⁶ - emlékezett például erre a korszakra Tímár Mátyás, aki akkor már a Pénzügyminisztériumban dolgozott. Felidézte azt is, hogy az akkori miniszterhelyettes, Autós István (1908) társaságában több olyan beszélgetésen is részt vett, amikor felettese és a vele egykorú vezető közgazdászok „kifejezetten a piacgazdaságról” beszéltek, de egyben arról is, hogy ezt itt „csakapró lépésekkel”⁶⁶ lehet megcsinálni. Ugyanígy emlékezett Pulai Miklós is, aki szerint „Óriási viták voltak. [...] Antos elvtárs [az akkori miniszterhelyettes] leültetett bennünket, behívta az egyetemről Bácskai [Tamást], László [Andort, a későbbi MNB-elnököt], Tímár Mátyást és engemet. Olyan mély foteljei voltak, egy magasabb széken ült, emlékszem, rázta a kulcsát és [...] órák hosszat fejtegette a pénzügy-politikai, gazdasági koncepcióit. [...] T lehallottunk akkor új megfogalmazásokat a terv és a pénzügypolitika kapcsolatáról, a nemzetközi pénzügyi tapasztalatokról, a régi adókról, hogy mire kell odafigyelni, hogy a vállalatnál mérni kell az eredményt.”⁶⁷

Az akkori és a későbbi, főleg az 1960-as évektől kezdő apró lépésekhez az első közgazdasági alapozás ebben a korszakban kezdődött. A hangsúly természetesen a politikai és a gazdaságpolitikai hibák és torzítások „kijavításán” volt, de napirendre került a tervgazdálkodás módszereinek ésszerűsítése, a túlzott centralizáció megszüntetése, az adminisztratív módszereknek anyagi ösztönzéssel, személyes érdekeltséggel való felváltása is.⁵⁸ 1954 decemberében jelent meg az abban az évben útjára bocsátott *Közgazdasági Szemlében* Péter Györgynek (1903), a Központi Statisztikai Hivatal akkori elnökének nagy hatású tanulmánya, amely később a tervgazdaság piacorientált reformjának egyik kiindulópontja lett. Ebben a szerző kimondta, hogy a népgazdaság fejlődéséhez át kell alakítani a vállalati működés egész gazdasági környezetét, a vállalatok tevékenységét pedig nyereségérdekeltségükre kell alapozni, hiszen a termelő tevékenységét az irányító szervek nem tudják érdemben ellenőrizni és értékelni, ezt a kontrollt csak a vásárlók, a fogyasztók képesek elvégezni. A cikk tulajdonképpen a szabályozott

szocialista piacgazdálkodásra való áttérést javasolta, noha az írásban a „piac” szó jó, ha egyáltalában el fordult.

Péter veterán kommunistaként igyekezett elvenni a tanulmány ideológiai élet, azt volt kénytelen bizonygatni, hogy az olyan szavak használata, mint „haszon”, „jövedelmez ség”, „kereslet-kínálat” a szocializmusban csak formai, nem kell t - lük félni. *„Abból, hogy a vállalatokat abban az irányban befolyásoljuk, hogy sok és jó termék olcsó el állításával minél több »jövedelemre« tegyenek szert, még nem lesz semmiféle kapitalizmus”*⁵⁹ - hangsúlyozta, ennek ellenére a tanulmány megjelenése után jobboldali elhajlással vádolták. Ebben az id szakban, 1955 elején indította az újrainyitott Közgazdaságtudományi Intézetben annak fiatal kutatója, Kornai János is azt a munkát, amely *A gazdasági vezetés túlzott központosítása* címmel készült el 1956 nyarára. A szocialista gazdaságról szóló nemzetközi irodalomban ez az els olyan mű, amely nem azt fejtegette, milyennek *kell lennie*, hanem azt, *hogyan m ködik* a valóságban a központi tervutasításos gazdálkodás mechanizmusa, s miért nem biztosítja a szocialista gazdaság fejlesztésének elvárt tervszer ségét és hatékonyságát.

Bár Kornai könyve csak 1957-ben jelent meg, nyilvános vitáját azonban alig egy hónappal a forradalom el tt, 1956 szeptemberében rendezték meg. Az érdekl d közgazdászok számára világossá válhatott, hogy mi a baj a rendszerrel. Komái ugyanis kimutatta, hogy a tervutasításos rendszert nem lehet „finomhangolással” a tervmutatók pontosabb el írásával megjavítani, és még az sem oldja fel az ellentmondásokat, ha a nyereséget a tervmutatók közé foglalják. Ha ez nem jár együtt olyan feltételek megteremtésével, mint például a kereslet és a kínálat viszonyait tükröz , azaz piactisztító árak rendszere, a vev k piacának kialakulása, a vállalatok közötti verseny vagy a gazdasági vezet k anyagi ösztönzése, akkor minden hiábavaló.⁶¹ „A bels ellentmondásokat lehet enyhíteni, de megoldásukhoz meg kell változtatni magát a mechanizmust, amely ezt az ellentmondást szüli”⁶¹ - írta Kornai, és ezzel meglegezte azt a több évtizedes folyamatot, amely 1956 után kezd dött. A tervgazdaság soha véget nem ért úgynevezett „mechanizmus-reformját”, amely végül ahhoz vezetett, hogy a bels ellentmondásokat csalcapiacgazdaságra történt átállással lehetett „megszüntetni”.

*

1956 sze meghatározó személyes trauma volt a Kádár-rendszer alatt fontos döntéshozói pozíciókba kerül fiatalok számára. Ezek az ifjú funkcionáriusok többnyire nem forradalomként, hanem felfordulásként élték meg a korszakot.

Olyan ellenforradalomként, amely veszélybe sodorta mindazt, amiért 1945 óta a legmélyebb megy z déssel harcoltak, és visszavezeti az országot arra a - szerintük kudarcos - fejl dési útra, amely a két világháború között m ködött. Nem utolsósorban pedig mindannyiuk élete, így vagy úgy, veszélybenforgott: közülük többen fegyvert fogtak, és részt vettek a harcokban „az ellenforradalmárokkal” szemben. Fenyegetések érték ket vagy hozzátartozóikat, hiszen az emberek felel söket kerestek a Rákosi-korszak kegyetlenkedéseiért. Ezek az, szi napok meghatározóak voltak számukra, így a forradalom után Kádár Jánost megnicnt ként, reménységként, egy új korszak letéteményeseként üdvözölték, és hozzá kötötték sorsukat, karrierjüket. Elkötelez désüket persze a réalpolitika és az. ország geopolitikai meghatározottsága is motiválta: inkább választották Kádárt, mint valamelyik keményvonalas szovjet helytartót. Ez a félelemmel teli id szak azonban hozzájárult ahhoz, hogy a Kádár-rendszer szinte feltétel nélküli támogatóivá váltak. Ezeknek a napoknak a traumái okozták azt, hogy végs kig kitartottak Kádár mellett, mert úgy gondolták, minden jobb, mint a visszatérés ahhoz, amit 1956. október 23-án és az azt követ napokban átéltek.

„Aznap taggy lés volt, és én vagyok a párttitkár. Els emeleten vagyunk az Akadémia utcában, ablakunk alatt mennek el a tüntet k. Eurcsa helyzet. [...] Réműlet volt bennünk. Félelem. Ez volt a hangulataa taggy lésnek. Antos István meg is fogalmazta egy felszólalás kapcsán, hogy így beszél akkor valaki, amikor ablakunk alatt éppen hallja, hogy pártellenes jelszavakat kiabálnak”⁶² - emlékezett a légkörre egyik interjújában Huszár István (1927) közgazdász, aló altkor tagja volt a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezet ségének, majd a forradalom után különböz vezet párt- és állami funkciókat töltött be. Ugyanígy a rettegés maradt meg Bácskai Tamásban, aki a Pet fi-kör ülésén vett részt, így rögtön be is kapcsolódott a tüntetésbe. „Másírózunk a Rém térre, [...] ahol a tömeg [...] mozgásafolytán nem maradunk homogénen együtt. [...] Ezazért meghatározó az 1956-hoz való viszonyomszempontjából, mert bekerülök egy vadul jobboldali tömegbe, ahol jobboldali, tehát horthysta, antiszemita [a hangulat]. Azt hittem, hogy visszamentem 1943-44-be, a nyilas id kbe. Az én meghatározó élményem 56-tal kapcsolatban az, hogy hazamegyek, és azt mondom, hogy ez egy ellenforradalom.”⁶³

A Pénzügyminisztériumban is délutáni értekezletet tartottak október 23-án. El ször testületileg csatlakoztak a tüntetésekhez, majd az események és a hangulat változásával inkább a tanácstalanság kerekedett felül. Hetényi István úgy emlékezett, hogy pártbizottsági ülést tartottak, éppen a második ötéves tervr l vitatkoztak, amikor értesültek a kibontakozó demonstrációról.

„Jött egy telefon az V kerületi pártbizottságtól, hogy tüntetés lesz, és a pártbizottság és a kommunisták menjenek tüntetni az Országház elé, hogy a beszédeknek legyen jó érzés hallgatósága. Ki is mentünk. Emlékeim szerint nagyon sok minden nem történt utána. Szépen hazamentünk. Nekem 8-ra mozijegyem volt, a feleségemmel elmentünk a Diadal moziba, megnéztük a Radzs Kapur-filmet’.”^M

Pulai Miklós is a Pénzügyminisztériumban, egy másik értekezleten volt, ahonnan a résztvevők szintén kivonultak a Kossuth térre. Itt kora este meghallgatták Nagy Imre beszédét, majd átmentek a Felvonulási térre, és hamar megtapasztalták, hogyan vált ellenségessé a tömeg azokkal szemben, akik a hatalmat képviselték:

*„Nagy értekezletet tartottunk a földszinten, ahonnan ki lehet látnia József nádor térre. [...] Háromkor kezdtük és hatkor fejeztük be, valamilyen országos számviteli konferencia volt, úgy 80 vagy 100 ember volt együtt. [...] Négy órától kezdve egyre nagyobb lett a zaj, a jövés-menés a József nádor téren, [...] akkor már kiabálás is hallatszott, így be kellett fejezni az értekezletet. Nekem volt egy miniszter-helyettesi gépkocsim, egy Pobeda. Hallottuk, hogybalhé van a Sztálin-szobornál, mondtam, hogy menjünk ki oda. [...] Óriási tömeg volt, a szobor már le volt döntve. [...] Kiszálltunk, a kocsi távolabb volt, de azért ott is rengetegen álltak, és egyszer csak szólt a [sofőr], hogy sokan nézik a kocsit, jobb lesz innen meglépni, mert még balhé lesz!/*⁵*

Estére teljesen megváltozott a délután még békés hangulat. A Felvonulási téren ledöntöttek a Sztálin-szobrot, a tüntetők egy része a Magyar Rádió elé vonult, és azt követelték, hogy olvassák be követeléseiket. A rádió vezetői ezt nem engedélyezték, sőt este 8 órakor Gerő beszédét sugározták, amely nacionalista tüntetésnek bélyegezte a felvonulást. A rádió vezetői közül valaki a tüntetők közé lépett, akik az erőt sítésként küldött katonáktól kapott és zsákmányolt, valamint a közeli gyárak raktáraiból szerzett fegyverekkel megostromolták az épületet. A harc este 11 felé kezdődött, és reggelre a tüntetők győzelmei végződtek. Éjszaka városszerte fegyveres csoportok szerveződtek, amelyek felvették a harcot a hajnali óráktól a kommunista vezetés hívására megjelen

* Valószínűleg Radzs Kapur (Raj Kapoor) A csavargó című filmjéről van szó (1951).

szovjet páncélosokkal⁶ Az addigi békés tömegmegmozdulás fegyveres felkeléssé változott.

Október 24-étől kezdve mindenkinek választani kellett, hova áll, mit képvisel. Voltak, akik nem haboztak, már az első pillanattól kezdve egyértelműen ellenforradalomnak tekintették az eseményeket, és felvették a harcot a tiltakozókkal szemben. Ilyen volt Havasi Ferenc, aki a háború után Komárom megyében került egyre feljebb aránlétrán: előbb üzemi párttitkár volt, majd 1951-ben a tatabányai városi pártbizottság osztályvezetője lett, 1952 és 1954 között a megyei agitációs-propaganda osztályt vezette, 1956-ban pedig már a megyei pártbizottság titkára volt. Számára nem volt kétséges, hova áll. Tatabányán október 26-án kezdtek meg a tüntetések, amelyek a megye két legnagyobb, meghatározó vállalatától, a 10-10 ezer embert foglalkoztató Tatabányai és Dorogi Szénbányászati Trösztből indultak ki. Reggel a VI-os bányaknánál szórtak röplapokat fiatalok, akiket rövidesen letartóztattak. Délután a tüntetők a megyei pártbizottság épülete elé vonultak, az Óvárosban pedig a Belügyminisztérium városi osztálya előtt mintegy háromszázan követelték a reggel elfogott három ember szabadon bocsátását. Öt óra körül elfoglalták a Bányász rádióstúdiót, hogy követeléseiket ismertethessék, majd körülfogták a pártbizottság épületét, amelyet estére be is vettek. Havasi és a többiek csak a hátsó kijáraton át tudtak elszökni, és a közeli laktanyában kértek menedéket. November 5-én Havasi szovjet páncélosok védelmében érkezett vissza a városba, és megyei pártvezetőként asszisztált a megtorlásokhoz⁷

Mások, mint például Pulai Miklós, Hetényi István vagy Faluvégi Lajos részt vettek a forradalom kitörése utáni vitákban, leginkább azért, mert azt remélték, hogy a Rákosi-rezsim bontásával való szembenézés után új korszak kezdődik, a rendszer megmenthető, megjavítható. Pulai egyébként maga is megtapasztalta a sztálinista diktatúra visszaéléseit. 1951 végén szigorú pártmegrovást kapott a Pénzügyminisztérium pártbizottságában, és egyéves pártiskolára küldték, mert ellenezte annak a párttitkárnak a megválasztását, akit a kerületi pártvezetés javasolt. *„Énazt mondtam, hogy ilyen nincs, [...] kiálltam a saját igazságom mellett, és nem is szavaztam. Erre kaptam aztán, hogy nem tartottam be a pártfegyelmet”*⁶³ - emlékezett egy későbbi beszélgetés során. Október 23-án este a tüntetésekre egyenesen visszament a Pénzügyminisztériumba megvédeni az épületet, és lényegében 31-éig ott is tartózkodott, több más fiatal minisztériumi vezetővel együtt. Pulait még a pénzügyminisztériumi forradalmi bizottság tagjának is megválasztották. *„Hatszázember előtt mondtam, hogy engem úgy válasszanak meg, hogy én kommunista voltam és az is maradok, persze olyan, aki tanult a dolgokból, és másképpen akarja.”*⁶⁹

Faluvégi Lajos későbbi pénzügyminiszter, akkor főosztályvezető, és Tímár Mátyás későbbi MNB-elnök, akkor pénzügyminiszter-helyettes, így emlékezett ezekre a napokra:

„Körülbélül nyolcán vagy tízen jöttünk össze, [] nem tudtunk mást elkeríteni, mint céllövőpuskákat, [] de azt gondoltuk, hogy ez egy középület, mi vagyunk a felelősök ezért, [] nem akartunk harcolni, csak megvédeni. [] Megalakult a forradalmi tanács, és minden délelőtti nagy politikai balhé volt, parázs hangulat, nagyon kritikus, nagyon kemény viták voltak.”⁷⁰

„Telefonáltam mindenhova, hogy adjanak fegyvereket, és pedig nem első sorban a PM-nek, hanem a pénzügyminisztériumnak és a pénzügyvédelemnek. [] Attól félttem, hogy ha bemegy egy ilyen társaság fegyverrel a pénzügyminisztériumba, és onnan kiviszi a milliárdokat, az kiszámíthatatlan következményekkel járhat együtt. [] Óriási készletek voltak bankjegyekből. Megalakult a Forradalmi Bizottság, amelynek nagyon vegyes összetétele volt. Pulait beválasztották, népszerű ember volt. [] Listákat csináltak a kommunistákról, hogy kiket kell eltávolítani a minisztériumból, majd ezeket a listákat ismertették elég népes gyűlekezeten. Velem kapcsolatban az volt az álláspont, hogy a szakmai érdemeimre tekintettel maradjak a helyemen. [] Egyetlen felszólalás volt ellenem az egyik gyűlésen. [] Én is felszólaltam a gyűlésen, és azt mondtam, hogy amióta Nagy Imre 1953-ban vezető tisztségbe került, azóta világosabban látunk. Sok hiba történt, ezeket nem szabad megismételni. [] Nyugalomra, józanságra figyelmeltettem az embereket.”⁷¹

Hetényi István, ugyancsak későbbi pénzügyminiszter, akkor a Tervhivatalban vett részt ugyanilyen vitákban. Folyamatosan a hivatal épületében tartózkodtak, és leginkább azon törekedtek, hogy merre tovább.

„Ültünk a szobában, kabátban, mert a fűtésünk nem volt rendben. Olvastunk, beszélgettünk, azután amikor letelt a munkaidő, hazamentünk. És persze rengeteget vitatkoztunk. A pártszervezetben 23-a után is rendeztünk taggyűléseket, amelyeken mindenki felállt és elmondta, hogyan látja a dolgokat, miért érzi magát felelősnek, hogyan kíván továbblépni. [] Mondjuk a kapitalizmus felépítése nem lebegett a szemünk előtt, de az végig nem volt világos, hogy mi is legyen. Demokratikus szocializmus, vagy mi...”⁷²

A viták közben folyamatosan életveszélyben érezték magukat, mindannyian beszámoltak arról, hogy ket vagy családjukat fenyegetések érték. „Mindennap lövöldöztek. [...] nekem gyalog kellett átjönnöm a Széna téren) és hát ott bizony fitty örsztek a golyók”³ - mesélte kés bb Tímár Mátyás. „Minden lakásba állandóan becsöngettek, hozzánk is éjjel jöttek, két-három fiatal fegyveres, avast kerestek”⁴ - emlékezett Hetényi, de hasonlóképpen számolt be Pulai is. „Otthon engem már kerestek 24-én vagy 25-én is, mert a házmaster azt mondta, hogy itt valami fejles kommunista lakik. Akkor a hatéves fiam és az anyósom voltak otthon. Nem bántották úgy an ket, de durván viselkedtek velük.”⁵ Faluvégi Lajosnak majdnem az életébe került egy találkozás szovjet jár rökkel, akik forradalmárnak nézték. Óbudára indult az édesanyjához egy adag élelemmel, amikor a katonákkal összetalálkozott.

„Gyalog mentem, és az Árpád híd budai hídf jénél jártam, amikor [...] jött egy üres teherautó, leintettem. A pofák talán azért is vettek föl, hogy legyen velük egy abszolút civil tag. [...] Ahogy felmentünk a hídra, [...] szovjet katonák leállították a teherautót, és mindent ellen riztek. [...] Az ülés alatt két pisztoly b rtokot találtak és l szert. Azonnal kiszállítottak, és a helyszínen agyon akartak l ni. [...] Elkezdtem magyarázni [a velük lév magyarnak], hogy értsék meg, innen 200 méterre kéredzkeдемföl. [...] Végül felültettek egy rend rségi dzsipre hátúira. [...] Amikor mentünk át a hídon, a hídf közelében azt mondta nekem a magyar: idefigyeljen, most a kocsí lelassít, maga ugorjon le. [...] Én pedig mozgó dzsipre l leugrottam.”⁶

Részben másfajta dilemmákkal kellett szembesülniük azoknak, akik külföldön tartózkodtak a forradalom napjaiban: életveszélyben nem voltak ugyan, de választaniuk nekik is kellett, ráadásul rigy, hogy kevés információval rendelkeztek arról, pontosan mi is történik Budapesten.

„Cuncus, nem jövök haza, mert még van egy pár nap dolgom.”⁷ - Emlékiratai szerint ezt telefonálta haza a feleségének 1956. október 23-án délel tt 10 órakor Fekete János, aki éppen hazafelé indult volna Génib l. Mint önéletrajzi könyvében fogalmazott, „pénzügyi kiskörúton” vett részt szeptember közepe óta: az MNB egyik vezet jeként Ausztriában és f leg Svájcban próbált nyugati hiteleket szerezni az 1956-ra akuttá vált „kemény deviza” tehát a nyugati fizet eszköz-hiány enyhítésére.

Fekete éppen befejezte volna a beszerz körutát, amikor október 23-án utasítást kapott a Pénzügyminisztériumból, hogy maradjon kint, és ideiglenesen

vegye át az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságában (United Nations Economic Commission for Europe) a magyar tárgyalódelegáció vezetését. „*De hozzá nekem sínadrágot*” - válaszolta kissé méltatlankodva a felesége, hiszen a tervek szerint hazaérkezése után éppen sívakációra indultak volna. „*Tehát 23-án én abban a nyugodt tudatban álltam neki ennek munkának, hogy otthon a feleségemnek a legfőbb gondja, hogy sínadrágot hozzak neki*” - emlékezett Fekete, aki állítása szerint csak néhány nap múlva, a közgyűlésen elmondott beszédekor értesült arról, mi történt Budapesten.

„*Bemegyek a Palaisba. Azt látom, hogy a karzaton rengeteg ember van, és piros-fehér-zöld lobogók lengenek mindenütt. Micsoda nagy megtiszteltetés! [...] Amikor aztán sorra kerültem, és azzal kezdtem [a beszédemet], hogy arra a meggyezésre jutottunk, hogy nincs is jobb javaslat a szovjetnél, kitört a balhé: áruló! - kiabálták. A szünetben gyorsan odamentem a szovjet delegáció vezetőjéhez. [...] Mi ez az áruló? - kérdeztem. Hát te nem tudsz semmit? - felelte. - Pesten utcai harcok vannak, Molotov-koktélokot dobálnak.*”⁷⁹

Visszasietett tehát aszállodába, és fölhívta a nagykövetet, Marjai Józsefet. Marjai (1923) szintén annak a fiatal funkcionárius generációnak a tagja volt, akik karrierje az 1950-es évek elején ívelt felfelé, és végül a Kádár-rendszerben érte el csúcspontját. Azokban a napokban éppen első nagyköveti posztjára utazott ki Bernbe, miután hosszú éveket töltött a Külügyminisztériumban különböző beosztásokban. Később volt prágai, belgrádi és moszkvai nagykövet is, majd 1978 és 1988 között miniszterelnök-helyettes. Fekete azt remélte, hogy a nagykövet többet tud a budapesti helyzetről. „*Nagy szerepe van* - válaszolta neki izgatottan Marjai -, *ma kellett volna átadnom a megbízóleveletemet, de azt mondták, ne jöjjek, mert nem tudják, melyik kormányt képviselem.*”⁷⁷ Végül abban állapodtak meg, hogy a Svájcban tartózkodó magyarok Bernben találkoznak, megbeszélni a továbbiakat. „*Marjaiazt mondta, sem tudja, mit kellene tenni, de szerinte aki teheti, menjen haza*”^w - emlékezett Fekete, aki végül vonatra szállt, és elindult Magyarországra.

Marjai akkor a nyugalmas Svájcban maradt, de neki is megvolt a saját '56-os pillanata, igaz, majdnem két évvel később, amikor 1958 augusztusában fegyveres támadás érte a követség épületét. Akorabeli hivatalos leírásban „*disszidens banditáknak*” nevezett két férfi reggel fél 10-kor „*hazatérési ügyben*” intézkedve jutott be a követségre,¹ de már a fogadószoba küszöbén fegyvert rántottak, és elbarikádozták magukat az épületben. Marjai éppenegy kínai delegációt fogadott a közeli

követségi villában, de rögvest pisztolyt ragadott, átsietett a f épületbe, és személyesen is részt vett a heves t zharcban, „egy folyosói mélyedésb l is megkezdte a tüzelést a banditákra.” Az egyik támadót lel tték, a másik, alig 21 éves fiú megsebesült, és életveszély-okozás miatt többéves börtönbüntetésre ítélték Svájcban, de 1959-ben szabadon engedték. „Az újságok általában védelmükbe vették a banditákat, igyekeztek úgy beállítani a provokációt, mint a Magyarországról Nyugatra kényszerült emberek végs elkeseredésének megnyilvánulását” - méltatlankodott a hivatalos jelentés.

Fekete 1956. október végén Bécsig jutott, ahol megállt, és visszaemlékezése szerint az MNB helyi leánybankjából utalta a magyar államadósság esedékes részleteit, továbbá pénzzel segítette az osztrák f városban tartózkodó magyar vezet ket.

„Megyek be a Kártnerena bankba. Ez volt a f hadiszállásom: a Central Wechsel und Kreditbank. Jön velem szembe Sík Endre külügyminiszter-helyettes. Sík: Téged kereslek. Miért? Pestr lcküldtekegy vas nélkül. Az ENSZ-ben tárgyalják a magyar ügyet, a delegációt Horváth Imre külügyminiszter vezeti. A követségen vannak. Azt mondták, valahonnan szedjük el Feketét, majd szerez pénzt. [...] Mennyi kell? Szereztem kb. 25 ezer dollárt. [...] Úgy „szereztem”, másnak nem adtak volna, csak nekem. [...] Fölhívtam a bankárokat, és mindenkinek megmondtam, hogy fizetni fogunk. A lejáratokat mindennap megkaptam a Magyar Nemzeti Banktól, és a bécsi bankon keresztül fizettem a váltókat és hasonlókat.

Fekete el ször november elejénegy osztrák rendszámú autóval próbált meg hazajutni, de a határról visszafordult. Visszaemlékezésében így írt err l:

„Azt kérdezték t lem, hogy jó magyar ember vagyok-e. Mivel ezeknek az embereknek adandó helyes válaszban nem voltam biztos - sötét külsej alakok voltak géppisztollyal -, így visszafordultam a határról Bécsbc. Elmentem a szállodába. Kés bb felhívtam a szovjet követséget, hogy mit csináljak. Elég goromba voltam velük, egy nem túl épületes beszélgetést folytattam a követség egyik tisztvisel -jével. Megkérdezte, hogy ki vagyok, mi vagyok, mit akarok. Elmondtam, hogy van feleségem, egy gyermekem, hogy tegnap fölhívtam ket és a kislányom, aki még nagyon kicsi volt, hároméves, belesírta telefonba: apu itt l nek (így, ó-val). A frász kitört. A feleségem könyörgött, hogy ne jöjjek haza, már kereslek, keresnek, hogy a volt párttitkároknak »szemrehányásokat« akarnak tenni.”³

Végül november 23-án ért haza a CW Bank autójával; a „csendes órákban”: a forradalom kitörésének egy hónapos évfordulóján. A budapestiek ezen a napon nem mentek ki az utcára, otthon maradtak, és síri csendben tiltakoztak az ellen, hogy november 4-én szovjet csapatok leverték a felkelést és hatalomba segítették Kádár Jánost.

*

„November 4-én, amikor fölültem az ágyban, boldog mosollyal mondtam, hogy ezek bizony a szovjetek. Meg vagyunk mentve. Alig vártam már, hogy jöjjenek. Pontosan ugyanaz a lelkivilág volt, mint 1945-ben^w-olvasható Zalajúlia(1919) visszaemlékezéseiben, aki 1949-től a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) főosztályvezetője, majd elnökhelyettese volt, az 1960-as 1970-es években pedig a Gazdaságkutató Intézetet vezette. A később vezető gazdasági pozíciókba kerül funkcionáriusok egy része - csakúgy, mint - felszabadítóknak tekintette a bevonuló szovjet katonákat, akik megmentették őket az „ellenforradalmároktól”

Mások, legalábbis eleinte, szkeptikusabbak voltak, abban azonban rövid idő elteltével már nem volt különbség közöttük, hogy mindannyian Kádárt támogatták, és az új pártvezetést tekintették garanciának arra, hogy vele együtt helyre lehet hozni az 1950-es évek hibáit, segítségével hozzá lehet látni egy emberibb szocialista rendszer kiépítésének. Kádárt olyan személynek tekintették, aki valahol félúton állt Rákosi és Nagy Imre között, és mindenképpen jobb, mint a keményvonalas Biszku Béla vagy Münnich Ferenc.

„Én nem voltam igazán Nagy Imre-hívő. [...] Nem tartoztam abba a csapatba, a Rákosi-csapatba pedig pláne nem tartoztam^... [Igazán Kádárnál éreztem jól magam. Kádára lehetséges mozgásterületén belül a maximumot hozta ki”^k - emlékezett erre az idő szakra Fekete János. Bácskai Tamás is - akiről egyébként a rendszerváltás után derült ki, hogy 1956 és 1961 között együttműködött a titkosszolgálattal, kollégáiról és családtagjairól is írt jelentést - „felszabadítóként” üdvözölte a Vörös Hadsereg csapatait, Kádárt pedig a jövő egyetlen reménységének tartotta.

„November 3-án meglátogatom anyámat, és ott rekedek a Lenin körút 70-ben a pincében. Hajnalban pedig arra ébredek, hogy riálatos lármá van. És kinézek az ablakon és látni, hogy dőlnek be az orosz tankok. És ezt megkönnyebbüléssel veszem tudomásul.”³⁶

„Apáért való újra belépések voltak ebben a konszolidációs folyamatban az érdekesek. A legtöbb ember mindig azt kérdezte, hogy mi a garancia arra, hogy ez nem ismétlődik meg. [...] Azt mondtam, hogy mennél inkább olyan

pártság jön létre, amelyben a garanciát látják, annál kevésbé lehetséges, hogy a dolgok megismétlődjenek."^

Tímár Mátyásért november 4-én páncélautóval jöttek az orosz katonák, a Parlamentbe vitték, és nyomban arra kérték, dolgozzon az új vezetésnek, segítsen a károk felmérésében. Hamarosan azonban már nem volt teljesen pozitív a megítélése a forradalom napjaiban tanúsított, nem teljesen egyértelmű viselkedésének: f osztályvezetővé minősítették vissza, és ezen később sem tartották indokoltnak a változtatást. „A Pénzügyminisztériumban felvetődött ugyan Tímár Mátyás elvtárs miniszterhelyettesé váló elléptetése, de ezzel mi nem értünk egyet. Tímár elvtársat mind szakmai, mind politikai megfontolásokból nem látszik célszerűnek a jelenleginél magasabb funkcióba állítani”^{1**} - fogalmazott 1957 májusában a KB Államgazdasági Osztályának egyik dokumentuma, de még így sem volt kérdés számára, hogy Kádárt támogatja.

„Az a tehetséges fiatal gárda, aki ott volt [a Pénzügyminisztériumban], [...] kezdetben habozott, hogy belépjenek-e a pártba. [...] Sorban beszéltem velük, és mondtam nekik, hogy ha ti nem léptek be, akkor itten egy teljesen balos társaság lesz a pártszervezetben, és abból baj lesz. Ts akkor szép lassan egyenként beléptek. [...] Én mindjárt beléptem. [...] Abból indultam ki, hogy az lehetetlen, hogy ez az új vezetés megismételje a réginek a hibáit. [...] Majdnem biztos voltam, hogy [...] itt új korszak kezdődik.”⁹

Ellentmondásosabb volt Pulai Miklós hozzáállása, aki még november 3-án is a legnagyobb meggyőzéssel magyarázta mindenkinek a Pénzügyminisztériumban, hogy nem várható szovjet beavatkozás, majd éjfélkor már aszovjet tankok lövéseit hallotta.

„November másodikán délután behívták a hivatalvezetőt. [...] Vas Zoltán tartott tájékoztatást. [...] Ő a következő stratégiát mondta el. Mozgolódás van, és várható, hogy itt-ott fegyveres ellenforradalom üti fel a fejét. Ez főként külföldi táplálkozik, Ausztriából és Jugoszláviából. A szovjet csapatok azért jönnek be, hogy a nyugati és a déli határokat lezárják, tehát onnan majd nem tud utánpótlást kapni az itt összegyűlekezett ellenforradalmi erő. [...] Nagyon szimpatikus stratégiát adott el teljes meggyőzéssel, és ezt örömmel hallottam, az utolsó szaváig mindent elhittem. [...] Harmadikán a minisztériumban

összehívtam a haverokat, és elmondtam nekik, a stratégiát, és hogy nem kell begyulladni. Szép idő volt, gyönyörűen sütött a nap, és [...] tényleg úgy nézett ki, úgy van, ahogyan az öreg mondja. [...] Ezért ért engem teljesen váratlanul a november 4-e hajnal, [...] amikor felhívtak a pénzügyőrök, hogyjöjjekmár be, mert itt áll egy orosz tank és félnek, hogy belép. Ez egy óriási hiba volt, mert volt annyi saját erőnk, hogy megóvhattuk volna magunkat attól, hogy itt a nyilasok, a hungaristák vagy [...] a horthysták vegyék át a hatalmat. Ekkortól kezdve volt az, hogy én akkor szembekerültem a forradalmi munkás-paraszt kormány felfogásával.”⁹⁰

Ellenállása és a Forradalmi Bizottságban való szerepvállalása miatt retorziók érték: bár a megalakulásakor, október legvégén az első között lépett be az MSZMP-be, 1957-ben a minisztériumból is távoznia kellett. 1957 májusában ezt írták róla egy jellemzésben:

„A vállalati pénzgazdálkodási főosztály vezetője [...] személye ellen igen komolypolitikai kifogások merülnek fel. Október 23. és november 4. között alakult több, forradalminak nevezett szerv tagja volt. November 4. után pedig nagyon hosszú ideig egyértelműen a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány ellen, a szovjet csapatok behívása ellen (»szovjet imperializmus«) foglalt állást. Elítélte a pártnak az októberi eseményekről adott értékelését, a decemberi párt által szervezett tüntetésekről úgy nyilatkozott, hogy »melyik agyalágyultnak jutott ez eszébe« stb. A Pénzügyminisztériumon belül a személye ma is gátolja a politikai megnyugvást. A taggyűléseken és egyéb fórumokon személye körül állandó politikai viták vannak. Belépett a pártba, és ennek következtében napra mint nap átigazolásoknál egy liberális vonal kezdett érvényesülni. Találgatásokra ad okot, hogy miért van helyén, amikor nála kisebb embereket az ismerős körébe a Pénzügyminisztériumból eltávolítottak, illetve közüklük párat internáltak. Kíváncsún látjuk leváltása és a minisztériumból való eltávolítását.”⁹¹

Végül kizárták a pártból, és kénytelen volt megelégedni egy banki állással az Országos Takarékpénztárban, ahol egy sokkal alacsonyabb beosztást jelentő osztályvezetői posztot kapott. De még így is hamarosan Kádár hívei közé sorolta magát. „Úgy éreztem, hogy én is úgy látom körülbelül, mint ő. Ez itt elveszett, ez itt lejáratódott, itt valami újnak kell kezdődnie. A kommunistáknak is újra kell kezdeni. Igaz, hogy volt mögöttünk egy ronda tíz év, a háború, meg minden, [...] de elhittük, hogy azért ezt

*még lehet tényleg jól is csinálni. És majd mi megmutatjuk, hogy ezt lehet jól csinálni*⁹² - emlékezett egy kés bbi interjújában.

Egyértelm volt a rendszer üzenete azok felé is, akik nem akartak rögtön Kádár mögé beállni. Jobban teszik, ha mihamarabb felméri a lehet ségeiket, és tisztába kerülnek a realitásokkal. Zala Júlia például azt a napot idézte fel egyik interjújában, amikor 1956 novemberében visszatért a KSH-ba, és azokkal együtt állt neki eltakarítani az októberi események törmelékét, akik pár héttel korábban még sztálinistának nevezték t. Éppen a kitört ablakok megjavítása volt soron, amikor behívta az irodájába az egyik, az új rendszerrel szemben vonakodó kollégáját. Odaállította a falon lógó hatalmas világtérkép elé, amelynek egyik felét a Szovjetunió foglaltad, mellette pedig az apró Magyarország látszott. *„Maga okos fiú, jöjjön, álljunk a térkép elé. Megnézi a térképet, hogy hol fekszik Magyarország? És látja [h l van a Szovjetunió] ? Most akkor kimegy, és megmondja a kollégáinak, hogy ablakozzunk. Értette? Ránézett a térképre, és azt mondja: értettem, elvtársn . És neki-láttak ablakozni. Kitakarítottunk, beüvegeztünk Bár a KSH nem volt az ellenállás gócpontja, de érdekes módon még 1956. december 7-én is terjedt a hivatalban egy sokszorosított nyilatkozat, amely „az október 23-i eseményekr l mint forradalomról és annak szent célkit zéseir l”⁹³ írt.*

1956-1957 fordulóján világos volt, hogy új korszak kezd dik, ami minden valószínű ség szerint nagyon hosszú ideig tart majd. Balassa Ákos, az Országos Tervhivatal kés bbi közgazdásza 1956. november végén tért haza Moszkvából, ahol az Állami Egyetemen végzett. December els napjaiban éppen Erdei Ferenc (1910) író családjánál volt látogatáson. A korábbi minisztert, az 1956-os forradalom idején miniszterelnök-helyettest a KGB november 3-án letartóztatta, és éppen Balassa látogatása napján szabadult Kádár személyes közbenjárására. Erdei a fiatal közgazdásztól azon az estén azt kérdezte, hogy szerinte meddig bírja még gazdaságilag aszovjet rendszer. „ *azt gondolta, legfeljebb pár évig, mire én azt válaszoltam, hogy harminc-negyven évig*⁹⁴ - emlékezett Balassa.

A kezdett l fogva lelkes hívekés fogcsikorgatva vonakodók mindannyian ott álltak 1957. május elsején a H sök terén, és hallgatták Kádárt, amint szónoklata végén, az ilyenkor szokásos kötelező ünnepi jelszavak felsorolása el tt, az ország egységét hangsúlyozta, és még egyszer üzent a „tévelyg nek”:

„Mély meggy z déssel mondom, hogy a Magyar Népköztársaság minden híve bizalommal tekinthet a jövő be. Az ellenforradalmi támadás tanított is, edzett is, össze is kovácsolt bennünket. Ha nem feledkezőnk meg a múlt hibáiról, ha a

*tanulságokat; tapasztalatokat a munka megjavításában hasznosítjuk, a jövőben biztosabban mehetünk előre. Különösen nagy szükség van a párt, az állam és az egész nép éberségére. Mindannyian láttuk októberben, hogy farkasok ólálkodnak a kert alatt. Nyújtsunk baráti segítséget a tévelygőknek, de legyünk kérlelhetetlenül szigorúak a népi hatalom ellenségeivel szemben. Ha a szocializmus minden híve és minden hazafi egységbe tömörül, az ellenforradalmi erőknél százszor erősebb a nép."*⁹⁶

Kádár nem kapott különösebb, látható védelmet. A beszéde után lement a térre, a tömeg közé, a Dózsa György út és a Gorkij, a mai Városligeti fasor sarkára, és interjút adott a Magyar Rádiónak. 1957. május elseje nyilvánvalóvá tette mindenkinek, hogy 1956 ügye jó időre elveszett. Elkezdődött a Kádár-korszak.

Budapest, 1958. április 2. Kádár János államtniniszter, az MSZMP KB els titkára a Ferihegyi repül téren fogadj a Nyikita Hruscsovot, az SZKP KB els titkárát, mögöttük Münnich Ferenc miniszterelnök. MTI Fotó

KÁDÁR ALKUJA

1957-1961

*„Elveszünk magunktól, a népiunktól, mégis adunk önöknek,
de csak nem fogunk a deklarációkban megint
a be nem avatkozásról beszélni?!”*
Hruscsov Kádárnak, 1957. március

„Kértek, hogy gondolkozzak el azon, hogyan lehetne a külföldi adósságproblémát megoldani. Az esedékességeinkaddig ki voltak fizetve” - emlékezett Fekete János önéletrajzi könyvében arra a pillanatra, amikor 1956. november végén Bécsből hazatért, miután az osztrák fővárosban - mint az előző fejezetben olvasható volt - éppen gondoskodott a lejáró adósság esedékes részleteinek kifizetéséről. Itthon Antos István pénzügyminiszter-helyettes és Kossá István (1904), a tárcavezető ismertette vele a helyzetet: eszerint az adósságállomány önmagában és a későbbi adatok fényében nem tűnt ugyan túlzottan magasnak a körülbelül 230 millió dolláros, vagyis 2,8 milliárd devizaforintnyi összeggel, de a gazdaság akkori állapotában - mint a következő tervhivatali feljegyzés mutatja - mégis óriási megterhelést jelentett. Magyarország 1956 késő szén lényegében a fizetéseképtelenség szélén egyensúlyozott.*

„Adósságállományunk a késő devizákban a legmagasabb szintet 1956 szeptember hónapjában érte el, kerekén 2,8 milliárd devizaforinttal. [...] Ez a teher mintegy 700 millió devizaforinttal haladta meg a legmagasabb exportszintünket a késő országok felé, amelyet 1955 évben értünk el. Az adósság nagyobb részben rövid lejáratú bank- és kereskedelmi hitelekkel tevődött össze, aminek következtében 1955 második felétől kezdve negyedévenként átlagban kétszer

* Egy dollárt az akkori dokumentumokból kikövetkeztethető árfolyam alapján 12-14 devizaforinttal kell átszámolni.

annyi hiteltörlesztés vált esedékessé, mint amennyi devizabevételünk volt az exportból. Súlyosbította a helyzetet, hogy devizatartalékunk mindössze 60 millió devizaforint körül mozgott. Ebből következett az, hogy folyamatosan igen bonyolult hitelm veleteket kellett végrehajtanunk az adósságok időben való rendezése (fizetés, prolongálás, konvertálás) céljából. A folyó importot pedig zömében csak hitelből történő vásárlások útján tudtuk fedezni. Minthogy nem állott elegendő bankhitel rendelkezésre, áruhitelkeket kellett igénybe venni. Állandó hitelm veleteink idővel leges fizetési nehézségei folytán hitelképességünk a tőkepiacokon csökkent, és így még inkább növekedett hitelállományunknak az aránya, amely után nagyon magas hitelköltséget kellett fizetni (8-12 százalék). Becslések számítások azt mutatták, hogy 1955. évben mintegy 150 millió devizaforintra tehető az a veszteség, amelyet nehéz devizahelyzetünk folytán elszenvedtünk. (Aszokásosnál magasabb kamatteher, a kényszerhelyzetben történt kedvezőtlen vásárlásokból és olcsón való eladásokból eredő veszteségek, továbbá azon erőszakolt kereskedelmi műveletek költségei, amelyeket a fizetéseképtelenség elkerülése érdekében kellett végrehajtanunk.)”¹

Ilyen jelentős megterhelés mellett pedig teljesen érthető módon merült fel annak agondolata, hogy Magyarország jelentsen be részleges vagy teljes moratóriumot a tőke hiteleire, tehát hogy ne törlesszen, és esetleg szüntesse be a kamatfizetéseket is. Fekete élesen ellenezte a felvetelt a Külkereskedelmi Minisztérium és első sorban is a miniszterhelyettes, Bacsoni Jenő (1907) által támogatott ötletet. Fekete visszaemlékezései szerint Bacsoni 1956 végén azon a véleményen volt, hogy „mikor kérjük moratóriumot, ha nem most, amikor utcai harcok vannak a fővárosban, szovjet csapatok szállták meg az országot. [...] A javaslatában volt logika, de nem állt a pénzüccsel közvetlen kapcsolatban, nem érezte, hogy [...] milyen nagy bajt okozott volna. [...] Sokan támogatták viszont a javaslatát, [...] jó ürügy lett volna, és ha nem fizetünk, egy kis levegőt is jutunk. Én viszont azon voltam, hogy ezt nem szabad. Ha ilyen kis pénzért én már bedobom a törülközőt, az rossz üzlet. Más lenne, ha sok volna az adósságunk. De pár százmillióért nem érdemes.”*

Fekete körömszakadtáig harcolt véleményének érvényesüléséért, és minden lehetséges eszközt bevetett. Valóságos ideológiai nézeteltéréssé nagyította a konfliktust azzal, hogy a moratórium mellett érvelte, hogy a régi rendszer híveinek, „arisztokratáknak” és a külföldi pénzüccs székértolójának minősítette. Ez derül ki azokból a dokumentumokból, amelyeket az Allambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ABTL) őriz: egy bizonyos Lektor fednévű ügynök

dossziájában. Jóllehet a 2012-ben érvényben lévő törvényi előírások⁴ szerint nem jelenthet ki egyértelműen, hogy Fekete János az állambiztonság ügynöke volt, hiszen a beszervezési dokumentumot nem lehet fellelteni, mégis számos jel utal arra, hogy a Lektor Feketével lehetett azonos. Az egyik dokumentum például „*Lektor fed név (fn) ügynök felülvizsgálásáról és minősítéséről*” szól, és tartalmazza az ügynök életrajzi adatait. Eszerint Lektor 1918-ban született, csakúgy, mint Fekete, 1945 óta az MKP, illetve az MSZMP tagja, közgazdasági egyetemet végzett, 1936 óta dolgozott pénzügyi vonalon, a szarvasi hitelszövetkezetenél kezdte karrierjét, vagyis csupa olyan adat, amely teljesen megegyezik Fekete hivatalos életrajzával, illetve - ami mindezzel együtt döntő egyezés - az értékelés megírása idején az MNB devizaigazgatóságának főosztályvezetője volt. Beszervezési dossziája a felülvizsgálati dokumentum szerzője szerint valószínűleg 1956-ban megsemmisült ugyan, de a Belügyminisztérium egyik tisztjének személyes visszaemlékezésére hivatkozva azt írja, hogy Lektor 1948-ban lett állambiztonság beszervezett ügynöke, akkor még Sötét fed néven. Jellemzésében is számos olyan utalás olvasható, amely valószínűleg teszi, hogy Fekete Jánosról van szó.

„Az állambiztonsági szervekhez való viszonya mindvégig kifogástalan, dicséretes volt. Az ellenforradalmi események kirobbanásakor külföldön tartózkodott. Rendszeresen jelentkezett hivatalához telefonon, és az ellenforradalom leverése után azonnal visszatért és munkához látott. Nagy aktivitást fejtett ki az ellenforradalom alatt kompromittált személyek eltávolítása érdekében. [...] Nagyon leleményes, öntevékeny, az operatív munkában kezdeményező, kiváló emlékező tehetséggel bír, és nagyon agilis. [...] Nagyszerű személyi tulajdonságokkal rendelkezik, jó helyzetfelismerőképességgel. Szakmai jellegénél fogva, miután az összes hitelekfelvételére irányuló tárgyalásai vagy egyéb államközi tárgyalások taktikai küzdelmet tartalmaznak, így természetesen legjobban rendelkezik azokkal a jó tulajdonságokkal és érzékkel, amelyeket operatív feladatok során tud hasznosítani. [...] Hírszerző lehetőségei elsősorban külföldi munkára teszi alkalmassá, [...] találkozókat hetenként, kéthetenként egyszer szoktunk rendezni. [...] Jelentései minden esetben értékesek. [...] Anyagi juttatásokban, jutalomban nem részesítettük, és ennek szükségessége sem mutatkozott. Nevezett rendszeres utazásai során a szükségleteken túl tud hozzájutni olyan javakhoz, amelyek nem utazók számára nem elérhetők. Ebből következik, hogy az anyagi természetű juttatás nem ösztönözné jobban, mint adott esetben egy-egy jól végzett feladat utáni dicséret, ami hiúságának láthatóan jólesik.”⁵

Lektor jelentéseiből az is kiderül, hogy az adósság-átütemezés kérdésében a másik oldalon érvelő Baczoni Jen vel régebbi személyes konfliktusa is lehetett, hiszen a miniszterhelyettes 1949-ig a Magyar Nemzeti Bankban dolgozott, és ahhoz a régi, háború előtti gárdához tartozott, amelynek tagjaival szemben - mint éppen az előző fejezetben láthattuk - már az MNB párttitkáraként is fellépett a háború után. Az 1907-benszületett Baczoni 1932-ben lépett be a jegybank kötelékébe, 1949-től 1954-ig a Pénzügyminisztérium devizagazdálkodási osztályának vezetője volt, utána pedig a Külkereskedelmi Minisztériumban vitte helyettesként a nemzetközi ügyeket. Ilyen minőségében a hasonló területen mozgó Fekete egyik fő vezetőtársának számított. Ráadásul idősebb szakember volt, aki még a háború előtti korszakban betöltött funkciói miatt szélesebb körű nyugati kapcsolatrendszerrel is rendelkezhetett, mint az ezt a hálózatot az 1950-es években még csak építgető Fekete. Nem csoda hát, hogy amikor Lektor a devizagazdálkodás káderhelyzetéről írt jelentést, akkor nem mulasztotta el megjegyezni Baczoninál, hogy *„apja volt nemzeti bankos igazgató”*⁶, ami egyértelmű utalásként értékelhető polgári (értelme megbízhatatlan) származására. Lektor azonban továbbment. Baczonit burkoltan a titkárság emberének minősítette azzal, hogy hozzátette, a háború előtti *„a magát - kénél a devizával való üzlet külön nyereséget biztosított az azzal foglalkozók számára, ezért a külföldi üzletekbe a titkárság a legmegbízhatóbb embereiket vagy magukat a titkárságot állították be. Azaz osztály, amiaz MNB-n belül ezzel foglalkozott, a bank legelitesebb [része volt], arisztokratákból állt. [...] Afelszabadulás utáni időskorban az osztály [...] káderalapját a speciális szakmai és nyelvtudás szükségessége miatt gyakorlatilag ezekből a meglévő személyzeti anyagokból válogatták össze. Ezért az MNB-n belül politikai összetétel szempontjából a legrosszabb a devizával foglalkozó főosztály összetétele volt.”*⁷ Így a jelentés sugalmazása szerint ebben a kontextusban kell értelmezni azt a vitát is, amely a hiteltörlesztések felfüggesztésével kapcsolatban kialakult:

„Az ellenforradalom után a gazdasági konszolidáció érdekében a devizagazdálkodás vonalán különböző intézkedések váltak szükségessé. Ezek az intézkedések: Magyarország külföldi fizetőképességének megoldása, az MNB jó hírének, bonításának megvédése, a gazdasági élet beindítása, az importanyagok megszerzése, a megszakadt nyugati kapcsolatok újrakezdeményezése. [...] Ezekben a vitákban a következő ellentétes nézetek alakultak ki. Transzfermoratórium: A Külkereskedelmi Minisztériumban látható hangadói voltak: Baczoni, Szemenyei, Seregély, akik azt javasolták, hogy kérjünk haladékosan az esedékes fizetésre, és jelentsük be az államcsődöt. A Pénzügyminisztérium, mint a kérdés gazdája,

*el ször nem foglalt állást. Az MNB a leghatározottabban követelte a fizetések felvételét, és november 10-én már ilyen irányban utasította a bank Bécsben tartózkodó osztályvezetőjét, hogy a külföldi partnereket ilyen irányban tájékoztassák. A két ellentétes nézet a felsőbb vezetőkre került, ahol a PM az MNB érveit alapján a fizetések felvétele mellett döntött. Egy évvel az ellenforradalom után megállapítható, hogy a transzfermoratórium megkérése végzetes hiba lett volna, ártott volna nemcsak a Magyar Népköztársaságnak, de az összes baráti ország nyugati kapcsolatainak is, és Magyarország gazdasági konszolidációját lényegesen hátráltatta és lassította volna."*⁸

Ez persze nem jelentette azt, hogy a törlesztésre egyes esetekben szép csendben ne kértek volna haladékot, de a jelentésében Lektor azzal is megvádolta „külderest” ellenfeleit, hogy még ezt is igyekeztek elszabotálni. Az MNB „felkérte Külderestdelmi Minisztériumot, hogy egy-egy nagyobb tétel prolongációjával legyenek segítségünkre. Ez egyetlenegy esetben sem történt meg. Ezzel szemben a piacon elterjedt annak a híre, hogy Magyarország mégis moratóriumot fog kérni, mert a külderestdelmi vállalatok mindenféle olyanformában vetették fel a prolongációt, ami ártott a Magyar Népköztársaságjónak."

⁹ így Lektor szerint az MNB kénytelen volt közvetlen tárgyalásokat kezdeményezni a legnagyobb kereskedelmi partnervállalatoknál, és egyes áruhitelket - Bacsoniék szabotálása miatt - saját hatáskörben meghosszabbítani.

A fizetési képesség fenntartása a rendkívül kifeszített pénzügyi helyzetben óriási kihívás volt, a feladatot - visszaemlékezése szerint - Kádár felkérésére Fekete vállalta, aki ezzel egyben jó pontot is szerzett az új vezetésnél. „Maga ezt vállalja?” - kérdezte tőle Kádár János 1956 decemberében. „Vállalom, ha nem szól bele senki”¹⁰ - felelte saját emlékei szerint Fekete, de feltételül azt kérte, hogy a családjának ne kelljen itthon maradnia, hiszen a forradalom idején két fenyegetés légtér miatt féltette feleségét és gyermekét. Elszökött Bázalbe, és a Nemzetközi Fizetések Bankjának (Bank for International Settlements - BIS) belga származású elnökével, Maurice Frére-rel vette fel a kapcsolatot.

A BIS a világ legrégebben működő nemzetközi pénzügyi intézménye. 1930-ban jött létre az első világháború utáni német jóvátételek fizetésére, a folyamat azonban az 1930-as gazdasági világválság miatt megakadt, és az intézmény fokozatosan a jegybankok közötti együttműködés legfontosabb fóruma, a „jegybankok bankja” lett. Az MNB tagságát a háború és a kommunista rendszer kiépülése ellenére folyamatos volt. „A stratégiai tervem az volt, hogy elszököm a Nemzetközi Fizetések Bankjába, Bázalbe, és ott próbálom meg egyezséget kötni. Amennyiben sikerül, körülvélem

föhlívjára kereskedelmi bankokat, hogy ne foglalják le követeléseinket, akkor vállalom, hogy az MNB rendezi az adósságait"¹¹ - idézte vissza a szándékait Fekete, akiről a svájci városban elszökött azt hitték, hogy disszidált. Maurice Frére, aki akkor egyben a belga jegybank kormányzója is volt, felvetette ugyan, hogy aszovjetek adhatnának garanciát a magyar adósság prolongálására, de Fekete ezt elutasította.

*„Határozott nemmel feleltem. Semmilyen más garanciát nem tudokadni, kivéve »maparole«, a becsületszavamat. Nagy csönd lett. Összenéztek. Észak-kormegszólalt egy úr, Wilhelm Vocke, a Bundesbank, akkor még Bank Deutseher Lander elnöke: na ja, dasgenügt doch wenn der Fekete versprichtes. Na igen, az elég, ha Fekete a szavát adja.”*¹¹

A BIS vezetése körlevélben kérte a tag jegybankokat, hogy a magyarok hitelhozzárabbítását segítsék el, Fekete saját bevallása szerint mintegy 100 millió svájci frankos rövid lejáratú adósságot ütemezett át így. Utána Nyugat-Németországba vezetett útja, ahol a Kelet-Európával foglalkozó Német Gazdaság Keleti Bizottsága (Ost-Ausschuss der Deutschen Wirtschaft) akkori vezetője, Otto Wolff von Amerongen is megegyezett, egy 20 millió dolláros magyar váltóra kapott haladékot. Az iparmágnás emlékirataiban így írt erről a találkozóról:

*„Arra a kérdésemre, hogy németországi megnyugtató körútját miért éppen nálam kezdte, megdöbben választ adott: »ha szabad kimondanom, hogy nekem Otto Wolff 90 nap haladékot ad, akkora többiek is így tesznek majd« - mondta, majd autóba vágta magát, hogy Düsseldorfban és Essenben a konkurenciánktól ugyanezt kérje. A magyarok ezután pontosan eleget tettek kötelezettségeiknek, és ezzel a politikai válság dacára megszerezték a tökéletes fizetési lehetőség hírnevét.”*¹¹

Feketének persze az is fontos volt, hogy egy másik ígéretét is betartotta, azt, amit elutazása előtt az új elnöknak, Kádár Jánosnak tett arról, hogy rendbe hozza a zilált magyar pénzügyeket. *„Maga betartotta, amit ígért, én ezt nem fogom elfelejteni”*¹⁴ - visszaemlékezése szerint ezt mondta neki Kádár Budapesten.

*

Kossá Istvánt, a villamoskalauzból az 1950-es években a pénzügyminiszteri rangig emelkedő politikust 1956 novemberében egy szovjet tank hozta vissza

a Pénzügyminisztériumba, és - szemtanúk szerint - egy demizson borral a kezében kezdett hozzá a katasztrofális képet nyújtó gazdaság rendbetételéhez.¹⁵ Nyilvánvaló lehetett el tte, hogy a fizetéseképtelenség közvetlen veszélyének elhárításával csak a problémák egy részét oldották meg, sokkal nagyobb feladat lesz a forradalom alatt súlyos károkat szenvedett gazdaság helyreállítása, újrarendelése, és mindehhez a szükséges hitelek megszerzése.

A forradalom és aszovjet bevonulás miatt óriási károk keletkeztek: egy 1957 elején készült összesítés¹⁶ szerint Budapesten 3346 épület sérült meg, 2197 lakás vált teljesen romossá, 15 875 bérleményben pedig valamilyen kár keletkezett, több mint 200 bolt, 80 vendéglátóipari egység, 430 szállodai szoba (az összállomány 1/5-e) szorult helyreállításra. A közlekedési infrastruktúra is szétesett: a tehervagonok kevesebb mint fele közlekedett csak, 750 tehergépkocsi és 178 autóbusz volt kénytelen állni alkatrész- vagy gumihány miatt, összesen 2000 gumiabroncsra lett volna szükség a teher- és személyszállítás helyreállításához.

Szinte teljesen leállt a magyar gazdaság, 1956-ban a nemzeti jövedelem 11 százalékkal csökkent.¹⁷ A munka újrarendelését többek között energia- és nyersanyagihány nehezítette. 1956 decemberében például a kohászatban és a gépiparban a dolgozóknak csak a 70 százaléka járt berendszeresenagyárakba, amelyekben számottevő termelés nem folyt. A már idézett összesítés azzal számolt, hogy egyes iparágakban legfeljebb 20-30 százalékra teljesül majd a decemberi terv. Habár november végétől az alapvető élelmiszerekben a bőséges volt az ellátás, de ezzel egy időben megindult az iparcikkek, később szinte bármilyen áru felvásárlása. Kezdetben az infláció elszabadulásától való félelem, később a karácsonyi bevásárlás miatt kigyóztak a boltok előtt óriási sorok. Hiánycikk lett szinte minden fontos iparcikk, a szappan, a mosószer, a háztartási eszközök, a készruha, a férfi és női télikabát, a cipő, a meleg női-férfi fehérnemű, az ágynemű vászon, a rádió, a motorkerékpár, a zománcedény vagy a tüzelőfészek.¹⁸

Az ország fizetési képessége szempontjából elemi fontosságú külkereskedelem megbénult. Csak 75 százalékosan teljesült az összesített éves exportterv, a tényleges országok viszonylatában pedig még ennél is rosszabb volt a helyzet, 66,7 százalékra sikerült csak hozni a tervet, ami súlyos következményekkel járt.¹⁹ A devizabevételek elmaradásával - mint korábban láttuk - az ország a csúsz közelébe került. A rövid lejáratú hitelek jelentős aránya miatt az a helyzet állt elő, hogy a tényleges devizában fennálló 2,8 milliárd (230 millió dollár) devizaforintnyi adósságállományból több mint 2 milliárd 1957-ben vált esedékessé, aminek egy 1957 eleji

becslés szerint legfeljebb egy kisebb része volt prolongálható, és - mint a jelentés megállapította - „*mintegy egymilliárd devizaforintnyi tartozás esedékessége valószínűleg fennmarad*”.²⁰ Majdnem ekkora részt, pontosan 1,1 milliárd devizaforintot képviselt az összes adósságon belül a t kés országokkal szemben fennálló tartozás.²¹

Ilyen körülmények között nem volt kétséges, hogy Magyarországnak a talpon maradáshoz sürgősen szüksége van új hitelekre, méghozzá kemény devizában. A dokumentumok szerint ekkor a magyar vezetés - bár valószínűleg maga sem remélte, hogy éppen onnan kaphat segítséget - tett egy tétova kísérletet a kapcsolatfelvételre a Nemzetközi Valutaalap-Világbank csoporttal, amelynek a háború után az ország nem lett tagja. Az azonban az 1957-es magyar puhatolózás esélyeit mindenképpen növelte, hogy az IMF washingtoni központjában is tudták: Magyarország kimaradásának története van, és - mint az előző fejezetben bemutattuk - a hidegháborús politika miatt következett be.²²

A Kádár-korszak első kapcsolatfelvétele az IMF-fel és a Világbankkal hangsúlyozottan informális és nagyon is puhatolózó jellegű találkozó keretében történt. A Világbankban szolgálatot teljesítő jugoszláv megbízottat hívták meg vacsorára a magyar nagykövetség munkatársai 1957. február 2-án este egy washingtoni étterembe, hogy tájékozódjanak a lehetőségekről.²³ A jugoszláv diplomata, J. Szmolet, amellett, hogy röviden bemutatta a magyaroknak a bankot, kicsit panaszkodott arra, hogy a baráti országok távolmaradásával az irányítás teljesen a Nyugat, azon belül is az amerikaiak kezében van, és egyértelművé tette, hogy nem-tagként Magyarország nem kaphat semmilyen támogatást, az ugyanis ellenkezne az alapszabállyal. Elmondása szerint novemberben a bankon belül, magánbeszélgetések során felmerült a pénzügyi segítségnyújtás kérdése, ez azonban semmilyen hivatalos formát nem öltött, ráadásul szerinte „*a hangulat meglehetősen az ellen szól, hogy a Kádár-kormány kapjon támogatást*”.²⁴ Szmolet beszámolója alapján az is nyilvánvalóvá vált a magyar külügyi vezetésnek február közepén jelentést író követségi munkatársak számára, hogy a tagság is olyan, a Nyugatnak tett politikai kompromisszumok alapján volna csak lehetséges, amelyek az akkori politikai helyzet alapján elképzelhetetlenek lennének. A jugoszláv megbízott ugyanis kifejtette, hogy a tagságnak „*a magyarországi helyzet teljes konszolidációja után nem lenne lényegesebb akadálya, [...] véleménye szerint azonban egy ilyen konszolidáció csak valamiféle feltételt kelt eseményekkel, koalíciós kormány megalakításával, stb. következhetne be*”.²⁵

Nem volt kérdés tehát, hogy Magyarország csak a Szovjetuniótól és a többi baráti országtól számíthat devizahitelre. Azonfelül, hogy az MNB kénytelen volt 10 millió dollár értékű aranytartalékot értékesíteni,²⁶ az 1956 novemberét követ

hónapokban Magyarország aszocialista országoktól jelent s, körülbelül 300 millió dollár értékben kapott áruhitelt vagy teljesen szabad felhasználású kölcsönt. Egy összesítés szerint 1957. február közepéig a 320 milliói igényléssel szemben már 277 dollárnyi áruhitel-felajánlás meg is érkezett, ebből 200 milliót a Szovjetunió, 25 milliót pedig Kína dobott be a kalapba. Ezenfelül mintegy 80 millió dollár szabad felhasználású baráti hitelre is számíthattak, ebből 60 millió dollárra Moszkvától, 25 milliódollárrapedig Pekingtől kaptak ígéretet Kádárék.²⁷ A Nemzetközi Valutaalap később keletkezett kimutatása²⁸ 283 millió dollárnyi ilyen hiteltől tud, amagyar dokumentumokból ennél kissé magasabb összeg valószínűsíthető.

A több százmillió dollárnak megvolt a helye: a helyreállítás mellett a hitel az életszínvonal javítására, magyarul a forradalom után az emberek megnyugtására készültek felhasználni. Erre utal az az 1957 elején keletkezett dokumentum, amely hangsúlyozza, hogy növekvő életszínvonalat, mintegy tíz százalékkal magasabb fogyasztási szintet tűztek ki célul a következő évekre, amit viszont jelentős mennyiségű, évi 100-300 millió dolláros külföldi hitelfelvétellel reméltek teljesíteni. Ezen felül mintegy 7 százalékos, rendkívül magas gazdasági növekedést terveztek, annak ellenére, hogy a felhalmozás, tehát a beruházások és a készletek szintjét alacsonyan kívánták tartani.²⁹

A hitelek azonban nem voltak ingyen. Nem elsősorban a kamat- és egyéb feltételek miatt, hiszen hosszú lejáratú, kedvező kamatozású, tehát ilyen értelemben tényleg „baráti” kölcsönök érkeztek a tömb országaiból. (Az IMF említett összesítése szerint a pénzt évi 2 százalékos kamat mellett, többmint tíz év alatt, 1971-ig bezárólag kellett csak visszafizetni.) Nem lehetett azonban kétséges Kádárék előtt, hogy Magyarország ezekért a kölcsönökért politikai hálával tartozik. Politikai felárat kell értük fizetnie, és nem csupán azért, mert – mint egy 1956. decemberi feljegyzés kifejtette – „nehéz [...] kérelmünket indokolni különösen olyan baráti országok kormányainál, mint [...] Lengyelország, Románia, vagy Jugoszlávia [...], ahol a dolgozók életszínvonala még a miénknél is alacsonyabb”.³⁰ A kölcsönt nyújtó országok számára, élükön a Szovjetunióval, nem elsősorban az volt a probléma, hogy ezzel apénzzel a már a többi tömbbeli országhoz képest amúgy is viszonylag jobban él magyarokat támogatják, hanem az, hogy cserébe hogyan viselkednek az „ellenforradalom” után a magyarok, mennyire állnak be a sorba, mennyire követik a szovjet utasításokat, a szovjet modellt mind a politikában, mind pedig a gazdasági döntésekben.

Kádárnak 1957 tavaszáramár világos lehetett, hogy mozgásterét mennyire szűkre szabták. Ekkor Hruscsov egyértelművé tette, hogy a gazdasági és katonai

segítségnek politikai ára van, Kádár csak akkor maradhat a helyén, ha ezt megfizeti. Márciusban amagyar pártvezet Moszkvában tárgyalt, ahol Hruscsov aszemébe mondta, hogy nincs helye az önállósodásnak. „*Mi most tárgyalunk. Önök azt kérik, hogy szállítsunk Magyarországra árukat. Mi adunk önöknek, ám ez nálunk sem felesleg. Mi csökkentjük a saját tartalékunkat. Elveszünk magunktól, a népünk l, mégis adunk önöknek, de csak nem fogunk a deklarációkban megint a be nem avatkozásról beszélni! Ha beavatkoztunk volna az önök ügyeibe, Magyarországon nem történtek volna meg azok az ostobaságok, amelyeket Rákosi elkövetett*” - dörgött Hruscsov a tárgyalások során.

A kölcsönök közvetlen felára tehát nagyon is politikai volt. A szovjet vezetés elvárta a magyaroktól az „ellenforradalmárok” elleni határozott fellépést, a „felelősök” felkutatását és megbüntetését, a megtorlások radikális végigvitlét. Így a Nagy Imre-per egyértelmű lezárását, de szélesebb értelemben az elvárások között szerepelt a proletárdiktatúra alapintézményeinek, teljes ideológiai univerzumának restaurálása is.³³ Eleinte nem voltak ennyire egyértelműek a megtorlás ügyében a kínaiak, akik szintén óriáshitellel siettek Kádár segítségére. A magyar pártvezet 1957 januárjábanfogadtaaCsou-En-laj vezette kínai kormányküldöttséget. A kötetlen eszmecsere l készült dokumentumból világosan kiderül, hogy a kínaiak a forradalom vezet inek kivégzése helyett eleinte jobbnak tartották volna azok életben tartását és „felhasználását”, de az is világos a szöveg l, hogy végül is nem kifogásolták a Kádár által hangoztatott érveket és a kivégzéseket sem.³⁴ „*B ne kétségtelenül nagy, megérdemli a halálbüntetést, de nem kell elsietni a dolgot. Jobb, ha él bizonyíték van a kezünkben. Ha kivégzik, akkor az ellenség kés bb azt állítja, hogy hamis vallomást csikartak ki bel le. Ellenben, ha életben marad, töredelmes vallomás esetén csökkenteni lehet a kimért büntetést. [...] Ha már halálra is ítéljük érdeme szerint, legalább ne hajtsuk végre az ítéletet, hogy kés bb él tanúként felhasználhasuk*”³⁵ - érvelt el ször CsouEn-laj, de Kádár válaszában kifejtette, hogy Nagy Imre igenis megérdemli a halálbüntetést, hiszen „*ha a vezet ket nem büntetik, akkor a tömegek nem látják, hogy ez a kormány az ellenforradalommal komolyan le akar számolni. Nagy Imre áruló szerepe egyre láthatóbb és bizonyíthatóbb.*”³⁶ Az érveket a kínaiak végül elfogadták.

A kínai álláspont 1958 elejét l a Nagy Imre-per következetes végigvitele mellett volt, Kádárék tehát már Kínára is támaszkodhattak, amikor szabad utat engedtek a halálbüntetéshez vezet bírósági eljárásnak. Nem Kína döntötte el ugyan Nagy Imre és mártírtársainak sorsát, de az ún. revizionistákkal való kíméletlen leszámolás követelése hozzájárult ahhoz. Így aztán teljesen természetes volt.

hogy a kivégzések után Mao Ce-tung, illetve a kínai vezetés visszautasította Nagy Imre-per miatti nemzetközi felháborodást.³⁷

A kivégzések és a megtorlások - még ha ezeket a döntéseket nyilvánvalóan sokkal összetettebb politikai képlet alapján hozta is meg a magyar pártvezetés - sokak fejében összekapcsolódtak a pénzügyi segítséggel, részben egyébként azért is, mert ez az „árukapcsolás” lehet séget adott Kádár felmentésére. Annak a felvetése ugyanis, hogy a megtorlásokba Kádárnak gazdasági kényszer ség miatt is bele kellett mennie, egyben valamiféle lelki menekül utat jelenthetett Kádár azon támogatóinak, akik a kivégzésekkel nem értettek egyet. Így azt mondhatták, hogy a véres megtorlásról szóló döntést kívülr l „kényszerítették” rá. Visszaemlékezésében Bácskai Tamás és Zala Júlia is utalt a kínaiak titkos aranyára és aszerintük érte fizetett „ár”, bár az általuk említett dokumentumot nem sikerült fellelni. Bácskai Tamás interjújában így fogalmazott:

„Azok, akik ezt a rengeteg pénzt adták - szerintem rettent nagy összegek kerültek Magyarország számlájára, így [...] millió [dollár érték] kínai arany is az esedékes hiteltörlesztésekre - [...] nyilván [...] feltételekhez köthették. Ezek olyan dolgok, amelyek biztos nem a Kádár fáján termettek, hiszen még emlékeztem a beszédére, hogy nem csinál mártírokat.”-^

Zala Júlia életútinterjújában is szerepel ugyanez az elem:

„Elfogadtak a beszélgetésekben, hogy Kádárra ezt rákényszerítették kívülr l. [...] Találtam viszont jóval kés bb egy érdekes dokumentumot, akkor, amikor a magyar pénzügyeket kezdtem tanulmányozni, hogy mikor is (id sődünk el. A 60-as évek közepén találtam egy adatot, hogy 1958-ban a kínaiaktól kaptunk nagy mennyiség aranyat. [...] Elmentem Fekete Jánoshoz, hogy mondja el, amit a titkos adatról tud. [...] Mondom neki, hogy mi ez. Azt válaszolta, kínai arany. Mondom, a dátumot is nézze meg. [...] Biztos vagyok, hogy [volt összefüggés], mert a nem hivatalos érvelésekben nem is a szovjetekre, hanem a kínaiakra hivatkoztak”³⁹ - emlékezett Zala.

*

A forradalom utáni véres és hosszú éveken át tartó közvetlen megtorlások mellett a hitelek hosszabb távú politikai feláraaz volt, hogy 1957 utána hatvanas évek elejéig Kádárnak szinte ott kellett folytatnia, ahol Rákosiék abbahagyták. Nem volt

megkerülhet számára a proletárdiktatúra ideológiai és intézményi restaurálása, ami azt jelentette, hogy a mez gazdaságtól az iparig er teljes sztálinizációt kellett végrehajtania a gazdaság minden területén.

Kádárnak 1957 tavaszára-nyarára fel kellett adni azokat az ígéreteit, amelyeket még közvetlenül a forradalom után, 1956 decemberében tett a gazdaság meg-reformálására. Az új pártvezet 1956 végén legitimációját részben azzal akarta felépíteni, hogy szakít a forradalom el tt követett, katasztrófához vezet sztálinista gazdasági modellel. A szovjet tan kok árnyékában és a politikai konszolidációt lehet vé tev „baráti” kölcsönök szorításában azonban rövidesen szembe kellett néznie azzal, hogy ebbena kérdésben sincs mozgáster. Bár nem egyértelm , hogy Kádár valóban komolyan gondolta volna a forradalom utáni ígéretét, hiszen a Moszkvából csak áprilisban hazatért Révai József az MSZMP országos értekezletén, 1957 júniusában már azt mondta, hogy *„abban a szituációban) hogy úgy mondjam, ez taktikailag feltétlenül helyes volt. Az ellenforradalmi nyomás körülményei közepette nem lett volna helyes egy olyan teherterelt magunkra venni, mint az MDP-vel való jogfolytonosság, politikai jogfolytonosság hangsúlyozása”*⁴⁰, de tény, hogy 1956 decemberében Kádár a diszkontinuitás ígéretével lépett föl a gazdaságpolitikában is.

A decemberi párthatározat arról írt, hogy a Rákosi-G er -klikk *„1948 végét l kezdve letért a marxizmus-leninizmus elvi alapjairól, a gazdasági élet irányításában szektás és dogmatikus politikát, [...] bürokratikus vezetési módszereket honosított meg. [...] Olyan gazdaságpolitikát er ltettek [...], amely figyelmen kívül hagyta az ország gazdasági adottságait,gátolta a dolgozók életszínvonalának emelését. [...] A szovjet példa gépies másolásával, [...] a nemzeti érdekek háttérbe szorításával f...] súlyosan megsértették a magyar nép nemzeti és hazafias érzéseit.”*⁴¹ Arról is döntés született, hogy *„a legjobb gazdasági szakemberek bevonásával mielőbb ki kell dolgoznia az új helyzetnek megfelelő gazdaságpolitikát”*⁴¹, amelynek *„minden tekintetben gazdasági adottságainkon és sajátosságainkon kellépülnie. Segítenie kell messzemen en az egyéni kezdeményezés és szaktudás érvényesítését.”*⁴³ A tervgazdálkodás fenntartásához természetesen nem fért kétség, de a párthatározatnak megfelelő en felállót úgynevezett reformbizottságok legalább arra engedélyt kaptak, hogy az adott kereteken belül, a tervgazdaság „áramvonalasításán” szabadon gondolkozzanak. *„Ezazegész borzasztóan lelkesít volt, az egész 1953 utáni vonalba beleill dolognak t nt”*⁴⁴ - emlékezett Bácskai Tamás, aki részt vett az egyik ilyen reformbizottság munkájában.

Kilenc szakbizottság kezdett lázas munkába, hogy javaslatokat dolgozzon ki a megrendült népgazdaság konszolidálására és a reformokra.⁴⁵ A Bácskaihoz hasonló közgazdászok várakozásait és lelkesedését az is f thette, hogy Kádárék

- úgy t nt - valóban komolyan gondolják a múlttal való szakítást, hiszen mind szakmai, mind politikai értelemben „népfrontosra” tárták a kapukat. A bizottságokban a szakemberek széles köre vett részt, a munka koordinálására létrehozott Közgazdasági Bizottság elnökének egy korábbi kisgazda szakért t, Varga István (1897) egyetemi tanárt kérték föl, aki a forradalom idején részt vett az FKGP újrászervezésében, de ugyanígy felbukkantak a bizottságokban további egykori szocialista-, kisgazda- vagy parasztpárti politikusok, szakért k is. A nagy reform-lendület azonban 1957 nyaráig tartott, és ki is fulladt. A Közgazdasági Bizottság június 1-jéig átnyújtotta elterjesztéseit a kormánynak, amelyekre választ sem kapott, a reformtervezeteket érdemben semmilyen kormányzati szerv vagy politikai irányító testület nem vitatta meg.

Az ok egyrészt ideológiai volt, hiszen a reformbizottságok számos olyan javaslatot fogalmaztak meg, amelyek az 1956-os forradalom utáni zavaros napokban még elfogadhatónak t ntek ugyan, az id elrehaladtával azonban egyre inkább eretnekségnek számítottak.

Az egyik ilyen eretnek gondolat a sztálinista típusú szigorú - és egyébként már az 1950-es évek tapasztalatai alapján m ködésképtelen - tervgazdálkodás újragondolása volt. Varga a Közgazdasági Bizottság második, 1957. március 8-ai ülésén egy eredeti hasonlattal érzékeltette, szerinte mit jelentene eg)⁷ racionális rendszer. A vitában a Tervhivatal szerepét ahhoz a b vészéhez hasonlította, aki kártyacsomagot nyújt át a néz nek azzal, hogy húzzon egy tetszés szerinti lapot a csomag elejér l, közepér l vagy a végér l. A b vész szerepe (és ügyessége) abban van, hogy bármilyen lapot húzzon is ld a néz , az mindig az legyen, amit a b vész akar kihúztatni vele. A példabeszédet gazdasági élet nyelvére lefordítva Varga a lényegét a következő képp fogalmazta meg: „*tehát ha mi azt mondjuk: vállalatok, csináljatok, amit akartok, de ha saját érdekeiteket nézitek, akkor azt fogjátok csinálni, amit én akarok, akkor ez tervgazdálkodás.*”⁶ A laza központi terv mellett a bizottságokban a vállalati önállóságról, a munkás öngazgatásról, a vállalatvezet k érdekeltségi rendszerének megteremtésér l, az ár és bérreformról, a reális devizaárfolyamokról vagy éppen az importárak helyes megállapításáról folyt a vita, ami egy id után még úgy is túl merésznek bizonyult, hogy a bizottságokat az óvatosság jellemezte, hiszen a szocialista tervgazdaság alapjait egy pillanatra sem kérd jelezték meg.

A szovjet vezetést alaposan megijesztették az 1956. szi magyarországi és a lengyelországi események, ezért 1957 elején új kampányba kezdtek a jugoszláv és más „revizionisták” ellen. Ideológiai támadások érték a reformbizottságok munkáját, a resztalinizáció hívei ellentámadásba lendültek. Béréi Andor (1900)

közgazdász tanulmányában arra hívta fel a figyelmet, hogy „nem mást, hanem jobban' kell csinálni. „A hibák kijavításának nem az a módja, hogy leromboljuk a tervgazdaság alapjait, hanem az, hogy gyökeresen és alaposan kiküszöböljük a szocialista gazdaság lenini elveinek megvalósításában mutatkozó antidemokratikus, bürokratikus és voluntarista torzításokat. [...] Az új gazdasági mechanizmus nem csodaszer, hanem a revizionizmus egyik legkárosabb megnyilvánulása”⁴⁷ - írta. Áprilisban pedig a *Gazdasági Figyel* című lapban már azzal vádolták meg a reformereket, hogy a lopakodó ellenforradalmat hozzák vissza. „Minthogy Magyarországon a frontális támadás csúfosan csúdt mondott, az ellenforradalom receptje változott. [...] Türelmesen, feltétlen nélkül, lépésről lépésre kívánnak haladni.”⁴⁸ Vargáék végső javaslata így már egy alaposan kilúgozott, ezerféle kompromisszumot tartalmazó szöveg lett.

A reformbizottságok javaslata azért is maradt teljesen visszhangtalan, mert közben nemcsak az ideológiai helyzet változott meg, hanem az gazdasági is. Éppen a Szovjetunió és néhány szocialista ország által nyújtott kedvező hitelek miatt a Kádár-kormánynak sikerült gyorsan talpra állítania a gazdaságot, és növelni az életszínvonalat. Ezzel megszűnt a reform sürgető kényszere is.

Érdekes persze, hogy a Vargáék végül visszhangtalan és elfektetett anyagában a külföldi adósságról szóló rész olyan intelmeket, megfigyeléseket és tanulságokat tartalmaz, amelyeket Kádáréknak nem ártott volna alaposan elolvasni.⁴⁹ Ebben a dokumentumban és az azt megelőző vitákban azt hangsúlyozták, hogy jóllehet az ország külgazdasági helyzetét a baráti rövid távú hitelekkel megoldották, de hanem reformálják meg a rendkívül rosszul működő gazdaságot, akkor annak eladósodás lesz a vége. A dokumentum figyelmeztetése egyértelmű volt: mivel Kádárék mindenáron az életszínvonalat akarják emelni (és erre a politikai konszolidáció miatt rá is kényszerültek), ezért egyre nagyobb arányban kénytelenek itthon tartani olyan termékeket is, amelyeket külföldön tudnának értékesíteni. Ráadásul tartós külgazdasági egyensúlyt a bizottság szerint csak az export növelésével lehet elérni, az import visszanyesése csak időlegesen oldja meg a problémákat. Megfogalmazták azt a véleményt is, hogy az ország fejlesztését hosszabb távon nem célszerű hitelekre alapozni, a rendelkezésre álló kölcsönöket pedig úgy kellene felhasználni, hogy azok - közvetlenül vagy közvetve - ne a fogyasztást szolgálják, hanem a pénzt inkább a gazdaság szerkezetváltására fordítsák. A szövegben így írtak erről:

„Magyarország nem rendezkedhetik be tartósan arra, hogy népe megélhetését akár csak részben is külföldi segélyek és kölcsönök biztosítsák. Országunk természetesen szívesen fogad el külföldi kölcsönöket, ha azokat baráti segítő készség

vagy olyan ország nyújtja, amely a kölcsönhöz nem fizet politikai feltételeket. De az ilyen külföldi kölcsönöket nem volna helyes fogyasztási célra fordítani, ezeket elmaradt beruházásaink pótlására vagy más, terheesebb feltételű külföldi tartozásaink megszüntetésére kell felhasználnunk. [...] Ha tehát valóban és tartósan jobban akarunk élni, ennek az elv feltételét a magunk vercjétes munkájából, a munka termelékenységének fokozásával, a termelés növelésével [...] kell megteremteniünk."⁵⁰

*

Kádár ezekből a figyelmeztetésekből semmit sem fogadott meg, és olyan gazdaságpolitikába kezdett, amely már a kezdetektől tele volt ellentmondásokkal. Egyszerre akarta - a szovjet igényeknek megfelelően - aszigorú tervgazdasági irányítás fenntartása mellett felfuttatni a2 ipari termelést, fokozottan el térbe állítva a nehézipart, mindenekelőtt a vas- és gépipart, újrakezdeni az 1953-ban abbahagyott er szakos tétesztést a mezőgazdaságban, mindeközben pedig az életszínvonal folyamatos javításával stabilizálni a rendszerét. És mindehhez gazdasági növekedést produkálni, mindenáron.

A növekedési doktrína eredetileg is nagyon mélyen gyökerezett a marxista ideológiában.⁵¹ Már a Kommunista kiáltványban is azt lehet olvasni, hogy „a proletariátusarra használjam fel politikai uralmát, hogy a termelés tömegéte lehet leggyorsabban szaporítsa”⁵², amit Marx és Engels azért tartott szükségesnek, hogy a születő szocializmus minél előbb átlábalhasson az átmeneti viszonyokon. Leninnél a gyors növekedés már új jelentőséget nyert, hiszen az elmaradt Oroszországban a készülő forradalom idején vált nyilvánvalóvá számára, hogy „vagy a halál, vagy utolérjük és túlszárnyaljuk a legerősebb kapitalista országokat”⁵³, vagyis a proletárforradalmat csakis a folyamatos gazdasági növekedéssel tudja legitimálni. Sztálin 1931 februárjában írt cikkében fogalmazta meg híres mondatát, amely szerint „50-100 évvel elmaradtunk az erősebb országok mögött. Vagy befutjuk ket, vagy eltipornak bennünket.”⁵⁴ A hitleri támadás előtti tíz évvel leírt doktrína előbb a szovjet gazdaságpolitikában, majd a háború után az azt szolgáiban másoló közép- és kelet-európai országokban vezérmotívummá vált. A növekedés hajszolása az 1950-es évek végén ismét a szocializmus lényegéhez tartozó, a kapitalizmussal szembeni fölényt kifejező tényezőként jelent meg. „A gyors növekedési ütemű szocializmus általános törvényszerűsége, amelyet ma már a szocialista tábor valamennyi országának tapasztalatai bizonyítanak”⁵⁵ - fejtegette a szovjet pártvezető, Hruscsov 1959 januárjában az SZKP XXI. kongresszusán mondott beszédében, amelyben

egyben kit zte az utolérni és túlszárnyalni jelszavát, azt tehát, hogy egy évtizedes távlatban a Szovjetunió és aszocialistarendszer bizonyítsa be egyértelmű fölényét a Nyugattal szemben. A XXII. Kongresszuson, 1961 októberében pedig Hruscsov még konkrétabb célokról beszélt.

„...a párt feladatául t z i ki, hogy a következ 10 esztend ben hazánkat a világ els ipari hatalmává tegyük, hogy mindaz ipari termelés abszolút mértékét, mind az egy f re jutó ipari termelés mértékét tekintve fölénybe kerüljünk az Egyesült Államokkal szemben. [...] Ám ez csak az els állomás, itt nem ál-lunk meg. A második évtizedben - 1980-ig - hazánk az egy lakosra jutó ipari és mez gazdasági termelés tekintetében messze maga mögött fogja hagyni az USA-t. [...] Az SZKP azt a feladatot t z i ki, hogy a következ húsz év alatt el kell érni a nép olyan életszínvonalát, amely magasabb lesz, mint bármelyik t kés országban. [...] A történelem folyamán el ször teljesen és végérvényesen megsz nik az a helyzet, amelyben az emberek valamiben hiányt szenvednek.”¹⁶

A célokat Budapesten is lefordították, el bb az ideológia nyelvére, majd konkrét cselekvési tervekre. „Ránk is vonatkoznak a szocialista tábor fejl dési törvényei, így az az objektív törvény is, hogy a szocialista országok közötti gazdasági különbségek fokozatosan kiegyenlít dnek, és ezek az országok megközelít leg egyszerre jutnak el a kommunizmusba. [...] A szocializmus építésének meggyorsítása azt is jelenti szá-munkra, hogy népgazdaságunk fejl dési ütemének fokozásával lerövidítjük azt az id t, amely alatt [...] a korábban elképzelnél gyorsabban érijük utol a legfejlettebb t kés országokat”¹⁷ - írta 1960-ban a Közgazdasági Szemléken Friss István, az MSZMP KB Allamgazdasági Osztályának vezetője. A konkrét cselekvési tervek pedig azt jelentették, hogy a kelet-európai országokban, így Magyarországon is, az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején egymást követték a termelés és a termelékenység ugrásszerű emelését célzó programok. A készülő ötéves terv szerint az iparnak 1975-ig évi 8, a mez gazdaságnak évi 3,4, az összes nemzeti jövedelemnek pedig évi 6-6,5 százalékos növekedési ütemet kellett produkálnia. A tervadatokat 1963-ban még feljebb srófolták, az 1980-ig terjedő két évtizedben - legalábbis a tervezés szintjén - az ipari termelés 8-9, az agrártermelés 3,6-4,7, a nemzeti jövedelem 7-7,2 százalékos éves növekedését irányozták elő.¹⁸

Mindeközben Kádár nem engedhetett abból az ígéretéből sem, amelyet 1956-ban tett a forradalom után: a rendszert az életszínvonal folyamatos emelésével fogja legitimálni. „A szocializmus építésének feltétlenül együtt kell járnia a dolgozó

nép életszínvonalának javulásával"⁶⁰ - fejtette le 1957 augusztusában Kisújszálláson mondott beszédében, és ennek megfelelően cselekedett. Amolyan „polgárháborús jóvátételként” 1957 februárjábanabér b l és fizetés b l él k jövedelmét átlagosan 17-20 százalékkal emelte, egyes szakmákban, például a bányászatban vagy a húsiparban 25-40 százalékos volt az emelés. Az 1957-t l életbe lépett hároméves terv a munkás és alkalmazotti reálbéreket 6 százalékkal tervezte növelni, a valóságban a növekedés 12 százalékos volt, a paraszti jövedelmek a tervben szerepl 4-6 százalék helyett 18 százalékkal emelkedtek.⁶⁰

A kádári életszínvonal-politika a reálbéremelések mellett törekedett arra is, hogy az 1950-es évek áruhiánya után legyen mit vásárolni. A tervek 1958 és 1965 között a kiskereskedelmi forgalomba hozott áruk mennyiségének 45 százalékos növekedését irányozták el . Az 1958-ban évi 44 kilogrammos egy f re es hús-fogyasztást 1965-re közel 20 százalékkal, 52 kilogrammra tervezték növelni, a ruházati cikkek forgalmának másfélszeres b vítése, a vegyes iparcikkek eladásának 6S százalékos emelése szerepelt bennük.⁶¹ Egy 1961-es, húsz évre szóló tervben pedig ez a mondat szerepelt: „*A termelés fejl dése nemcsak teljesen mentesítenifogja népiünket a létfenntartási gondoktól, hanem oly an fogyasztási célkit zések megvalósítását teszi lehet vé, amelyek a tudomány álláspontja szerint általában elégségesek az ember harmonikus testi és szellemi szükségleteinek kielégítéséhez. [...] A javasolt fogyasztási szintek mai ismereteink szerint társadalmi mértékben a telítettség színvonalá körül mozognak, [...] a legfontosabb tartós fogyasztásicikkek el irányzatai a családok számához viszonyítva teljes ellátottságot jelentenek.*”⁶²

Az er ltetett iparosítást, a mez gazdaság kollektivizálását és az életszínvonal folyamatos emelését ráadásul a szigorú tervgazdálkodás körülményei közepette végezték, a gazdaságirányításban szinte minden maradt a régiben, legfeljebb apró korrekciók történtek⁶³ az 1950-es évek hadigazdálkodást idéz ter vgazdaságához képest. Csökkentek ugyan valamelyest a termelési tervmutatók, de az el írások továbbra is részletesen meghatározták egy-egy vállalat napi m ködését.⁶⁴ A korrekciók közé tartozott, hogy 1957-bena vállalatvezet k számára kezdetleges nyercségrészesedési rendszert vezettek be, vagy az is, hogy 1959-t l átalakították az árrendszert. Megtartották ugyan a termel i és fogyasztói árak szigorú elkülönítését, csakúgy, mint a fix termel i árak rendszerét, de az árakat egyes esetekben jobban közelítették az önköltség szintjéhez, az importált alapanyagok árát pedig a többévi világpiaci átlagárhoz igazították. A mez gazdaságban az eltörölt beszo lgáltatás! rendszer helyett áttértek az önkéntes és szabad felvásárlásra, vagyis az állam - legalábbis az agráriumban - piaci alapokra helyezte a kapcsolatát az

árutermel gazdákkal és a termel szövetkezetekkel. Alapjaiban azonban semmi sem változott, a gazdaság pontosan ugyanolyan rossz hatásfokkal működött, mint korábban - így hamarosan a gondok is jelentkeztek.

*

„Szeretném az 1961. év t. és fizetési mérleg helyzetét vázolni”⁶⁵ - kezdte szóbeli jelentését a Lektor fed nev ügynök 1961. február 20-án a „Bajza-lakásban”, tehát egy, a tartótiszt és ügynök közötti, állam biztonsági találkozókra fenntartott helyen. A feltehetőleg Fekete János személyét fed ügynök aggódott, mert „egy olyan adósságszínvonalhoz érkeztünk el, amelynek a további fenntartása és növelése talán még 1961-ben megoldható lesz, de 1962-ben már a fenntartása is komoly gondokat fog okozni.”⁶⁶ Lektor aggodalma nem volt alaptalan. 1956-57-ben helyreállt ugyan az ország fizetési képessége, nem kis részben anyugati jóindulat miatt meghosszabbított kölcsönöknek és a baráti országok hiteleinek köszönhetően, de az 1960-as évek legelejére ismét azt jelezték a külkereskedelmi és a nemzetközi mérleg adatai, hogy a magyar gazdaság nem jó pályán halad.

Az 1958-ban elindult hároméves terv azzal számolt, hogy a ciklus végére egyensúlyba kerül a fizetési mérleg, az ország pedig képes lesz függetlenné válni a keleti kölcsönöktől. A célokból azonban alig valósult meg bármi is. A külkereskedelmi mérleg csak 1958-ban zárt pozitív szaldóval, az utána következő években az erltetett iparosítás és az életszínvonal emelése olyan mértékű importigénnyel járt, hogy folyamatos lett a kereskedelmi mérleg jelentős passzívuma.⁶⁷ A találkozó idején az összes devizaadósságot 2 milliárd 86 millió forintra, kb. 160 millió dollárra becsülte Lektor, ami szerinte év végére 2,5 milliárdra (190 millió dollárra) kúszna föl, márpedig *„ezek már olyan számok, amelyek meghaladják az ellenforradalom eltti legmagasabb adósságsszintet”*.⁶⁸ Bár hangsúlyozta, hogy sokkal jobb a helyzet, mint 1956 előtt volt, hiszen akkor *„szervezetlenül”* lépett fel az ország a nemzetközi hitelpiacon, rendkívül magas volt a vállalati hitelek aránya, ellentétben az 1961-es helyzettel, amikor minden devizahitel a kedvezőbb feltételeket kialakítani képes MNB-nél fut össze, de az adósságsszint lassan így is olyan mértéket ér el, ami rendkívüli kockázatokat hordoz magában. *„Ilyen veszélyelem például a nemzetközi helyzetnek bármiféle komolyabb változása, amely esetleg hitelviszonyon a nyugati bankok részéről olyan politikai változást okozhat, amely a MNB hitelviszonyait lehetőségeit rontja”*⁶⁹ - emelte ki Lektor az állambiztonsági összefoglalójának tett beszámolójában. *„Amennyiben az 1961. évi eladósodás olyan átmenet, amelyet 1962-ben már egy legalábbis kiegyensúlyozott vagy kicsit aktív fizetési mérleg követ,*

akkora tervezett adósságállomány-emelkedés elviselhet . [...] 1962-benezaz 1960-61-bcn követett eladósodás tovább nemfolytatható”⁷⁰ - vonta le a tanulságot. Fekete ekkor magas beosztásban dolgozott az MNB-ben, és az 1956-57-es szerepvállalása miatt jó viszonyt ápolt Kádárral is, de a bank véleménye ebben az id szakban az államigazgatási hierarchiában nem volt els rend fontosságú, Fekete Kádárral való találkozói sem lehettek sür ek, ezért vélhette úgy Lektor, hogy az állambiztonságon keresztül „üzenhet” a politikai vezetésnek.

Máshol is aggdótk. Az Országos Tervhivatalban máT néhány hónappal korábban, 1960 nyarán felhívták a figyelmet arra, hogy ismét veszélyes magasságokba emelkedik a t kés adósság, ráadásul úgy, hogy erre „nem készültünk fel tervszer en, ezért a rövid lejáratú terhesebb hitelek részaránya a t kés hitelállományban 1958 óta évr l évre növekszik, és jelenleg a t kés export egynegyed évre jutó hányada nem fedezi a három hónapon belül esedékes hiteleket. Tehát a hitelfizetést újabb hitelfelvétellel kell bonyolítani.”⁷¹ És a konklúzió is összecsengett Feketéével, amennyiben megállapították, hogy a helyzet „tartósabb feloldási módja nem lehet újabb külföldi hitelek igénybevétele, mivel nagyobb összeg újabb hitelek visszafizetésére az ötéves terv kés bbi éveiben sem látszanak elég biztonságosan a lehet ségek. Arra pedig nem rendezkedhünk be, hogy hosszabb id n keresztül külföldi eladósodás árán növeljük afelhalmozást és az életszínvonalat.”⁷¹ Nem marad más hátra - írta a Tervhivatal mint mérsékelni a beruházások növekedési ütemét, növelni a termelékenységét, és „már 1961 -t i csökkenteni kell a fogyasztás, a kiáramló vásárlóer növekedési ütemét”⁷²

Ezek a súlyos mondatok azt jelezték, hogy a gazdasági döntéshozók számára világos volt: az egyre gyorsuló eladósodás egyenes következménye az 1957-t l követett gazdaságpolitikának, annak, hogy minél gyorsabbra szabták a növekedés ütemét a tervekben, annál inkább romlott az ország küls egyensúlyi helyzete. Ráadásul a terv túl jól sikerült: amit nem kellett volna, túlteljesítették, amit pedig be kellett volna tartani - így az egyensúlyi célokat -, azokból semmi sem lett. Egy I 960 nyarán keletkezett dokumentum, amelyet az MSZMP Államgazdasági Bizottsága készített *Jelentés a népgazdaságban tapasztalt egyes feszültségek okairól*⁷³ címmel, azokat a tényez ket sorolja fel a romló helyzet okaiként, amelyek éppen a három évvel azel tt elkezdett kurzus sarokkövei voltak: a gyors gazdasági növekedést, a mez gazdaság szocialista átszervezését és az életszínvonal emelkedését. Az irat szerint a tervben szerepl 13 százalékos növekedéshez képest 1957-hez viszonyítva 26 százalékos lesz a hároméves gazdasági növekedés, amelynek nagy részét az ipar b vülése okozza, márpedig „az ipari termelés emelkedésének a tervezettnél kisebb hányada származik a termelékenység növekedéséb l, [...] a feszültségek pedig

*els sorban a fizetési mérleg [...] várható hiányában jelentkeznek".*⁷⁵ Az is a fizetési mérlegben csapódik le, hogy a mez gazdaságban a kollektivizálás a vártnál gyorsabb ütemben halad, a létrejöv termel szövetkezetek viszont valahogyan még nem találtak magukra. Az ágazat export-import aktívuma az 1958-as szint felére esett, az ország egyre nagyobb mértékben szorult importra olyan termékekb l is, amelyeket korábban exportált. Az életszínvonal er ltetett növelése következtében a behozatal összességében lényegesen gyorsabban n tt, mint a kivitel: így például három év alatt a könny ipari és a fogyasztási cikkek importja 188 százalékkal lett nagyobb, ezzel szemben az export csak 124 százalékkal n tt, a mez gazdaságban pedig az export csak 103 százalékkal, miközben az import 170 százalékkal lett magasabb. „*Ez egy elindult vonat volt, ment, robogott*”⁷⁶ - érzékeltette a gondokat visszaemlékezéseiben Nyers Rezs , aki 1960 januárjától 1962 novemberéig pénzügyminiszter volt: hiába látta, hogy vissza kellene fogni a túlzott beruházásokat, „*ennek érdekében tevékenykedtem, inkább agitáltam - mert nem lehetett mit tenni*”.⁷⁷

A - Nyers szavaival élve - robogó vonatot nehéz volt megállítani, f leg úgy, hogy a politikai vezetés félt bármit is feladni az addig nyilvánosan is vállalt céljaiból. Pedig a feszültségeket az apparátus is érzékelte. A KB Államgazdasági Osztálya 1960 októberében azt az ellentmondásos célt jelölte meg, hogy „*lehet leg csökkentsék 1961-ben a lakosság és a közületek oldaláról jelentkez vásárlóer t*”, de csak altkor, ha arra is figyelnek, hogy „*ne csökkentsék a lakosság vagy a lakosság nagyon széles rétegeinek életszínvonalát, [...] és semmiképpen se vezessenek zavarra a politikai vagy a gazdasági életben*”.⁷⁸ Hasonló toporgás jellemezte a többi célokkal kapcsolatos vitákat, legyen szó az ipar, a beruházások növekedésér l vagy a mez gazdaság átszervezésér l.

Lektor februári aggodalmas értekezése után nemsokkal, 1961 márciusában az Országos Tervhivatal elnöke, Kiss Árpád (1918) már arra kapott megbízatást a legfels politikai vezetést l, hogy szakért k bevonásával vizsgálja meg az eladósodás okait, és legalább készítsen egy tervet arról, meddig mehet el az ország a t kés adósság növelésében 1963-ig anélkül, hogy veszélyeztetné a nemzetközi fizetési kötelezettségeit és az áruforgalmat.⁷⁹ Az összeg, amit a Tervhivatal kiszámolt, a duplája volt annak, amit Lektor az állambiztonsági összeköt jének még vállalhatónak tartott volna: 4Ü0 millió devizaforint helyett 800 milliós adósságromlás engedélyeztek 1961-re.

Októberben egy újabb találkozáson Lektor ügynök még riasztóbb üzenetet küldött az állambiztonságon keresztül a politikai vezetésnek. Ismét a Bajza-lakásban találkozott felettesével, és kifejtette, azzal, hogy 1961 végére várhatóan már

2,7-2,8 milliárd devizaforintra n az adósság, amihez 1962-ben újabb 380 milliós hitelt terveznek felvenni, irreális szintekre emelkedik a nyugati devizakölcsönök nagysága. *„Ha ezt a tervet valamilyen formában nem módosítjuk, akkor 1962-ben elakadhatunk a t kés finanszírozásban. [...] Az adósságállomány 3 milliárd fölé emelkedik, ami több, mint a magyar t kés export teljes évi hozama. [...] Mint devizagazdálkodással operatíván foglalkozó szakember nyugodt lelkiismeretű kijelenthetem, hogy a ma ismert adatok és a ma ismert piaci helyzet szerint ez nem bonyolítható, és ezt a feladatot a Nemzeti Bank végrehajtani nem lesz képes.”* Lektor még egy drámai hasonlatot is bevetett, hogy a helyzet komolyságát érzékeltesse: *„A mi helyzetünk olyan, mint a kötélátúszás, amely egy-két óráig fenn tud maradni, de egy teljes éven keresztül ezt a kötélátúszást folytatni nem lehet.”*³⁰ A dokumentum végén egy megjegyzés olvasható, amely szerint Friss István, a KB Államgazdasági Osztályának vezetője behívatta Lektort, és megnyugtatta, hogy figyelembe veszik észrevételeit az 1962-es terv véglegesítésénél.

A „kötélátúszás” azonban folytatódott, annál is inkább, mert az óvatosabb eladósodást javasoló politikanak voltak hangos ellenzői is. Egy 1961. szeptemberi KB-ülésem példaként az akkor már expénzügyminiszter Kossá István azt hangsúlyozta, hogy nem kellene nagyon „fetisizálni” a fizetési mérleget. Bár – mint mondta – azt sem tartaná helyesnek, ha rövid lejáratú hitelekkel vennének fel fogyasztási cikkek importjára, de attól már kevésbé kellene tartani, hogy hosszú lejáratú t – kés hitelekkel olyan beruházásokat valósítsanak meg, amelyek vagy exportot növelnek, vagy devizakiadást váltanak ki. *„Nem kellene ettől félni”* – mondta, és rögtön volt ötlete is: *„én elsírtam már, hogy jó lenne, ha vennénk két darab 10 ezer tonnás tengeri szállítóhajót, [...] még bizony devizát is hozna, másrészt feltétlenül devizamegtakarítást eredményezne, mert hiszen évente sok millió dollárt fizetünk, effektív dollárban a kapitalista cégeknek a szállításért.”*³¹ A KB gazdaságpolitikai titkára, a hitelfelvételek területén nagyobb körültekintést javasoló késbbi miniszterelnök-helyettes, Fock Jen (1916) azonban kissé cinikus modorban lehurrogta Kossát, mondván, *„megnyugtatom Kossá elvtársat, ha ez megnyugtató, hogy igen nagy mértékben veszünk fel hosszú lejáratú hiteleket is. [...] Az pedig, hogy nem lehet fetisizálni, ez igaz, minthogy semmit nem lehet, még azt sem lehet fetisizálni, hogy nem lehet semmit fetisizálni (derűtség). Ezen gondolkozhat egy darabig Kossá elvtárs.”*³²

Az egyre aggasztóbb adósságállomány ellen gyógyírként azonban ekkor még azt a megoldást választották Kádárék, hogy levélben⁸³ kértek „tervezési konzultációt” a szovjetektől, ami lényegében azt jelentette, hogy plusz anyagszállításokra (nyersanyagok, olaj), a hiteltörlesztések elhalasztására és deviza formájában

további baráti segítségre jelentették be igényüket Moszkvánál. Kádár akkor még úgy érezte, ha van is baj, ha jelentkeznek is gondok a fizetési mérlegben, ha a mez gazdaság átszervezése miatt aggasztó jelentések jönnek is a terméseredményekkel kapcsolatban, a szovjet elvtársak majd kihúzzák a bajból a magyar szocialista építkezés szekerét. És egyáltalán, a dolgok jóra fordulnak.

A Politikai Bizottság el tt 1961 áprilisában mondott hozzászólásában egyrészt azzal érvelt, hogy a lengyelek cs a románok is hasonló fizetésimérleg-problémákkal küszködnek, de ugyanezt olvassa Svájcra, Angliára, s t még „Kennedy is volt olyan szíves és bejelentette, hogyan állnak k a nemzetközi fizetési mérleg tekintetében. [...] Ezzel csak azt akarom mondani, hogy felel sen nézzük mega dolgot, és ne rakjuk mi magunkat a sírba. Élünk, van szocialista gazdaságunk, megvannak ennek fontos alapjai: a termel eszközök társadalmi tulajdona, [...] és véleményem szerint a mez gazdaság sem ilyen gyászhuszár, [...] mint ahogyan itt le van pingálva. [...] Nem lehet, hogy ezek a tényez k ne hassanak! És mikor fognak hatni? Éppen másfél vagy két év múlva! [...] Végezetül nem hiszem, hogy mi el bb cs dbe jussunk, mintáz USA vagy Svájc.”^M A jelen tehát nem túl fényes, a jövő azonban bizakodásra ad okot. Az er feszítéseknek el bb vagy utóbb meglesz a hatásuk - szuggerálta magának is Kádár.

*Szovjetunió^ 1963. július 22. Nyikita Hruscsov, Kádár János? Leonyid Brezsnyev
a Moszkva melletti dácsa parkjában. MTI Fotó*

A BARNA KENYÉRT L A REFORMIG

1962-1968

*„Nem is azt mondanám, hogy feketébb,
hanem egy kicsit barnább lesz a kenyér.*

De még mindig nagyon jó.”

Nyers Rezső, 1963. október 18.

Aszemfülesebb vásárlók arra lehettek figyelmesek 1963 szén, 1964 tavaszán, hogy egy árnyalatnyival feketébb lett a máskor oly hófehér búzakenyér. A változás szinte teljesen észrevehetetlen volt, több okból is. Egyrészt csupán pár százalékponttal, 74,8-ról 76,8 százalékra emelték a búza kiérlelési fokát, azt az arányszámot tehát, amely meghatározza, hogy egységnyi mennyiség búzából mennyi liszt nyerhető ki. Minél magasabb a kiérlelési fok, annál nagyobb mennyiségben kerülnek a lisztbe a búzaszem héjának külső rétegei, így annál sötétebb árnyalatú lesz a kenyér. A két százalékpontos változás azonban valóban olyan jelentéktelen volt, hogy tényleg csak a hozzáértők számára lehetett nyilvánvaló, mi is történt. Így kevesen gondolkodtak el azon is, hogy miért kell valamennyivel kevesebb gabonából előállítani ugyanannyi, de gyengébb minőségű lisztet. Másrészt a lehetetnyivel barnább kenyér ügye azért sem került bele az újságokba, mert a kiérlelési fok megemeléséről szóló központi intézkedés titkos maradt, mint ahogyan azt sem kötötték a vásárlók orrára, hogy milyen belső viták előzték meg a pártban a döntést. Haaz ügy valódi mozgatórugója és tétje Idd érült volna, akkor a kommunista párt vezetésének több súlyos politikai kérdésre is választ kellett volna adnia a nyilvánosság előtt. Ráadásul ezek a válaszok a rendszer belső és külső kritikusai kezébe is fegyvert adtak volna arra, hogy kétségbe vonhassák az 1956-os forradalom után megkezdődött kádári politika sikerességét, főleg az azóta követett gazdaságpolitika életrevalóságát.

Furcsa módon a barnább kenyér banálisnak t n ügye napnál világosabban mutatta meg azt, hogy a gazdaságban egyáltalán nem haladnak jól a dolgok, és minél hamarabb változtatásra van szükség. Ezeket a dilemmákat apárt bels nyilvánossága az MSZMP Központi Bizottsága (KB) 1963. október 18-i ülésén¹ taglalta az id szer gazdasági kérdésekr l szóló vitában. A plénumon Nyers Rezs gazdaságpolitikai titkár volt kénytelen több kényelmetlen kérdésre is beismeréssel egyenérték választ adni a búzaügy miatt.

El ször is az a kérdés adódott, hogy miként fordulhat el súlyos búzahiány egy olyan országban, amelyik mez gazdaságára méltán és régóta büszke? Van-e összefüggés a hiány és aközött, hogy 1956 után er teljes kollektivizálás indult meg a szektorban? 1961 végére a parasztság háromnegyede téesztag lett, 19 százaléka állami gazdaságokban dolgozott, és csak alig 6,5 százalék maradt magángazdálkodó. Nagy részüket er szakos agitálással, fenyegetéssel, és ha kellett, retorziókkal kényszerítették a termel szövetkezetekbe, az új helyzettel megbékélni nem tudók közül pedig sokan örökre hátat fordítottak a mez gazdaságnak. A szektorban foglalkoztatott keres k aránya 41-r l 30 százalékra esett vissza, a gyors ütem átalakítás dezorganizálta a mez gazdaságot, ami 1963-ra a vetésterület és a terméseredmények csökkenésében mutatkozott meg.² Nyers persze a KB-ülésen védelmébe vette a téesztesített mez gazdaságot, mondván, a rossz id járás, az „*irreálisan magas tervszámok*” és f leg a gyenge m trágyahasználat vezetett ahhoz, hogy „*a gabonatermelés színvonala nem kielégít*”, de „*jöv re ebb l tanulni kell*”³, vagyis szerinte az okok kiküszöbölése után a téesztesített nagyüzemi mez gazdaság nyilvánvalóan képes lesz jobb eredményekre. A szomorú végeredményen azonban ez mit sem változtatott, Nyers kénytelen volt beszámolni a párt vezet i el tt arról, hogy a kenyérgabona-term és katasztrofális lett, a tervezettnél 920 ezer tonnával kevesebbet takarítottak be, 450 ezer tonnával kevesebbet az el z évinél. Mivel a zavartalan ellátáshoz 1,5 millió tonnára lenne szükség, holott legfeljebb 900 ezer tonna felvásárlásával lehet számolni, 5-600 ezer tonna búza bizony hiányzik.

Ez pedig olyan hiány, amelyet „*bels intézkedésekkel*” már nem lehet ellentételezni. Hiába emelnék a kenyér árát, hogy „*takarékosabb fogyasztásra ösztönözzünk*”, a vitában arra jutottak, hogy egyrészt „*az áremelés azonnal, ebben az évben lényegesen nem csökkentené a fogyasztást*” (ami persze Nyers szerint „*a nemzetközi színvonalat figyelembe véve*” magas), másrészt „*komoly problémát vetne fel a kiskereset ek életszínvonalát illet en*”, f leg pedig megzavarná a „*nyugodt ellátást*”. Értsd ezalatt a kádári politikai konszolidációt, amelynek mellesleg már látszanak az eredményei. A vitában még a kenyérbizonyos rémképe is felbukkant, amelynek eszközével azt megel z en

1952-ben kellett élni Magyarországon. így belső intézkedés gyanánt egyedül azt fogadták el, hogy növelik a gabona kiadási fokát, aminek eredményeképpen „nem is azt mondanám, hogy feketébb, hanem egy kicsit barnább lesz a kenyér. De még mindig nagyon jó” - jegyezte meg Nyers Rezső. A hiányból és annak kezeléséből adódó kérdéscsokor ezzel együtt ott lebegett a KB-ülésen vitázók feje fölött: sikeres lehet-e az 1956-os forradalom után megkezdett kádári politikai konszolidáció úgy, hogy ismét a Rákosi-korszakot idéző jogrendszer bevezetése válhat szükségessé, vagy hogy erre teljes áremelésbe lesz kénytelen belekezdeni a vezetés, esetleg arra agitálja az embereket, hogy fogyasszanak kevesebbet - miközben a rendszer egyik legitimációját éppen a folyamatosan növekvő életszínvonal ígérete jelentette?

Szégyenszemre gabonabehozatal vált szükségessé, ami annál is inkább kényelmetlen beismerés volt, mert a baráti országokra sem számíthattak, Nyers szerint „még a román elvtársak is azt válaszolták, hogy náluk sem jó a termés”, ráadásul „a Szovjetuniótól nem is kérhettünk olyan helyzetben búzát, mikor [...] az ideai szárazságot az 1921-es nagy szárazsághoz hasonlítják, amikor éhínség volt” - mondta Nyers. Maradt tehát a Nyugat, azon belül is a gabonafelesleggel rendelkező Egyesült Államok, amely hajlandó is értékesíteni a kívánt mennyiséget. „Nekünk bele kellett menni a gabonavásárlásba, más alternatíva nem volt” - kopogtak a KB előtt Nyers szavai, aki arról számolt be, hogy „egy külkereskedelmi vezérigazgató és egy bankember”⁴ már kint is van az üzlet tető alá hozása érdekében. Az ebből adódó kérdés is nyilvánvaló volt: hogyan lehetséges az, hogy a Szovjetunió és a baráti országok éppen egy ilyen nehéz helyzetben nem képesek segíteni, és ténylegesen a legfőbb ellenfélnek tekintett országnál kénytelenek segítségért kuncsorogni, amellyel szemben a szocialista gazdasági tömb felsőbbrendűségét kellene bebizonyítani?

A bankember felemlegetésével pedig elérkezett a következő nagy beismerés pillanata, hiszen az ülésen részt vevők számára is kiderült, hogy a magyar gazdaság 1963-as állapotában képtelen saját erőből megfinanszírozni az egyéves tőkés export 10 százaléka ráigó, összesen 7-800 millió devizaforint (60-70 millió dollár) nagyságrendű összeget. (A búzabehozatali számla végösszege egy 1966-os összesítés⁵ szerint egyébként 1 milliárd devizaforintos adósságnövekedés lett.) Ennek részbeni finanszírozására - a tervek szerint három évre - kénytelen amerikai bankoktól hitelt felvenni az ország. Nem elég azonban, hogy a vásárláshoz pillanatnyilag nincs elegendő mennyiségű deviza a kasszában, még az is látszik, hogy a hitel kitermelése is óriási feladatot ró a gazdaságra. „A dolog úgy néz ki, hogy évente nekünk a gazdaság normális menetében mintegy 10 százalékkal kell növelni a tőkés exportot, hogy a szükséges importot bonyolítani tudjuk. [...] Nagyon nagy, szinte

lehetetlen feladatnak látszik, hogy iparunk, f leg a gépipar, ahol egyébként lehetne növelni az exportot min ségben, eladhatóságban hirtelen ennyit produkáljon. [...] A teher növekedése, annyit mondhatunk, nagyon súlyos, de nincs okunk azt mondani, hogy megoldhatatlan" - kesergett Nyers Rezs , aki a szükséges intézkedések kidolgozására három hónapot kért, mert, mint mondta, „rendkívüli takarékoságot kell bevezetni a devizagazdálkodásban".

„A Politikai Bizottság javaslata, hogy ezen az ülésen ne vitassuk meg az egész gazdasági helyzetünket" - bocsátotta el re már az ülés elején gazdaságpolitikai titkár, mert pontosan tudta, hogy agabonahiány ncmcsupán a mez gazdaság és adevizagazdálkodás hiányosságaira világít rá. Ez az ügy a közvetlen gondokon túl sokkal általánosabb kérdéseket is felvet ugyanis arról a gazdaságpolitikáról, amelyet a politikai vezetés 1956 óta követett. Lehetséges, hogy kimerültek a növekedés tartalékai, hogy kifulladt az a modell, amely az er teljes centralizációra, a szigorú tervgazdálkodásra és a mez gazdaság kollektivizálására építve akkor már hét éve m ködött? Máskülönbén mivel magyarázható az, amire Nyers ezen az ülésen is utalt? A titkár felelegette azt az akkor már szinte minden gazdaságpolitikai vitában el bukkanó problémát, hogy a magyar gazdaság már csak a külgazdasági egyensúly feladása révén képes tovább b vülni. „El fordul, hogy a gazdasági egyensúly követelménye miatt korlátoznunk kell a növekedést" - figyelmeztetett röviden Nyers Rezs , hozzátéve, hogy 1963 szére olyan pillanathoz érkeztek el, amikor „agazdasági egyensúlyunk alapján megvan, de nem mondhatjuk, hogy valami sziklaszilárd, [...] id nként, helyenként lyukak keletkeznek ebben az egyensúlyban. Most éppen egy ilyen id szakban vagyunk, ahol lyuk keletkezett. "6

És persze a búzaügy egy, az el bbiekkel szorosan összefügg kérdést is felvetett: fenntartható-e a magyar gazdaság számára az az önellátásra és a keleti gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokra épül elzárkózás, elszigeteltség, amely már amásodik világháború után kialakult, és 1956-ot követ en - részben persze a forradalom következményeként kényszer ségb l - fennmaradt? Illetve, másik oldalról, mit jelent az USA szempontjából ez az ügylet, jelenti-e azt, hogy valamiféle új korszak kezd di ka kelet-nyugati kapcsolatokban, így a kereskedelemben is? Nyers Rezs a KB-ülésen arról beszélt, hogy az 1961-ben hivatalba lépett demokrata elnök, John Fitzgerald Kennedy által irányított amerikai adminisztráció az üzletet arra akarja használni, hogy éket verjen a szocialista táboron belül. „Kennedyék úgy gondolják, hogy a gabonaeladást is fel lehet használnia fellazítási politika érvényesítésére" - mondta, hangsúlyozva, hogy éppen ezért az ügylet minden mozzanatát egyeztették a szovjet elvtársakkal, de röviden azt is hozzátette, hogy ezzel egyidej leg

az amerikaiak, akik szerint „a legnagyobb ellenállók” voltak a keleti országokkal való kapcsolatok javítása terén, az eladással „fellazítják a saját hidegháborús front-jukat” is. Washingtonban óriási vita támadt azzal kapcsolatban, hogy szabad-e így segíteni, ráadásul hitelek keresztül, a f ellenséget. *New York Times* már arról írt - ez az újság egyébként az amerikai kormánynak ilyen sugalmazott újságja - hogy ez igenis kezdetét jelenti egy más álláspontnak a kelet-nyugati kereskedelem kérdésében”⁷ - tárta a KB tagjai elé Nyers Rezs , amivel valójában mintha éppen azt akarta volna sugalmazni, hogy egy esetleges új korszakban Magyarország számára új kereskedelmi lehet ségek nyílhatnak meg.

1963-1964-re tehát - mint a búzaügylet is megmutatta - válaszüihoz érkezett a magyar gazdaság. Kényelmetlen kérdések egész sorára kellett ezekben a hónapokban választ adniuk a magyar gazdaságpolitika irányítóinak, olyan problémákra, amelyek eredete mind-mind 1956-1957 fordulójára, a forradalom után megkezdett gazdaságpolitika alapvet dilemmáira vezethet vissza. A búzaügy után - b egy évvel kés bb - megszülettek a válaszok. 1964 decemberében ugyanez a plénum már arra adott felhatalmazást a politikai vezetésnek, hogy kezdje meg az el készülleteit a végül 1966-ra kimunkált és 1968-ban bevezetett átfogó gazdasági reformnak. Az 1964-es amerikai búzahitel egy olyan folyamatnak nyitott utat, amely 1967-re elvezetett ahhoz, hogy Magyarország els alkalommal - és akkor még sikertelenül - kísérelje meg csatlakozását a Nemzetközi Valutaalaphoz.

*

Az a „bankember”, akit Nyers Rezs emlegetett a ICB-ülésen, Fekete János volt. Ő tárgyalt - Hammer József (1927) agrimpexes gabona-külkeresked társaságában október 15. és november 11. között⁸ - New Yorkban a nagy amerikai bankok képvisel ivel a búzaügylettel kapcsolatos kölcsönökr l. Fekete 1956 óta bejárta útja - mind fizikailag, Budapestr l New Yorkig, mind pedig átvitt értelemben, a szovjet kölcsönökt l a nyugati hitelekig - jól jelképezi azt a váltást, amely hctnyolc év alatt Magyarország nemzetközi pénzügyi kapcsolataiban bekövetkezett.

A búzaügylet volt az els nagyobb tranzakció, amelynek során az ország az amerikai hitelpiacra merészkedett. A tárgyalássorozat több tanulsággal is szolgált. Az egyik az volt, hogy az, ilyen vagy akár az ennél is nagyobb volumen ügyletek lehetségesek, egyrészt azért, mert aszovjetek már nem, vagy nem mindig képesek kemény devizában segítséget nyújtani, vagyis növelhet a magyar gazdaságpolitika mozgástere, rések üthet k a szocialista blokk elzártságán. Másrészt pedig azért, mert amerikai részr l is oldódik a Magyarországot 1956 miatt különösen, de a

szocialista blokkot általában is körülvevő hidegháborús elszigetelés. Bár a még a második világháború előtt Magyarország által felmondott hitelek, kötvény-adósságok miatt rendezetlen pénzügyi viták tömkelegé nehezítik a kapcsolatokat a nyugati országokkal, Magyarország érvelhet azzal, hogy a háború vége óta még a legnehezebb körülmények között, 1956 után sem függesztette fel az azóta felvett nyugati hitelek törlesztését, jó adós maradt. (Magyarország az 1929-1933-as világgazdasági válság közepette, 1931-ben, majd ezt követően az 1930-as években több lépésben részben vagy teljes egészében moratóriumot hirdetett a magánhitelekkel felvett adósságaira.⁹⁾

A 1963-ban nagy szolgálatot tevő jóadós-státus megszerzéséért 1956-ban Fekete - mint az előfejezetben láttuk - körömszakadtáig harcolt. Hét évvel később New Yorkban szembesülhetett azzal, hogy mennyire kifizetetlen volt számáraszemélyesen is az, hogy akkor hajthatatlan maradt, és a végső kig ellenállt azoknak, akik a nehéz helyzetben a nyugati adósságok felmondását javasolták. A legnagyobb manhattani bankok fogadták, partnerként kezelték, és még azt is sikerült elérnie, hogy az amerikai kormányhoz tartozó Export-Import Bank vállaljon garanciát a tekintélyes nagyságrendű áruhitelre. A hitelügylet tető alá hozatala egyáltalán nem volt egyszeri, és nemcsak olyan homályos okok miatt, amelyeket Fekete a tárgyalások után az MSZMP KB Államgazdasági Osztályának tett jelentésében megemlíttet. Ebben egyrészt arról írt, hogy *„a tárgyalások kezdetekor zavaró volt, hogy sokszor kétes értékű kezek Európából, de Amerikából is be kívántak kapcsolódni a gabonaeladásba és annak pénzügyi finanszírozásába”*, sokkal fontosabb volt ennél az, hogy amerikai oldalról nagyon is konkrét akadályok látszottak. *„Az VSA pénzpiacán a magánbankok általában három, kivételesen hat hónapos hiteleket nyújtanak. Ennél hosszabb hitelt eddig csak az Export-Import Bank vagy külföldi bankgarancia mellett nyújtottak, de az Export-Import Bank eddigi gyakorlata szerint a szocialista országoknak a hitelbiztosítását nem vállalta. [...] Magyarországgal szemben különböző címen, f képpen háború előtti időkből fennálló igények tulajdonosi részéről foglalkodási veszély áll fenn”*^w - írta jelentésében Fekete.

Az amerikai bankok közül végül a Chase Manhattant sikerült megnyernie, a tekintélyes pénzintézet a magyar ügylet mögé állt, *„hajlandóak lettek volna a hitelre, de csak az Export-Import Bankgaranciája mellett. Ilyen garanciát az Eximbank addig soha nem adott ki KGST-országoknak”*ⁿ - mesélte önéletrrásában Fekete, aki egyik nap az Eximbank, másik nap a Chase irodáiban tárgyalt, harmadnapon pedig az ugyancsak ott tartózkodó szovjet küldöttséget avatta be a részletekbe, hiszen *„tudtuk a sajtóból, hogy Boriszov külkereskedelmi miniszterhelyettes vezetésével egy népes*

szovjet delegáció már hetek óta tárgyal, sikertelenül".TM Az ugyancsak kínzó gabona-hiánnyal küszködő szovjetek, Szergej Boriszov vezetésével addigra Kanadában már letárgyaltak egy 500 millió dolláros gabonabeszerezést. A külkereskedelmi miniszterhelyettes és az általa vezetett delegáció egy újabb 190 millió amerikai ügylet megkötése érdekében érkezett októberben New Yorkba, de a gyors egyezkedést aszovjet illetékes betegsége is gátolta. A *The New York Times* arról írt, hogy Boriszov kissé „sápadtan és kimerültén” szállt ki a repülőről, és a nyilatkozatot is azzal utasította vissza, hogy „túl fáradt még a beszédhez is”.¹³

A magyar és aszovjet, illetve két másik kelet-európai ország, Csehszlovákia és Bulgária delegációja között szoros volt az összjáték. A jelek szerint a szovjetek amolyan elvárásként használták a kisebb, és összességében csak 60 millió dolláros vásárlást tervező kommunista országok küldöttségét, rajtuk tesztelhettek bizonyos pénzügyi vagy kereskedelemtechnikai megoldásokat. Erre utal az, amit Fekete János utólag a párt illetékes bizottsága számára elkészített jelentésében írt, és amely szerint akár még a magyar érdekeket is felülírta, ha arról volt szó, hogy milyen feltétel lehet aszovjetek hasznára:

„Aszovjet külkereskedelmi delegáció négy tagja [...] felkeresett bennünket, és kérték, hogy a kötéseinkről és a pénzügyi megállapodásainkról a legrészletesebben tájékoztassuk őket. Tárgyalásainknál arra igyekeztünk, hogy a mi volumenében nem túl jelentős vásárlásaink lehet legnevezetesebben hátrányos precedenst a nagyobb mennyiségű vásárlásokat eszközölni szándékozó szovjet delegációnak. Ennek elkerülése érdekében tárgyalásainkról folyamatosan informáltuk a szovjet delegációt, illetve [...] a lengyel és a cseh elvtársakkal a megállapodás főbb pontjait ismertettük.”¹⁴

A szovjetek az amerikai sajtó szerint mindenesetre elsősorban készpénzben vagy aranyban és csak elhanyagolható mértékben bankhitel ellenében fizettek, tehát feltételezhető, hogy a magyarok által az alku részleteiről átadott információkat a szovjet delegáció elsősorban a fuvardíjköltség-vitában használhatta fel, mint ahogyan azt az MNB illetékese is megerősíti. Fekete önéletrajzában arról számolt be, hogy végül aszovjetek is átvették a magyar delegáció által ebben a kérdésben kifundált megoldást. „Azamerikaiak kikötötték, hogy csak amerikai hajókkal szállíthatják a búzát, ezt a rakodómunkások szakszervezete követelte. De az amerikai hajók fuvardíjköltsége sokkal drágább volt, mint a versenytársaké, így eleinte a fuvardíjkülönbség miatt nem tudták megkötni az üzletet” – válaszolta a nehézségeket Fekete,

aki a hazatérte után elkészített hivatalos jelentésében azt írta, hogy a probléma olyan megoldására törekedtek, hogy az mindenki megelégedésére szolgáljon. Az amerikaiak bizonyíthassák, hogy a saját hajóikkal szállítják az amerikai búzát, „ugyanakkor elkerüljük, hogy ebből kifolyólag diszkriminatívan kelljen a búzát megvásárolni. [...] Neheztelte a helyzetet, hogy az amerikai hajótulajdonosok az adminisztráció nyomása ellenére sem voltak hajlandóak világpiaci árakig lemenni (circa 10 dollárral magasabb volt, mint a világpiaci ár). [...] Közöltük, hogy nincs kifogásunk az amerikai hajók ellen, de ragaszkodtunk ahhoz, hogy európai kikötőben világpiaci áron kapjunk búzát.”¹⁶ Ezzel sikerült átvágni a gordiuszi csomót, hiszen így nem az amerikai kikötőket kellett Magyarországnak fedeznie a szállítási költségeket, Rotterdamig az addigra kialakult árba az amerikaiak beleértették a tengerentúli szállítást is. „A szovjet delegáció közölte az amerikai hatóságokkal, hogy ugyanilyen feltételek mellett a Szovjetunió is hajlandó a vásárlásokat megkezdeni” - írta Fekete, aki végül sikeres pénzügyi megállapodást kötött a Chase-zel és az Eximbankkal.

A keretszerződés alapján első körben 30 millió dolláros hitelösszeg erejéig kapott garanciát a gabona és a hajófuvar kifizetésére úgy, hogy a vételár 25 százalékát szállításkor kell kifizetni, a további 25-25 százalékot pedig 6, 12 és 18 hónap elteltével. Még a foglalási veszély elhárítására is kialakítottak egy konstrukciót azzal, hogy az üzleteket a Chase párizsi fiókján keresztül bonyolították, amely nem amerikai, hanem francia bejegyzésű cég volt, így nem állt fenn az a veszély, hogy amásodik világháború előtt felmondott magyar állami vagy önkormányzati követénykövetelések tulajdonosai ráteszik a kezüket a pénzre.

Minden a legnagyobb rendben történt, de az utolsó pillanatban, a tranzakciót kísérő amerikai belpolitikai vita miatt az ügylet mégsem kapta meg időben az Eximbank garanciáját, pedig a szállítmány már berakodásra várt a kikötőben. „Újabb bonyodalmat okozott, hogy Mundt szenátor a külföldi segélyprogram vitájánál törvényjavaslatot terjesztett be, amelyben javasolja, hogy az Export-Import Bank ne nyújthasson garanciát szocialista országoknak. A javaslat felett a Szenátus november 25-26-án fog dönteni. Időközben értesítést kaptunk a Chase Manhattan Banktól, hogy a törvényjavaslat az általunk már lekötött 115 ezer tonna kukoricára és 200 ezer tonna búzára nem vonatkozik, az Eximbank a garanciákat ezen üzletekre kiadja”¹⁷ - írta Fekete 1963. november 14-én kelt hivatalos jelentésében. Önéletrajzában úgy emlékezett, hogy ennek ellenére a szállítmány egy részéért készpénzben kellett fizetni.

„Azonnal kellett döntenem. A hajók már kiálltak, hogy megkezdjék a berakodást. [...] Azt válaszoltam, hogy ami már folyamatban van, azt rakják meg.

Nem kell a hitel, ennyit készpénzben fizetünk. Mondják meg Harold Linder úrnak, az Eximbank elnökének, hogy szerencséje van, hogy egy olyan bankkal kötött üzletet, mint az MNB, amely minden körülmények között állja a szavát. Nekem megpechem van, mert egy olyan bankkal kötöttem üzletet, amely nem tudja betartani az ígéreteit.”⁹

A politikai vita végül megoldódott. A Szenátusban elbukott a dél-dakotai republikánus Karl Earl Mundt javaslata²⁰, aki egyébként hírhedt anti kommunista volt. A McCarthy-korszakban tagja volt az Amerika-ellenes tevékenységet vizsgáló bizottságnak, 1948-ban Richard Nixonnal együtt azt a javaslatot tette, hogy vezessenek be kötelező regisztrációt a kommunisták számára, és tiltsák el őket mindenféle közhivataltól. A magyar ügylettel kapcsolatos kezdeményezését végül 1963-ban leszavazták, az Eximbank pedig a vásárlás egészére megadta a garanciát. Fekete megalapozta a hírnevét az amerikai bankszektorban.

*

Feketének elég volt amerikai tartózkodása idején bármelyik újságot felütnie, hogy érezze, a búzaügylet miatti dilemma az Atlanti-óceán másik partján legalább akkora volt, mint Moszkvában vagy Budapesten. „Reggel arra ébredtünk, hogy az összes valamirevaló amerikai televízió és rádióállomás azzal kezdte a híreket, hogy az els búzakiviteli engedélyt Magyarország megkapta”²¹ - idézte fel az élményeit Fekete János, aki azt is láthatta, hogy ott a vita a legszélesebb nyilvánosság előtt zajlott, miközben a keleti blokkban a tömegtájékoztatás alig ejtett szót a számukra mégiscsak kínos eseményről. Kennedy elnök 1963. október 9-én jelentette be, hogy a Szovjetunió 190 millió, több szocialista ország összesen 60 millió dollár értékben vásárolhat az amerikai gabonafeleslegből.²² A *New York Times* a bejelentést követő hetekben szinte naponta tudósított a döntésről, az azt kísérő politikai vitáról, illetve a szállítmányok állásáról, a Kelet-Európába sugárzó Szabad Európa Rádió tíz nap alatt összesen 63 órányi anyagot adott az ügyről. Ezzel szemben a TASSZ szovjet hírügynökség kétmondatos rövidhírben számolt csak be róla, a rádiók Moszkvában, Varsóban és Budapesten hasonlóan szűkszavúak voltak, Prágában pedig el sem szór említést sem tettek a gabonaügyletről, majd amikor igen, akkor a propaganda igyekezett úgy beállítani a vásárlást, hogy az a kommunista országok jótekonysági akciója, hogy megsegítsék a nehéz helyzetbe jutott amerikai farmereket.²³ A vita tétjét az adta, hogy alig egy év telt el a hidegháború csúcspontja, a kubai rakétaválság óta, amikor a szovjet-amerikai szembenállás majdnem

atomháború kitöréséhez vezetett. A búzaügylet, hanem is hozta el a fordulatot, de azt jelezte, hogy az amerikai (és a szovjet) külpolitika lassan változóban van.

A változás már az 1956-os magyarországi forradalom után megkezdődött. Az Eisenhower-adminisztráció nem védhette ki azokat a bel- és külföldi szemrehányásokat, amelyek egyfelől tétlenséggel vádolták, másfelől arra utaltak, hogy az amerikai propaganda annak tudatában buzdított a fegyveres küzdelem folytatására, hogy semmi esély sem mutatkozott a Nyugat hathatós segítségnyújtására. Ráadásul a kelet-európai kommunistarendszerek megszilárdulása és tartós berendezkedése sem tnt már valószínűnek. Mindez arra készítette Washington, hogy gyökeresen értékelje át Kelet-Európa-stratégiáját. A nemzetbiztonsági tanács 1958 májusában hivatalosan is feladta a „felszabadítás politikáját”, azt a célt tehát, hogy a második világháború után szovjet érdekszférába került szatellit-államok felszabadíthatók, leszakíthatók a tömbből. A stratégiát a „lassú átalakulás” elvével váltották fel, és arra törekedtek, hogy az egyes kelet-európai államok közötti eltéréseket figyelembe véve, differenciált viszonyt alakítsanak ki velük. Ezt a másik oldalon a tömb „fellazítására” tett kísérletként értékelték.²⁴ Az Eisenhowert követő fiatal elnök, J. F. Kennedy is ezen az úton folytatta.

„Eza döntés [...] nem jelez új korszakot a szovjet-amerikai kereskedelmi kapcsolatokban, ahhoz egy sor kérdést rendezni kell még. De igenis reményre okot adó jel, azt mutatja, hogy egy békésebb világ nem csupán lehetséges, de mindannyiunk számára hasznosabb is lenne” - hangsúlyozta a búzaügylet bejelentésekor Kennedy, hozzátéve, hogy a döntés Amerika „hajlandóságát”¹⁵ mutatja arra, hogy csökkentse a világban a politikai feszültséget. A *New York Times* mindenesetre már ebben a tudósításában valószínűsítette, hogy az üzleti értelemben kifejezetten pozitív, az amerikai farmerek körében népszerű döntésért feltehetőleg nagy politikai árat fizet majd az elnök, hiszen a republikánusok várhatóan azzal vádolják majd meg, hogy az ellenséggel, vagy ahogyan az ellenzék később valóban fogalmazott, „az ördöggel” kereskedik. Alapvetően két politikai nézet ütközött, és ezekhez kerestek aztán részletes érveket. Kennedy, majd az 1963. november 22-ei dallasi merénylet után helyébe lépő Johnson elnök hívei azzal védekeztek, hogy „egy jóllakott kommunista kevésbé harcias kommunista”, ráadásul a kommunista országok inkább gabonára költsenek, mint atomtöltetekre. A másik oldalon viszont azzal támadtak, hogy minden centnyi segítséggel ugyanannyi pénz szabadul fel az ellenség kezében a háborús költsékekre.²⁶

A döntést bírálók egy része a Johnson Acttel érvelt. Ez az 1934-es törvény megtiltotta, hogy az Egyesült Államok hitelt nyújtson bármely olyan országnak,

amely korábban amerikai kinnlev séget is érint fizetésképtelenséget jelentett be. Márpedig a Szovjetunió még a bolsevik forradalom után, számos kelet-európai állam pedig a második világháború el tt ilyen döntést hozott. A republikánus ellenzék ezért kongresszusi határozatban szavagtatta meg a rövid távú kölcsönök nyújtását is a kommunista országoknak, illetve azt, hogy ilyenre a kormány garanciát vállaljon. (Ezzel egyébként éppen a Fekete János által már letárgyalt EximBank-garancia d lt egy id re dugába.) Azért is az elnököt támadták, mert szerintük az eladással megszegi azt a tilalmat, amely szerint nem szabad állami támogatást tartalmazó árut kommunista államoknak értékesíteni.²⁷

Kennedy, majd Johnson ellen érveiben az szerepelt, hogy a búzaügylettel csökkenthet a hidegháborús veszély, hogy a tranzakció inkább humanitárius segély, mint üzlet, az amerikai farmereknek, a szállítványozó cégeknek és a hajótársaságoknak kifejezetten kedvez , hiszen világpiaci áron értékesítenek az oroszoknak és a többi kelet-európai országnak. A Johnson Actet pedig jogilag sem érinti, hiszen nem kormánykölcsön l van szó, az ellentételezés nagyrészt készpénzben és aranyban történik, a fennmaradó részre pedig a gabonakeresked k magánhitelez k pénzét viszik bele az ügyletbe.

Az egész vita háttérében ott lebegett az az akkor még el nem döntött kérdés, hogy az 1950-es évek embargós politikája után milyen elvek vezéreljék a kelet-nyugati kereskedelmet ebben a kialakuló új korszakban, amelyben a keleti államok is láthatólag készek, vagy rákényszerülnek a nagyobb nyitottságra. *„Abban a kormányzati illetékesek egyetértenek, hogy nem érdemes egyoldalúan visszautasítani a kereskedelmi ajánlatokat, hiszen a [visszautasítás] nem árt a Szovjetuniónak. Ez mindenesetre még nem jelenti azt, hogy a kormányzat újfajta kelet-nyugati kereskedelempolitika jóváhagyására kérné a Kongresszust, egyszer en csak az ellen érvelnek, hogy a kelet-nyugati puhatolózó kapcsolatfelvételnél ebben a korai korszakában [Amerika] ne zárkózzon el”*²³ - hangsúlyozta a New York Times cikke.

Az egyetlen teljesen egyértelm el feltétel, amelyet az USA a kereskedelmi vagy pénzügyi kapcsolatok kib vítéséül szabott, a rendezetlen ügyek egyenesbe hozása volt. Magyarország esetében ez „alapjáraton” is rendkívül kemény korlát volt, amit az 1956-os forradalom utáni teljes nemzetközi elszigeteltség csak súlyosbított. Az amerikai vezetés nem ismerte el a Kádár-rezsim törvényességét, és az is bonyolította a kapcsolatokat, hogy Mindszenty József bíboros a forradalom óta a budapesti amerikai követségen élt. A rendezetlen gazdasági ügyek egy része vagyoni jogi volt, hiszen a második világháború után jelent s amerikai érdekeltségeket (pl. a General Electric leányvállalataként m köd Tungsramot

vagy a Magyar-Amerikai Olaj Rt.-t) államosítottak. Ezek értéke messze meghaladta azt a magyar adatok szerint 206 millió dollárnyi magyar vagyont, amelyet a háború végén az osztrák, illetve németországi amerikai megszállás alatt lévő zónákba szállítottak.¹⁹ Névértéken mintegy 43-44 millió dollárt tett ki az az amerikai kézben lévő állami és önkormányzati kötvényadósság, amelynek törlesztését Magyarország még a második világháború előtt, az 1930-as évek válságának idején beszüntette.³⁰

Arcndcztlen kérdések sokasága mellett azonban 1963-1964-ben az is egyértelműen érezhető volt, hogy Washington felfigyelt a kedvező magyarországi változásokra. Érzékelték a növekvő életszínvonalat, és a stabilitás növekedésével számoltak.³¹ „A magyarok jobb életet zárnak, mint a keleti blokk más országai”³¹ - írta a *New York Times* 1964. január 10-én. A cikk megjegyzi ugyan, hogy a szokatlan szárazság miatt az ország 800 ezer tonna gabonát volt kénytelen importálni Nyugatról, de azt is, hogy az ENSZ jelentése szerint az előző évben a kelet-európai országok közül egyedül Magyarországon emelkedett az életszínvonal, a hivatalos becslések szerint 4-5 százalékkal. A budapesti üzletek aszovjet blokkban szokatlan módon dugig vannak élelmiszerekkel, szórakoztatóelektronikai cikkekkel, hűtőgépekkel vagy éppen motorbiciklikkel, sőt még francia bort és parfümöt is lehet kapni. „Ezen eredmények egy része legalábbis a Kádár-rezsim politikájának az eredménye, amely az életszínvonal növelésére helyezi a hangsúlyt”³³ - írta a lap, amely pár hónappal később már egy többoldalas, Kádárt rehabilitáló, szinte már apologetikus cikket közölt *Tízmillió magyar nem tévedhet* címmel.³⁴ Az írás, amely a szovjet pártfőtitkár, Hruscsov 1964. októberi bukása után született, azt részletezi, hogy a magyarok a moszkvai bejelentés utáni napokban aggódtak az első titkár sorsa miatt. A félelem az volt, hogy a keményvonalasok megbuktatják Kádárt, akit 1956 után mindenki árulónak tekintett ugyan, de akinek megítélése nyolc év alatt nagyot változott. A *New York Times* beszámolt arról, hogy a Kádárt félt budapestiek a Keleti pályaudvaron várták a varsói látogatásról hazatérő párt vezetőt, akit Hruscsov leváltásának híre a lengyel fővárosban hideg zuhanyként ért. Kádár a lap szerint bátorságát azzal is bizonyította, hogy a pályaudvaron rögtönzött beszédében lényegében kiállt a menesztett Hruscsov mellett, akihez személyes jó barátság is fűzte.

A lap szerint 1956 után, asztalinistamegtorlásidejénncmsokangondolták volna, hogy a közérthetően, az egyszer magyarok nyelvén beszélő politikusra néhány év múlva már úgy tekintenek, mint aki a magyar érdekeket védelmezi Moszkvával szemben. „Aki nincs ellenünk, az velünk van”³⁵ - idézte Kádár mondását a lap,

amely felsorolta a megbékélés állomásait, a megtorlások leállítását, az amnesztiát 1963-ban, az utazási korlátok oldását és persze az életszínvonal javítását szolgáló lépéseket, amelyek eredményeként már az is lehetséges, hogy a Vidám Színpadon viccel djenek a pártvezet vel. Az egyik ilyen vicc a *New York Times* szerint szintén azt az üzenetet sugallja, hogy Magyarország más, mint a többi keleti ország, tehát talán az amerikai külpolitikának is érdemes másként kezelnie. Kádár a cseh pártvezet vel, Novotnyval falatozik. Kádár szendvicse tele van libamájjal és szalámmival, Novotny csak kenyeret eszik, csipetnyi sóval. „*Látod, Antonin, ti már évekkel el ttünk jártoka kommunizmus építésében*” - mondjaneki Kádár a *New York Times* által idézett pesti vicc szerint.

Ezeka cikkek és a hivatalos visszajelzések is azt mutathatták Fekete Jánosnak cs a magyar pártvezetésnek, hogy ha Amerikának nemördögt l való javítani a kapcsolatokat Magyarországgal, akkor talán fordítva sem feltétlen az. Van mozgástér a Nyugattal folytatott viszonyban, ki lehet jönni az elszigeteltségb l, és bár el bb vagy utóbb szükséges lesz politikai engedményeket tenni, a politikai árhoz képest a megmutatkozó gazdasági haszon - a kereskedelmi forgalom növekedésében, a devizahitelekhez való hozzáférésben - sokkal nagyobb lehet.

F leg, hogy a lengyel-amerikai viszony érezhet en jobb volt a magyar-amerikainál, nem is beszélve a románokról, akik 1956 és 1960 között háromszorosára emelték a kétoldalú kereskedelmi forgalmat, 1960-ban pedig rendezték a háború el tti pénzügyi követeléseket is.³⁶1964 februárjában a Külügyminisztérium indítványozta az amerikai félnek, hogy afennálló vitás kérdések megoldása érdekében kezd djenek kétoldalú tárgyalások, amelyek 1964 májusában el is indultak. Eredmény ugyan nem született, de a búzaügyhöz hasonló gesztusérték változások történtek. 1965-ben például, fennállásának történetében el ször, amerikai kiállítók is megjelentek a Budapesti Nemzetközi Vásáron.³⁷

*

Jóllehet a búzaválság amerikai segítséggel és amerikai kölcsönökkel szerencsésen megoldódott, a gazdasági gondok - amelyek leginkább a t kés fizetési mérleg problémáiban jelentkeztek - nem csillapodtak. Nyers Rezs úgy emlékezett erre az id szakra, hogy a devizahelyzet a KB-ben és a PB-ben is állandóan napirenden volt. A gabonahiány idején például „*naponta kellett összeszedni a fedezetet ahhoz, hogy importálni*” lehessen. „*Megoldani nem lehetett [a fizetési mérleg problémáját], mert a jéghegy csúcsa volt. Ahhoz, hogy megoldjuk, a jégheggyel kellett tisztába jönni*” - * - emlékezett.

Mit mutatott a pártvezetők számára a jéghegy csúcsa? Először is azt, hogy - Fekete János előző fejezetben leírt aggasztó jóslatainak megfelelően - már a gabonaválság előtt is rohamosan növekedett az adósságállomány, amit a mezőgazdasági áruk beszerzésére felvett pluszhitelcsek még elviselhetetlenebbé tettek. Az 1960 végén 2 milliárd devizaforint³⁹ körüli összeg egy évvel később 2,7 milliárdra ugrott, 1962 végére egymilliórdal⁴⁰ emelkedett, majd az ezt követő három évben 7 milliárdra duzzadt.⁴¹ Így a második ötéves tervidőszakban - 1960 és 1965 között - az adósságállomány több mint megháromszorozódott, 1968 végére pedig már 9,3 milliárd⁴¹ devizaforintot tett ki. Nem önmagában az állománynövekedése jelentett egyre nagyobb fejfájást a pártvezetésnek ezekben az években, hanem annak összetétele, hiszen a rövid lejáratú kölcsönök aránya egyre nagyobb lett. Már 1959-ben is magas, az összes devizaadósságon belül 62 százalékos volt az egy éven belül lejáró hitelek aránya, ami azonban az évek során tovább romlott. 1962 végén 70 százalékos fölé emelkedett⁴³, 1965-ben pedig 75 százalékos adatról lehet olvasni a dokumentumokban. Ennek csaknem kétharmada ráadásul hat hónapon, több mint a fele három hónapon belül lejáró tartozás volt. A tartozások növekedésének túlnyomó része a rövid lejáratú kinnlevéseket gyarapította. Az egyre romló lejárat szerkezet miatt is érdekes, hogy közben kedvező feltételek mellett közép- vagy hosszú lejáratú devizakölcsönöket, illetve segélyeket folyósított az ország olyan fejlődő szocialista országoknak, mint Észak-Vietnam, Észak-Korea, Mongólia, Kuba, vagy az 1960-as évek elejéig Albánia.⁴⁴

A búzaválság előtti években a növekvő adósságállomány kezelése még nem jelentett óriási problémát, hiszen az MNB élvezte a nemzetközi pénzpiacokon tapasztalható pénzbeli segítséget. Nem okozott tehát különösebb gondot dollárbetéteket gyűjteni és így, főleg rövid lejáratú betétek segítségével menedzselni az egyre nagyobbra dagadó adósságállományt. A dollárbeli segítség oka az volt, hogy a második világháborút követő évtizedben az Egyesült Államok hatalmas pénzüsszegekkel - részben befektetésekkel, részben segélyekkel - járult hozzá Nyugat-Európa fejlesztéséhez. A beáramló pénzbeli az európai államok amerikai árukat vásároltak, olyan fejlesztéseket hajtottak végre, amelyeknek hála egyre nagyobb mértékben javultak a kereskedelmi és fizetési mérlegeik, és sikeresen építették ki tartalékaikat is. A tartalékok egy jelentős részét aranyban tartották, de egyre nagyobb hányadot képviselt a dollár is, a felhalmozódó összegek fialtatására pedig részben az európai bankok vállalkoztak. Tartalékaikat dollárban tették félre a kommunista országok is, amelyek - csakis, mint a semleges államok egy része - a hidegháborús megosztottság miatt nem szívesen helyezték el pénzüket amerikai vagy nyugat-európai

bankokban, így a keleti jegybankok is befogadtak ilyen, jellemzően rövid lejáratú betéteket.⁴⁵

Az 1960-as évek közepére azonban fokozatosan megváltozott a helyzet, amit a különböző jegybanki értékelések ezekben az években a nemzetközi pénzügyi helyzet változásaként írtak le. A fejlett országokban tapasztalható fellendülés ugyanis túlkereslethez, aztán az infláció gyorsulásához vezetett. Így számos országban szigorítottak a hitelpolitikán, emelkedtek a kamatok, korlátozták a kihe-lyezhető pénzeszközöket. Ezzel párhuzamosan 1964-1965-re a Bretton Woods-i pénzügyi rendszer első válságjelei is megmutatkoztak: az európai fellendülés miatt egyre nőtt az Egyesült Államokon kívül forgó dollár mennyisége, amelynek egy részét a kontinens államai aranyra akarták beváltani, ennek eredményeképpen pedig vérszesen csökkent az USA aranytartaléka.⁴⁶ Az Egyesült Államok 1964-ben kénytelen volt a kiviteli korlátozásokat bevezetni, így a nyugati pénzpiacra is mérséklődött az addigi élénk betétkínálat. Korlátozták az amerikai bankok és vállalatok hitelnyújtását, külföldi beruházásait és a külföldiek amerikai kötvénykibocsátását. Azok a hosszú lejáratú hiteligények, amelyeket azelőtt egyesült államokbeli kötvénykibocsátással fedeztek, a korlátozások miatt az európai tőkepiacra terelődtek át, sőt az amerikai befektetők egy része is ott lépett fel pénzkeresletével. A megtakarítások a növekvő kamatok ellenére sem tudták fedezni a tőkepiacra kialakult nagyfokú keresletet. *„így felborulóban van az a viszonylagos egyensúly, amely a nemzetközi megtakarítások, a kefelhalmozások és a nemzetközi tőkeigények között fennállott. A világ vezető és országai többet ruháznak be, mint ami a megtakarításokból hosszú lejáratú beruházásokra rendelkezésre áll”*⁴⁷ - olvasható az MNB 1965-ös jelentésében. Ez Magyarország és a többi szocialista ország szempontjából azt jelentette, hogy szabad felhasználású (kötvénykibocsátáson alapuló, bármire felhasználható) finánc hitelhez egyáltalán nem, beruházási és egyéb javak vásárlásához szükséges kereskedelmi hitelekhez pedig egyre nehezebben juthattak hozzá.⁴⁸

Így 1962-től egyre riasztóbban alakult az MNB likviditása. A dokumentumok igazolják Nyers Rezső előbb idézett visszaemlékezését arról, hogy 1962-től voltak időszakok, amikor a jegybank napi fizetési problémákkal küszködött. Tímár Mátyás pénzügyminiszter 1963 elején például úgy jellemezte az MNB *„rendkívül feszített”* likviditási helyzetét, hogy *„komoly veszélyeket rejt magában”*.⁴⁹ A jegybank az újabb importvásárlásokhoz szükséges hiteleket fedezni tudta ugyan, de a régebben felvett hitelek visszafizetésére a devizabevételek már nem voltak elégségesek. Ezért az MNB a magyar adósságszolgálat fizetéséhez szükséges devizát az 1960-as évek elejétől rendszeresen a nála elhelyezett, részben tőke bankoktól származó,

szigorúan kötött lejáratú külföldi betétekből fedezte. Az ilyen jellegű betétek körülbelül 900 millió devizaforintos értéke 1962-ben 1,2 milliárdra, 1965 végére 2,1 milliárdra nőtt. A bank fizetési helyzetét jól tükrözi, hogy 1962-ben a devizabevételek a havonként esedékes kötelezettségeknek körülbelül a felét fedezték, és a hiányt az MNB csak újabb betétek felvételével vagy a lejáró betétek egy részének meghosszabbításával tudta pótolni. A jegybank 1962. február 1-jén 24 napi esedékessé váló kötelezettséget, augusztus 1-jén 5 napit, december 1-jén 9 napit tudott fedezni devizatartalékaiból. 1962 augusztusában és december második felében azonban egyes napokon a fedezettség két-három napra is lecsökkent. „*Ilyen likviditási helyzet mellett már 1962 folyamán is szezonális okok, a tőke és devizapiacokon bekövetkező kedvezőtlen változások, a nemzetközi politikai helyzet kiéleződése, [...] de néha speciális okok nélkül is fizetési nehézségbe kerültünk*”⁵⁰ - írták egy értékelésben.

A gyatra likviditási helyzetre való tekintettel a magyar párt- és kormánydelegáció 1963. júliusi moszkvai útján Kádár János negyven tonna aranyat vagy negyvenmillió dollárt kért kölcsön öt évre, 3 százalékos kamatra.⁵¹ A szovjetek a magyar kérés felet teljesítették, méghozzá úgy, hogy a rövid idő alatt lehívható készlet aranyhitel a Szovjetunióban maradt, amihez a magyar vezetés csak végveszély esetén nyúlhatott hozzá. Kádár János 1965. májusi moszkvai tárgyalásain egy újabb, száz tonna készlet aranyhitelről szóló kérést terjesztett el, ehelyett a szovjetek azt ajánlották, hogy a Szovjetunió nyugati bankjaiban Magyarországnak nyitott 60 millió dolláros hitelkeretet 85-90 millió dollárra növelik. Ez részsiker volt ugyan a magyar kérésekhez képest, de Kádár mégis elégedett lehetett, hiszen a megegyezést már a Hruscsov 1964-es leváltása után hivatalba lépett új, Leonid Brezsnyev-féle vezetéssel tárgyalta le, márpedig a magyar pártfőtitkár nyílt kiállása Hruscsov mellett feszültté tette a viszonyt.

A moszkvai megállapodás nem volt elegendő a gondok kezeléséhez, így az elzárkózástól eltérően 1965-ben a fizetési kötelezettség teljesítéséhez szükséges devizát az MNB már nem tudta a nálá elhelyezett betétekből fedezni, emiatt kénytelen volt tartalékaihoz nyúlni. Így módon az 1964. végi huszonhárom napi követelés kifizetésére elegendő konvertibilis devizatartaléka 1965 végére ismét kritikus szintre, tizenöt napra csökkent. Az ország likviditási gondjai 1965 nyarára olyan súlyossá váltak, hogy az MSZMP Politikai Bizottságának augusztus 4-ei határozata alapján a Pénzügyminisztériumnak dekádönként (tíznaponként) részletes tájékoztatót kellett készítenie a jegybank azonnal mozgósítható konvertibilis valuta- és aranytartalékainak alakulásáról. 1966 elején pedig néhány hónap alatt csaknem százmillió devizaforinttal csökkent a külföldi bankok MNB-nél lekötött

betéteinek összege. A folyamat hatását a látra szóló likvid betétek növekedése sem tudta ellensúlyozni, így az MNB mobilizálható eszközei három hónap alatt csaknem kétszázmillió devizaforínttal apadtak.⁵¹

A nemzetközi hitelsz ke még nyilvánvalóbbá tette a likviditási és fizetésimérleg-problémákat a magyar gazdasági döntéshozók el tt, akik sokáig vonakodtak azokkal szembenézni. A fizetésimérleg-hiányt átmenetinek tartották, amelyet pár év tudatos politikával már kezelhet vé lehet tenni, ráadásul az az érv is gyakran felbukkant, hogy nem feltétlenül ördögt l való a nyugati hitelek felvétele, ha azok ésszer beruházásokat szolgálnak. Egy, az évtized elején készült el rejelzés például még azt jósolta, hogy az ötéves terv els négy éve 1964-ig jelent s fizetésimérleg-hiányt okoz ugyan, de „1968-ban bevételi többletet érünk el”, ráadásul kétféle módon is célszerű a t kés adósságállomány növelése. Az egyik olyan hosszú lejáratú, 5-10 éves beruházási hitelek felvétele, „amelyekb l korszer technikai színvonalon kiváló min ség , t kés importot pótló vagy gazdaságosan exportálható terméket el állító komplex gyárberendezéseket veszünk, illetve rekonstrukciókat hajtunk végre”⁵³, amásik út, ha kevésbé hosszú lejáratú (3-5 éves) beruházási jelleg gépbeszerezést finanszíroznak a kölcsönökb l. 1966-ban ugyanígy 3-4 éves távlatban látták elérhet nek a kívánatos egyensúlyt, az Államgazdasági Bizottság jelentésében azt acélt t ztek ki, hogy csökkenteni kell „a t kés fizetési mérleg hiányát úgy, hogy 1969-1970-ben egyensúlyban lév mérlegünk legyen”.[^]

Az, is látszott, hogy a fizetési mérleg problémáit nem lehet már „akciózással” megoldani. Gyakran el fordult ugyanis, hogy az elmaradó t kés exportterveket adminisztratív eszközökkel vagy egyszer ráolvasással akarták behozni. Ennek egyik megnyilvánulásáról tanúskodik egy 1965. szeptemberi irat, amelyben a külkereskedelmi miniszter a párt KB gazdaságpolitikai osztályának küldte meg azokat a leveleket, amelyekben felszólította minisztertársait, hogy hassanak oda a hozzájuk tartozó vállalatoknál az exportelmaradások behozása érdekében. A minisztereiének küldött levelek mind egy kaptafára készültek, csak abban különböztek, hogy a miniszter és a tárca nevét, valamint az adatokat átírták bennük. Egyébként mindegyikben ugyanaz a semmitmondó és hatásában is er sen kétséges szöveg olvasható:

„Hivatkozással a fizetési mérleg helyzetével kapcsolatban a Minisztertanács múlt hó 18-i ülésén lefolyt vitában elhangzottakra, engedje meg miniszter elvtárs, hogy felhívjam a figyelmét és határozott segítséget kérjek. [...] Miniszter elvtárs felügyelete alá tartozó konzervipari vállalatoknál ez évben mintegy 20

millió t és 48 millió szocialista devizaforint összeg f zelék- és gyümölcs-konzerv exportkiesésének veszélye áll fenn. Ugyanakkor bizonytalan mintegy 40-45 millió t és devizaforint értékben a specifikálatlan keret feltöltése is. [...] Szíveskedjék a lehet ségek határain belül gondoskodni arról, hogy az összesen mintegy 108-113 millió devizaformt összeg kiesés ne következzen be, vagy legalábbis a minimálisra csökkenjen. [...] Hangsúlyozottan rá kell mutatnom, hogy nehézségeink megoldása érdekében változatlanul arra kell törekedni, hogy a tervben meghatározott tételek rendelkezésre álljanak.”^

Nem véletlenül jegyezte meg egy másik értékelés, hiába tettek kísérletet arra, hogy a fizetési mérleg egyensúlytalanságával kapcsolatos gondokat „több akció keretében” orvosolják, „ezek az akciók nem vezettek eredményre, mivel eddig egyetlen esetben sem határoztuk el magunkat alapvet lépésekre, és mivel több esetben irreális reményeket f ztünk egyes partikuláris intézkedések hatásához”, vagyis immár az „egyensúly megbomlásának okait kell megvizsgálni”.⁵⁶ A gazdasági és politikai vezetés tehát csak nagyon lassan jutott el addig, hogy felismerjék, amit egyébként egy tervhivatali értékelés már 1963-ban megpendített az ország fizetési helyzetének leírásakor, tehát, hogy a szocialista gazdaság alapjait kellene újragondolni:

„Világosan rá kell mutatni arra, hogy a t és fizetési mérlegben csupán realizálódnak népgazdaságunk struktúrájában mélyebben fekv adottságok, amelyek átfogó rendezése nélkül a finanszírozási problémák évr l évre csak növekednek. Véleményünk szerint minden érintett vezet szervnek a leghatékonyabban közre kell m ködnie az Országos Tervhivattal a t és fizetési mérleg javítására irányuló munkában. [...] Intézkedéseinknek olyan összefoglaló rendszerét kell kidolgozni, amelynek eredményeként termelésünk import igényessége és export képessége között olyan arányt hozunk létre, amely t és fizetési mérlegünk tartós egyensúlyát és adósságaink szükséges mérv törlesztését biztosítja.”^

*

Az 1960-as évek közepére sokak számára nyilvánvalóvá vált, hogy a fizetési mérleg egyensúlyzavarai csak a felszínt jelentik, a mélyben a gondok sokkal súlyosabbak. Különösen nyilvánvaló volt ez azután, hogy a problémákért nem lehetett a küls környezetre hárítani a felel sséget: a hatvanas évtized világgpiaci áralakulásaegyedülállóan kedvez volt az els sorban nyersanyagimportra és késztermékek kivitelére támaszkodó magyar külkereskedelem szempontjából. Miközben a megel z

négy évtizedben folyamatos volt a romlás, a 20. században elször köszöntött be a magyar külkereskedelemben olyan id szak, hogy javultak az árárányok. Egy 1965 tavaszán készült értékelés meg is jegyezte, hogy „1964-ben az el z évekhez képest csökken mértékben, de még mindig javította az áruforgalmi egyenleget a piaci áralakulás. A tervezett árakhoz képest összesen 214,6 millió devizaforint árnyereséget értünk el.”⁵¹

Ha tehát viszonylag kedvez világkereskedelmi helyzetben is ilyen küls finan-szírozási problémák jelentkeznek, akkor a válaszokat máshol kell keresni. Egyre többen kezdték felvetni azt, hogy a fizetési mérleg problémái és a likviditási gondok arra mutatnak rá, hogy az 1956 után megkezdett gazdaságpolitika kudarcot vallott. A szocialista gazdaság szovjet modellje nem m ködik, mint ahogyan nem tartható a magyar gazdaság számára a Nyugattól való elzárkózás és a túlnyomórészt szovjet, valamint a KGST-piacokra való támaszkodás.

„Az alapvet ellentmondás abban állt, hogy van ugyan elég - mennyiségileg elég - áru, mégis általános az áruhiány, mert a termelt áruk jelent s része eladhatatlanná vált”⁵² - vallott önéletrajzi könyvében Fekete János err l a korszakról. Arról a folyamatról, amelynek során is és a gazdaságpolitika döntéshozói is eljutottak a felismerésig, hogy változtatni kell, hiszen az eladhatatlan készletek napról napra növekednek, függetlenül attól, hogy a hazai piacra vagy exportra gyártotta-e azokat a magyar ipar, miközben más termékekb l rendszeres hiány lép fel. „Amikor azt láttuk, hogy hiába termelünk többet, mintamennyi kell, és mégis áruhiány van, mert közben az olasz pulóverért sorban állnak, ez jelentette azt a lépcs fokot, amikor változtatni kellett.”⁶⁰

A gazdaság mélyebb gondjait mutatta, hogy a kisebb-nagyobb korrekciók és f - leg a szólamok ellenére szinte ugyanazok a jelenségek éltek tovább, mint az 1950-es években. Agazdasági növekedés ütemes volt ugyan (az 1960-as évek els felében átlagosan 4 százalék körüli), de a tervek nagy része teljesen elszakadt a belföldi és külpiai igényekt l, felesleges, sehol sem eladható termékek tömegét állították el . Bár folyamatosan egyre nagyobb növekedést mutattak fel a termelésben, a tervtúlteljesítésben, de a munkaer t, az anyagot, az energiát elpazarolták. Az Országos Tervhivatal elnöke nem véletlenül jegyezte meg 1965 tavaszán, hogy „jelent s mennyiségben kerültek készletbe olyan ipari termékek, [...] amelyekre sem belföldön, sem külföldi piacokon nincs igény. 1961 és 1963 között, három év alatt e készletek állománya 33 százalékkal emelkedett.”⁶¹ Ebben az id szakban ráadásul a népgazdaság teherbíró képességét jócskán meghaladó összegeket fordítottak a hadsereg fenntartására és fejlesztésére. A közvetlen honvédelmi kiadásokra a második öt éves

tervben annyit költöttek; mint az összes mez gazdasági beruházásra. Az ötéves terv közvetlen hadi kiadásai a nemzeti jövedelem 4,8 százalékát emésztették fel.⁶²

A magyar ipar teljesítményét elszabott gyermekruhák, selejtes gépek, elhibázott beruházások jellemezték az 1960-as évek első felében is. Egy korabeli dokumentum szerint arról kapott tájékoztatást a PB, hogy „növekedtek a minőségi kifogások az ipari termékek és különösen az exportra szánt termékek ellen. [...] Az Orionnál az áprilisban átvételre bemutatott 500 db AR-321 típusú rádiókészülék minőségi hiányosságok miatt nem vettek át. [...] A Duna Cip gyár exportszállítmányainak 15,6 százalékát, a Divat Cip gyárnál egyenesen 54,5 százalékot, a pamut méteráru 15,3 százalékát, de a selyem méteráru 60,3 százalékát exportra alkalmatlannak minősítették. A nagy múltú Goldberger gyár exportra készített pamut méteráruinak 32 százalékát dobták vissza.”⁶³

A Technoimpeks külkereskedelmi vállalat összeállítást készített a budapesti pártbizottságnak a fejlett tőkés országokba exportált magyar szerszámgépekkel kapcsolatos reklamációs levelekből. Eszerint egyre nőtt a nyugati reklámálók száma, ráadásul a panaszokban egy sor olyan kifogás van, amelyekkel a gyártók évek óta nem tudnak mit kezdeni a szerelési hiányosságoktól az öntvények gyenge kopásállóságáig. Dr. Breviario, egy milánói disztribútor azt írta, hogy a nekik küldött „gépek olyan mértékű disznóságokat képeznek, hogy a legkomolyabban mondom, abbahagyom [a magyar termékek forgalmazását].[...] Ez most már nem vicc, én nem vagyok hajlandó a nevemet kockáztatni a maguk gyártmányainak elképzelhetetlen minőségért. Maguk nem gépet szállítottak, hanem egy rakás összehányt selejtet.”⁶⁴ Egy francia cég képviselője, Allard igazgató azt jegyezte meg, hogy a magyarok a jelek szerint „ennyire nem ismerik azokat a feltételeket, amelyeknek különböző alkatrészek összességének eleget kell tenni ahhoz, hogy a szerszámgép nevet viselhessék. [...] A gépek olyan elemi hibákkal rendelkeznek, hogy a szó szoros értelmében elképedünk. [...] Meg vagyunk győződve arról, hogy a magyar helyeikben senki sem tud elkészíteni egy egyszerű derékszög mérleget, [...] hogy a magyar szállítók fűtyülnek a vevőikre, és azt szállítanak nekik, ami nekik jónak tűnik. [...] Ilyen alapon egy zsák krumplit is küldhették volna nekik.”⁶⁵

Az is kezdett világossá válni, hogy egy olyan ország számára, mint Magyarország, gazdaságának szerkezete, adottságai és földrajzi elhelyezkedése miatt sem tartható a világpiactól való ilyen mértékű elzárkózás és a túlzott függés a KGST-től, a szovjet, valamint a többi baráti ország piacaitól. Habár papíron jól mutatott a KGST 1958-as bukaresti ülésén megfogalmazott elv, hogy lehet legmindent a szocialista piacról kell beszerezni, mindent az egymás közötti együttműködésre

kell alapozni, és a blokkon kívüli piacra csak akkor szabad fordulni, ha olyan eszközökre, gépekre, árukra van szükség, amelyekből a szocialista országokban hiány van.⁶⁶ A helyzet azonban az volt, hogy a KGST-országok mindegyikében a magyarhoz kísértetiesen hasonló, a nehézipar fejlesztésére, a mezőgazdaság kollektivizálására épülő gazdaságfejlesztési politikát követtek a háború után, vagyis más országokban is ugyanolyan cikkekben mutatkozott hiány. Minden ország szovjet nyersanyagot szeretett volna kapni, gépekért cserébe. Ráadásul a magyar iparnak alig volt olyan terméke, amelynek elállításához ne lett volna szükség kemény devizás importra, ennek a fedezetéhez az exportcikkek egy részét a tőkepiacra kellett eladni. Az ellentmondások miatt a KGST-n belüli kereskedelemben is gyorsan kialakult a „keménységi sorrend”: a nyersanyagot, feldolgozatlan termékeket értékükön, tehát a valódi világpiaci áron tudták elcserélni, a tömegcikkek pedig csak filléreket értek. A baráti országokkal folytatott tárgyalásokon jó pozíciót foglalása világpiacon értékesnek minősülő termékkel lehetett kivívni, tehát értékes nyersanyagért vagy anyagot, vagy magas értékű, modern, minőségileg és önköltség szempontjából versenyképes terméket lehetett csak eladni.⁶⁷ Mindehhez kemény devizára, a kemény devizához versenyképes exportra, ahhoz pedig jó termékeket előállító iparra lett volna szükség.

Mindeközben Kádár nem engedhetett az életszínvonal növelésére tett ígéreteiből sem, ez pedig az export- és importteljesítményt is befolyásolta. A lakosság áruelfogyasztása másfélszeresére ugrott, az egy főre jutó húsfogyasztás például az 1955-ös évi 37 kilóról 1960-ra 52 kilóra, a kávéfogyasztás 7-ről 58 kilogrammra emelkedett. A tartós fogyasztási cikkek vásárlása 1961-63 között 40 százalékkal nőtt. Évente 25-30 százalékkal több bútort, 18 százalékkal több vegyes iparcikket, kétszer annyi porszívót, két és félszer annyi hűtőszekrényt, háromszor annyi tévét és autót vettek az emberek, mint 1960-ban. Az évtized elején alig 38 ezer családnak volt hűtője, 1965-re félmillióhoz közelített a hűtő és másfél millióhoz a mosógépek száma. Míg 1960-ban csak százezer tévé és 9 ezer autó volt az egész országban, 1965-ben a tévés családok száma már az egymillió felé tartott, és száz ezer családnak volt autója.⁶⁸

„1963-1964-re már összeomlott a második ötéves tervünk”⁶⁹ - emlékezett egy interjúban erre a korszakra Nyers Rezső, az MSZMP KB gazdaságpolitikáért felelős titkára, aki szerint az egyre romló helyzetnek két fontos következménye lett - bár a nyilvánosság, sőt még a párt szélesebb közvéleménye előtt sem vallották be, mennyire súlyos a helyzet. Az egyik az volt, hogy 1964 júniusában elhatározták, hogy a készülék-, 1965-1970-es időszakra szóló harmadik ötéves tervet felül kell

vizsgálni, új terwarianst kell kidolgozni, amely a t kés devizaadósság növekedésének megállítását t zné ki célul. Ez már egyértelm szakítást vetít el re a múlttal, hiszen addig az adósságproblémára amég nagyobb gazdasági növekedés generálása volt mindig a válasz.⁷⁰ „Vizsgálat tárgyává kell tenni, hogy mely termékcsoportokban fokozható és milyen mértékben a t kés kivitel”⁷¹ - szölt az Államgazdasági Bizottság döntése. A másik következmény az volt, hogy nagyon óvatos el készültek indultak meg az 1956 óta követett gazdaságpolitika átfogó felülvizsgálatára. Ebben persze segítette ket a nemzetközi környezet is, hiszen a Szovjetunióban Hruscsov - legalábbis 1964-es bukásáig - napirendre vette a decentralizáció szükségességét, és egyes szocialista országokban is hasonló kezdeményezések történtek. Nyers el bb egy 12 f s informális testületet hívott össze, amely el ször 1963 végén kezdett kötetlen beszélgetésekbe, majd arra kérte az „agytröszt” tagjait, írják le, hogy egyéni véleményük szerint mit kell tenni a magyar gazdaságban. Érdekes, hogy csaknem mindegyik felkért szakember közrem ködött az 1957-es Varga-bizottság munkálataiban, és tagja volt az 1945-1947-es id szakban a koalíciós kormányokat alkotó különböz pártoknak.’ Ezzel a döntéssel megkezd ttek az új gazdasági mechanizmus el készülétei: 1964 decemberében a KB felhatalmazást adott a reform koncepciójának kidolgozására, 1966 májusában a céljait fogadták el, 1967 tavaszán pedig egy kormányátalakítással is jelezni kívánták, hogy új id k jönnek. A miniszterelnöki pozícióba Eöck Jen került, akit a nyugati sajtó reformistának tartott⁷², és miniszterelnök-helyettesi pozíciót kapott Tímár Mátyás, az addigi pénzügyminiszter, akit az 1968. január 1-jével elindított reform operatív el készítésével bíztak meg.

A 1968-tól több mint két évtizeden át m köd modell⁷³ megszüntette ugyan a tervutasításos gazdálkodás addig érvényes rendszerét, de semmilyen értelemben nem vezetett piacgazdasághoz. Nem érintette a szocializmus alapjait, szó sem volt a kapitalista értelemben vett magántulajdonról, profitról. Inkább a központi tervgazdálkodásnak egy új, harmadik válfaja jött létre az addig ismert központi tervutasításos (szovjet) és az öngazgatási (jugoszláv) típusú gazdálkodási rendszerek mellett. A modell egyik nagy újítása az volt, hogy megsz ntek a minisztériumok

* Például Kopátsy Sándor, 3 Pénzügykutató Intézet igazgatóhelyettese; Wilcsck Jen , az intézet igazgatója; Péter György, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke és Zala Júlia, a Központi Statisztikai Hivatal f osztályvezet je; Tutánszky Miklós, az Országos Tervhivatal szakért je; Vajda Imre, a Budapesti Közgazdaságtudományi F. gyetem külkereskedelmi tanszékének vezet je; Hont János, földm velésügyi miniszterhelyettes; Erdei Ferenc, az Agrárgazdasági Kutató Intézet igazgatója és Bognár József, az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének igazgatója.

és egyéb hivatalok részletes mennyiségi és min ségi el írásai, a tervutasítások. A nehézkes és költséges tervlembontás kiiktatásával racionálisabb, egyszer bb lett a központi elképzelések keresztülvitele. A másik tartósnak bizonyult eredmény, hogy létrejött afogyasztási cikkeknek, termel eszközöknek valamiféle korlátozott piaca azzal, hogy megsz nt a korábbi gép- és anyagkiutalásra épül , szigorúan kötött szisztéma. Ez a korlátozott piac teremtette meg aztán a vállalati önállóság alapjait, ami szintén a reform fontos eszköze volt. Az árrendszer reformja azt jelentette, hogy a termékek mintegy 30 százaléka szabadáras lett, a fizetéseket pedig nem szakmák szerint, központilag szabták meg, hanem csupán a vállalati átlagbérek szintjén. Elismerést nyert az is, hogy aszocialista gazdaságban egymás mellett élhetnek különböz tulajdoni formák, az állami mellett a szövetkezeti és - er teljes korlátozások mellett - az egyéni kisgazdaságok, amagánkisipar is. És nem utolsósorban elkezd dött a küls és a bels , a világ- és a magyar piac összekapcsolása, a belföldi termelést a külpiacoktól elválasztó, f leg a kett s árrendszerrel megtámogatott válaszfal lebontására.

Az 1968-ban bevezetett rendszer tehát tervgazdaság maradt, legfeljebb az utasítások rendszerét egy lazább, indirekt tervezés váltotta fel, amelyben az állam mindenekel tt pénzügyi szabályozókkal, keretjelleg el írásokkal irányította a gazdaságot. És persze nem érintette a reform a politikai és gazdasági intézményrendszert, a hatalmi struktúrát sem. „*1968-ban felpucolódt a magyar imázs'* - vallott egy kés bbi interjújában err l a korszakról Bácskai Tamás, aki szerint kiderült, hogy „*a magyar reformretorika árucikk*”TM sokszor anélkül is, hogy bármit nyújtánánk. Az 1968-as reform el készületeinek az egyik fontos hozadéka volt ugyanis, hogy javult Magyarország nyugati megítélése, a bevezetése után nagyobb eséllyel kapott kedvez bb feltételekkel hiteleket, és bár - mint a következ fejezetben látni fogjuk - f leg a szovjetek miatt kudarcba fulladtak a csatlakozási tárgyalások a Nemzetközi Valutaalappal, az ország nemzetközi pénzügyi kapcsolataiban új korszak kezd dött.

Budapest, 1967. október 14. Nyers Rezső, az MSZMP PB tagja, Losonczi Pál, az Elnöki Tanácselnöke és Fock Jen, a Minisztertanács elnöke. MTI Fotó: Fényes Tamás

LEVELEK MR. F.-NEK

1966-1968

*„Magyar hazafiként lehet, hogy szeretem az oroszokat,
de nem kell szeretnem az oroszok tervgazdaságát.”*

Fekete János, 1967. január 5.

S r és mer ben szokatlan megbeszélés-sorozatot folytatott 1966 júniusában Bázelen Fekete János, aki a Magyar Nemzeti Bank képviselőjeként a Nemzetközi Fizetések Bankjának közgyűlésén vett részt. A találkozókra az 1968-as reform koncepciójának véglegesítése előtt fél, bevezetése előtt másfél évvel, a reform céljait elfogadó KB-ülés után egy hónappal került sor. A nyugati delegátusoknak nem az szűrt szemet, hogy Fekete közvetlen és barátságos, hogy szinte mindenkivel tud beszélgetni, hiszen hosszú évek óta ismerték a hasonló közgyűlésekről és találkozókról. Tudták róla, hogy könnyen teremt kapcsolatot, és a kommunista országok küldöttei közül viselkedésével és tudásával is kitűnt. *„Szívesen elbeszélgettek velem”* - büszkélkedett visszaemlékezéseiben Fekete. Az azonban igazán bombaként hatott rájuk, amit többen közülük hallottak is tőle. Fekete a Rajnapartí Grand Hotel Les Trois Rois² gyönyörű vacsoratermében és szalonjában arról puhatolózott nagyon bizalmasan, hogy milyen esélyei lennének Magyarországnak, ha a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz akar csatlakozni. Hivatalos jelentése szerint ezt kérdezte a Bank of England kormányzóhelyettesét is, Jaspers Rootham is, hangsúlyozva, hogy érdeklődését *„személyes/elvétesként kezelje, és puhatolózzon megfelelő módon - reál való hivatkozás nélkül - egy ilyen kezdeményezés várható fogadtatásáról”*.³ A magyar bankár ugyanezzel a kérdéssel kereste meg az IMF-ben tag Jugoszlávia nemzeti banki vezetőjét. A szakember rögtön beszámolt a kapcsolatfelvételi a Nemzetközi Valutaalap ugyanott tartózkodó vezetőinek, akik viszont azzal fogadták, hogy hasonló, finom érdeklődést is tapasztaltak.

Fekete kérdez sködését az IMF részér l két, nagy tap asztal átokkal bíró vezet fogadta. Mindkettejüknek óriási szerepük volt a következ két évtizedben a Valutaalap és Magyarország közötti kapcsolatokban. Az egyikük Alan Whittome (1926), aki akkor még alig két éve volt az IM F-nél, de nagyremény , igazi pénzügyi karrierdiplomatának számított, máris a rendkívül fontos európai igazgatói posztot töltötte be. A Cambridge-bcn végzett bankszakember 1951-ben a Bank of Englandnál kezdett, és gyorsan emelkedett a ranglétrán, 1964-ben az angol jegybank már a nemzetközi pénzügyi szervezetbe delegálta. A brit sajtó kés bb „els osztályú nemzetközi szakembernek, finom modorú, rugalmas tárgyalónak” írta le, olyanak, akinek „gyorsan vágott az agya” és áld „a bürokrácia nyelvét száraz brit humorral vegyítette”.⁴ A másik Joseph Gold (1913) volt, az IMF vezet jogtanácsosa, aki igazán vén rókának számított a szervezetben: a Whittome-hoz hasonlóan brit nemzetiség jogász 1946-ban, három hónappal aszervezet alapítása után lépett az IMF kötelékébe, és 1960 ban nevezték ki a legfontosabb jogi pozícióba? Fekete ezen a közgy lésen ismerte meg alaposabban a két szakembert, és mindkettejükkel hosszú évtizedeken keresztül szoros kapcsolatot ápol.

Fekete közeledésér l, vagy ahogyan fogalmaztak, „a Mr. Gold és jómagam felé irányuló nem hivatalos tapogatódzásokról”⁶ azon nyomban jelentést is írtak Washingtonba. Ebben beszámoltak arról, hogy a jugoszláv jegybank közvetítésével közölték velük, hogy milyen követelményei lennének a csatlakozásnak, és azt is, hogy el ször tanácsos volna kétoldalú kapcsolatok során megszerezni a legfontosabb ÍM'F-tagok támogatását. Ez egyértelm utalás volt arra, hogy Budapestnek rendeznie kellene a háború el tt felmondott, még függ ben lévő kötvénnyadósságok kérdését például Nagy-Britanniával vagy az Egyesült Államokkal, az IMF oszlopos tagjaival. A jugoszláv „összeköt ” egy félszeg budapesti meghívást is közvetített Whittome-éknak, de a brit diplomata ebben a kérdésben egyértelm volt: „ez korai lenne, és a programom is nagyon szoros”⁷ - hangzott a szikár válasz, és azt javasolta, hogy „ha a magyarok közeledni kívánnak az IMF-hez, erre a washingtoni követségüket ajánlott használniuk mint közvetít t. Egy kés bbi id pontban szívesen élnék a lehet séggel, hogy Budapestre látogassak.”*

Az alaphelyzet azonban világos volt. Mint az el z fejezetben láttuk, a magyar gazdaságnak devizára volt szüksége, hiszen kimerültek az 1956-ban megkezdett gazdaságpolitika tartalékai. Pénz kellett azért, mert az 1960-as évek közepére veszélyes szüitre emelkedett az adósságállomány. Az 1965. év végén kimutatott 7 milliárd devizaforintnyi (580-600 millió dollár) összeg már nagyságában is tekintélyes volt, öt év alatt megháromszorozódott⁹, még aggasztóbb volt azonban

az, hogy háromnegyede egy éven belül, több mint a fele pedig három hónapon belül esedékes tartozás volt, ami kockázatos és drágává is tette az adósság menedzselését. Magyarországnak tehát mindenképpen új és lehet ség szerint hosszabb lejáratú, kedvez bb feltételekkel megszerezhet hitelforrások után kellett néznie.

Másrészt azért is szükség volt új pénzek felkutatására, mert a politikai vezetés ekkorra már eljutott annak felismeréséig, hogy a fizetésimérleg-gondok megoldásához a gazdaság alapjait kell megreformálni. Már formálódóban volt a végül 1968. január elsejét l útjára bocsátott új gazdasági mechanizmus, és az is sejthet volt, hogy a bevezetéséhez újabb forrásokra lesz szükség. Nagy volt a kockázata ugyanis, hogy az átalakítások az els id szakban zökken kkel járnak, ami nehézséggé teheti az exporttervek teljesülését, tehát plusz finanszírozási szükségletet teremtenek. A pénzügyminiszter már 1966 elején jelezte annak lehet ségét, hogy *„a gazdaságirányítási rendszer reformjával egyidej leg fejlett t és országoktól mintegy százötven-kétszáz millió dollár hosszú lejáratú hitelt”*¹⁰ vennének igénybe. Nem utolsósorban pedig a reformot meg is kell szeretetni a néppel, ami nem megy úgy, hogy a folyamatosan beígért életszínvonal-emelkedés pont a reform els éveiben bicsaklik meg. Kádár az egyik, éppen a reformkoncepcióról szóló PB-ülésen erre egyértelm utalást is tett, amikor azt mondta, hogy *„ha azt tapasztalják, hogy a szocializmus építése el rehalad, a termelés, a fogyasztás, az életszínvonal emelkedik, lelkes hívei lesznek a reformoknak. Ha ezt nem látják, nem fogják támogatni.”*¹¹ A gazdasági reform egyik célja az árrendszer átalakítása, az árak és a költségek közelítése, következésképpen a támogatások leépítése volt. A politikai vezetés tervei áremelést sejtettek, így szükségképpen megkezd dött az ezekkel szembeni morgolódás. 1966. január elsejét l az átalakítások „el szeleként” megemelték a mez gazdasági termel i árakat, emiatt radikálisan, 30 százalékkal n tt a sertéshús, 50 százalékkal a marhahús, 15-19 százalékkal a tej termékek ára, és bejelentették, hogy 1967-t l a tömegközlekedés tarifáit is növelik. Nem volt mindegy, hogy az áremelések ellentételezéseként milyen szociális juttatások és milyen mértékben emelkednek, vagyis összességében hogyan alakul az életszínvonal - és ehhez pénz kellett.

Kádárék azt is látták, hogy változik a világpolitika is. Már az 1963-1964-es bűzahítel után érzékelték, hogy enyhül ben van a hidegháborús szembenállás, az 1960-as évek végére pedig egyértelm vé vált, hogy az amerikai külpolitikának nem feltétlen célja a szovjet uralom keleti felszámolása. Míg az 1950-es években az európai biztonság érdekében Washington inkább destabilizálni akarta Kelet - Európát, addig az 1960-as évekt l ugyanezen cél érdekében ennek ellenkez jére, a térség konszolidációjára törekedett. A fokozatos nyitás Magyarország számára is

új lehet ségeket teremtett a kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok terén, és Kádár érzékelhette, hogy a magyar reform hívószó lehet a Nyugat számára.

Ezzel a bázeli nyitánnyal vette tehát kezdetét Magyarország első - mint a következő oldalakon láthatjuk 1968-ra már kudarcba is fulladt kísérlete arra, hogy belépjen az IMF-be. Fekete ugyanis természetesen nem saját szakállára kérdezködött. Konkrét utasítással ment asvájci városba, és a felkérés pontosan arra szólt, hogy puhatolózzon, mérje fel, milyen esélyei lennének egy csatlakozási kérelemnek, és a megszerzett információk alapján mihamarabb ki lehessen dolgozni a stratégiát egy esetleges belépéssel kapcsolatban.

A jugoszláv jegybank kormányzója azonban nem véletlenül érezte úgy Bázisban, hogy a magyarok *„által mutatott aggodalmak egyik oka, hogy tartanak a kérelmük elutasításától”*.¹² Budapest számára óriási tétje volt ennek a játszmának. A keleti blokk tagjaként tényleg sokat kockáztatott ezzel a kísérlettel: azzal is, ha végül belép, hiszen nyilvánvaló volt, hogy Moszkvával elbb vagy utóbb mindenképpen közölni kell az elhatározását, és elzetes jóváhagyást kell szereznie hozzá, és azzal is, ha elutasítják a kérelmét. Nem csoda hát, ha valódi, több mint két éven át tartó diplomáciai „tojástánc” kezdődött Moszkva, Budapest és Washington között. A Valutaalapba való belépés kísérlete egyszerre kínált alkalmat a magyar politikai vezetés számára a nyugati nyitás megkezdésére, és arra is, hogy annak lebegtetése éveken keresztül afféle nyomásgyakorlásként szolgáljon a szovjetek fele, amivel engedményeket lehet kicsikarni tőlük.

*

Három hónappal a bázeli puhatolózás előtt, 1966. március 2-án a Magyar Nemzeti Bank - valószínűleg nem saját kútfőből mérítve, hanem a pártközpont illetékes osztályával egyeztetve - egy feljegyzést¹³ és részletes javaslattervet terjesztett el a két nemzetközi szervezettel való kapcsolatfelvételre. A nyugati nyitás forszírozása a pénzügyi vezetés részéről nem volt elzmények nélküli, az 1962-ben Nyers Rezső a pénzügyminiszteri székben követő Tímár Mátyás többször, így egy 1965 végén született, az ország devizahelyzetének nehézségeit bemutató dokumentumban is fontosnak tartotta megjegyezni, hogy *„a tőke piaci hitellelhet ségeinknek nemzetközi pénzügyi kapcsolataink kiszélesítésével való bővítését is vizsgáljuk”*.¹⁴ Az 1966. márciusi irat azonban már nem kértelt.

„A fizetési mérleg állandósult deficitje miatt devizahelyzetünk rendkívül feszült, és ezért a fizetési mérleg népgazdaságunk egyik behatároló jelentőségű mutatója lett. Ennek következtében sokszor fontos gazdaságpolitikai döntéseket a fizetési mérleg

szempontjainak kell alárendelniünk. Ez a körülmény fejlődésünk gátjává vált"⁵ - szögeztek le már a dokumentum legelején a szerzők, hozzátéve, hogy ez a gát még inkább akadályozó tényező lesz a reform bevezetésekor. Az új mechanizmustól azt várják ugyan, hogy idővel segíti a pénzügyi egyensúlyt, de elképzelhetjük, hogy pár év is beletelik, mire az új gazdaságirányítási rendszer hatásai érezhetőek lesznek. Addig pedig az átalakítás, így a nagyobb vállalati önállóság, az import részbeni liberalizációja vagy a gazdaságtalan export visszafogása „akár a fizetésimérleg-problémák súlyosbodásához is” vezethet. Vagyis a reform bevezetéséhez megfelelő tartalékokra, így devizatartalékokra is szükség van.

„Számunkra a legkívánatosabb az lenne, ha a tartalékokat a szocialista országoktól, elsősorban a Szovjetuniótól tudnánk megszerezni"¹¹ - írta az előterjesztésben az MNB, azon nyomban hozzátéve, hogy erre „reményeink nemigen lehetnek”, hiszen Moszkva éppen akkortájt prolongálta a meglévő hiteleit. A nyugat-európai hitelpiacokon nagyrészt csak rövid lejáratú hitelt kap Magyarország, az Egyesült Államok pedig egyelőre teljesen kicsik a számításból a hitelekhez kötött politikai feltételek miatt. „Realisabb lehetőséget látunk viszont arra, hogy a legjelentősebb nemzetközi pénzügyi szervezeteknél, az IMF-nél és a Világbanknál, a számunkra szükséges hiteleket részben vagy egészben megszerezzük” - írták konklúzióként. Bár a belépés előtt még számos politikai kérdést el kell dönteni, „ezenfeljegyzés elkészítésénél abból indultunk ki, hogy egy ilyen belépés politikai szempontból lehetségesnek látszik”.

Fontos szempontként említették meg, hogy Jugoszlávia után Magyarország lehetne a második a keleti blokk országai közül, amely csatlakozik a szervezetekhez, így „az IMF fokozott jelentőséget tulajdonítana a Magyarországnak tett ígéretek pontos megtartásának, abban a reményben, hogy ez a többi szocialista országot kedvezően befolyásolná”. Az ígéretek betartását azért tartották fontosnak, mert az IMF gyakorlata alapján azt valószínűsítették, hogy a belépéskor szóbeli ígéreten kívül semmilyen más garancia nem lesz arra, hogy Magyarország viszonylag gyorsan hozzá is jut a szükséges kölcsönhöz. Igaz - tették hozzá -, a svájci BIS-szel való kapcsolatok alapján, amely még az „ellenforradalom” idején is „messzemen korrektséget” tanúsított, van alapja azt remélni, hogy az IMF sem viselkedik majd másként.

Mivel a stratégiai döntés szinte nem is volt kérdéses, az MNB előterjesztése nagyrészt merő taktikai találgatás és számolgatás volt. Taktikaarról, hogy a „nemzetközi helyzetet” figyelembe véve mi a legalkalmasabb pillanat („nem túl távoli”) a kezdeményezés megtételére, hogyan kellene belekezdeni az akcióba (először nem hivatalos formában, személyi kapcsolatok útján), és hogy kell-e konzultálni

a KGST-országokkal (nem kell, mert az egész „*elgondolás végrehajtását elnyújtáná és veszélyeztetné*”) vagy a Szovjetunióval („*kell*”). Lényegében ekkor született döntés Fekete bázei mozgolódásáról, hiszen az egyik taktikai alpont az volt az iratban, hogy a magyar bankvezetk személyes kapcsolatait is ki kell használni a puhatólózásra.

A számolgtás pedig leginkább akörül folyt, hogy az aranyban (25 százalék) cs a tagállam saját valutájában (75 százalék), vagyis forintban teljesítend befizetés, a számításaik szerint összesen mintegy 100 millió dolláros kvóta fejében milyen típusú, milyen lejáratú hitelekhez, mekkora összeghez és milyen feltételekkel juthat hozzá Magyarország. A kalkuláció nagyon is pozitív: egyrészt azért, mert a befizetéssel „*devizatehernem jelentkeznék*”, másrészt pedig azért, mert 125 millió dollárt a kvóta fejében igénybe vehetne az ország, igaz, a teljes összeget nem feltétlenül a belépés utáni els évben. A reform és az IMF-csatlakozás összekötése viszont az MNB szerint mindenképpen hasznos lenne, és nemcsak PR-szcmpontból. „*Ily módon - a tárgyalások sikeres kimenetele esetén - nemcsak normális hitelre tarthatnánk igényt (ez az els években 100 millió dolláros kvóta mellett, megítélésünk szerint, kb. 50 millió dollár lenne), hanem megnyílnék (!) a gazdasági reform céljaira kapható külön hitel lehet sége is, amelyet körülbelül ugyanakkorára becsülünk, mint a rendes hitellehet séget*” - írták. A felkiáltójellel minthaazt szerették volna hangsúlyozni a dokumentum szerz i, hogy a reform bevezetése a további források megszerzése miatt is elkerülhetetlen. Egy év alatt így összesen 100 millió dollár pluszpénz, tehát 1,2 milliárd devizaforint jönne be az országba, ami mind a finanszírozási szükséglet, mind az összes adósság (kb. 7 milliárd devizaforint) fényében igen tekintélyes summa lenne. „*Rövid lejáratú t kés tartozásaink számottev részeit közép-lejáratúra konvertálhatnánk, ami valutáris téren nagyobb mozgási szabadságot biztosítana számunkra, és enyhítené devizahelyzetiünk veszélyes labilitását*” - jegyezték meg. Ráadásul a hitelekkel járó körülbelül 3,5 százalékos kamatköltség is sokkal, 2-2,5 százalékponttal alacsonyabb lenne a nyugati t kepiacon hasonló összeg és futamidej kölcsön után fizetend kamatnál: „*a kamatmegtakarítás 100 millió dollár hitel esetén évi 2 millió dollár lenne*”.¹⁷

Az egyértelm el nyökkel szemben - mint az MNB szakért i megállapították - a tagsággal nem járnak együtt „*olyan jelleg megkötések, amelyek számunkra elfogadhatatlanok lennének. [...] Az elvállalandó kötelezettségek számottev része olyan jelleg , hogy amúgy is az új mechanizmus célkit zése között szerepel, tehát áldozatvállalást nem jelentene.*” Az ÍMh'-belépés ugyanis feltételezné egy „*egységes és reális szint*” devizaárfolyam bevezetését, ami szerepel a gazdaságpolitikai tervek között,

ráadásul a fokozatos bevezetésére csak ígéretet kell tenni, a teljes megvalósítás várhat, hiszen Magyarország nem lenne egyedül, számos IMF-tagnál van érvényben kétszintű árfolyamrendszer. A Valutaalap a valutaárfolyamok egyeztetését, a külkereskedelem felszabadítását is elírná, ami a mennyiségi korlátozások (export- és importkontingensek) helyett a vámtarifák bevezetését jelentené minden területen, *de „itt sem lép fel a hirtelen változás követelményével hanem megelégszik a külkereskedelmi forgalom kötöttségeinek fokozatos enyhítésével”,* ami szintén *„nem elmentés a mi elképzeléseinkkel, és egybeesik az új mechanizmus”* terveivel. A tagsággal járó kötelezettség az is, hogy a washingtoni központ széles körben kér adatokat a tagállamoktól, viszont *„a kérhet adatok jelentős részét már most is nyilvánosságra hozzuk, [...] részben pedig olyan jellegű, hogy a tájékoztatást különösebb aggály nélkül meg lehet adni (pl. magyar arany termelés, aranykivitel és -bevétel, a clearing-megállapodások egyenlege)”*¹³ - írták az iratban.

Az egyedüli problémát a dokumentum szerint a fizetési mérleg és valutatartalék teljes feltárása jelentené, ami még akkor is fejfájást jelent, ha *„a tapasztalt nyugati közgazdászok a Magyarország által közölt statisztikák [...] alapján - noha némi késéssel és csak nagyon nagy hibahatárok között - következtetni tudnak a magyar fizetési helyzet irányzatára”*. Viszont aggodalomra ezen a területen sincs ok, mert a jugoszlávok egy korábbi egyeztetésen elárulták, hogy az *„adatok ellenrészére nem került sor, ilyen jogra egyébként az IMF alapszabályai nem tartalmaznak utalást”*. Vagyis különösebb kontroll nincs, simán megnyílhat az útja az adatok kreatív értelmezésének, amit kissé eufemisztikusan a dokumentum úgy mutat be: *„lehetőségesnek tartjuk, hogy olyan metodikát kidolgozzunk, amelynek alkalmazásával megfelelő - az IMF számára elfogadható és devizahelyzetünk külföldi megítélését nem rontó - tájékoztatást tudjunk nyújtani”*. Érdemes figyelni rá, hogy már a végleges belépés előtt több mint másfél évtizeddel elkezdődött a gondolkozás arról, milyen rendszerben lehetne hihetően hazudni, hogyan lehetne koherensen meghamisítani az IMF felé az adatokat, amire - mint a későbbi fejezetekben szó lesz róla - sort is kerítettek.

Az IMF mellett ott van még a Világbank is, amely a Magyarország számára olyannyira fontos hosszú lejáratú fejlesztési kölcsönöket tudná kínálni, márpedig a rendelkezésre álló summa óriási, acélok vonzóak. *„Utolsó üzleti évében a Világbank 27 tagországnak 38 esetben összesen 1023 millió dollár értékben nyújtott kölcsönt”,* körülbelül 5,5-6 százalékos kamattal. A hitelek *„felét vasutak, utak, kikötők, valamint olaj- és gázvezetékek építésére fordították. Nagy összeg jutott az energiahálózat fejlesztésére is, míg az ipar, mezőgazdaság, távközlés, nevelésügy és vízgazdálkodás*

kiseb összegekkel szerepeltek." Mintegy másfél millió dollárt kellene részvényt - ke gyanánt bedobni a közösbe, a többbit (6 millió dollárt) elég lenne forintban teljesíteni, aminek fejében *„kell en megalapozott magyar javaslatok mellett több tízmillió dollár nagyságrend , kb. 20-25 éves kölcsön felvételének lehet sége reálisnak tekinthet " évente, nagyjából a belépés utáni második évt l, hiszen a projekteket még el kellene készíteni.*

Az egyetlen komoly feltétel a szerz k szerint az, hogy a kölcsönök igénybevétele el tt rendezni kell a függ ben lév ügyeket, a háború el tti korszakban felmondott állami és önkormányzati kötvények kérdését az Egyesült Államokkal, Kanadával és Angliával. Viszont a tárgyalások már folynak, így *„tulajdonképpen nem jelentene a Világbank-tagsággal szoros kapcsolatban álló új terhet".* Az összesítésben hangsúlyosan szerepel, hogy Jugoszlávia tagsága során 160 millió dollárt kapott a Világbanktól. A pénzügyi el ny mellett a tagság még javítaná a magyar cégek külpia ci esélyeit is, hiszen részt vehetnének olyan tendereken, amelyeket a Világbank-kölcsönökkel finanszírozott beruházásokkal kapcsolatban hirdetnek meg. A dokumentum¹⁹ nem hagyott kétséget afel l, hogy legalább a kapcsolat-felvételig el kellene jutni, aztán majd meglátjuk.

A bázeli „puhatolózó tárgyalásokra” végül az KB Államgazdasági Osztálya 1966. május 30-án²⁰ adta meg a felhatalmazást, hangsúlyozva, hogy *„a tárgyalások azonban semmiféle elkötelezettséggel nem járhatnak".*²¹

*

A bázeli els találkozó k után, 1966 nyarán és szén a magyar pénzügyi diplomácia nagyobb sebességre kapcsolt. Képvisel i Londontól Párizsig a kontinens legfontosabb f városaiba utaztak, hogy megkönyékezzék az IMF-ben jelent s befolyással bíró országok vezet it, így a kétoldalú kapcsolatokon keresztül ágyaz-zanak meg a hivatalos kapcsolatfelvételnek. A nehézséget az jelentette, hogy szin-te mindegyik európai központonban volt valamiféle rendezend pénzügyi kérdés a múltból, amelyek megoldása, vagy legalábbis a tárgyalások felgyorsítása, az IMF-nyitás miatt halaszthatatlanná vált.

Tímár Mátyás májusban az Államgazdasági Bizottságban számolt be ezekr l a vitás ügyekr l. *„Az ország hitelképességének megítélését a t és piacokon befolyásolja a háború el tti tartozások és egyéb vitás vagyoni jogi kérdések rendezése"*²¹ - mondta, és sorolta az adatokat. Ezek szerint 1965 végéig 9 országgal (köztük Nagy-Britan-niával, Franciaországgal, Svájjal és Svédországgal) szemben vállalt Magyarország kötelezettségeket, kb. 375 millió devizaforint (31-32 millió dollár) értékben, f leg

a második világháború utáni államosítások miatti vagyoni ügyek rendezésére, de az US A-val sem oldódtak meg a viták, pedig 120-240 millió devizaforint (10-20 millió dollár) nagyságrend volt a követelés. És akkor még a háború eltt felmondott kötvényadósságok ügyét nem is számolták, Nagy-Britanniával kapcsolatban csak ez a tétel kb. 445 millió devizaforintot jelentett, és nagyjából még egyszer ugyanennyit az Egyesült Államokkal szemben (összesen 80-90 millió dollár). Az adatokat egyébként ugyanebben az idő szakban az IMF-nél és a Világbanknál is összesítették, vélhetően éppen a puhatólózások miatt. Egy 1960. decemberi feljegyzés meg is jegyzi, hogy acsatlakozás el feltétele legalább az amerikai (becslésük szerint 47 millió dollár) és az olasz kötvényadósságok kiegyenlítése volna.²³

Részben ezeka kérdések is hozzájárultak ahhoz, hogy Magyarország nem nagyon jutott közép- vagy hosszú lejáratú kölcsönökhöz a nemzetközi pénzpiacokon. A Lektor fed nev ügynök, aki - mint az el z fejezetben olvasható - valószínűleg Fekete Jánossal azonos, 1961-ben összegezte állambiztonsági összeköt jének azokat a nehézségeket, amelyeket az MNB számára a vitás ügyek jelentettek. A jelentésben Lektor arról ír, hogy a bankok államosítása idején fontos szempont volt, hogy *„a külföldi államokkal szemben fennálló magyar bankadósságokat olyan módon tartsák távol a MNB-től, hogy a külföldi hitelez nek lehetetlenné tegyék, hogy [...] afennálló követeléseik fejében az MNB külföldön lévő vagyonait lefoglalhassák,”* Ennek különböző megoldásait eszelték ló. Így szerint 1950-ben a Magyar Külkereskedelmi Bankot (MKB) is azért alakították meg, hogy *„a külföldi számlákon lévő pénzeket olyan bankszámláján tarthassuk, amelynek evidensen semmi köze nincs a múlthoz.”* Ennek ellenére több próbálkozás is volt az amerikaiak részér l: pereket indítottak, foglalásra vonatkozó igényt jelentettek be, de - mint Fekete írja - *„a perek nagy részét sikerült megnyernünk vagy hidegre tennünk - ahogy mondani szokás”.* A másik fontos eszköz az volt, hogy egy-két *„rég kapitális bankot”* nem is államosítottak, hanem *„szép lassan elhalasztottuk”,* majd a maradvékot átpakolták a Pénzügyi Központba, ahol nem foglalkoznak mással, mint *„kifelé még leveleket írkáinak”* - fejtette Lektor, aki a jelentésében azért bemártott egy MKB-s vezetőt. Jóllehet az illet amerikai tárgyalásai során szerint *„szerény sikert”* elért, hiszen két bankban is 250-250 ezer dolláros, három hónapra szóló hitelkeretet nyitott, de kisebb kalamajkát okozott egy óvatlan megjegyzése, amivel felfedte amerikai tárgyalópartnereinek az MKB és a magyar állam közti kapcsolatot. Hetekkel kés bb bejelentkezett ugyanis az MKB-nál az Amerikai Hitelez k Szövetsége, amely a Magyarországgal szembeni követeléseket nyilvántartja, és bejelentette az igényét az MKB-val szemben is, nem kis fejtörést okozva

az MNB jogászainak. „AzMNB-nek naponta millió dollárjai futnakazamerikai bankok számláin, és fennáll az a veszély, hogy egy ilyen számlán valamelyik amerikai hiteltel foglalat eszközöl. A tapasztalat az, hogy ha egyszer lefoglalják a pénzt, olyan lehet segítségünk nincs, hogy azt visszkapjuk”¹⁴ - panaszkodott Lektor.

Ilyen megítéléssel kellett tehát az MNB és a PM vezet inek felvenni a kapcsolatot a pénzvilág krémjével a világ vezető központjának számító londoni Cityben, ahova még Bázelen hívatta meg magát Fekete. A találkozókra 1966. október 22. és november 2. között került sor, amagyar delegáció tagjai (László Andor elnök, Fekete János ügyvezető igazgató, Pulai Miklós igazgató és Czirják Gyula osztályigazgató) úti jelentésükben arról adtak számot, hogy „Anglia növekvő érdek-lésért” tapasztaltába kelet-nyugati kapcsolatok iránt. A megbeszélések eszerint „igen szívélyes” légkörben zajlottak, bár a „függő pénzügyi kérdések rendezetlensége, pontosabban egy mindkét fél számára elfogadható megállapodás megkötésének elhúzó-dása” okozott nehéz perceket, de ami a lényeg: a britek nem voltak elzárkózók a magyar IMF-csatlakozás kérdésében. A külügy egyenesen támogató volt, a pénzügyminisztériumnak voltak fenntartásai, az angol jegybank kormányzója, Leslie Kenneth O'Brien pedig hajlandónak látszott „félhivatalos magyar küldöttséget fogadni”.¹¹ Pulai Miklós a szerzőnek adott interjújában szintén a nagyon kedves fogadtatásra emlékezett, különösen, mint mondta, azért, mert a látogatás 1956. október 23-ának évfordulójával esett egy időbe, „a televízióban, a rádióban megemlékezések voltak. Többen visszaidézték a londoni bankárok közül azt, hogy Fekete tíz évvel ezelőtt Becsben utalta a lejáró magyar adósság esedékességeit. Olyan még a világtörténelemben sem volt, mondták nekünk viccelődve, hogy a bankárok egyik kezében puska van, a másikkal meg utalnak. Bármelyik bankár megértette volna, hogy ha ő nek, akkor vis maior van, nyilvánvaló, hogy nem utalnak.”¹⁰

A magyarok a hazaérkezésük után is nyomultak a britek felé. Fekete 1967. január 18-án a brit nagykövetet fogadta az MNB-ben, és arról érdeklődött, hogy akkor „hajlandó-e az angol kormány egy szakértői delegációt fogadni a nyilvánosság teljes kizárásával abból a célból, hogy közösen megbeszéljék Magyarországnak az IMF-hez történő esetleges csatlakozásának lehetőségét”.¹⁷ Sir Alexander Francis Morley jó hírt hozott, bejelentette, hogy várják a magyar delegációt, amely végül 1967. május 22-26. között járt ismét Londonban.

A jelentés teljes sikerről árulkodik. A brit küldöttség vezetője, a Pénzügyminisztérium főosztályvezetője arról beszélt, hogy „Anglia nagyon örülne a magyar csatlakozásnak (we would be entirely happy), és a maguk részéről külön feltétel nélkül támogatnák” azt. Megnyugtatta a magyarokat, hogy az IMF a feltételek teljesítésé-

seben a fokozatosság elvét fogja alkalmazni, vagyis nem követeli majd, hogy az összes kívánságnak azonnal, teljes mértékben eleget tegyenek. Nem fogja kifogásolni például a kettős árfolyamrendszert, hiszen az új gazdasági mechanizmus „*perspektivikusan az egységes árfolyam felé mutat*”, és az adatszolgáltatás esetében is rugalmas lesz. Az együttműködési készségüket azzal is bizonyították a britek, hogy iránymutatással látták el a delegáció tagjait: „*azt javasolták, hogy el ször az IMF vezet ségével kellene tisztázni a feltételeket, és csak ezt követ en volna tanácsos a fontosabb tagországokkal is [további] megbeszéléseket folytatni*”, illetve a titoktartásra is ígéretet tettek. Habár a dokumentum szerint hangsúlyozták, hogy „*ha valamely tagállam, nyilvánvalóan az USA-ra gondoltak, közvetlen kérdést intézne hozzájuk, [...] természetesen nem kívánhatjuk, hogy a nekik közvetlenül feltett kérdésre valótlanságot mondjanak*”¹, de arra azért hajlottak, hogy az ügy kényességére való tekintettel az így „*adott tájékoztatás csak feltétlenül szükséges mértékre korlátozódjék majd részükre*”¹³.

Hasonlóan pozitív volt Párizs reakciója is a magyar kérdésre, hiszen a franciák a szocialista országok bevonásával nemzetközi pénzügyi életben uralkodó angolszász túlsúlyt akarták csökkenteni.²⁹ Úgy vélték, hogy a szocialista országok sem vonhatják ki magukat ezekből a szervezetekből, elbb vagy utóbb mindenképpen sor kerül a csatlakozásukra. A magyar nagykövetet egy 1967. októberi feljegyzés szerint nem hivatalosan arról tájékoztatta Dániel Deguen, a francia Pénzügyminisztérium Nemzetközi Ügyek Államtitkárságának vezetője, hogy „*a Közös Piac országainak pénzügyi ereje - bármennyire is megnőtt az utolsó években - kevés ahhoz, hogy a nemzetközi pénzügyi rendszerben uralkodó angolszász hegemoniát ellensúlyozza. Ehhez szükség lenne a szocialista országok pénzügyi szövetségére*”³⁰, vagyis Párizs támogatására is számíthatnak.

*

Még javában az első tárgyalások keltében tartottak Londonban a magyar küldöttség tagjai, amikor 1966. október 25-én, valószínűleg a britek szinte feltétel nélküli támogatásán felbuzdulva, a Valutaalap feljegyzése szerint Fekete János amerikai barátokhoz írt levelet Washingtonba, az IMF központjába a jogi vezetőnek, Joseph Goidnak.

„Júniusban a bázeli [...] fogadáson volt oly kedves és megemléltette, ugorjak be azon irodájába, ha éppen az Egyesült Államokba visznek az ügyeim. [...] Történetesen decemberre meghívtak az Amerikai Pénzügyi Társaság éves

*közgy lésére San Franciscóba, [...] el tte pedig egy hetet Washingtonban töl-
tök, és [...] szíves örömet beugrók önhöz."*³¹

Goid azon nyomban értesítette az IMF vezet ségét, és azt javasolta, hogy „ba-
rátságos választ”³² fogalmazzanak meg: hívják meg Feketét egy nem hivatalos
vizitre. Washingtonban egyébként a jelek szerint senkit semért készületlenül a
bejelentkezés, a svájci találkozó után egy vaskos tanulmányban³³ tekintették át
amagyar gazdasági és politikai helyzetet 1945-t l kezdve 1966-ig. A tényszer ,
táblázatokkal teli, kevés értékel jelleg megjegyzést tartalmazó, inkább az adatok
és a háttér ismertetésére szorítkozó jelentés a statisztikákon, agazdasági, pénzügyi
folyamatok bemutatásán túl b ségesen beszámolt amagyar rcformtervekr l,
idézett a hazai közgazdasági folyóiratokban megjelent tanulmányokból. Érdekes,
ahogyan a hivatalos adatokból és - mint a bevezet ben írják - „egyéb források-
ból”³⁴ merítve igyekeztek feltárni a valóságot, a propagandaszövegen túli világot.
Agazdasági növekedéssel kapcsolatban például megjegyezték, hogy 1957 után
anövekedés kiegyensúlyozottabb, de nem látszik teljesülni az 1961-1965 között
érvényben lév ötéves terv célja, a nemzeti jövedelem összesen 36 százalékos b -
vülése, 1965-re pedig egyértelm en lelassult, alig 2 százalékos növekedést produ-
kált a gazdaság. Az el z négy év 9 százalékos reálbér-növekedése után hosszú id
után megint reálbércsökkenést (1 százalék) hozott az el z év, és az is szerepel a
dokumentumban, hogy a reformok bevezetése - legalábbis az els id szakban - az
életszínvonal, a fogyasztás visszaeséséhez vezethet.

Fekete végül 1966. december 21-én „ugrott be” az IMF központjába. A lá-
togatásról a washingtoni illetékesek, Alan Whitton és Joseph Gold részletes
jelentést³⁵ készítettek, amiben rövid jellemzést is adtak róla. Érdekesség, hogy
a profilban tévesen említik, hogy Fekete nem volt párttag*, ami azt mutatja, hogy a
bankár valószínűleg ezt mondta nekik Bázisban, és sikeresen hitette el külföldön,
hogy els sorban szakember, és csak aztán kommunista. A jellemzés mindenesetre
igyekezett elhelyezni Feketét a párt- és állami hierarchiában. Azt írták róla, hogy
„közismertfigura Európában, rendszeres résztvev jea bázis találkozóknak, [...] és
a devizapiacok jó ismer je”, aki „nem tagja ugyan a kommunista pártnak, de nehezen
hihet , hogy látogatására nem kapott felhatalmazást feletteseit l. Inkább valószínű ,

* Fekete párttagságára egyértelm en utal: Országgy lési napló, 1985. IV. kötet, 4858.0., 1989. május 30-i
ülés, Javaslát az Állami Számvev szék tisztségvisel inek megválasztására alakítandó jelöl bizottságra.
Ebben Fekete Jánosra mint MSZMP-tagra utal a felszólaló.

*hogy éppen azért használják, mert azt gondolják, hogy szót ért velünk, ugyanazt a nyelvet beszéli, mint mi, de a végső döntést sokkal magasabb szinten hozzák majd meg!*³⁶ Hiába hangsúlyozta tehát már a tárgyalás legelején Fekete, hogy a vizit csak és kizárólag „személyes jelleg”, „személyes véleményei” mondja el arról, hogy Magyarországnak csatlakoznia kell az IMF-hez, és még nincs egyeztetett álláspont - a Valutaalap szakemberei átláttak a szitán.

Fekete a bevezetben a legszigorúbb titoktartást kérte a tárgyalópartnereitől, amiről természetesen biztosították is. *„Bár a magyar hatóságok nem zárkoznak el a nyílt vitától sem, de két fontos aggodalmuk van. A nagyobb félelem az, hogy az IMF vagy a fontos tagállamok végül visszautasítják a magyar kérést, a másik pedig, hogy mivel a Valutaalapot krízisintézménynek ismerik Magyarországon, ezért a közeledést sokan a gazdasági gondok beismerésének tartanák”* - mondta Fekete az IMF jegyzkönyve szerint.

A tárgyalás során végigvették a feltételeket, többek között azt, hogy be tudja-e és be akarja-e tartani Magyarország az IMF alapelveit, képes lesz-e megfelelő adatokat szolgáltatni. Fekete mindenről igyekezett megnyugtatni ket. *„Öt évvel ezelőtt még nem gondolta volna helyesnek Magyarország csatlakozását, mivel a kormány céljai akkor még nem voltak összhangban az IMF általános elveivel és gondolkozásmódjával, de mostanra megváltozott a helyzet, félév, mert az 1968 januárjában bevezetni tervezett reform megközelítésmódja nagyjából a Valutaalapéval megegyezik”* - idézte Fekete véleményét a dokumentum. Hosszasan magyarázta még a reform céljait, elveit, a reformmal kapcsolatos várakozásokat és azt, hogy reméli, az árfo-lyamrendszer megváltoztatásával kapcsolatban az IMF türelmes lesz, cs ugyanúgy a fokozatosság elvét érvényesíti, mint más országokkal - így Jugoszláviával - kapcsolatban.

A jelentés alapján Fekete szinte összekacsintott („tended to smile”) az IMF szakembereivel, amikor az adatszolgáltatásról esett szó. Az IMF szerint azt jelezte ezzel, hogy pontosan tudja, nem sok értelme vana titkolózásnak, mert a hivatalos adatokból amúgy is „sok mindent össze lehet rakni”, de a korábban idézett feljegyzésszerint a mosoly éppen azt is jelenthette, hogy Fekete jól tudta, nincsen az a statisztika, amit adandó alkalommal ne tudnának kedvezőre festeni.

Hosszasan végigtárgyalták azt is, mennyire fontos Magyarországnak, hogy elkerülje a blamázt, az esetleges visszautasítást, ezért megállapították, hogy mind az IMF menedzsmentjével, mind a tagállamokkal intenzív tárgyalásokba kell kezdeni a belépés előkészítése végett. Fekete úgy interpretálta a tárgyalópartnereinek, hogy Franciaország, Ausztria és Finnország biztosan a magyar csatlakozás

támogatói között van, „Nagy-Rriianma is valószínű leg, [...] és Olaszországra is számítanak, [...] de az USA-val kapcsolatban óvatos volt”. Végül a pénzr l is szó esett, bár Fekete azt adta el , bogy „a rövid távú kilátások kedvez ek, és nem azért akarnak csatlakozni, hogy már a nagyon közeli jöv ben forrásokhoz jussanak”³, ami azonban a budapesti kalkulációkat ismerve hazugság volt. Abban maradtak, hogy az IMF európai igazgatója esetleg valamikor magán látogatást tehetne Budapesten, hogy ott is folytassák az el készüléteket.

Ugyanerr l a találkozóról fennmaradt Fekete 1967. januári hivatalos beszámolója³, ami szigorú titoktartás mellett, összesen 20 számozott példányban készült, és nagy vonalaiban meger síti mindazt, amit a washingtoni dokumentum visszaadott a tárgyalásról. Fekete fontosnak tartotta még kiemelni, hogy „rendkívül szívélyesen” fogadták, hogy a két tárgyalópartnere szerinte - ha a feltételeket teljesítjük, akkor - „meg van arról gy z dve, hogy az IMF vezet sége részér l Magyarország felvételével kapcsolatban negatív észrevétel nem merülne fel”, bár az illetékesek álláspontja a tagállamokszándékáról már nem volt ennyire egyértelm . Azt hangsúlyozták, hogy gazdasági szempontból a felvételnek nem lehet akadály, „hiszen Magyarország nemzetközi megítélése jobb, mint a tagországok többségéé. Ha felmerülhet a tagországok részér l valami ellenvetés, az csak politikai jelleg lehet”, de aggodalomra ezen a téren sem látott túlzottan sok okot Fekete.

Amerikai útja során a nemzeti banki vezet egyébként egy sor további találkozót is lebonyolított. Tárgyalt Zbigniew Brzezinskivel, aki akkor az amerikai külügyminisztérium egyik tanácsadója volt, és kitér választ adott neki az IMF-esatlakozás ügyében. Beszélt egy volt pénzügyminiszter-helyettessel, a korábban Kennedy-adminisztrációban dolgozó Robert Roosával, akinek hasonló érdekl -dését a „nem aktuális” megjegyzéssel hátrította el. Azt az információt mindenesetre elraktározta, hogy Roosa jó barátja az IMF els emberének, a francia Pierre-Paul Schweitzernek (1912), és felajánlotta, hogy - ha kell - felveszi vele a kapcsolatot „a mi érdeünkben”, és a szerinte „progresszív nézetekkel” bíró Roosát olyan „kulcs-embernek” mutatta be, akin „keresztül a legfels bb amerikai gazdasági és pénzügyi körökhöz tudunka legközvetlenebb kapcsolatba kerülni.” Fontosnak tartotta például megjegyezni, hogy Roosa és felesége „1965-ben vagy 1966-ban szabadságukat a Szovjetunióban töltötték, és amennyire azt valakinek a szavaiból és viselkedéséb l meg lehet ítélni, érdekl désük pozitív irányú”.³⁹

Fekete egész 1966. decemberi-1967. januári útjaamúgy is egy el csatlakozási tárgyalásokat megelőz lobbikörútnak tekinthet . Bár a jelentése szerint az IMF-r l más tárgyalásain nem esett szó, mindent megtett azért, hogy Magyarország

imázsa javuljon, így a csatlakozási kérelemnek el készítse a terepet a New York-i pénzvilágban. Ebédelt a Federal Reserve Bank New York-i kormányzójával, akinek bemutatta a reformot, tárgyalt a búzaügyletben kulcsszerepet játszó Chase Manhattant elnök helyettesével, akivel újabb 15 millió dolláros Eximbank-garancia mellett nyújtandó hitelkeretrel egyezkedett, Roosával pedig a magyar-amerikai vagyoni jogi tárgyalások felgyorsításáról értekezett. Végigjárta a washingtoni adminisztráció legmagasabb szintjeit az elnöki hivatal kelet-európai ügyekért felelős illetékesét is, a külügyön keresztül, a kereskedelmi minisztérium régióért felelős vezetőjéig, bekopogott a búzaügyletben megismert eximbankos vezető irodájába, vacsorázott, feleségekkel viccelődött és üzletemberekkel tárgyalt.

A karácsonyi ünnepek után aztán nyugati partra repült. San Franciscóban az AFA, az Amerikai Pénzügyi Társaság közgyűlésére utazott, ahol a szocialista országok egyedüli képviselőjeként a még be sem vezetett új gazdasági mechanizmus pénz- és hitelpolitikájáról tartott előadást, csak jóindulatú érdeklődést tapasztalt. Beszámolója szerint még az Amerikában élő magyar származású közgazdászok (Fellner, Surányi-Ungar, Quandt Richard és Allan Brown) részéről sem érkezett provokatív felvetés vagy a szocialista országok elleni megjegyzés.⁴⁰

Fekete persze igyekezett „beolvadni” és megfelelni az amerikai elvárásoknak, azzal együtt, hogy gyökereit és meggyűzését nem akarta elárulni megtagadni. A San Franciscó-i szállodában az egyik este például együtt poharazott az IMF egyik emberével, Henryk Francuzzal, aki részletes beszámolót⁴¹ küldött Whittome-nak arról, miket mondott egy ilyen baráti beszélgetésben Fekete a magyar gazdaságról. Ez a dokumentum is arról árulkodik, hogy Fekete ugyan meggyűzős kommunisztaként, de azért igyekezett úgy viselkedni, hogy mondanivalója tetsszen amerikai kollégáinak, törekedett arra, hogy eltávolítsa magát az amerikaiak szemében rütségnek ható központosított, kommunista tervgazdálkodástól. Az IMF-illetékes szerint meglepő kritikát fogalmazott meg a keményvonalas kommunistákkal és Rákossal szemben, akit is szerinte 16 év börtön után nem lehet várni, hogy normális legyen, és akit egyszer is „bolond vénembernek” titulált. Beszélt a reformtervekről is, arról, hogy ellentétben a jugoszlávokkal, akik csak 20 dolláros valutakeretet kapnak, ha Nyugatra akarnak utazni, Magyarország amaga 70 dollárjával liberálisabb. Gyakran hangsúlyozta, hogy nem volna szabad egy kalap alá venni a kelet-európai országokat, és úgy minősíteni őket, mint „szovjet típusú gazdaságok”, hiszen éppen a magyar reform bevezetése bizonyítja, hogy a keleti blokkon belül is többféle gazdasági modell létezhet. *„Magyar hazafiként lehet, hogy szeretem az oroszokat, de nem kell szeretnem az oroszok tervgazdaságát”*

- jópofáskodott a San Franciscó-i bárban a jelentés szerint Fekete, aki még magánlátogatásra is meghívta a Valutaalap-alkalmazottat Budapestre, és felajánlotta neki, hogy személyesen lesz a házigazdája.

*

Alig tért haza Budapestre Fekete János, 1967 első hónapjaiban máris lázas levelezésbe kezdett az IMF vezetivel, akiket addigra ugyanmár nemért teljes meglepetésként amagyar közeledés, de kissé tanácstalanok voltak, hogyan is kezeljék azt. Az IMF vezetők leginkább az lepte meg, hogy alig pár héttel a még mindig inkább csak puhatolózó jellegű decemberi tárgyalások után máris egy olyan levél érkezett Budapestre, amely azt mutatta, hogy a magyaroknak sürgős az ügy. Fekete tudta ugyanis, hogy Whittome januárban Európában tartózkodik, tehát - szinte már provokálva a valutaalapos szakembereket - felvetette, mi lenne, ha közbeiktatna egy titkos budapesti kiruccanást. A rendkívül személyes hangvételű levélben Fekete nem egyszer említi Mr. Whittome-nak szólította az IMF európai igazgatóját, hanem minden alkalommal, tehát a levél törzsszövegében is „*dear Mr. Whittome*”-ként szól hozzá, és a meghívás magánjellegét hangsúlyozva kijelentette, hogy a feleségét is várja Budapestre.⁴² Fekete ki akarta ugrasztani a nyulat a bokorból: mivel a párt felső döntéshozó fóruma, a Politikai Bizottság elé vitték volna az ügyet márciusban és felhatalmazást kértek volna az előkészítő tárgyalásokra, mintha tudni akarta volna, hogy biztosan nem utasítják el Washingtonban a magyarok esetleges hivatalos bejelentkezését.

A levél igazi bombaként hatott az IMF központjában, értekezlet és belső levelek sora követte, amelyek a kérdés kényességére és titkosságára való tekintettel különleges stílusban íródtak. Sok ilyen belső iratban Feketét csak Mr. F.-nek, Budapestet és Magyarországot X városnak vagy X országnak nevezték. Ilyen volt például a legelső levél is, amelyet Fekete január 16-án nekik küldött, és amelynek egy eredeti példánya, Fekete által aláírt változata fellelhető az IMF archívumában, viszont ugyanennek a levélnek megtalálhatók az „anonimizált” verziói is. Feltehetőleg az eredeti levélről inkább nem készítettek másolatot, hanem a titoktartás jegyében olyan átiratokat küldözgettek egymásnak házon belül, amelyekből nem lehet kikövetkeztetni, hogy melyik országról van szó pontosan.

A meghívólevél érkeztetése után rögtön tanácskozást⁴³ hívtak össze az ügyvezető igazgató, Schweitzer irodájában, amelyen abban állapodtak meg, hogy nem lenne tanácsos Whittome-nak Spanyolországból Budapestre sietnie, hiszen ebben az esetben az utazást fel kellene tüntetni az IMF hivatalos kiküldetéseinek

listáján, vagyis a szervezeten belül szélesebb körben tudódna Ida vizit, amit - mint a feljegyzés megemléktette - „*a magyarok is el akarnának kerü/«t*”. Jobb lenne júliust bel ni, amikor amúgy is Bukarestben tárgyalnak, és kényelmesen beiktatható egy „*alkalmi*” („*casual*”) magyar kitér . Így arra jutottak, hogy Whittome-ot a legnagyobb titoktartás mellett riasztani kell Madridban, Budapestre pedig egy udvarias választ kell küldeni arról, hogy Whittome most biztosan nem tud oda-utazni, és február vége el tt amúgy sem érkezik vissza Amerikába. Joseph Gold jogi f tanácsos - akinek Fekete mellesleg „*dear Joe*” megszólítással ugyancsak küldött egy, a decemberi látogatást megköszön levelet - azt javasolta, hogy „*a lehet legmelegebb hangvétel legyen a válasz*”.^

Whittome-ot pár nappal kés bb a Madrid szívében található patinás Palace Hotelben, vacsora közben érte a magyar meghívás híre, és éjjel negyed háromkor - ahogyan viccel dve fogalmazott - „*spanyol szokás szerint közvetlen vacsora után, sietve*” írt is a kollégáinak. Az izgatott kézírás azt mutatja, hogy valósággal felvillanyozódott az újságtól. Egyetértett ugyan azzal, hogy nem kell rögtön Budapestre rohanni, de Goidhoz hasonlóan arra kérte a washingtoniakat, hogy „*nagyon-nagyon óvatosan*” fogalmazzanak. Ennek alátámasztására pedig érdekes magyarázatot talált:

*„Nem szabad elfelejtenünk, hogy kicsitarra is játszanak, hogy visszautasítjuk ket, ha pedig ezt megérzik, akkor akár teljes visszavonulót is fújhatnak. Ez négy-öt évvel ezel tt már megtörtént a lengyelek esetében egyszer, bár ezt nem dokumentálták. A válasznak tehát mindenképpen azt kell sugallnia, hogy örülünk a meghívásnak, és [...] jelezni kell nekik, hogy áprilisban-májusban megint Európában leszek. [...] Ha Schweitzer nem akarja bátorítani ket és [...] vállalja a következményeket, akkor persze elég a nagyon formális válasz, de ha be akarják biztosítani, hogy ne lassuljon le a folyamat, akkor a válasznak pozitívnak és meleg hangvétel nek kell lennie.”**

Whittome egyébként jól ráérezett arra, hogy a magyarok kett s játékot ztek, hiszen a legfontosabb céljuk a hitelek és a pénzügyi mozgástér bebiztosítása volt, ezen belül pedig csak másodrend kérdés, hogy a pénz honnan érkezik. Az IMF felé a kelet-nyugati enyhülés, a nyugati nyitás kártyáját játszották meg, hiszen tudták, hogy ez fontos hívószó egy olyan, a minél szélesebb kör nemzetközi együttm ködésre épül szervezet stábjában és irányításában, mint a Valutaalap vagy a Világbank. A Szovjetunióval szemben - mint ebben a fejezetben látjuk - pedig az IMF-adut játszották ki. Moszkvára azzal igyekeztek nyomást gyakorolni, hogy ha

a szovjetek nem lesznek engedékenyek a tárgyalásokon, akkor újabb szatelitállain szakadhat le, és csatlakozhat a nemzetközi szervezetekhez.

Mire az európai igazgató levele megérkezett Madridból, addigra a választ már elküldték Feketének. Egyszerre két levél ment Budapestre, mint azt Whittome helyettese Spanyolországban tartózkodó fnökének megírta. Egyrészt elküldték egy formális értesítést arról, hogy megkapták Fekete meghívását, amit a biztonság kedvéért Joseph Gold nézett át, hogy „*megfelel h mérséklete legyen*”. Bár ezt - mint írták - „*rossz szándékkal valóban halogatásnak lehet felfogni (és a vezet - ségünk tényleg nem is akar el rerothanni), de semmiképpen nem értelmezhet elutasításnak, mert világos és egyértelmű ígéretet tartalmaz arra, hogy ön f Whittome] személyesen fog válaszolni*”. A szikár válasz mellett Gold is írt egy levelet, Joe aláírással Feketének, amelyben kifejezetten baráti hangvételt ütött meg. „*Szívélyes üdvözlését*” küldte, „*kivételesen barátságos*” decemberi találkozásról beszélt, információkat küldött az IMF-ről, és remélte, hogy „*mára következ hónapokban sikerül találkozniuk*”.⁴⁶

Ez a washingtoni óvatosság mindenesetre azt jelzi, hogy az IMF-nél is id t akartak nyerni. Egyrészt azért, hogy maguk is el készületeket tessenek, értékelésekre, tanulmányokra volt ugyanissziikség, hogy kiszámolhassák a magyarok által a belépéskor fizetendő összeg nagyságát, az úgynevezett kvótát, kitalálják, hogy a csatlakozás után hogyan történjen az új tagok képviselte aszervezetben, és meghatározzák a minimálisan igényelt információk pontos körét. Másrészt azért is kellett húzniuk az id t, mert a menedzsment egy id után nem haladhatott el re a legnagyobb tagországok képvisel it is magában foglaló igazgatóság értesítése és egyetértése nélkül. Ahhoz pedig, hogy a testület elé vigyenek bármilyen javaslatot, el bb a maguk számára kellett kiérlelni a lehet ségeket. Vagyis legalább annyira kényes terepen mozogtak, mint a magyarok.

Feketének márciusra bejött a terve, sikerült bebiztosítani a hátszágát, Világossá vált el tte, hogy Magyarország valószínűleg nem szalad bele egy pofonba: abba tehát, hogy elutasítják, ha az informális megbeszéléseken túl immár hivatalos kapcsolatfelvételt kezdeményez. Whittome március 15-ei⁴⁷ keltezés levelében ugyanis meger sítette, hogy aszokásos bázeli BIS-közgy lés el tt júniusban titkos és személyes tárgyalásokra érkezik Budapestre. Ezután 1967. március 21 -én már nyugodt szívvel terjeszthették a PB elé a gazdaságpolitikai bizottság javaslatát a kapcsolatfelvételtől, és meg is kapták erre a zöld jelzést⁴⁸ a testülettől. Fekete március 24-én válaszolt⁴⁹, és értesítette az amerikaiakat, hogy már meg is tette az el készületeket Whittome vízumának haladéktalan kiállítására.

1967. június 7-10. között aztán - ahogyan Whittome beszámolójában⁵⁰ fogalmazott - „néha kissé hektikus” tárgyalássorozatot bonyolított le Budapesten, amelynek során „Fekete végig velünk volt”, de amely arról győzte meg, hogy az 1968 januárjától bevezetni tervezett gazdasági reformok „olyan nagymértékben a piaci orientációfelé viszik el Magyarországot, hogy lesz értelme a csatlakozásnak. Ha valóban végrehajjták, amit elterveztek, akkor jelent sen el rehaladnak a jugoszláv úton.” Whittome szerint a változások (a vállalati szintre lebontott tervek megszűnése, a vállalatok szabadabb mozgásterre, az árákegyharmadának teljes felszabadítása, a bérszabályozás és az import egy részének liberalizálása, „az ezeregyféle árfolyam” kettőre redukálása) egy jugoszláv típusú szocialista piacgazdaság létrejöttét sejteti. „De ne legyenek illúzióink - tette hozzá a retorika ellenére csak azért csatlakoznak, hogy kölcsönhöz jussanak. A liberalizációs lépéseknövelika tartalékokcsökkenésének kockázatait. Bevalótták, hogy a Szovjetuniótól ennek a politikának a támogatására nehéz hitelt szerezni, ami valószínűleg er sen eufemisztikus megfogalmazás” - írta jelentésében szakember, de rögtön azt is hozzátette, hogy a magyarok nyilvánvaló pénzszerzési szándékának tudatában sem nagyon lehet jobb célt elképzelni az IMF pénzeszközeinek felhasználására, mint azt, hogy a szocialista országok liberalizációs intézkedéseit támogatásák. A tárgyalások során részletesen taglalták a lehetséges menetrend kérdését is. A magyar tárgyalópartnerek egyértelműen sítették, hogy erről a legmagasabb szinten fog döntés születni, ami - mint az IMF-dokumentum megjegyezte - Kádár Jánost jelenti. És természetesen a legvégén a szovjetekkel is dőlre kell jutni az ügyben, akik Whittome szerint nyilvánvalóan már tudnak mindennél. A magyar tárgyalópartnerek szavaiból az IMF küldöttje azt a következtetést szűrte le, hogy valamikor 1967 szén születhet döntés, és 1968-ban, legkésőbb 1969-ben kerülne sor a csatlakozásra.

Whittome a megbeszélések során választ adott a magyarok aggodalmaira is. Először is arra, kell-e tartaniuk az elutasítástól. Az IMF európai igazgatója erre a felvetésre azt felelte, hogy a stáb, az ügyvezető igazgató és is támogatná a magyar kérelmet, de a végső döntés természetesen a tagállamok képviselőié, és érdemes náluk puhatolózni. A tárgyalások során a magyarok aggodalmaskodtak, hogy a belépés után nem diszkriminálják-e majd politikai okokból az országot. Ezt a félelmet Whittome azzal igyekezett eloszlatni, hogy természetesen ilyenről nem lehet szó, mindaddig persze, amíg az ország gazdaságpolitikája megfelel az IMF alapelveinek. „Elmondtam, hogy mi is tartunk attól, hogy a belépésük megváltoztathatja az IMF karakterét, de biztosítottam, hogy ez semmiképpen nem fog megtörténni, hiszen a politikai nézeteik kifejtésére számos más fórum létezik, és politikai kérdéseket a BIS-ben sem vetnek föl soha”⁵¹ - írta Whittome.

Az IMF szakembere szerint hosszas köröket futottak még a Valutaalap stábjára számára egyre kényelmetlenebbnek bizonyuló titoktartással kapcsolatban. Whittome-ék éreztek ugyanis, elbb vagy utóbb az IMF igazgatósága elé kell állniuk, és be kell számolniuk az el készületekről. Whittome végül meggyzte magyar tárgyalópartnereit, hogy a budapesti látogatásról kaphassanak tájékoztatást az országokat és országcsoportokat az igazgatóságban képviselő vezetők. A magyarok ezt azzal a feltétellel fogadták el, hogy garanciát kapnak, egy szó sem megy ki a megbeszélésekről a sajtóhoz, az IMF-es belső tájékoztatásban a találkozó informális jellegét hangsúlyozzák, és azt, hogy egyelőre nincs szó semmilyen elkötelezésről. *„Azt mondták, hogy katasztrofális következményekkel járna, ha a végső politikai döntés és a Szovjetunió jóváhagyása előtt a sajtó bármit megmeszelne. [...] Kémény tárgyalópartnerek lesznek, már látom, de azt gondolom, szintén is”*⁵² - jegyezte meg a beszámoló végén Whittome, majd a legnagyobb barátságban együtt utaztak tovább Feketével Svájcba a BIS közgyűlésére. Fekete még egy áprilisi levélben felajánlotta, hogy időben lefoglaltat neki és a feleségének (akit külön és melegen üdvözölt) egy-egy jegyet a Malév június 10-ei szombat reggeli Budapest-Zürich járatára, ami általában rettentően zsúfolt. Így - mint írta - még a repülőúton is lesz alkalmuk folytatni a budapesti tárgyalásokat.⁵³

*

A magyar vezetés közben a szovjetek felé is „játszott”, igaz, egészen másfajta játszmát. A tét végeredményben ezeken a tárgyalásokon is a pénz volt, annyi különbséggel, hogy Magyarország mégiscsak a Szovjetunió szövetségesének számított, így a tárgyalásokat a szövetségesi státusból adódó gazdasági és ideológiai diktátumok is befolyásolták. Miközben tehát a hitelek, a nyersanyagszállítások vagy gazdasági segítség kérdésében Budapest mozgástere végeredményben nagyon is szűk volt, és az is nyilvánvaló volt, hogy az IMF-hez Magyarország aszovjetek beleegyezése nélkül nem csatlakozhat, a kapcsolatfelvétel ténye, a tárgyalások megkezdésének és a csatlakozásnak a lebegtetése mégiscsak alkalmat kínált egy sajátos játszmára. Két autó rohant egymással szemben, az egyiknek a vezetője, jelen esetben a moszkvai pártvezetés, pontosan tudta, hogy a másik az utolsó pillanatban mindenképpen félrerántja majd a kormányt. Budapesten azonban azzal is tisztában voltak, hogy a baj elkerülése érdekében Moszkva hajlandó egy bizonyos határig engedményeket tenni. Ha okosan csinálják, és nem feszítik túl a húrt, akkor népgazdasági szinten dollármilliókban mérhető hasznot húzhatnak az idegek harcából.

A játszma fontos része volt az ideológia és a keleti blokk egységének kérdése. Már 1966 tavaszán, az Államgazdasági Bizottság ülésére készült el terjesztés⁵⁴ arra hívta fel a figyelmet, hogy „*módosultak az imperialista körök politikai módszerei is, el térbe került az ún. fellazítást politika. Ennek f célja a szocialista országok szembeállítás a Szovjetunióval és egymással, másrészt az egyes országokon belül a szocialista rendszerrel szemben álló er k aktivizálása.*” A dokumentum azt is hangsúlyozta, hogy „*a kapcsolatok szélesedése tágabb teret nyújt ilyen man vereknek, [...] a nemzetközi munkamegosztásba való fokozott bekapcsolódás a fellazítás növekedésének veszélyével jár*”, így a beruházási együttm kódések, az ipari kooperációk is a fellazítás új eszközei lehetnek, vagy „*újabban annak a hangsúlyozása, hogy a gazdasági reformoka kapitalista gazdasági módszerekhez való visszatérést jelentik*”. Nem volt tehát kérdéses, hogy Moszkva beleegyezése feltétlenül szükséges, nem mellesleg ezzel és csak ezzel nyugtathatja meg Kádár a saját bels , balos ellenzékét is.

Az 1967. márciusi, az IMF-kapcsolatfelvételt engedélyez PB-határozat végére így aztán személyesen Nyers Rezs , gazdaságpolitikáért felel s KB-titkár bigygyesztette oda kézírással, hogy a PB „*szükségesnek tartja, hogy ebben a kérdésben konzultációt kezdeményezzünk a Szovjetunió kormány ával*”⁵⁵, és csak a konzultációt követ en történjen állásfoglalás a további lépésekr l. Az els ezzel kapcsolatos tárgyalást 1967. június 26-27-én folytatták le Moszkvában, tehát röviddel azután, hogy Whittome a legnagyobb titokban végiglátogatta a magyar vezet ket Budapesten, majd Fekete társaságában elrepült Zürichbe.⁵⁶ A PB-nek készített összefoglaló arról tanúskodik, hogy a szovjetek a megbeszélések során nem akartak egyértelm en clutasítóak lenni, inkább csak az aggályaikat hangsúlyozták. Arról beszéltek, fél , hogy az IMF-fel szemben vállalt kötelezettségek letérítik Magyar-országot a nemzetközi szocialista együttm kódés útjáról. A szervezetekben az amerikai gazdasági térhódítás eszközét látták, így azt hangsúlyozták, hogy Budapest a csatlakozással túlzottan függ vé válna a Nyugattól, ráadásul úgy, hogy szerintük a magyarok túlbecsülik a gazdasági el nyöket.⁵⁷ Egyikük azzal is érvelt, hogy a szocialista országokban zajló reformok ideológiai háttere tisztázatlan még, márpedig „*a kapitalisták ezt tudják, és ki is használják, er sen hangsúlyozva propagandájukban, hogy a reformok lényegében a kapitalista rendszerhez való visszatérést jelentik*”.[^] A delegáció tagja, Tímár Mátyás pénzügyminiszter szerint a szovjetek „*nem látják világosan, nem térítik-e cl Magyarországot az IMF-fel szemben vállalt kötelezettségek a szocialista nemzetközi együttm kódés útjáról. Az sem világos számukra, hogy nem fogunk-e szembekerülni az IMF-tagság révén a KGST Bank-tagsággal járó kötelezettségekkel, illetve, hogy [...] nem akarunk-e a t kés fizetési egyensúly érdekében olyan*

külkereskedelmi struktúraváltozást végrehajtani, amely az eddigi alapvetően szocialista piaci orientációnkat gyengíteni fogja."⁵⁹ Az üzenet egyértelmű volt: a csatlakozásról a magyaroknak kell döntenüik, de Moszkvának nem tetszik a dolog.

Kicsit kedvezőbb megjegyzéseket kapott Vályi Péter pénzügyminiszter szeptember 12-én Moszkvában, ahol szovjet kollégája, Vaszilij Fjodorovics Garbuzov elmondta neki, hogy a Szovjetunió is folytat tapogatózó megbeszéléseket, és bár neki is voltak fenntartásai és kétségei, elképzelhet nek tartotta, hogy a belépés akár elnyös is lehet Magyarország számára. A szovjet pénzügyminiszter csupán azt tartotta fontosnak, hogy az IMF-tagság ne zavarja a többi szocialista országgal és a KGST-vel való együttműködést. Felvetette, hogy a tagság kérdését a KGST-ben is meg kellene vitatni, mert Magyarországon kívül Bulgária, Románia és Lengyelország is foglalkozik a belépés gondolatával. Budapestnek - mint korábban láthattuk - ez a feltétel egyáltalán nem volt ínyére, hiszen úgy gondolták, rendkívüli és pénzben is mérhető nyel jár, ha Jugoszlávia után Magyarország csatlakozik először az IMF-hez és a Világbankhoz.

1967 végén aztán sajátos eredményre vezetett a magyar taktika. Egy kifejezetten feszült moszkvai tárgyalássorozat végén olyan engedményeket kínált Moszkva, amelyek hatására megváltozott a magyar álláspont, és a magyar vezetés elfogadni látszott a szovjet feltételeket. A drámai fordulatokban gazdag megbeszélések november 27-29 között zajlottak a magyar és a szovjet miniszterelnök, Fock Jen és Koszigin között, ahogyan Fock később a PB előtt minősítette,⁶¹ „kicsit feszült” hangulatban, olyannyira, hogy a delegáció egyes tagjai - mint mondta - „már majdnem a lábamat rugdosták, mert látták, hogy feszült a hangulat”. Habár a magyar kormányfő azt emelte ki, hogy tudják, „nemcsak gazdasági, hanem fontos politikai kérdés” is ez, de arra kérte Moszkvát, „bízsanak benne, hogy körültekintően járunk el, semmi olyan feltételt nem fogadunk el, amely ártalmas lenne bármelyik szocialista országszámára is”. Fock pedig óriási esélyt kínálkozna Magyarországnak, hogy a veszélyes szintre emelkedő rövid lejáratú hitelek állományát lecserélje közép- vagy hosszú lejáratú hitelekre, a kamatkülönbözetből adódóan pedig mintegy évi 2-5 millió dollárt lehetne megtakarítani - érvelt Fock. Ez azonban nem volt elég meggyőző Kosziginnek, aki következetesen kitartott amellett, hogy a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez való csatlakozás kérdése nem csak magyar ügy, a döntést mindenképpen a többi szocialista országgal közösen kell megbeszélni. „Együtt határoztuk el, hogy nem lépünk be. Ez minden szocialista ország, a szocialista közösség ügye, és nem lehet külön elhatározás alapján cselekedni” - mondta.

A kemény tárgyaló és szangvinikus ember hírében álló Fock vitatkozni kezdett vele, mondván, bizony az elmúlt tíz évben soha nem hallott ilyen közös elhatározásról az IMF-fel kapcsolatban, és eddig aszovjet elvtársak se voltak ilyen kategorikusak „*Igaz, hogy egy sor fenntartást közöltek, de azt mondták, hogy végső soron, ha be kívánunk lépni, az a mi dolgunk.*” Fock beszámolója szerint Koszigin nem engedett, „*eztfolytatta még, [...] felhasználva a vacsorát és az ebédet, valamint els sorban ezért jött el a szállásunkra és kísért ki a repül térre.*”⁶- A delegáció tagja, Tímár Mátyás, akkori miniszterelnök-helyettes a szerz nek adott interjújában a moszkvai találkozóról még annyit közölt, hogy miután az partnere, Mihail Leszecsco kormányf helyettes a kettejük között zajló megbeszéléseken Koszigin szerint nem volt elég egyértelm az IMF-fel kapcsolatban, aszovjet miniszterelnök még a zárófogadáson is visszatért a kérdésre. Egy pohárral a kezében, a teljes delegáció el tt, nyílt színen meger sítette, hogy bár acsatlakozás a magyarok döntése, de Moszkva semmiképpen sem helyeselné.⁰³

A magyar kormányf ezért azt javasolta a PB-nek, hogy valóban nein lenne helyes konzultáció nélkül továbblépni, „*a többoldalú, esetleg még egyszer kétoldalú megbeszélésre [...] nekünk kell javaslatot tenni.*”⁶⁴ Fock „puhulását” el segíthette az, hogy a Szovjetunió jelent s engedményeket tett: 1968-ra kontingensen felüli szállításokat vállalt Moszkva, öt évvel újra meghosszabbították egyes katonai szállítások hitelének törlesztését. Hosszú lejáratú devizahitelt ugyan nem tudtak adni, a felajánlott 50-70 millió dollár rövid lejáratú kölcsönt pedig azért nem fogadta el a magyar vezetés, mert így nem lehetett volna csökkenteni a terhes rövid lejáratú hitelállományt, de a lényeg az volt, hogy aszovjet többletszállítások révén a t kés importot mintegy 137 millió devizaforinttal (kb. 100-110 millió dollárral) sikerült csökkenteni, ugyanakkor az ellentételként felajánlott magyar áruk nem érintettek a nyugati exportot. M trágyából és fenyőf részáruból például többet szállítottak, mint amennyit aszovjet megállapodás el tt t kés viszonylatból importálni akart az ország, így felmerült a többlet nyugati exportjának gondolata is.⁶⁵ így aztán 1968 tavaszán, amikor a KGST-államok - els sorban Lengyelország és Magyarország sürgetésére - napirendre t zték a szocialista országok közötti együttm ködés hibáit, és döntöttek a szocialista integráció komplex programjának kidolgozásáról, az IMF-be való belépés és a nemzetközi pénzügyi szervezet szovjet megítélése már egyértelm en negatívvá vált, a stílus és a fogalmazás a legrosszabb hidegháborús id kre emlékeztetett. A szovjet javaslat például így fogalmazott:

„ANemzetközi Monetáris Alap (IMF) vezetése a szocialista országok egysége megbontásának céljából aktív intézkedéseket tesz kontaktusok felvételére az egyes KGST-országokkal, s az ezen országok képviselivel folytatott tárgyalások során a belépés esetére kedvezményeket és elnyöket ígér. Tekintettel arra, hogy egyes KGST-országok belépése [..] az országok önállóságát korlátozhatja valutáris-pénzügyi kérdések eldöntésében, és a KGST-országok közötti együttműködés gyengülésére vezet tendenciák megnyilvánulását segíti elő, ezért célszerűnek látszik véleménycserét folytatni erről a kérdéssel, s egyeztetett álláspontot kidolgozni az említett nemzetközi szervezetek vonatkozásában.”⁶⁶

Ez egyértelmű üzenet volt: a Szovjetunió helytelennek tartotta a szocialista országok külön-külön folytatott tapogatózó tárgyalásait, „közös egyeztetett fellépésre” tett javaslatot, tehát arra, hogy az olyan KGST-intézmények, mint a Nemzetközi Beruházási Bank, vagy a Nemzetközi Gazdasági Együttműködés Bankja szervezett formában a KGST-országok nevében közösen vegye fel kapcsolatot az IMF-fel és a Világbankkal.⁶⁷

*

„Érkezés november 28-án, vacsora az Alabárdos étteremben Fekete Jánossal”⁶⁶ - olvasható a Budapestre érkező háromfős IMF szakértői delegáció hivatalos programjának legelején. Vagyis napra pontosan akkor, amikor éppen kollégái rugdosták az asztal alatt Fock Jen miniszterelnök lábát Moszkvában, mert túl hevesen vitatkozott Kosziginnel, az itthon maradók egy másik vasat is tartottak a tükörben. Mindezt nyilvánvalóan úgy, hogy a szovjet titkosszolgálatoknak hála, Moszkva mindent tudott ezekről a „titkos” budapesti találkozókról, így az is nyilvánvaló lehetett előttük, hogy az IMF-vezetők királyi vendéglátása is a magyarok kettős játszmájának része.

A tárgyalások a legnagyobb titoktartás mellett zajlottak ugyan, de - mint korábban megegyeztek róla - az IMF igazgatói értesítést kaptak a találkozóról, vagyis, mint Whittome egy augusztusi levélben tájékoztatta Feketét, rajtuk keresztül, „a tagországok kormányai is ismereteket szerezhettek a vizitőről, ami azt jelenti, hogy egyes országokban a sajtó is értesülhet róla”⁶⁹ Megnyugtatóan azt is közölte, hogy minden alkalommal, amikor Washingtonban erről beszéltek, hangsúlyozták, hogy „előzetes és felderítő jellegű tárgyalásokról”⁷⁰ van szó csupán. Fekete ezt szeptemberben tudomásul vette, külön kérve, hogy ha mégis kiszivárog valami az előkészületekről, akkor „az IMF ne erőtse meg az információkat”.⁷¹

December 12-éig kimerít programot szerveztek az IMF küldötteinek, Huibert Ponsennek, egy holland f tanácsadónak és Henryk Francuznak, egy izraeliszármazású közgazdásznak (akivel Fekete még a San Franciscó-i hotelbárban ismerkedett meg) és titkár jüknek, Weber kisasszonynak, valamint a hozzájuk pár nap múlva csatlakozó f nőküknek, a2 európai igazgató Alan Whittome-nak és feleségének, Joëlle-nek.⁷² A hivatalos tárgyalások mellett volt vasárnapi borozás Egerben, esti cigányzenés mulatság a Vörös Csillag étteremben, a Gundelban vagy a Kis Royalban, megnézték a Hófehérke balettel adást az Operaházban, elvitték ket a Medicor-gyárba, a mez szilasi termel szövetkezetbe. A látogatás azonban ezek mellett els sorban arra szolgált, hogy kell kölcsönös tudás birtokában el - készítsék az esetleges csatlakozási tárgyalásokat.⁷³

Az IMF-küldöttek nem érkeztek készületlenül. Washingtonban a nyár és az sz a novemberi látogatás el készületeivel telt: szeptemberre elkészült egy tanulmány⁷¹ a „régi típusú magyar gazdasági modellr l” („*the old look Hungarian economic modell*”), amely az J 968-as reform el tti helyzetet, vagyis a kiindulópontot elemzte, és mindenre figyeltek, ami a reformmal, a magyar gazdaság helyzetével vagy a fizetési mérleg alakulásával kapcsolatban Budapesten történt. Egy októberi feljegyzés például arról tanúskodik, hogy a belépéskor fizetend magyar hozzájárulás (amelynek egy része forintban teljesítend) kiszámolásához igyekeztek a valós dollár-forint árfolyammal is tisztába kerülni. Egy júliusi, a *Társadalmi Szemlelten megjelent* cikk alapján, amely dollárban és forintban is tartalmazott adatokat az egy f re es nemzeti jövedelemr l, külkereskedelmi forgalomról, arra jutottak, hogy a hivatalos kimutatásokban szerepl 11,74-es devizaforint-dollár ésa23,48-as úgynevezett nem-kereskedelmi árfolyamhoz képest a valóság valahol 33 forint körül lehet, tehát a forint sokkal gyengébb, mint amit a magyarok közölnek.⁷⁵

Whittome októberi levele⁷⁶ alapján, amely részletes kívánságlistát, „check-list”-et küldött Budapestre arról, mire lesznek kíváncsiak, az általános gazdasági és politikai helyzet áttekintése, a reformok bemutatása, vagy éppen magyar fizetési mérleg egyes számsorainak kivesézése mellett a tárgyalásokon fontos szerepet kapott az IMF által a belépéshez támasztott követelmények megismertetése, végigtárgyalása. A látogatás sikeresen zárult, még karácsony el tt köszön levelek érkeztek Budapestre, amelyben gratuláltak a magyar tárgyalópartnereknek a zökken k nélküli, sima („*smooth*”) megbeszélés-sorozat megszervezéséért.⁷⁷ A barátkozás egyébként annyira jól ment, hogy Whittome december 28-án kelt levelében⁷⁸ még egy személyes szívességre is megkérte Feketét. A dokumentum alapján Whittome felesége, Joëlle beteg lett Budapesten, és egy bizonyos dr.

Hermann láttáé], teljes meglegedésükre. Sajnos azonban az utolsó vizitre az orvos csak egy helyettest tudott küldeni, mivel maga is megbetegedett. Whittome tehát arra kérte Feketét, hogy tudassa vele dr. Hermann címét, és azt, hogy mennyivel tartozik, mert végül nem tudta kifizetni a neki járó összeget.

1968 elején tehát - miközben a magyar vezetés éppen kiegyezett Moszkvával arról, hogy nem lépnek tovább az IMF-fel folytatott együttm ködésben - Washingtonban abban a tudatban kezdték az új évet, hogy minden rendben, amagyarokkal folytatódnak a tárgyalások, így teljes g zre kapcsolták a hivatal gépezetét. A fellelhet dokumentumok alapján megkezdték a magyar csatlakozási dokumentumok tervezeteinek el készítését, a kvóta-számításokat.

Hamarosan azonban k is érzékelhették, hogy a magyarok lelkesedése hónapról hónapra alábbhagyott az IMF-fel kapcsolatban. Washington részér l persze nem változott semmi. Továbbra is szorgosan küldözgették Budapestre a dokumentumokat, a jelentéseket, cserébe tájékoztatást kértek a magyar törvényekr l és statisztikai adatokról, illetve tartották magukat a titoktartással kapcsolatban a magyarokkal kötött egyezséghez. Amerikai pénzügyi körökben ugyanis terjedt a híre annak, hogy valami történik, és a *Financial Times* 1968. január 9-ei száma röviden be is számolt arról, hogy Magyarország hiteltárgyalásokat kezdett az IMF-fel. Egy 1968. januári feljegyzés szerint néhány nap múlva a cikkekre hivatkozva telefonhívást kaptak Washingtonban Mr. Ryant l, az Irving Trust Company egyik vezet jét l, aki érdekl dött, van-e a hírnek bármilyen alapja. Henryk Francuz cáfolta, mondván, az IMF szabályai szerint lehetetlenség olyan országnak hitelt nyújtani, amely nem tagállam.⁷⁹ Az eset után Whittome kiadott egy rövid memót arról, hogy hasonló esetekben mit kell mondani a sajtónak. „Magyarország nem tag. Nem folyamodott tagságért. Nekünk sem szóltak, hogy a közeli jöv ben ilyenre készülnének. Csak ennyit mondjunk’”TM - írta, ami tényszeren teljesen igaz volt, hiszen csak el készültek folytak, a „közeli jöv ” pedig viszonylagos id határozó.

A hangulat egyértelm en a magyarok oldalán változott meg, és ennek jelei az IMF-nél fellelhet dokumentumokban kimutathatók. 1968 májusában Fekete azt jelezte Whittome-nak, hogy „az oroszok lebeszélnek bennünket mindenolyan lépésr l, amely az IMF és a Világbank irányába vinne”^N Júniusban az európai igazgató szerint magyar tárgyalópartnerei elismerték, hogy legfeljebb 30 százalékra becsülük annak az esélyét, hogy „az oroszok megengedik’”^{*l} nekik a gyors csatlakozást. Júliusban pedig Whittome egy Feketének küldött levelében arra panaszkodott,

hogy Milánóból három alkalommal is megpróbált vele telefonon beszélni) de egyik alkalommal sem sikerült. „*Nem jön véletlenül valamikor Washingtonba?*”^{*3} - kérdezte, ami arra utal, hogy is érezte, valami megváltozott.

A magyarok visszafogottságát az is er síthette, hogy az év els hónapjai nem igazolták a reform bevezetésével kapcsolatos aggodalmakat, a küls egyensúly romlása megállt. Ávállalatok 1966-1967-ben az új gazdasági mechanizmusra való áttérés megkönnyítése érdekében „bespájzoltak” nyersanyagokból, alkatrészekb l és félkész termékekb l, a t kés import tehát kisebb, a külkereskedelmi és a fizetési mérleg pedig kedvez bb lett a tervezettnél.⁸⁴ Jelent s hatása volt a szovjetek által beígért pluszsegítségnek, ami szintén az ország küls egyensúlyi helyzetének javulásában mutatkozott meg. Fontos volt az is, hogy nagyot változott a világpolitikai helyzet is: beköszöntött a magyar reformoknál sokkal mélyebbre ható, forradalmibb változásokat sejtet pTágai tavasz. A csehszlovák gazdasági és politikai viták, a reformok végül ahhoz vezettek, hogy 1968 augusztusában aszocialista országok hadseregei bevonultak Prágába, és ebb l az akcióból Magyarország sem maradt ki.

A kapcsolatok a Csehszlovákia elleni augusztusi közös katonai fellépés után teljesen elhaltak. Októberben aztán, amikor Fekete János az MNB elnöke, László Andor (1914) társaságában a francia jegybank kormányzójával tárgyalt, már egyáltalán nem esett szó Magyarország IMF-tagságának esélyeir l. A washingtoni nagykövetség 1969 tavaszi, a Világbankról, a Nemzetközi Valutaalapról és Magyarország IMF-csatlakozásáról szóló véleménye pedig már egyértelm en az új irányvonalat, a teljes elutasítást tükrözte. A nagykövetség f érve az esetleges belépés ellen az volt, hogy a szervezetben a hat leger sebb tagnak (az Egyesült Államoknak, Angliának, az NSZK-nak, Franciaországnak, Kanadának és Japánnak) több szavazata van, mint a többi százegy tagállamnak együttvéve. Az er viszonyokat a dokumentum szerint az összes szocialista ország belépése sem változtatná meg, némelyikük felvétele pedig még kevésbé. A jelentés arra is felhívta a figyelmet - kicsit az 1950-es évek stílusában -, hogy az érdekl d amerikai kormányzervek bármikor felhasználhatják a Világbanknál az egyes országokról készített részletes adatokat és fejlesztési elképzeléseket tartalmazó jelentéseket, tanulmányokat. A nagykövetség szerint ráadásul a belépésünk „nyilvános és látványos beismerése lenne gazdasági gyengeségünknek, a nemzetközi (amerikai) t kérelvő rászorultságunknak” és „az ellenség propagandacélra és a szocialista országok megosztására használná fel”^{*3} a csatlakozást. Még az is negatív lett az érvelésben, amit korábban a belépés el nyeként tállaltak, nevezetesen, hogy a Világbank a

kölcsönök zömét infrastruktúra-fejlesztésre és energetikára adja, nem pedig ipari beruházásokra.⁸⁶ A csatlakozás gondolata az 1970-es évek végéig teljesen lekerült a napirendről. Pulai Miklós, az MNB első elnökhelyettese emlékei szerint azonban Fock Jen miniszterelnök valamikor 1968 végén azt mondta az MNB vezetőknek, hogy *„tartsák melegen a kapcsolatokat, mert majd csak lesz valamikor olyan idő, hogy beléphetünk”*.^{3'}

Budapest, 1979, szeptember 25. Kádár János, az MSZMP KB első titkára beszél a Csepeli Sportcsarnokban rendezett kommunista aktíván. MTI Fotó: Soós Lajos

A HÁROMHATVANAS KENYÉR VÉGE

1969-1979

„Itt nyugszik a szocializmus.”

Felirat a csepeli Lenin-szobor talapzatán,

1979. július.

„*Miért égnék Budapest szállodái?*” - tette fel a kérdést 1979. szeptember 2-ai budapesti keltezésű tudósításában az olasz *L'Espresso*, amely bőséges terjedelemben számolt be a magyar fővárost azon a nyáron izgalomban tartó titokzatos szállódatűzésekről. A hetilap anyagát és a benne szereplő információkat a belbiztonság is fontosnak tartotta lefordítani, és szerepeltette is egy sajtószemléjében.² A cikk szerint a város legnagyobb szállodájában, a folyóra és a budai királyi várra néző, gyönyörű panorámájú Duna Intercontinentalban az augusztus 10-én bekövetkezett súlyos tüzeset óta nem lehet szobát kapni, ráadásul egy hónappal korábban a Hiltonban is volt egy hasonlóan rejtélyes tüz, ami után két cmeletet ki kellett üríteni. Alap újságírója arról számolt be, hogy városszerte különös pletykák terjengnek a tüzésekről, egy taxisofőr például jelent ségteljesen közölte vele, hogy „a Duna [Intercontinental] szállóban a tűz egy időben három különböző ponton keletkezett”⁵, ami akár gyűjtogatásra, provokációra, merényletre is utalhat. A korabeli sajtó kifejezetten eldugva számolt be az eseményekről, az akkortájt bekövetkezett spanyolországi szállodatűz például sokkal nagyobb terjedelmet kapott, ami ugyancsak az esetek körüli titokzatosságot táplálta. A *Népszabadságban* augusztus 11-én az utolsó oldalona lottó nyerőszámok és a tévém sor mellett néhány soros hírből⁴ tudósított arról, hogy egy szállodai alkalmazott meghalt, 14-en pedig megsebesültek a balesetben, majd pár nappal később arról, hogy immár gyors helyreállítás zajlik a hotelban. A taxisofőr értesülését igazolta a cikk információja,

hogy valóban furcsa módon a második és a nyolcadik emeleten egyszerre ütötték fel a fejüket a lángok, a t z pedig tényleg nagy pusztítást végzett, hiszen még a baleset utánnapokkal is csak „a földszinti Csárda étterem, az Intermezzo eszpresszó, valamint a Malév Air Tours kirendeltség és az Intertourist bolt fogadta a látogatókat”⁵

A *L'Espresso* a t zesetek körüli pletykák mellett beszámolt arról a Reuters által is részletezett, városszerte terjed hírr l, hogy Csepel munkásnegyedében a Lenin-szobor lábához valaki egy kisebb koporsót helyezett el azzal a felirattal, hogy „*ifi nyugszik a szocializmus*”, más pletykák szerint pedig valakik tiltakozásképpen a szobor kezébe még egy zsíros kenyeret is tettek. „*Illegálisan, s t tömegesen röpiratok jelentek meg, amelyek a kormányt és a pártot vádolták azért, hogy az országot romlásba vitték, és ezeket a rölapokat mindennap terjesztik azokon a vonatokon, amelyek a munkásokat viszik a küls ipari negyedekbe*” - fejezte be tudósítását a *L'Espresso* az állambiztonság fordítása szerint. Mindez pedig - mint a cikkíró megállapítja - azt az új kelet „*feszültséget mutatja, amely Magyarországon uralkodik [...] az els fontosságú cikkek július végi áremelkedése miatt*”.⁶

1979. július 22-én a drámaian romló gazdasági helyzet miatt a Kádár-korszakban korábban még nem látott áremelést volt kénytelen bejelenteni a politikai vezetés hasonló intézkedésekre utoljára az 1950-es évek elején került sor. Véget ért a hosszú id n át legendásan alacsony, kilónként 3 forint 60 filléres kenyér kora, az ár hirtelen 5 forint 40-re ugrott. Az élelmiszerek ára átlagosan 20, ezen belül a húsé 30, a cukoré 23, a liszté 36 százalékkal emelkedett, a tüzel anyagok és az energia átlagosan 34 százalékkal, a színház- és mozij egyek 30 százalékkal lettek drágábbak, a fogyasztói infláció pedig mindezek eredményeként 9 százalékra ugrott, amire évtizedek óta nem volt péda. A hivatalos indoklás a világpiaci árváltozásokat említette f okként, és azt, hogy emiatt a fizetési mérleg helyzetében is olyan mérték romlás állt be, ami elkerülhetetlenné tette az áremelést.⁷

Az intézkedéssorozat azonban politikailag különösen érzékeny és nehezen megmagyarázható volt, leginkább azért, mert az áremelések a rendszer alapvet legitimációs érveit kezdték ki. Olyan lépések voltak, amelyeket 1956 óta - akár milyen gazdasági nehézségek fordultak el - nem mert bejelenteni a pártvezetés. A problémákat Kádárék is érzékelték, hiszen sorozatban futottak be hozzájuk olyan jelentések, amelyek a közvéleményben, s t még a párttagság körében is elbizonytalanodásról számoltak be. A szigorúan titkos, bels használatra készült közvélemény-kutatások szerint az emberek többségét (54 százalékát) váratlanul érte az áremelések mértéke, 51 százalékuk pedig azt válaszolta, hogy kénytelen lesz a fogyasztás korlátozásával ellensúlyozni a szigorítást.⁸

„Nyugtalanítják a párttagságot a csepeli és tatai hírek (zsíros kenyér, illetve munka megtagadása).”⁹ „Továbbra is tartják magukat a csepeli híresztelések, egyesek a váci vonaton illetve Budapesten röpcédulázásról is tudni vélnek. [...] Egy alapszervezet felvetése szerint a Rosenberg házaspár utcai csarnokban voltak ellenséges vélemények tapasztalhatók az árváltozásokkal kapcsolatban”.¹⁰ - írta például az MNB pártbizottsága az áremelkedések fogadtatásáról. A jelentés szerint még az MNB-s párttagok is feltették a kérdést, hogy aszállodatüzek és egy szintén akkortájt nagy nyilvánosságot kapott rend rgyilkosság „mögötfeltételezhet -e szervezett politikai akciói”¹¹, hozzátéve, hogy „az elvtársak úgy vélik, a tömeg minden id ben megértette és megérti a népgazdaság gondjait, problémáit, ha azokat nyíltan és szintén feltárják el ttük. Erre lenne szükség a jelenlegi helyzetben is. Nem szerencsés ugyanis, hogy jó-szerével csak a Ludas Matyi vicceib l tájékozódik a közvélemény.”¹¹ Ni egyébként a népgazdasági átlagnál jobb fizetéseket és munkakörülményeket nyújtó MNB-ben is elrontotta tehát a hangulatot a drasztikus áremelés, amit az is tetézt, hogy „a banki üzemi étkezés el re befizetett térítési díjait a Central Vállalat utólag felemelte. A dolgozók úgy vélik, hogy az el re történ befizetést figyelembe véve az árváltozás utólagos érvényesítése indokolatlan, nem elfogadható. [...] Apróság, de sokak hangulatát befolyásolandó kérdés, hogy a banki étteremben a szeletelt kenyér ára 20-ról 40 fillérre emelkedett.”

Az MNB párttagjai szerint ráadásul sok tekintetben „elkésztett intézkedésekr l” van szó. „Korábban és fokozatosan kellett volna az árak terén el relépni, így túlzottan kemény falat a mostani intézkedés”, f leg azért, mert „már 1973-tól érzékelhet ek voltakafolyamatok” és „nem lehet minden problémát az [1973-as] olaj [árrobbanás] nak tulajdonítani, a munkaer helyzet, hatékonyság terén nemcsak beszédre, hanem tettekre is szükség van”¹³ - mondták a gy léseken a beszámolók szerint az MNB-s párttagok.

A bizonytalan helyzetet érzékelve Kádár szeptember közepén a f városi munkásnegyedbe, asokszor csak Vörös Csepelnek hívott városrészbe látogatott, hogy aszocializmus és a rezsím szempontjából is szimbolikus helyszínen, egy pártaktíván mondott beszédével tisztázza az áremelkedések utáni helyzetet. „Egyáltalán nem azt jelenti [az áremelés], hogy a fogyasztást akarjuk csökkenteni, vagy hogy az ország gazdasági egyensúlyát áremeléssel akarnánk biztosítani. [...] Nem azt akarjuk, hogy most böjt következze be” - bizonygatta Kádár, mondván, csupán arról van szó, hogy „mosta nemzetközi fizetési mérleg javítását - különböz okok miatt - az els helyre tesszük”, a nehézségeket szerinte f leg az 1973-74-ben bekövetkezett világgazdasági árrobbanás okozza, ami nélkül „a nemzetközi kereskedelmi mérlegünk

valószínű leg egyensúlyban lenne, s most nem kellene 20 százalékkal több árut exportálnunk ugyanannyi importért, mint 1973-ban". Mivel pedig „a világgazdaságtól nem tudjuk függetleníteni magunkat, [...] reális árakkal kell dolgozni” - mondta, hozzátéve, arra kell törekedni, hogy „a termel i árak minél jobban összhangba kerüljenek a világpiaci árakkal, [és] sajnos elkerülhetetlen, hogy a változások bizonyos mértékig a fogyasztói árakban is érvényesüljenek”. Az életszínvonal azonban - mint Kádár szuggerálta közönségének - nem fog romlani, hiszen „fontos törekvésünk a vívmányaink, köztük az eddig elért életszínvonal megvédése”, ám „becsületesen, szintén meg kell mondanunk, hogy [...] nem tudunk többet vállalni. Ám ez sem kevés, van mit meg riznünk.”TM

Kádárnak ennyire futotta az MNB párttagjai által is igényelt „ szinte feltárásból”.[^] Ha ennél többet mond, akkor igazából egyet kellett volna értenie azzal, amit a csepeli munkások a Lenin-szobor talapzatára írtak, vagyis hogy a magyarországi szocializmusnak valójában az 1979. júliusi áremelésekkel el kezd dött a végjátéka. Az 1980-as évek csupánarendkívüli hosszú és viszontagságos finálét hozzák majd el, amelynek során 1989-reszép lassan, lépésenként lényegét és minden elemét kénytelen lesz feladni arendszer. Az áremelésekkel és annak beismerésével, hogy az embereknek az életszínvonal visszaesésével kell számolniuk, Kádár lényegében felmondta az 1956 óta életben lévő hallgatólágos társadalmi szerz dést, amely szerint az általa kiépített rendszer folyamatos életszínvonal-emelkedést nyújt, és ezen alapul a rendszer legitimitása. Ha az szinte feltárást választotta volna, akkor be kellett volna vallania, hogy a rezsim valójában már az akkor befejez d évtizedben is képtelen volt öner b l betartani az 1956-os ígétét, az életszínvonal-emelkedés pénzügyi alapjait csak nyugati hiteleidre! lehetett el teremteni. Az 1960-as évek végén még alig 7-800 millió, és az 1973-ban is csak 2 milliárd dolláros bruttó t - kés adósság 1979-re 10 milliárd dollár fölé ugrott, az ország a fizetése képtelenség szélére sodródott.¹⁶

A drámaian romló gazdasági helyzet oka pedig els sorban nem az volt, hogy az 1970-es években a világgazdaság jelent s megrázkódtatásokon ment keresztül, hiszen az olajársokkhoz és a nyomában járó nyersanyagár-robbanáshoz a nyugati, kapitalista gazdaságok, igaz, megrázkódtatásokkal, de viszonylag rövid id , pár év alatt képesek voltak alkalmazkodni. A problémák gyökere inkább az volt, hogy az akkor befejez d évtized a szocialista gazdasági rendszer teljes alkalmatlanságát igazolta abban a tekintetben, hogy a világgazdaság változásaihoz tartósan alkalmazkodni tudjon. Az 1970-es évtized - mint ebben a fejezetben látni fogjuk - a kelet-európai szocialista gazdaságok utolsó nagy kísérlete volt arra, hogy

képesek legyenek fenntartani a világ gazdaság egészét l való tartós elzárkózást; illetve arra, hogy lehetséges a KGST-együttm kódés keretein belül, a Szovjetunió támogatásával olyan, a szocialista ideológia által befolyásolt, központosított gazdasági rendszert m ködtetni, amely egyben képes a kiegyensúlyozott, fenntartható növekedésre. Kádárnak be kellett volna vallania, hogy milyen valódi okai voltak a gazdasági kudarcnak, hogy milyen események vezettek az 1968-as reform megakasztásától az 1979-es majdnem-államcs dig (amelyet egyébként éppen úgy eltitkoltak az emberek el l, mint a korábbi hasonló eseteket), és hogyan kísérelték meg 1978-ban ismét - aszovjetek ellenkezése miatt megint hiábavalóan - Magyarország beléptetését a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba.

*

Pedig az évtized nem indult rosszul, az 1968-ban bevezetett gazdasági reform az els években kecsesget eredményeket hozott. *„Fizetési mérlegünk a reform eddig eltelt id szakában minden évben kedvez bben alakult, mintahogyana külkereskedelmi mérleg indokolta volna. [...] Különösen pozitívan értékelhet , hogy a t kés mérlegben, amelyben korábban rendszeres volta deficit, az elmúlt négy év egészében sikerült egyensúlyt biztosítani”*¹⁷ - hangsúlyozta 1972-ben az 1968-as gazdasági mechanizmus végrehajtásáról készített MNB-jelentés. A dokumentum kiemelte, hogy a kedvez eredményekben közrejátszott a turizmus fellendülése mellett az is, hogy az adósságállomány jelent s részét sikerült rövid lejáratú hitelek l közép- és hosszú lejáratú kölcsönökké átalakítani, így a kamatterhek is csökkentek. *„Ez hozzájárult a népgazdaság devizális helyzetének konszolidálásához, és számottev en mérsékelte a ránk nehezed nyomást, amelyet korábban adósságállományunk újabb és újabb rövid lejáratú hitelekkel való megújítása jelentett. Abban, hogy a hitelek [...] növekv mérték felvételére sor kerülhetett, kifejezésre jutott gazdasági fejl désünk kedvez megítélése is”** - írták a jelentésben az MNB szakért i.

Magyarország az 1960-as évek végén, 1970-es évek elején valóban a nyugati sajtó kedvence lett. A nagy lapok a gulyáskommunizmus sikerét, a magyar reformokat és a kádári politikai konszolidáció eredményeit éltették. Az els beszámolók még a Moszkva által eltiport 1968-as prágai tavasszal és a csehszlovák kommunistákkal állították kontrasztba a magyarokat, akik a cikkek szerint sokkal hosszasan és jobban készítették el az átalakításokat, mint prágai társaik, következésképpen reformok is mélyebbek lettek. (Ez persze nem volt igaz, hiszen a csehszlovákiai reformok lényegesen mélyebbre hatoltak volna - ezért setnengedte meg azokat Moszkva.) *céloz, hogy a magyar gazdaság csaknem minden lényeges*

szektorában piacgazdasági körülmények alakuljanak ki" - túlzott a *New York Times* 1969-ben, és Csikós-Nagy Bélát (1915), az Országos Anyag- és Árhivatal vezetőjét idézte, aki azzal magyarázta Moszkva engedékenységet, hogy - mint a lapnak kifejtette - „világossá tettük a szovjetek előtt, hogy a reformunkat a szocializmus alapjaira helyezzük, és nem lazítjuk kapcsolatainkat a KGST-vel”.⁹ Már az is nagy szó volt, hogy egy keleti vezető büntetlenül ilyen egyenes nyilatkozatot tehetett egy nagy nyugati lapnak, amely aztán cserébe kell képpen dicsérte is Magyarország nyitását. A sikeresen és jól elkészített reformmal magyarázta, hogy már az első évben 3,3 százalékkal nőtt az export, és az életszínvonal is 6 százalékkal javult, legalábbis - mint a *New York Times* megjegyezte - a „jókép, hullámos sz hajú, fekete keretes szemüveg, 54 éves”¹⁰ Csikós-Nagy szerint. Egy másik cikkben az amerikai lap „a szerény gazdagságot és a viszonylagos kozmopolitizmust” üdvözölte, amit a tudósító szerint Budapest utcáin tapasztalni lehetett, és amit egy névtelen magyar kommunista úgy összegzett, hogy „mi vagyunk Kelet-Európa Svájcja”.¹¹ Aboltok a tudósítás alapján telis-tele vannak árukkal, a nagy szállodákban amerikai zene szól, és az is bőséges terjedelmet kapott a cikkben, hogy a „magyar kommunisták” sikeresen felvettek egy 40 millió dolláros nyugati kölcsönt. Ez a reform miatt javuló magyar-amerikai kapcsolatoknak is köszönhető - írta a *New York Times*.

Az óvatos nyitást az amerikai pénzpiac felé pénzügyi szükségszerűség diktálta. Az MNB már 1969 januárjában arra hívta fel a pártvezetés figyelmét, hogy amennyiben a meglévő adósság kedvezőbb lejáratra alakítását, illetve a devizahelyzet várható romlását „középlejáratú finánczitelekkel kívánjuk fedezni”, akitor az európai bankkapcsolatok nem lesznek elegendőek, mert „az európai bankok általában kisebb tőkevel rendelkeznek, mint az amerikai pénzintézetek. Az amerikai bankoknál [azonban] eddig középlejáratú finánczitelek szerzésére nem volt mód, részben [...] azonspeciális helyzetünk következtében, hogy az USA-val illetve az amerikai bankokkal szemben a régi vagyoni jogi és pénzügyi kérdéseket még nem rendeztük.”¹² Nem véletlen tehát, hogy éppen 1969-ben indultak újra a tárgyalások a második világháború után államosított amerikai tulajdon miatt továbbra is rendezetlen vagyoni jogi kérdésekről és a Magyarország által a háború előtt felmondott kölcsönökről. Előbbi megoldásához a legnagyobb kedvezmény elvének Magyarországra történő kiterjesztését kötötték ki az amerikaiak, a felmondott kötvényadósságok ügyében tető alá hozott megállapodáshoz pedig az újabb kölcsönöket. Utóbbi esetében részleges megoldás született, a vagyoni jogi tárgyalások nagyon is biztosan alakultak²³ (végül 1973-ra megegyezéssel zárultak), és folyamatosak voltak az egyeztetések a háború előtt felmondott kötvényadósságokról is. Így Budapest

ismét tárgyalóképes partner lett az amerikai bankoknál, immár nem csupán az 1964-es búzahitelhez hasonló áruhitelek, hanem igazi, közép- és hosszú lejáratú pénzügyi tranzakciók esetében is, amelyekkel gyors ütemben sikerült javítani az adósságállomány lejáratí szerkezetét.

Ekkor, 1969-ben kezdtek meg egy hosszú lejáratú kötvénykibocsátás el - készületei is, amelynek eredményei - mint látni fogjuk - 1971-re be is érték. Az MNB 1969 januárjában kért⁴ és kapott engedélyt az MSZMP KB gazdaságpolitikai bizottságától arra, hogy egy 20-25 millió dolláros, 15 évre szóló kötvénykibocsátásról elzotes tárgyalásokba kezdjen, mert „*eza hitelfelvétel számunkra legkedvezőbb módja, és lejáratánál fogva jobban segíti a beruházásainkat, mint az áruhitel*”.² László Andor MNB elnök novemberben már arról számolt be, hogy „*az év folyamán több velünk jó személyi kapcsolatban álló nyugati bankárral folytatott megbeszélésünkön felvetettük a kötvénykibocsátás lehetőséget. Az Österreichische Länderbank vezérigazgatója, Koliander, a Banque de Bruxelles ügyvezető igazgatója, Lámfalussy, a Merck Finck and Co München bankház egyik tulajdonosa, Winterstern, és a Banca Commercials Italiana Milano ügyvezetője, Monti egybehangzóan olyan véleményt fogalmaztak meg, hogy egy magyar kötvénykibocsátást lehetségesnek tartanak*”.¹⁶

Az 1960-as évek legvégétől Magyarország olyan imázsjavító „hadm. veletbe” kezdett, amelynek célja nyugati hitelkapcsolatok szélesebbre nyitására el készítése volt. Ennek része volt az, hogy 1969 nyarán²⁷ hivatalosan is kezdeményezte csatlakozását a GATT-hoz, vagyis a Világkereskedelmi Szervezet eldjeként m köd Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezményhez (az aláírásra 1973-ban került sor), és az is, hogy amagyar vezetés 1970-től fokozatosan igyekezett helyreállítani az 1968-69-es sikertelen csatlakozási kísérlet után mélypontra került kapcsolatait az IMF-fel. A viszony 1971-re olyan mértékben javult, hogy az IMF szakértői budapesti látogatáson ismerkedtek a magyar reformokkal.

Az alig pislákoló kapcsolatokat 1968 után evekig csak Fekete János amerikai látogatásai táplálták, és az viszonylag s r baráti levelezése tartotta életben. „*Régi barátról van szó, és nagy várakozásokkal tekintek a kapcsolataink megújítására*”¹²⁵ - írta 1969 februárjában egy IMF-es bels feljegyzésében Alan Whittome, az intézmény európai osztályának igazgatója Feketéről, akivel akkor már hetek óta egy washingtoni vizitrr egyezkedtek. Az MNB - 1968 óta - elnökhelyettesé avanzsált vezetőjét meghívták egy kereskedelmi banki közgazdászok számára rendezett konferenciára New Yorkba május közepére, és ennek alkalmával találkozót kért Whittome-tól, „*ha lehetséges, Mrs. Whittome társaságában, akit a feleségem és a lányom is külön üdvözlöl*”²⁹ - írta Fekete. Whittome a legnagyobb örömmel várta,

biztosította, hogy „*hacsak valami válság be nem üt*”¹⁰, akkor Washingtonban lesz, és Fekete minden bizonnyal más régi ismer sikkkel is találkozni tud, legalább egy vacsora erejéig. Az IMF-archívumban fellelhet levelezés szerint a kötetlen vacsorára május 15-én kerülhetett sor, aznap estére beszéltek meg ugyanis azt, hogy Feketéért mennek a legendás Sheraton Carlton luxusszállodába, amelyben az 1926-os nyitás óta Elizabeth Taylortól Jacqueline Onassisig számos híresség szállt meg rendszeresen. A csütörtök esti vacsoráról utólagos feljegyzés nem lehet fel, de könnyen lehet, hogy Fekete az egész rá következő hétvéget Whittome-mal és feleségével töltötte, hiszen az európai igazgató egyik korábbi levelében felajánlotta neki, hogy Joélle-lal egy f város környéki hétfégi kirándulás keretében megmutatnának neki valamit a „vidéki *Amerikából*”.¹¹ A dokumentumokból a kiruccanásról semmit sem lehet kihámozni, csak annyi bizonyos, hogy Fekete május 19-éig maradt Washingtonban, és hétf n utazott vissza Budapestre, tehát az idejébe belefért a hétfégi együttlét, és az valószínűleg nem is maradt el. Az MNB-s vezet ezután Budapestre is mindent megtett azért, hogy legalább a jó személyes viszony fennmaradjon: 1969 karácsonyára például egy Debrecenre is és a Hortobágyról szóló fényképalbumot küldött a Whittome családnak, cserébe az európai igazgató gratulált a reform bevezetésének kezdeti sikereihez.¹²

Az persze a Valutaalap vezet sége számára teljesen nyilvánvaló volt, hogy a barátkozás tényleg csak a kapcsolatok minimális fenntartását célozhatja, hiszen Magyarország - vagy más kelet-európai ország - csatlakozására rendkívül kicsiny esély mutatkozott. Mint Whittome 1969. júniusi - valószínűleg a BIS szokásos bázeli éves találkozója után írt - feljegyzésében írta: „*a magyarok és a lengyelek is azt mondták, [...] már annak is örültek, hogy az oroszok egy albizottságban megengedték a téma felvetését, de nem hiszik, hogy engedélyt kapnának [a csatlakozásra]*”. Aromán küldött pedig egyenesen arról tájékoztatta, hogy „*az oroszok kifejezetten megtiltották bármelyik szatellit-államnak a csatlakozási kérelem beadását anélkül, hogy erre kifejezetten engedélyt adnának*”.¹³

Ezzel együtt viszont nagyon is rokonszenwél kísérték figyelemmel a magyar törekvéseket, pontosan látták a reformok jelent séget és azokat a veszélyeket, amelyek a budapesti politikai vezetésre leselkednek. Egy 1969- októberi bels feljegyzésben, amelyben a magyar reformot ecsetel budapesti kiadványt mutattak be, így írták le a véleményüket:

„Magyarország célja a szabályozott piaci mechanizmusok bevezetése, amely egyedülálló a KGST-országokban. [...] A reform első szakasza sikernek

min síthet , és annak továbbvitele tovább mélyítheti azt az árkot, amely a magyar gazdasági berendezkedés és a többi KGST-tagállam rendszere között mutatkozik. A hasonló csehszlovák reform kudarca nem könnyíti meg a magyarok dolgát a reformok folytatására.”³⁴

„Milyen öröm volt önt és joelle-t újra látni, méghozzá remek formában Bázelen!”³³ - örvendezett 1970. június 23-ai levelében az újabb svájci találkozó után Fekete, aki egyben azt is felvetette, mi lenne, ha Whittome valamelyik európai útját arra is felhasználná, hogy feleségével átruccanjon Budapestre. Fekete tehát ismét nagyon óvatosan, és az egyértelmű szovjet elutasítás árnyékában minden megnyilvánulásával az esetleges találkozó baráti, személyes, informális jellegét hangsúlyozva, és valószínűleg megint csaknem egyéni akció keretében, mégis elérkezettnek látta az időt arra, hogy egy budapesti találkozóval - amennyire a körülmények engedik - ismét normalizálódjon a viszony. „Yes!”³⁵ - ezzel a feltehetőleg az IMF ügyvezető igazgatójától származó kézzel írott feljegyzéssel kapott zöld jelzést pár nappal később Whittome, amikor a feletteseitől engedélyt kér arra, hogy újraépítse a rendezett kapcsolatokat Magyarországgal, amelyek *„kezdeté lehetne, hogy kétfévente 3-4 napot Budapesten”³⁷* tölt.

A magyar pártvezetés még a nyugati magyar emigráció egyik prominens tagját, a politikailag velük még csak nem is szimpatizáló Kárász Artúrt (1907) is igyekezett megnyerni az 1971-es IMF-látogatás tető alá hozás érdekében. Kárász 1931-től dolgozott az MNB-ben, a háború után rövid ideig, 1946-ig annak elnöke lett, majd éppen a kommunisták politikai elrenyomulása miatt amerikai és dél-amerikai emigrációba vonult. 1956-tól a Világbankhoz szegődött, ahol ebben az időszakban, 1968-1972 között az intézmény európai igazgatójaként dolgozott. 1970 novemberében - mesélte Kárász egyik interjújában - Bázelen a BIS közgyűlésén *„egyszer csak megállt elém három ismeretlen ember, és kezet nyújtottak. [...] Elnevezték magukat, és [...] az egyikük magyarul megszólalt, mondván, csak az elnököt akartuk látni. Kiderült, hogy az MNB elnöke volt, László Andor, és vele volt Fekete is.”³⁸* Pár hónap elteltével budapesti látogatásra hívták, amire felhatalmazást kért és kapott a Világbank vezetésétől. *„Az volt az érzésem, hogy a meghívás nem annyira a jegybank volt elnökének, mint inkább a Világbank jelenlegi igazgatójának szólt”³⁹* - emlékezett önéletrajzában Kárász Artúr, akit magyar vendéglátói valósággal ajnázottak. Még arra is ügyeltek, hogy egykori elnöki sofőrje menjen ki érte a reptérre, az eladására pedig, amit az MNB emberei és a párt gazdasági szakértői elvett tartott a Világbankról, meghívták volt titkárnőjét és egykori stábjának két

tagját. Feketéck Kárászon keresztül - mint Whittome 1971 januárjában beszámolt róla - is megerősítették a meghívást a Valutaalap felé.

„Úgy vélem, a látogatásra szükség van, még akkor is, ha feltételezhetően kevés kezelhető eredménye lesz a vizitnek”⁴⁰ - írta ugyanebben a levelében Whittome, az óvatos közeledés pedig egy négyfős IMF-delegáció 1971 májusában lebonyolított látogatásában csúcsonódott ki, amelynek célja amagyar reformok megismérése volt.

*

„Habár a látogatás nem titkos, mégis bizalmasan kezeljük, és a Valutaalap semmilyen hivatalos közleményt nem ad ki róla”⁴¹ - írta Whittome 1971. január 15-én az IMF vezetőknek, hiszen Washingtonban is tudták, hogy - bár a szovjetek minden bizonnyal pontosan tájékoztatva lesznek az újabb kapcsolatfelvétellel - jobb a látogatóról szóló híreket egyelőre a minimálisra szorítani. Nem sikerült. A *Washington Post* 1971. április 3-ai számában szeltezette meg a hírt, hogy „a kommunista Magyarországnak barátkozó jelzéseket küld a Nemzetközi Valutaalap felé, amelynek [...] okára tagjává is válhat”. A Magyarországnak gesztusokat tesz az IMF-nek címet viselő cikk saját értesülésekre hivatkozva írta meg, hogy a Valutaalap tavasszal szakértői stábot készül Budapestre küldeni, mert a magyar vezetés már hónapok óta a kapcsolatok újrafelvételén munkálkodik. Az írás fontosnak tartotta megjegyezni, hogy „a szorosabb kapcsolatok kiépítésére vonatkozó jelzések nagy része a gazdasági minisztériumtól [sic!] és a központi banktól érkezik, de Washingtonban nyilvánvaló, hogy a magyar illetékesek a Külügyminisztérium és Kádár János [...] teljes támogatását élvezik”.⁴²

A közelgő látogatás hírének kiszivárgása fejfájást okozott az amerikai és a magyar fővárosban is. „No comment”⁴³ - adta ki az utasítást a sajtóosztálynak még aznap Whittome, aki a magyarországi látogatás után, júniusban arról írt feljegyzést, hogy Joseph Gold jogi vezetővel olyan „eljárási rend kidolgozását kezdték el, amely nagy mértékben korlátozná ilyen esetekben az elzárkózott értesítéshez jutók körét”.⁴⁴ Whittome-nak ugyanis Budapesten kellemetlen percekkel okozott a *Washington Post* beszámolója.

Az európai igazgató és kollégái a német konzultációs vizit után Bécsből szárnyashajón érkeztek meg 1971. május 11-én, majd másnap Pulai Miklós fogadta őket az MNB épületében. Az IMF-dokumentum szerint Whittome rögtön azzal kezdte, hogy sajnálkozott a vizit „publicitása” miatt, és éppen ezért külön kihangsúlyozta a látogatás magánjellegét.⁴⁵ Talán éppen asajnálatos cikknek tulajdonítható,

hogy László Andor MNB-elnök helyett Pulai Miklós elnökhelyettes üdvözölte az els napon a vendégeket. László azzal mentette ki magát, hogy a Parlamentben kell megjelennie, ami persze jól hangzott, de a kor viszonyait ismerve elég gyenge kifogásnak tekinthet. Az IMF-delegáció a hivatalos programot május 12-17. között tartotta Budapesten, és a dokumentumok szerint kizárólag a Nemzeti Bank vezet ségével találkoztak. Ez persze nem zárja ki, hogy az iratokban az érthet óvatosság miatt feltüntetett tárgyalásokon kívül (pl. Bácskai Tamás ügyvezet igaz - gató-helyettes tartott nekik el adást a magyar gazdasági reformról, elvitték ket egy orvosi m szereket gyártó vállalatához, valószínűleg a Medicorba, egy állami gazdaságba) más egyeztetések is zajlottak. Err l azonban az IMF-es feljegyzések éppen úgy hallgatnak, mint a magyar dokumentumok.

A látogatás jelent sége a magyar vezetés számára valójában nem is a tárgyalások tartalmában volt, hiszen az mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy egy szocialista ország csatlakozása egyhamar nem lesz lehetséges (az IMF szakért i 1971. júniusi értékelésükben⁴⁶ alig 30 százalékra becsülték ennek eshet ségét), hanem egyáltalán abban, hogy egy ilyen találkozó létrejött, pár évvel a sikertelen csatlakozási kísérlet után. Budapest ugyanis az IMF-fel való kapcsolatok normalizálását arra használta, hogy a nemzetközi pénzpiacokon javítsa a hitelhez jutás lehet ségeit, és ilyen értelemben a *Washington* Posf-kiszívárogtatás akár még használhatott is. Nem véletlen, hogy éppen az IMF-vizit ideje alatt, május 16-án derült ki, hogy Magyarország a szocialista országok közül els ként egy nemzetközi bankkonzorcium (Nagy-Britannia legnagyobb kereskedelmi bankja, a National Westminster Bank, a szigetország legrégebbi t kepiaci intézménye, a Morgan Grendell bankház, valamint amolyan kötelez körként aszovjet nemzeti bank tulajdonában lévő londoni Moscow Narodny Bank) szervezésében 25 millió dollár értékben kötvényt bocsát ki a nemzetközi piacon. A 10 évre szóló kötvényb l (amelynek törlesztését csak a hatodik év után kell megkezdeni) 15 millió dollárt a konzorcium kedvez feltételek mellett le is jegyzett.⁴⁷

A következ két évben, 1973 tavaszáig újabb IMF-látogató a dokumentumok szerint nem érkezett ugyan Budapestre, az 1971-es vizit által meger sített informális kapcsolatokat azonban szinten tartották, és folyamatosan lebegtették a csatlakozás lehet ségét. A washingtoni szervezet szempontjából egyértelm volt, hogy mindenfajta közeledést viszonznak, és a magyarokkal való kapcsolatokat a kelet-nyugati viszony történelmi távlatában szemlélik. Err l tanúskodik egy 1971-b l származó értékelés, amely így fogalmazza meg a Valutaalap KGST-országokkal szembeni stratégiáját:

„Hosszabb, történelmi távlatból szemlélve a Nyugat és a KGST-országok közötti kapcsolatok helyreállítása nagy valószínűséggel elkerülhetetlen. [...] Az IMF szempontjából szemlélve ezt a folyamatot a legvalószínűbb, mert egyben a legegyszerűbb kimenetel az lesz, hogy néhány vagy az összes KGST-ország csatlakozni fog az IMF-hez.”⁴³

Ennek a történelmi feladatnak a jegyében fogadták és köszönték meg minden alkalommal, amikor Fekete János ajándékokkal, apróságokkal vagy éppen információkkal látták el őket. 1971 karácsonyán Fekete az egyik eladásának szövegét küldte el nekik, cserébe Whittome azzal az újévi üdvözléssel látta el, hogy *„jó esély van arra, hogy végül elérjük azokat a célokat, amelyekről mindannyian álmodunk”*⁴⁴ Egy évvel később, 1972 végén Bartók Concerfőjának felvételét kapta ajándékba Budapestre¹⁵⁰, viszonzásképpen Whittome azzal örvendeztetette meg, hogy 1973 májusában (betartva a korábban idézett belső feljegyzésében említett kétévenkénti vizit ígéretét) újabb informális látogatást ütemezett be⁵¹ és abszolvált is Budapesten, ezúttal kollégái nélkül. Közben információk cseréje zajlott, kölcsönösen tanulmányokat, könyveket, jelentéseket küldtek egymásnak - amint erről az IMF-archívumban fellelhető bővebb dokumentáció tanúskodik.

Végül aztán - csakúgy, mint 1968-ban - megint nem az IMF központján múlt, hogy 1973 végére nyilvánvalóvá vált, a magyar politikai vezetés újból évekre adta teszt a Nemzetközi Valutaalaphoz való csatlakozás kérdését.

Először az IMF budapesti tárgyalásaival egy időben, 1971. május 22-i dátummal készített a párt gazdaságpolitikai bizottsága előterjesztést a PB számára *„a nemzetközgazdasági kapcsolataink fejlesztéséről”, amelyben, 1968 után először, ismét hivatalos formában is felvetették, hogy célszerű lenne az IMF-fel és a Világbankkal „kapcsolatokat létesíteni”, magyarul csatlakozni, hozzátéve azonban, hogy „a KGST-országokkal együtt, de legalábbis egyeztetett formában. [...] Ez lehetné a közlépjáratú dollárhitelek felvételét, jelentős kamatmegtakarításokat is eredményezne, és módot adna a hosszú lejáratú fejlesztési hitelek igénybevételére, amelyek a népgazdaságunk szerkezeti átalakítását célzó hosszú távú koncepciók (infrastrukturális és produktív beruházások) végrehajtásához kiegészítő pénzügyi fedezetet jelentenének.”*³² A PB azonban ekkor még nem tárgyalta az előterjesztést.

Komolyabbra 1973-ban fordult az ügy, amikor kiderült, hogy Romániát 1972 végén felvették az szervezetbe. Nicolae Ceaușescu román pártvezetése hatalomra jutásától, 1965-től kezdve különutas politikát folytatott az szocialista blokkon belül: az ország kimaradt a csehszlovákiai bevonulásból, Románia az szocialista országok

közül els ként ismerte el a Német Szövetségi Köztársaságot, és „függetlenségét” azzal is igyekezett bizonyítani, hogy tagja lett a nemzetközi pénzügyi szervezeteknek. A román külpolitikai nyitás a magyar vezetés számára azt jelezte, hogy nagyobb lehet a mozgástér Moszkvával szemben, mint az els re látszik. Rádásul 1972 októberében parafálták, majd 1973. március 6-án alá is írták azt a pénzügyi egyezményt, amellyel Magyarország rendezte - a fejlett t kés országok közül már csak az USA-val szemben fennálló - a háborús károkból és az államosításból adódó - tartozását,⁵³ így már a lehet ség is adott volt a közeledésre az IMF-hez és a Világbankhoz. 1973. november 20-án az Országos Tervhivatal, a Pénzügyminisztérium és a Külkereskedelmi Minisztérium terjesztette az MSZMP KB gazdaságpolitikai bizottsága elé azt a javaslatot, hogy ismét kezdeményezni kellene a nemzetközi intézményekkel a csatlakozási tárgyalások megkezdését?⁵⁴ Az indoklás szerint ugyanis „*az 1967 óta eltelt id szakbanszámos küls és bels körülmény megváltozott. [...] els sorban a SZU békekezdeményezései nyomán a szocialista és t kés országok gazdasági kapcsolatainak fejl dése van folyamatban*”, vagyis politikailag akár reális cél is lehetne a csatlakozás. Fontos volt a gazdasági érv is, nevezetesen az, hogy a gazdaság a meglév adottságok mellett legfeljebb évi 5-5,5 százalékos átlagos növekedést képes produkálni, márpedig „*kívánatos lenne az évi 6 százalékos nemzeti jövedelem-növekedés*”⁵⁵, hogy „*az életszínvonal-politikai célok sérelme nélkül*” végre lehessen hajtani a megálmodott beruházási programot, amely egyszerre szolgálná az energiaellátás biztosítását, a gazdaság hatékonyságának növelését, a modernizálást. A példák között szerepelt a recski rézvagyon hasznosítása, a dunántúli szén-bauxit együttes kitermelése, az alumínium-fejlesztési program folytatása, az autópályák építése, a Duna-Tisza szabályozása, árvízi védelme, valamint a légi közlekedés fejlesztése, mindez pedig együttesen 10 év alatt mintegy 100-120 milliárd forintnyi beruházást tenne szükségessé. A dokumentum szerint akkor, amikor Magyarország adóssághelyzete egyáltalán nem aggasztó (a nettó adósság az exporthoz viszonyítva 1973 végére 60 százalék alá csökkent, az el z évek új kölcsöneinek hála azt teljes egészében közép- és hosszú lejáratú hitelekkel sikerült fedezni), a „*csatlakozást [...] nem gazdasági kényszer ségként kell megítélni*”⁵⁶ Sokkal inkább az IMF-Világbank-tagsággal járó számottev gazdasági és pénzügyi el nyöket kellene az el terjeszt k szerint mérlegre tenni. Ezek között els helyen említették azt, hogy a belépést követ öt-hat évben mintegy 300 millió dollárnyi kedvez kamatozású, hosszú lejáratú, 20-25 éves futamidej hitelhez juthatnának, így a következő éves tervre kiszámolt adósságnövekedés felét-egyharmadát nagyon kedvez kölcsönrel lehetne finanszírozni. Ezúttal sem lehetett azonban

megúszni - erre a dokumentum javaslatot is tett a PB-nek - a szovjetekkel való legmagasabb szint konzultációt.

Azt amagyar vezetésben mindenki tudta, hogy Moszkva álláspontja jöttányit sem változott, s t Románia IMF-csatlakozása után csak még keményebbé vált - ezt 1973 augusztusában Koszigin miniszterelnök világossá tette a magyar kormányf el tt, amikor Fock Jen a szovjet f városban tárgyalt. Koszigin akkor azt mondta, hogy „*Magyarország belépését nem tartanák helyesnekabbólaszempontról, hogy ez a szocialista országok egységes állásfoglalását megbontaná*”.⁶⁶

Ilyen el zmények után került sor a PB december 4-ei ülésére, amelyen éles vita alakult ki. A PB-tagokegy része kizáró okként említette a szovjetek ellenvetéseit, mások mellett szóltak, hogy inkább gy zték meg Moszkvát. Kádár azt javasolta, hogy ne döntsenek, hanem mérlegeljék tovább a lépés el nyeit és hátrányait, mindenekel tt egyeztessenek a többi KGST-tagállammal. Kijelentette, hogy a Szovjetunió sohasem tilt meg kategorikusan semmit a többi szocialista országnak, legfeljebb ajánlásokat tesz, de „*az meggondolásaikarra kell késztesse bennünket, hogy mérlegeljünk*”.⁵⁷

A mérlegelés persze Kádár olvasatában azt jelentette, ami végül is történt, tehát hogy a kérdés 1978-ig lekerült a napirendr l. Amagyar pártvezet számára akkor az el nyös kölcsönöknél fontosabb volt, hogy Magyarország h séges maradjon a táborhoz, ne legyen - mint fogalmazott - Romániához hasonlóan „sztrájtör ” hiszen az 1972. decemberi román belépés szerinte „*politikailag káros lépés volt, kárt okozott közös KGST-ügyeinknekéspolitikailag is*”⁵⁸ártott. Magyarország csatlakozása így Kádár értelmezésében „*nagyszabású politikai man verre, zsarolásra, gazdasági man verre adna módotazoknak,akikennekaszervezetnekigaziurai. [...] Semmiféle olyan illúzióm nincs az US A-val szemben, hogy ezt a lépést ne használja ki ellenünk, a Szovjetunió ellen. [...] Ezek nem széplelkek, elvtársak, ha anyagiakról vansköz! Ezek akkor fognak csak adni, ha jófiúk leszünk, s ha rosszfiúk leszünk, megfogják vonni. Ezekre is gondolni kell!*”⁵⁹* - mondta Kádár 1973 decemberében.

*

A Valutaalappal való kapcsolatok fokozatos normalizálása 1970-t l, majd a csatlakozás ötletének hosszú éveken keresztül tapasztalható lebegtetése, a végén pedig a gondolat újabb határozott elvetése 1973 decemberében nem függetleníthet attól a politikai harctól, amely reformerek és ellenreformerek között zajlott a párt vezetésében ezekben az években. A két irányzat közötti vitában ráadásul az adóssághelyzet megítélése, így az IMF-fel való kapcsolatok milyensége is fontos

szerepet játszott. A nemzetközi pénzügyi szervezetekkel való kapcsolatfelvétel „kovácsai” éppen azok a reformpárti vezetők voltak, akik az MNB-ben, a Pénzügyminisztériumban, a Külkereskedelmi Minisztériumban vagy éppen az MSZMP KB gazdaságpolitikai bizottságának környékén dolgoztak. Kádár a két tábor között egyensúlyozott.

A küzdelem - mint ezt az imént részletezett 1973. decemberi PB-ülés alapján sejteni lehetett - a keményvonalasok győzelmével zárult. 1974. január 29-én^{5<J} a testület olyan döntést hozott, amellyel megkezdődött az emblematikus reformpárti politikusok sorozatos leváltása, háttérbe szorítása. A legfontosabb és a közvélemény számára is egyértelmű jelzés a reformok megakadásáról az volt, hogy mennie kellett Nyers Rezsinek, gazdasági reform „atyjának”, a KB gazdaságpolitikai titkárnak, a hivatalos indoklás szerint „*az alapvetően pozitív munkában mutatkozó bizonyos gyakorlati hiányosságok miatt*”, és javaslat született Fock Jen miniszterelnök „*egészségi okokból*” történő felmentéséről is. (A kormányfő cseréire végül majd csak 1975-től került sor, miután Fock, leváltását megelőzően, a felmentését kérte.)^{6*}

A reform folytatásának politikai sorsa azonban valójában már másfél évvel korábban, 1972-ben eldőlt. Ez alapvetően a szovjet vezetésben a csehszlovák események után, 1968-tól bekövetkező resztalinizációs hullámra vezethető vissza, amit csak fokoztak az 1970. decemberi lengyelországi események. A halmozódó gazdasági feszültségek ott a fogyasztói árak gyors emelkedése nyomán sztrájkhullámot eredményeztek, amely Gdanskban és Gdyniában vérfürdőbe torkollott. A gazdasági válság politikai krízisbe csapott át, amely végül a lengyel első titkár, Gomulka bukásához vezetett.⁶¹

A magyar reform ügyét az 1970-es évek elejére kifejezetten ellenséges környezet vette körül a keleti blokkban. A negatív hozzáállást nemcsak a legfelsőbb politikai, hanem szakértői szinten is érzékelni lehetett. Hetényi István, aki akkor az Országos Tervhivatal elnökhelyettese, egyben több KGST-vcgycsbizottság tagja volt, ezt írta visszaemlékezéseiben:

„Meg kellett gondolni [a reformokról] a szocialista külföldet is, és itt nagyon nehéz helyzetek alakultak ki. [...] Az NDK-sok nem jó szemmel nézték, egy bolgár kolléga revizionistának hordott le minket. [...] A szovjetek inkább igyekeztek megérteni, nagyon érdeklődtek voltak. A legtöbbjük egyszer csak nem tudta felfogni, hogy ez hogyan van, de ellenségesek nem voltak. [...] A KGST titkárnak, Fagyeyevnek egyszer Vályi Péterrel másfél órán keresztül magyaráztuk,

hogyan is lesz az, ha nincsen tervutasítás. Már a repül téren ültünk. És megint mondom, nézze, van egy cementgyár. Mit fog termelni ? Cementet. Kell erre utasítás? Nem kell. És ha nyereséget meg béreket tud fizetni, annyi cementet fog termelni, amennyi kell. Ha nem kell cement, akkor meg miért termeljen? Miért utasítsuk rá, ha nincs igény rá ? Azt mondja, jó, jó érti. Aztán öt perc múlva, most már teljesen érti, csak egyet mondjak meg, hogy honnan fogja tudni a cementgyár, hogy mit csináljon, hanem kap utasítást?"⁶²

A cseh és lengyel események, valamint az azokra adott szovjet reakciók megpecsételték amagyar reform sorsát. Az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmust eleve úgy tervezték meg, hogy az első szakaszt néhány éves el készítés után újabb követi. A tervekben szerepelt többek között az egységes valutaárfolyam kialakítása, a vállalati önállóság növelése és az árrendszer további liberalizálása. A pártbalos belső ellenzéke kezdett rossz szemmel néznie az átalakításokat, a bírálókat pedig 1970 után egyre erősödtek. Érezhető volt, hogy Moszkva akár egy alternatív pártvezetést is hajlandó lenne elfogadni, és egy új pártvezetés kiépítése el sem zárkózik el. „A reform alapjait ellenző belföldi érdekek kapcsolatot találtak azokkal a politikai vonalakkal, amelyek külföldről nem nézték jó szemmel a reformot, s emlékeim szerint akadtak olyan belföldi emberek, »akik« ezeket a külföldi vonalat egy kicsit tüzetelték is, saját érdekeiket szem előtt tartva”⁶³ - emlékezett erre a korszakra László Andor, az MNB akkori elnöke, aki arról beszélt, hogy a reformot ellenző magyar pártvezeték rendszeresen küldtek olyan anyagokat amagyar gazdasági helyzetről Moszkvába, amelyeket a reformerek ellen lehetett fordítani.

Kádár számára egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy saját hatalma megmentése érdekében a reformok és reformerek beáldozásánakényszerülhet. Amagyar gazdasági reform az első „selyemzsinórt” 1972 februárjában kapta a szovjet pártfőtitkártól, Leonyid Brezsnyevtől, aki még a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének januári ülésén vetette fel, hogy - mint Kádár később amagyar pártvezetésnek beszámolt róla - mi lenne, ha nem, „mint párttitkárok, hanem mint emberek találkoznánk”⁶⁴. Ez az „emberi” találkozó 1972. február 11-14. között zajlott le. Brezsnyev Moszkvától 130 kilométerre lévő dácájában, Zavidovóban fogadta Kádárt, akit alaposan megizzasztott ott aszovjet pártvezér. „Néma legjobb pihenés volt ezavikend ellenére sem”⁶⁶ - mondta a hangulatról kissé keserűen Kádár a PB tagjainak február 22-én. A gazdasági helyzet csak egy téma volt a sok közül, de Brezsnyev egyértelművé tette, hogy - „nagyon nyugtalanítja Magyarországon gazdasági helyzetének néhány mutatója”. Ezek közül is leginkább az, hogy „gyors tempóban növekedett

Magyarország t és eladósodásának mértéke, úgy tudják, most elérte az 1,1 milliárd dollárt, ami egyrészt és elkerülhetetlenül bizonyos függést hoz magával, másrészt az évi kamatfizetések súlyosan terhelik a népgazdaságot” - mondta Kádár beszámolója szerint Brezsnyev. A szovjet pártfőtitkár az adóssághelyzetből rögtön a reformokra kanyarodott rá: hangsúlyozva, hogy „elvtársi aggodalom vezet”, ideológiai és gazdasági bírálattal illette a magyar reformot, többek között azt emelte ki, hogy „a lakosság kis részének jövedelme gyorsan nő”⁶⁶, ami a szocializmus egyenlős politikája mellett egyértelműen számított. Kádár védte a reformokat, és Magyarország nyugati nyitását is, de a helyzet nyilvánvaló volt: Moszkva a reformok leállítását kéri, az adósság növekedése, ami - mint korábban láthattuk, akkor még valójában egyáltalán nem volt aggasztó mérték - csak ürügy a reformok ellen. A PB-ben a találkozóról folyt vitában reformerek és ellenreformerek értékelték Brezsnyev szavait. Hiába hangsúlyozta a reformer Nyers Rezső, hogy a hitelek miatt „függőségünk a nyugati világtól nem növekedett. [...] Mi egy centnyi politikai engedményt nem tettünk. [...] Az aggodalom alaptalan”, Komócsin Zoltán azt hozta föl, hogy „van, ami közgazdaságilag teljesen helyes, de politikailag nem biztos, hogy elfogadható”, a keményvonalas Biszku Bélaarról beszélt, hogy Brezsnyev „mint kommunista igazul Magyarorszáért”⁶⁷, szavaira tehát nagyon is oda kell figyelni.

Kádár megértette a moszkvai üzenetet, és úgy döntött, hogy a folytonosság megőrzése, vagyis hatalmának továbbvitele érdekében végrehajtja a szovjet vezető által követelt fordulatot. 1972 novemberében a Központi Bizottság „reformgyilkos” KB-ülésén lényegében megakasztotta az 1968-ban megkezdett gazdasági reformot. A párthatározatból lére eresztett és nehezen érhető zsargonjából persze nem egykönnyen lehetett kihámozni, hogy pontosan mi is történt, és elsősorban még a reformerek is reménykedtek, hogy abban a megfogalmazásban, miszerint „szocialista elemeket erősítve a gazdaságirányítási rendszer reformja folytatható”⁶⁸, a hangsúly nemaszocialista elemeken, hanem a folytathatóságon van. Csakhogy az, ami a valódi intézkedések terén 1972 novemberétől, majd 1974 januárjától a korábban részletezett személyi változásokban bekövetkezett, aligha hagyott kétséget afelől, hogy a reformoknak vége. Az évtized közepétől a vállalati önállóság helyett ismét a recentralizálás lett a jelszó: növelték a jövedelmek központosításának arányát, intézményesítették a korábban is létező informális központi beavatkozásokat, a vállalati beruházásokat „tervezés” bíralták el, csökkentették a vállalatoknál maradó nyereséget, adók segítségével nivellálták a nyereségrészesedést, a miniszterek szélesebb körben élhettek utasítási jogkörükkel, és - igazán jelképes módon - miniszteri rangba emelték az Országos Tervhivatal vezetőjét⁶⁹. Nem melleleg pedig

a lapokban sajtókampány indult a nyerészked és visszaél magánvállalkozások, kiskereskedők, gébíkesek ellen: megfagyott a levegő azok körül, akik valamilyen önálló, rugalmas vállalkozási tevékenységet folytattak. A sajtókampány azt kívánta bizonyítani, hogy a kisvállalkozás, a termelői szövetkezeti melléküzemág és a háztáji a visszaélés melegágyai.⁷⁰

*

Az 1970-es évek első felében két olyan, egymással sok tekintetben összefüggő világgazdasági esemény is történt, amely döntő hatással volt arra, hogy Magyarország az évtized végére súlyosan eladósodott, államcsőd közeli helyzetbe került, és drasztikus kiigazítási programot volt kénytelen végrehajtani, emiatt ismét az IMF körüli udvarlásba kezdett. Az egyik esemény a nyersanyagsektorban, a másik a pénzpiacokon következett be. Az 1973-as olajárrobbanás pár év alatt bebizonyította, hogy a szocialista gazdasági rendszer képtelen alkalmazkodni a világgazdasági változásokhoz. Az olajárrobbanás nyomában azonban addig nem tapasztalt pénzbeli segítség köszöntött beanemzetközi hitelpiacon, hiszen az olajtermelő országok a megnövekedett és el nem költött bevételeikkel mindenképpen befektetési célpontokat kerestek. Ezzel párhuzamosan látványos fejlődésbe kezdett az euró-dollár- és euródeviza-piac is, ami Magyarország - és nem mellesleg a többi kelet-európai szocialista ország - számára a háború utáni korszakban addig nem látott, széles körű hozzáférést tett lehetővé a kényelmesen és egyszerűen elérhető nyugati hitelekhez. Mindez az évtized végéig, az igazság pillanatának elérékéig azt a hamis illúziót keltette a magyar politikai vezetésben, hogy a gazdaság nyugati hitelekkel való kiegyensúlyozása fenntartható, és az ország képes lesz kifizetni az egyre duzzadó adósságot.

Az euró-dollár-piac gyökerei az 1950-es évekre nyúlnak vissza⁷¹, amikor a Szovjetunió, Kína és más szocialista országok dollárbetéteiket, főleg a dollárban tartott devizatartalékaikat az amerikai fennhatóság alatt lévő bankok helyett európai pénzintézetekbe kezdték elhelyezni. A tendenciát erősítette az is, ahogyan a háború után létrehozott Bretton Woods-i pénzügyi rendszerben a dollár szerepe egyre erősebb lett, a tartalékok képzésében és a kereskedelmi ügyletek finanszírozásában is egyre nagyobb szerep jutott az árfolyamában is erősödő amerikai fizetőeszköznek. A világ továbbra is legfontosabb pénzügyi központjának számító London legnagyobb bankházai gyorsan kialakították maguknak ezt a piacot: a betétgyűjtésben és a hitelkihelyezésben is fontos szerepet játszottak. Az 1960-as években az amerikai bankok is felfedezték ezt a lehetőséget, egyrészt mert az USA tartósan

alacsonyan tartotta a dollárkamatokat, másrészt mert a dollárkiáramlás megakadályozása érdekében megadóztatta az amerikai bankok külföldi hitelkihelyezéseit. Mindennek eredményeképpen a cégek és a bankok az Amerikán kívül megkeresett dollárjaikat egyre inkább rövid lejáratú európai betétekben tartották, amelyeket az európai bankok középtávra szóló kölcsönökben fialtattak, nagy haszonnal. A jórészt kormányzati kontroll nélkül működő piacon egy idő után már nem csupán dollár, hanem más - főleg európai - devizaügyletek is zajlottak, kialakult az euródeviza-piac. (A terminust innentől fogva minden olyan betét- és hitelügyletre alkalmazták, amely nem annak az országnak a valutájában történik, ahol aszóban forgó bank működik.)

1971-re a dollárt óriási nyomás alá helyezték a piacok. Az Egyesült Államok a vietnami háború roppant kiadásai miatt hatalmas költségvetési hiányt halmozott fel (a szövetségi költségvetés deficitje az 1965-ös 1,6 milliárd dollárról 1968-ra 25,2 milliárdra szökött fel), és mivel az amerikai valutát aranyalaphoz kötötték, Washingtonban erősödött a félelem, hogy a külföldi dollárbirtokosok, köztük Európa jegybankjai igyekeznek majd a készleteiket aranyra váltani, ezzel pedig kimerítik az amerikai tartalékokat.⁷² Az újraválasztásáért küzdő Nixonelnökkel a dilemmával szembesült, hogy vagy kamatot emel a Fed, és ezzel éppen a választások előtt recesszióba hanyatlik a gazdaság, vagy elengedi a dollár aranyhoz rögzített árfolyamát (35 dollár/uncia). 1971. augusztus 15-én Nixonegyoldalúan bejelentette, hogy országa szakít a rögzített átváltási árfolyamok rendszerével, a dollárt két lépésben leértékelté, majd lebegtetni kezdte. 1972-től a font is követte az amerikai példát, és 1975-re az összes nyugati valuta a lebegő árfolyam rendszerére tért át. A liberalizálásért inflációval kellett fizetni: az európai kormányok a várható gazdasági visszaesés kivédése érdekében tudatos leértékelést és/vagy inflációgerjesztést pénzkibocsátásba kezdtek.⁷³

Ebben az amúgy is ingatag helyzetben következett be az 1970-es évek két olajsokkjá közül az első. 1973. október 6-án, jó messze Egiptom és Szíria megtámadta Izraelt. A nagy arab kőolaj-exportáló országok 24 órán belül az olajki-termelés csökkentésére vonatkozó terveket jelentettek be, tíz nap múlva megtorló jellegű olajembargót hirdettek az Egyesült Államok ellen, amely a háborúban támogatást nyújtott Izraelnek, és 70 százalékkal megemelték a kőolaj árát. A háború október 25-én véget ért ugyan, de decemberben az olajtermelő nemzetek újabb áremelésben egyeztek meg, így az 1955-ben még alig 1,93 dollárba kerülő, és 1971 januárjában is csak 2,18 dollárt kóstáló szaúdi könnyű olaj hordónkénti ára elbővült 5 dollár 11 centre emelkedett, majd néhány hónap múlva megkétszereződött.^{74*}

A lebeg valutaárfolyamok és az olajár-emelkedés okozta változás példátlan bizonytalanságot okozott a világgazdaságban. Az olajjal együtt növekedtek a nyersanyagárak, nekilódult az infláció, amely az OECD adatai szerint Nyugat-Európában 1969 és 1973 között összesen 6,4 százalékra, 1973 és 1979 között 11,9 százalékra nőtt. A múltban az inflációhoz általában magas gazdasági növekedés társult, a Nyugat azonban az 1970-es években megismerkedett a stagflációval, az egyidejű ütemes ár- és bérnövekedés mellett a gazdasági lassulás rémével, ami éles kontrasztot hozott a háború utáni nagy gazdasági növekedés korszakával. A fájdalmakat csak fokozta, hogy lassan, de biztosan növekedésnek indult a munkanélküliség is.⁷⁵ Ezzel együtt azonban a nyugati kapitalista gazdaságok kényszer alkalmazkodása is megkezdődött a tartósan bizonyuló átalakulásokhoz. Néhány év elteltével - az olajár-emelkedés ellenére - már ismét többet exportáltak a kőolajtermelő országokba, ahonnan az olajbevételek egy része éppen a nyugati országokban talált befektetési célpontot, hozzájárulva a gazdasági stabilitáshoz.

A kelet-európai szocialista országok gazdaságai messze nem voltak ennyire rugalmasak. Ezek az államok az egyre romló tőkekereskedelmi és fizetésimérleg-adatok láttán kétségbeesetten néztek új források után, amit az olcsó olajpenzek táplálta euródeviza-piac biztosított is számukra. 1974 és 1980 között az OPEC, vagyis a kőolaj-exportáló országok szervezetének tagjai 300 milliárd dollárnyi hasznot realizáltak a meglóduló olajárakból. Ebből mintegy 14 milliárd dollárt az IMF és a Világbank hitelezett ki a fejlődő országoknak, 47 milliárdot az OPEC-államok közvetlenül kölcsönöztek, a maradék pedig az euródeviza-piacon talált gazdára. Nem csoda, ha az euródeviza-piac 1970-ben még csak 78 milliárd dolláros, 1977-ben azonban már évi 300 milliárd dolláros forgalmat produkált, az élénk kereskedelem pedig gyorsan odavonzotta az olyan kölcsönt kereső országokat, amelyeknek nem volt elég jó a hitelképességi megítélése a hagyományos csatornák igénybevételéhez.⁷⁶ Így léptek be erre gyorsan kívülre a piacra kölcsönfelvevőként a szocialista országok is, amelyek az évtized végére a piac egésze szempontjából nem lettek ugyan túlzottan jelentős szereplők, de a piac hatalmas mérete miatt mégis számottevő új forrást tudtak innen bevonni.

A pénzbeli ség hamis illúzióba ringathatta a kommunista vezetőket Magyarországon is: az euródeviza-piacról, közvetlenül az OPEC-országoktól, kötvény- kibocsátások segítségével vagy más eszközökkel éveken keresztül nyaklód nélkül vették fel a hiteleket, amelyeket a rossz hatékonyságú gazdaság fenntartásába, az életszínvonal folyamatos emelésébe fektettek be. Pár év viszonylagos béke után azonban - mint látni fogjuk - elérkezett az igazság pillanata.

„1973-74-et úgy éltem meg, hogy van ez az olajár-emelkedés. Purcsán hangzik, de azt hiszem, hogy az els év abban a hitben telt el, legalábbis nálam és sokaknál, [...] hogy az imperializmus van olyan erős, hogy ezt nem hagyja ennyiben, és visszafordítja, amire volt már példa. Tényleg úgy gondoltam, hogy ha nem is két dollárra megy vissza az ár, de megszűnik a sokkoló jellege. Az olajárváltozás pedig önmagában azért sem izgalmas, mert mi Nyugatról nem importálunk, csaka Szovjetuniótól, úgyhogy [...] ha valamivel drágább is lesz, nem tudom, hány évvel később a szovjet nyersanyagimport, akkor azt magyar gépipari termékekkel ki lehet fizetni. [...] Még írtam is egy cikket, hogy ez az 1974-es tervünket nem érinti!⁷⁷ - emlékezett Hetényi István, az Országos Tervhivatal akkori elnökhelyettese, aki egyik interjújában egyszer en így összegezte a számításait: „mi bízunk az imperialistákban”TM, abban tehát, hogy az olajárak kezelhetős szintre visszatérnek. „feltételezzük, hogy a tőke piacokon most jelentkező anarchikus ármozgások, rendkívüli inflációs hatások, a monetáris válság kihatásai és egyes árupiacokon mutatkozó feszültségek mérséklődni fognak”TM - fogalmazott egy belső pártanyag 1974 májusában.

A bizakodást a szocialista blokk belső árrendszere, az úgynevezett bukaresti árelv is táplálta, amely látszólag védelmet kínált a világpiaci ármozgásaival szemben. A KGST 1958-as bukaresti ülésén állapodtak meg a tagországok arról, hogy a középtávú, tehát az ötéves tervezést megkönnyítendő és a közösséget megvéendő „a tőke világpiaci káros ciklikusságától”³⁰, az egymás közötti elszámolásokban kétoldalú egyeztetések alapján alakítják ki az árakat, a világpiaci árak figyelembevételével. A nyersanyagok esetében persze viszonylag könnyű volt kiegyezniük abban, hogy mi is minősül világpiaci árnak, hiszen az árutársadalmi jegyzések ehhez jó iránymutatást adtak. Az ipari és egyéb termékeknél azonban a szerződéses árak kemény tárgyalások során dőltek el, amelyeken mindenki saját szempontjából értelmezte a világpiaci árat. A lényeg viszont az volt, hogy a megegyezés megkötése után az ötéves terv idő szakában az árakat lényegében változatlanul hagyták?¹ Ez az elv remekül működött is az első olajárrobbanásig, Hetényi és az akkori vezeték tehát abban bízhattak, hogy mire az újabb ötéves terv ártárgyalásai elkezdődnek, az „imperialisták” majd megoldják egymás között a problémákat.

A bukaresti árelv következetes alkalmazása nyersanyagexportra Szovjetunió számára azt jelentette volna, hogy a KGST-kereskedelemben az 1976-1980-as tervperiódusig nem profitálhatott volna a megugró olajárakból. Moszkva tehát igyekezett gyorsan reagálni a változásokra. Már 1975 januárjában - tehát az első olajársokk után alig több mint egy évvel - módosították is a bukaresti árelvet: eszerint az egymás között alkalmazott árakban évente egyszer állapodnak meg, alapul

pedig a megelőző öt év világpiaci árának átlagát veszik. A kompromisszumos megoldás, a „csúszo árelv” a korábban életben lévő rendszerhez képest egyértelműen a Szovjetunióknak kedvezett. A magyar pártvezetés a közvélemény számára igyekezett azzal eladni a változást, hogy azt „a jelenlegi világpiaci helyzet tette szükségessé”, hiszen máris „igen jelentős az eltérés a világpiaci áraktól”, a megemelkedett szovjet árszint azonban „továbbra is lényegesen kedvezőbb a tőkés világpiaci áraknál. Például az új nyersolajár kevesebb mint fele [...] a tőkés piacról történő beszerzés költségeinek.”³² Ez még mindig viszonylagos védelmet jelentett a KGST-országok számára, viszont egyértelműnek kellett lenni minden döntéshozó előtt, hogy a cserearányok a KGST-piacon is fokozatosan romlanak, és romlottak is: 1974-84 között 31 százalékkal.³³ Semmi sem utalt tehát arra, hogy a világpiac átalakulása nem lesz tartós, márpedig ha trendszerű átalakulásról van szó, akkor kétségük sem lehetett a politikai és gazdasági vezetőknek arról, hogy csak idő kérdése, mikor éri el ennek a hatása Magyarországot.

Miközben a nyugati országok a gazdasági lassuláson, infláción és munkanélküliségen keresztül megkezdték a fájdalmas alkalmazkodást a tartós nyersanyagár-emelkedéshez, olyan ipari szerkezetváltást hajtottak végre, amelynek során az energiaigényes iparágak súlya csökkent, Magyarországon és a többi szocialista országban ezeknek az eszközöknek az alkalmazása késett. A folyamatos növekedés, az árstabilitás és a teljes foglalkoztatás a szocialista rendszer alapvető legitimációját jelentette, a politikai vezetők nyilatkozataikban ekkor kezdték el – mintegy önmagukat is szuggesztív módon – annak emlegetését, hogy az olajársokk hatásai nem fognak begyűrözni. „Nyers Rezső mégfunkcióban volt [a KB gazdaságpolitikai titkáráként 1974 márciusáig], amikor azt mondta, hogy az infláció Hegyeshalomnál megállítható”³⁴ – vallott erről később Havasi Ferenc, aki 1978-tól lett gazdaságpolitikai titkár.

Voltak persze figyelmeztető jelek, hogy az áremelkedés tartós lesz. Az Országos Tervhivatal már jóval az árrobbanás előtt, 1973 elején egy jelentősebb nyersanyagár-növekedés lehetőségével számolt, hiszen a felgyorsuló nyugati infláció első jelei láthatóak voltak. Világos volt, hogy a túlfűtött konjunktúra előbb vagy utóbb nyersanyaghiányhoz vezet, és ismert volt a Római Klub *A növekedés határai* címmel 1972-ben nyilvánosságra hozott jelentése is, amely szintén elrejtítette a nyersanyagárak tartós és folyamatos növekedését.³⁵ A *Magyar Nemzet* 1974 karácsonyi számában Bognár József akadémikus (1917) kongatta meg a vészharangot. „Írta le először, hogy ez nem átmeneti jelenség, a szocialista világ ennek a begyűrözéseit nem tudja elkerülni. [...] Itt világgazdasági korszakváltás kezdődik. [...] Ez nagyon-nagyon komoly figyelmeztetés volt, ugyanakkora Népszabadságban és másutt

miniszterek, miniszterhelyettesek és mások azt írták, hogy folytatni kell a megkezdett politikát"*⁶ - emlékezett Havasi Ferenc. A döntést nehezítette, hogy a közgazdászok sem értettek egyet abban, hogy mivel is állnak szemben: „*az eddigiek alapján felvetődik a kérdés, tendenciaváltozásnak lehet-e tekinteni a vázolt irányzatokat vagy csak átmeneti hullámzásnak. A kérdésre egyértelmű választ adni nem lehet. A már bekövetkezett robbanásszerű változásokat sem volt képes elre jelezni senki*"*¹³ - írta például Tardos Márton *Közgazdasági Szemlében* 1975 februárjában.

Tény azonban, hogy az óvatosságra intő szakértők nem hallgattak, és tőrtékes módon évekkel később még Bognárt hibáztatták azért, hogy nem időben vagy nem elég hangosan szólt. 1977 októberében a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, Márta Ferenc Állami Díjra javasolta a közgazdászt, egy akkorra elkészült átfogó, a világgazdaság átrendezéséről szóló kutatás jutalmazására. Bognár 1970-ben a díj II. fokozatát egyébként már megkapta. Az MSZMP gazdaságpolitikai osztályának vezetője, Párdi Imre viszont azzal dobta vissza a javaslatot, hogy a kutatások „*meglehetősen vontatottan haladtak. Éppen akkor, 1973-1974-ben nem állt rendelkezésre semmiféle tudományos igényes előrejelzés, amikor gyors, radikális és bennünket hátrányosan érintő változások mentek végbe a tőrtékes világgazdaságban. [...] Az Állami Díjra javasolt munka kétségtelenül hasznos, [...] de sajnos csak olyan időpontban állt rendelkezésre, amikor a gyakorlati tapasztalatok, a tartóssá váló világgazdasági tendenciák és a népgazdaságunkat ért veszteségek egyébként is olyan következtetésekhez juttatták a politikai és gazdasági vezetést, hogy a termelési szerkezetet jelentősen át kell rendezni*”**

Holott a baljós előrejelések bizony már 1973-tól sokasodtak. Apolitikai és az ideológiaazonban minden józan intést visszavert. Egy jellemző példa: 1974 februárjában a pénzügyminiszter, Faluvégi Lajos küldött értékelést az állami tervbizottság részére arról, hogy a világgazdasági árobbanás miatt az állami költségvetésnek a tervezett összeg többszörösét kell az import ártámogatására fordítania. „*A jelenleg ismert adatok szerint az import ártámogatások összege megközelítheti a 22-24 milliárd forintot 1974-ben, azaz mintegy 12-14 milliárd forinttal haladná meg a tervezettet. [...] Indokoltnak látszik, [...] hogy az import árvesztesség egy részét megosszuk a különböző jövedelemtulajdonosok között. Ez úgy érhető el, hogy az áremelkedés egy részét a felhasználókra hárítjuk át. [...] Ki kell dolgozni olyan változatot is, amely egyes ártérítkezések elrehozásával számol (háztartási fűtőolaj, benzín, tüzelőolaj).*”*⁹ A kellően erélyes választ Nyúl Emil adta meg a gazdaságpolitikai osztályról, amikor azt írta, hogy „*nem világosa tájékoztató konkrét célja. Ijesztgetni akarja a gazdaságirányítás vezetőit, hogy 10 milliárd forinttal növekszik a tervhez képest elirányzott*

költségvetési importtámogatás? Konkrét, az eddigiekhez képest eltér javaslatokat [ugyanis] nem tesz a helyzet javítására."⁹⁰ Az áremelésekre vonatkozó javaslatot pedig egyszer en indokolatlannak tartotta.

Az ilyesfajta jelzések ellenére a politikai vezet k 1973-74-ben az alkalmazkodás helyett arról vitatkoztak lázasan, hogy a következ tervperiódusban, 1976-1980 között milyen nagy legyen a növekedési ütem, illetve pontosan mekkora növekedési ütem fér össze az egyensúlyi követelményekkel, i 1966-1970 között átlagosan 6,8, majd 1971-1975 között 6,3 százalékos volt a nemzeti jövedelem évi átlagos b vülése?¹ Az Országos Tervhivatal szakért i finoman felvetették, hogy a kit zött ütemet az 5-5,5 százalékos tartományba kellene mérsékelni.⁹² „Nagyon er teljes visszautasításban részesültünk. Ne felejtjük el, hogy ez volt az az id szak, amikor az 1972-es MSZMP KB-határozat után felmerült, hogy tovább kell javítani a munkásosztály helyzetén, növelni kell a reálbéreket, tehát éppen egy ilyen »többet adni« hangulatba robbant bele az olajválság. Az OT elnöke végigjárta a különböz pártszervezeteket, majd visszajött, hogy készítsünk egy másik anyagot, abban pedig ne csökkentsük a tempót” - idézte vissza az eseményeket Hetényi, aki szerint „a remény gy zött a tapasztalat felett”.⁹³ Az MNB-elnöklielyettes Pulai Miklós a szerz nek adott interjújában úgy emlékezett, hogy az MNB ebben az id szakban is folyamatos vitában volt a megfelel növekedési ütemr l a Tervhivatallal, ahol az általános vélemény az volt, hogy „az öt százalék alatti növekedési ütem rosszabbat tesz az egyensúlynak, mint az a fölötti”.⁹⁴ Hiába mutatta ki szerinte az MNB, hogy minél nagyobb a növekedés, annál rosszabb lesz a fizetési mérleg egyensúlya - hiszen a magasabb növekedés csak nagyobb export mellett képzelhet el, márpedig a kivitel motorja a KGST-export volt, amely viszont magas t kés importtartalommal rendelkezett -, akkoriban nem lehetett meggy zni senkit az alacsonyabb növekedés el nyös hatásairól.

1975 tavaszára, a párt XI. kongresszusának idejére ez a növekedési vita el is d lt, azzal, hogy az ütem nem csökkenthet lényeges mértékben, a módosított terv végül az 5,5-6 százalékos tartományt l tte be. A kongresszus dokumentuma az olajárrobbanást els sorban „a nemzetközi t kés monopóliumok mesterkedéseinek” tulajdonította, amelyt l „nem függetleníthette magát a magyar népgazdaság sem”, de az egészet a kapitalizmus bomlásaként értelmezte. „A kapitalista rendszer általános válsága mélyül, [...] ezt olyan jelenségek is mutatják, mintáz ipari termelés megtorpanása vagy visszaesése számos t kés országban, a felgyorsuló infláció, a gazdasági egyensúly mind gyakoribb megbomlása.”⁹⁵ A programnyilatkozat ezért a következ 15-20 évre a korábbi növekedési ütem fennmaradásával számolt. A dokumentum

- az 1950-es évek stílusában - azt bizonygatta, hogy a helyzet kiegyensúlyozott, a magyar társadalom nekiláthat a kommunizmusba való megérkezés utolsó fázisához. „A fejlett szocialista társadalom megteremtése és a kommunizmus építésére való átmenet feltételeinek létrehozása érdekében hazánkban az eljövendő 15-20 év alatt a következő termelési-fejlesztési célokat kell elérni: az egy főre jutó nemzeti jövedelmet a jelenleginek 2-2,5-szeresére, az ipar termelését 2,5-3-szorosára, a mezőgazdaságét 1,5-2-szeresére, az építőiparét 2,5-3-szorosára kell emelni.”⁹⁶ Kádár a kongresszuson mondott beszédében elismerte ugyan, hogy valószínűleg tartós változásról van szó a világpiacon, de hangsúlyozta, hogy „a külső nehézségek ellenére elérhet, hogy népgazdaságunk a következő években is az előző éveket megközelítő ütemben fejlődjen és az életszínvonal tovább emelkedjen”.⁹⁷ 1975. január elsején az Elnöki Tanács elnöke, Losonczi Pál újról köszöntőjében pedig a szocialista rendszer erényeként említette, hogy a világgazdasági fordulat a lakosság számára nem okoz nehézséget, marad a megszokott fejlődési ütem.⁹⁸

A párthatalmazatok és újról beszédek azonban csak ideiglenesen fedhették el azt, hogy a világpiacon átváltozás és átrendezés alapvetően alakítja át a magyar gazdaság környezetét. Egyrészt a fejlett világban lassuló gazdasági növekedés csökkenti a nyugati országok importját, ami erősen korlátozza a magyar kivitelt. Az átváltozások megdrágítják a behozatalt, ellenben az importárak növekedését az exportban nem lehet egy az egyben érvényesíteni, vagyis romlanak a cserearányok, ugyanannyi importért többet kell majd exportálni. A tőkés átváltozásokát győztesek a szocialista kereskedelemre is: mivel az importban magas arányt képviseltek az energiahordozók, így a rubelben elszámolt kereskedelemben is egyre inkább romlott a cserearány. Az olajárrobbanást követő fél évtizedben a Magyarország által importált áruk átlagos áremelkedése 70 százalékos lett ki, az exportcikké csak 30-40 százalékos, 1972-1975 között 23 százalékos lett a cserearányromlás miatt elszenvedett kiesés, majd ez az adat az évtized második felében 30 százalékos is elérte, ami - tekintve a magyar gazdaságban a külkereskedelem jelentős szerepét - tetemes veszteséget okozott a nemzeti jövedelemben. A tőkés relációban 1974-75-ben a veszteség a nemzeti jövedelem 6 százalékosát tette ki, magyarul a 6 százalékos növekedés teljes többletét a lecsökkenés pótlására kellett fordítani. Egyre nagyobb megterhelést jelentett az állami költségvetésre, hogy a dráguló import hatásait ártámogatások segítségével ellentételezzék: 1972-ben 5,9 milliárd, 1975-ben már 27 milliárd ment el erre a célra.”

Külső források, külföldi hitelek nélkül a belső felhasználás, így a lakosság fogyasztása semennyit nem növekedhetett volna.¹⁰⁰ Ez már 1974-ben is világos volt

a döntéshozók el tt: „hitelekfelvételével arra kell törekednünk, hogy ezáltal olyan forrásokat vonjunk be a népgazdaság fejlesztésébe, amelyek [...] a megtermelt nemzeti jövedelmet meghaladó belföldi felhasználást tesznek lehetővé, azaz b vítésék hazafejlesztési felhalmozási lehetőségeink, közvetve pedig életszínvonal-politikánk pénzügyi megalapozását”⁶ - írták egy elterjesztésben a Pénzügyminisztérium és az Országos Tervhivatal szakemberei. „Fel lehet venni, vagy nem lehet felvenni?”⁰² - kapták rendszeresen a kérdést a tervezéyztetéseken az 1970-es évek második felében az MNB szakemberei Pulai Miklós MNB-elnökhelyettes szerint. Mivel pedig a kérdésre az idszak pénzbevége mellett az egyetlen válasz az lehetett, hogy a terv megvalósításához szükséges nyugati hitel igenis fel lehet venni, ezért - bár Pulai szerint helytelenítették - nem maradt más dolguk, mint kimenni a piacra, és megszerezni a kölcsönt.

*

„Abba fektettük a t két, hogy a szerkezetet ne kelljen megváltoztatni”⁰³ - jellemezte ezt az idszakot László Andor, aki 1975-ig vezette az MNB-t. 1973-tól kezdött az a néhány év, amely alatt Magyarország 8 milliárd dollárnyi új hitelt vett föl, bruttó adósságállománya pedig 1979-re a nagyjából 2 milliárd dolláros szintre 10 milliárd fölé ugrott.⁰⁴

A tervszereladósodás, az elremenekülés doktrínája az olajválság utáni hónapokban fogalmazódott meg. Elször 1973 végén készített javaslatot a pártvezetés számára a KB gazdaságpolitikai osztálya, amelyben felvetették, hogy a gyors gazdasági növekedés fenntartása érdekében 2,3 milliárd dollár új hitelt vegyen fel az ország az évtized végéig.⁰⁵ 1974 áprilisában az Országos Tervhivatal és a Pénzügyminisztérium már 2,7-3 milliárd dollár felvételével számolt 1980-ig⁰⁶, egy évvel később ugyanezek a szakértők 3,4 milliárd dollárról írtak⁰⁷, 1976 novemberében pedig 4,7 milliárd dolláros bruttó adósságnövekedésre lértekeztek ugyanerre a periódusra.⁰⁸ A céhévrel évre egyre nagyobb lett. A „tervszer ség” azt jelentette, hogy a számítások szerzői úgy vélték: a hitelek visszafizetésének megvannak gazdasági feltételei, a felvett kölcsönök l infrastrukturális, energetikai beruházásokra, m szakfejlesztésre, a termelkapacitások b vítésére lehet és kell is költeni, amelyek megalapozzák a tervekben szereplő gyors növekedési ütemet, tehát a hitelek kitermelhetők.

A kölcsönök egy részét ráadásul egyszeren továbbkölcsönözték más KGS'I - országok, f leg a Szovjetunió felé, különböző beruházások finanszírozására. „A rubel viszonylata közép- és hosszú lejáratú erforrás-kihelyezést tekintsük hasonló érték dollár viszonylatú hitelfelvétellel ellentételezendőnek”⁰⁹ - adta ki a jelszót egy

1974 tavaszán készült dokumentum. Az ok az volt, hogy a gazdaság energiaigényes módon működött, a tartósan magas növekedési ütem fenntartásához tehát egyre több nyersanyagra, energiára volt szükség, vagyis a dollárban felvett hitelekkel a keleti blokkban energiaipari beruházásokat kellett finanszírozni. Amint egy 1974-es stratégiai dokumentum fogalmazott: „a tervperiódusban fejlesztési eszközeink egy részét - nyersanyagszükségletünk távlati kielégítése érdekében - külföldről kell lekötelnünk”.¹¹⁰ Ekkor kezdődött például az orenburgi gázvezeték építkezése, amire 1976-1980 között 550 millió dollár hitelfelvételt terveztek be,¹¹¹ de ekkor indultak be az úgynevezett beruházási hozzájárulásos konstrukciók, amelyek „perverzítását” László Andor így írta le:

„Gépipar vezetők kitalálták azt, hogy szállítsunk gépeket a Szovjetunióba, és kapjunk cserébe nyersanyagot. De a Szovjetunióban is csak bizonyos magyar gépek iránt volt érdeklődés, hiszen ők is tudták, mi a modern és mi az, ami kevésbé használható. [...] Akkor kitalálódott, hogy adjuk hitelbe ezeket a gépeket, és majd kapunk értük nyersanyagot. [...] Mi tehát kétfeleztünk a szovjet nyersanyagfeltárásába annak érdekében, hogy az adott színvonalú gépiparunknak piacot biztosítsunk. A magyar gépipar ebben az időszakban [...] nem volt éppen a modern gépipar mintaképe. Azonban a gépipar reprezentánsai mindenképpen piacot akartak maguk számára szerezni. [...] Kénytelenek voltunk [nyugati] hiteleket fölvenni arra a célra is, hogy ezt a konstrukciót finanszírozzuk.”¹¹¹

A nyugati hitelek egy részét tehát rosszabb feltételekkel továbbhitelezték a Szovjetunió, a többi KGST-ország és a fejlődő államok felé, így mindez a teljes piacokon nem versenyképes gépipar konzerválását eredményezte. „Az eladósodás csak akkor indokolt, ha az általa megvalósított fejlesztések emelik az exportképességet és javítják a hatékonyságot, vagyis megteremtik a visszafizetés feltételeit”¹¹³ - szögezte le az Országos Tervhivatal és a Pénzügyminisztérium 1974. áprilisi anyaga. Ennek jegyében be is indítottak egy, az 1976-1980-as időszakra szóló, összesen 45 milliárd forintot, vagyis körülbelül 1 milliárd dollárt kitevő exportösztönző hitelkonstrukciót, amit végül 54 milliárdosra bővítettek. Ez az összeg a tervezett vállalati beruházások 11 százalékát, a beruházási hitelek 40 százalékát jelentette, a kölcsönök 51 százalékát a feldolgozóiparban, 34 százalékát az élelmiszeriparban használták fel.¹¹⁴ A hivatalos kimutatások szerint a konstrukció nem volt sikertelen, hiszen öt év alatt az ipari exportot 591 millió dollárral növelte,¹¹⁵ de erősen kétséges, hogy a devizamegtérülési számítások mennyiben voltak politikailag motiváltak, illetve a

korszak kusza vállalatfinanszírozási gyakorlatában a megtérülést mennyire lehetett hitelt érdemlően kimutatni.

Panaszkodott is erre egyik akkori feljegyzésében 1976-ban Csernek Attila (1929), az MNB ipari beruházásokért felelős elnökhelyettese, amikor azt írta, hogy „a mutatók konkrét értelmezése számos problémát vet fel. Különösen a nettó devizahozamból való megtérülés mutatójára vonatkozik ez, [...] általában is egyedi vizsgálatra van szükség”.¹¹⁶ Belelapozva a különböző ezzel kapcsolatos hitelbírálati papírokba, ilyen és ehhez hasonló, rengeteg kérdéset felvet és kissé irreálisnak tűnő leírást találunk: „A Taurus Gumiipari Vállalat mély fűróteknő-gyártás fejlesztéséhez 26 millió forint hitel kihelyezését támogattuk. A beruházás megvalósításával a felfutás évétől 2 millió dollár többlet export és 1,4 millió dollár nettó devizahozam várható, amiből a fejlesztés költsége egy év alatt megtérül.”¹¹⁷ A hitelek elbírálásában ráadásul minden bizonnyal politikai-ideológiai szempontok is bőségesen érvényesültek: ezt említette egyik feljegyzésében 1978-ban Pulai Miklós, az MNB másik elnökhelyettese: „a bankra egyes esetekben nagy külső nyomás nehezedik a hitelek odaítélésénél akkor is, ha az ilyen hitelek nem hozzák a kívánt devizahozamot”.TM Csernek Attila is állandó politikai beavatkozásáról számolt be visszaemlékezésében.

„AGanz-MÁVAG rekonstrukciója [...] kiemelt politikai kérdés volt, gazdasági oldala viszont sehogyan sem akart összeállni. Az MNB azt javasolta, hogy mivel a gyár elöregedett, a víz-, gáz- és gőzvezeték, a csatornahálózatot teljesen ki kellene cserélni, jobb lenne az egész gyárat ledőzerolni, és a helyén lakókörzeteket kialakítani. A gépgyártást a városon kívül, úgynevezett zöldmezős beruházással, korszerű körülmények között kellene megoldani. Azt is mondtam, hogy erre a beruházásra mi nem tudunk hitelt adni, mert semmilyen feltételnek nem felel meg. [...] Az elterjesztés az MSZMP gazdaságpolitikai bizottsága elé került, ahol eldöntötték, hogy a Ganz-MÁVAG-ot rekonstruálni kell, és erre az MNB adjon hitelt. Azért, mert az ÜT elnöke, a pénzügyminiszter, az ipari miniszter gyávák voltak, féltek Kádár Jánostól, Németh Károlytól meg nem tudom még, kitől. És nem merték megmondani, hogy ez a rekonstrukció kidobott pénz.”¹¹⁹

A felvett nyugati kölcsönök egy része tehát nem hatékony iparágak működését és az életszínvonal növelését finanszírozta.¹²⁰ Az MNB akkori elnökét, László Andort – saját elmondása és más visszaemlékezések szerint is – lényegében éppen azért nyugdíjazták 1975-ben, alig 61 évesen, mert nem értett egyet a nagyarányú hitelfelvételekkel. László Andor a régebbi, háború előtti, régi vágású bankos

generációhoz tartozott, aki magát is ekként jellemezte: „A bankári tisztesség minimuma az, hogy ha hitelt veszek fel, ha adósságaim vannak, akkor tudjam, miből fogom majd visszafizetni. Ez olyan felelősséget jelent, hogy a pénzek felhasználásával kapcsolatban határozottan képviselni kell a visszafizetés feltételeinek megteremtéséhez szükséges véleményt és gyakorlatot. Ez a törekvés annak idején a bankban még élt”¹²² - vallott egyik 1990-es interjújában. Az akkor az MNB-ben dolgozó Bácskai Tamás visszaemlékezésében Lászlót „dölyfös, tüskés, nehezen elviselhet”, [... J nagyon diktatórikus, én tudom, és keresztülviszem” típusú, konfrontatív figurának írta le, olyannak, aki „alkati vonásainál fogva szeretett veszekedni”. Mindazonáltal Bácskai szerint László Andor „olyan bankelnök volt, hogy ha Nyugaton lenne, akkor az id szakát László-érának neveznék. [... J Az MNB-ből önálló hatalmi centrumot csinált, [... J kiküszöbölte a szakszervezetlenséget, a sok odatelepített [... J munkáskádert zseniális módon gyorsan eltávolította, megpróbálta megnyerni a magyar közgazdászok elitjét”¹²² - emlékezett Bácskai.

László Andor 1975-ben kifejtette, hogy „a piacon az olajdollárok következtében bőszen van ugyan pénz, [... J de az adott tervkonceptióra nem szabad fölvenni ezt az összeget, még a tizedét sem. Mert ebből a koncepcióból hiányoztunk a visszafizetés feltételei.” Az akkori MNB-elnök interjújában visszaidézett egy ilyen vitát, amelyen Lázár György (1924), későbbi miniszterelnök, akkor tervhivatali vezető és Hetényi István vett részt, szintén az OT-ből. „Azt is állítottam, hogy ez a tervkebevonási igény az adósságállományt kb. megháromszorozza (1980-ig). Tehát olyan exportkapacitás-fejlesztésre van szükség, amely az exportképességeinket is legalább megháromszorozza, ekkor maradunk egyensúlyban. Ez nem aratott tetszést.”¹²³ A konfliktust megszüntette egyik interjújában Bácskai is, aki szerint „a bukás fő oka az volt, hogy szembesegült azzal, hogy a magyar eladósodás annak a tervnek a finanszírozását szolgálja. [... J Ellenezte a tervet a kormányülésen, a bizottságokban.”²⁴

Lászlót 1975. július 1-jétől nyugdíjazták, helyére Tímár Mátyás került, akit a miniszterelnök-helyettesi pozícióból buktatott Kádár a nemzeti banki vezetői tisztségbe. Tímárt nyugodtabb, simulékonyabb, kompromisszumokra inkább hajlamosnak írta le egyik kortársa, Csernok Attila, akkori MNB-elnökhelyettes. Szerinte Tímár stílusában „több a diplomácia és kevesebb a keménység”, és akit jól jellemez egyik mondása: „soha nem kell berúgni az ajtót, de ha kinyílik, rögtön tegyük oda a lábunkat, nehogy újra becsukják”.¹²⁵ A leírások szerint Tímárnál az első helyettesének, Fekete Jánosnak nagyobb szava volt. „Mivel neki volt egy olyan helyettese, aki viszont mindig tetszeni akart és még nagyobb karriert akart csinálni, a háta mögött állandóan mindenhova járt, hogy ha felemelkednék, akkor bizony itt mindenre lehetne

*hitelt kapni. Annyi hitelt vesz föl, amennyit akar*¹¹⁶ - idézte vissza Bácskai Tamás Fekete János hozzáállását, aki kulcsszerepet játszott az 1970-es évek második felének hitelfelvételeiben is.

Tímár és Fekete közreműködésével, a gazdasági vezetés jóváhagyásával beindult tehát a korabeli dokumentumokban csak „aktív hitelpolitika”-ként emlegetett korszak. 1975 áprilisában elhárult az utolsó akadály is ez el, hiszen megegyezés született a háború előtt felmondott magyar kötvények amerikai tulajdonosaival is: a még meglévő, névértéken 43,9 millió dolláros adósság nagyjából felének törlesztési feltételeiről sikerült megállapodást kötni (húsz év alatt fizette vissza az ország), a másik felét pedig újabb tárgyalások kezdték.¹²⁷ Az olajdollárok okozta pénzhiány és az euródeviza-piac felfutása miatt aszú keresztszövet nem a kölcsönök megszerzése volt, hanem az, hogy sikerül-e az ajánlatokra időben visszajelezni, megragadni a kínálkozó alkalmakat, és besöpörni a pénzt. „Az adott helyzetben még nagyobb jelentősége van annak, hogy az esetleges hitelajánlatokra gyorsan reagáljunk, és ha a feltételek elfogadhatóak, a kötést gyorsan tudjuk eszközölni”¹²⁸ - írták az MNB-vezetők a gazdaságpolitikai intézkedéseinek 1974-ben. Vagy egy másik alkalommal azt, hogy „kérem Párdi elvtársat, hogy telefoni megbeszélésünknek megfelelően az illetékes elvtársakat tájékoztatni és hozzájárulásukat rövid úton megszerezni szíveskedjék”¹²⁹ egy 100 millió dolláros amerikai hitelre, amit az amerikai Republic National Bank Dallas londoni fiókja kínált 1974-ben.

Az 1976-1980 közötti ötéves terv hitelfelvételi programja¹³⁰ egyedülálló lehetőséget kínált az MNB-s vezetőknek, mert minden hangszeren játszhattak. Lehetett tárgyalni kötvénykibocsátásokról (250-300 millió dollár), bankcsoportok által szervezett konzorciális hitelekkel (600-800 millió dollár), voltak kétoldalú megállapodások nyugati bankokkal (700-900 millió dollár), beütemeztek dollárhitelket a KGST bankjától, a Nemzetközi Beruházási Banktól (550 millió dollár), és persze megmaradtak az áruhitel is (500-600 millió dollár). A teljes üzleti világ megnyílt Magyarországra előtt. Fekete János MNB-elnökhelyettes megfogalmazása szerint „a hitelfelvételeink szempontjából az Egyesült Államokat, az olajtermelő arab országok mellett, a jövőre nézve is egyik fő piacunknak tekintjük”¹³¹ - vagyis Nyugat-Európa, az USA és a Közel-Kelet egyaránt üzleti partner lett. Ráadásul szinte kockázatmentesnek látszott ez az út: a fejlett és országokban az olajválság miatt magasra szökött az infláció, visszaesett a termelés, a hirtelen támadt hitelkínálati hiány miatt a kamatlábak az inflációs rátánál lényegesen alacsonyabbak voltak. Ezt az állapotot sokan tartósnak vélték, és a hitelfelvételt motiváló egyik tényező az volt, hogy a felvett hitelek majd „inflationálódnak”, az inflációs időben pedig

jobb eladósodni. Senki sena vizsgálta a reálkamatok hosszú távú trendjét, amely világosan jelezte volna, hogy negatív reálkamatlábak csak rövid átmeneti ideig lehetségesek.¹³² Németh Károly (1922), az MSZMP KB gazdaságpolitikai titkára (1974-1977) 1976 májusában az MNB-bentett látogatása során megnyugtató szavakat kapott Fekete Jánostól arról, hogy van is, és lesz is elegendő hitel az ellátási színvonal javításához.¹³³

Igaz, ami igaz, a korszak gazdaságpolitikai titkára sem volt feltétlenül a helyzete magaslatán. Németh Károlyról egyik interjújában az MNB-s Bakó Ede egyszer en csak annyit mondott, *„fogalma sem volt arról, hogy miről döntött”*.¹³⁴ Faluvégi Lajos akkori pénzügyminiszter pedig így jellemezte: *„Kifejezetten egy mezőgazdaság-orientált valaki volt, [...] nagyszerűen tudta, hogy a kukoricának [...] 20 milliméter csapadék kell vagy 40, [...] de enyhén szólva nem volt érdeke a pénzügy.”* Faluvégi szerint egyáltalán nem értette például, hogy az árfolyamváltozás miatt papíron ártérítkező adósságállomány nem jelent realizálható nyereséget. *„De nekem ne mondják! Ide az volt írva, hogy 7 milliárd az adósságállomány, most megcsak 6. Akkor csak kerestünk! Nekem ezt ne mondják!”*¹³⁵ - bizonygatta Faluvégi visszaemlékezése szerint Németh.

*„1976 szén már Balassa Ákossal [...] mondogattuk, nem állítom, hogy meggyőző bizonyítékokkal, de mondogattuk, amennyire az apparátus mondogathatja, hogy [...] bizonyos lassítás kellene. Mert abban az évben bekövetkezett egy lassulás, és a külkereskedelmi mérleg is javulni kezdett. Nem kellett hozzá nagy ész, hogy kielemezzük, ez a két szorosan összefügg, és ezért nem indokolt az ütemet nagyon hajszolni!”*¹³⁶ - idézte vissza az eseményeket Hetényi István, aki akkor az OT elnökhelyettese, Balassa Ákos pedig a hivatal egyik fő osztályvezetője volt. 1976-ban csak 3 százalékkal nőtt a nemzeti jövedelem, és a lakossági fogyasztás is csupán 2,3 százalékkal.¹³⁷ Ez az év immár a szkeptikusok előtt is bizonyította, hogy minél kisebb a növekedés, annál jobb a külső egyensúlyi helyzet.

Novemberben a Politikai Bizottság ülésén kaptak figyelmeztetést a vezetőkről, hogy - mint Németh Károly gazdaságpolitikai titkár fogalmazott - *„az eladósodás lökésszerű”*¹³⁸ módon következett be 1974-76-ban, és nem biztos, hogy az ütem fejreállítás nélkül fenntartható. Németh - mint a politikai vezetők számára készített statisztikákban, kimutatásokban általában - a bruttó helyett a sokkal kedvezőbb képet mutató nettó adósságállományról beszélt, ami figyelembe veszi Magyarország dollárköveteléseit. (Míg a devizatartozások „kemények” voltak, tehát

t kcs devizában álltak fenn, addig a követelések - a keleti blokk többi országával vagy a fejlődő államokkal szemben - nagyon is puhák.) Az adatok azonban így is figyelemre méltóak voltak, főleg, mert Németh első sorban arányokról beszélt: 1973-ban a nettó dolláradósság még csak az éves dollárexport 51 százalékát képviselte, 1975-re ez az arány 94 százalékra emelkedett, és az elrejelzéseik szerint ezen a szinten marad 1980-ig. A kamatterhek pedig, ha semmi nem változik, 1980-ra az export 7,4 százalékára duzzadnak. Vészjósló volt az is, ahogyan azt fejtegette Németh Károly, hogy ha semmi sem változik, akkor 1978-1980 között olyan mérték lesz a törlesztési kötelezettség, hogy a tervezett új hiteleket már csak rövid lejáratra lehet majd felvenni. Mivel pedig a rövid, néhány hónapos kölcsönöket évente többször is meg kell újítani, ezért 1980-ban az éves nyugati hitelforgalomban már 16 milliárd dollárt kell lebonyolítani, az egy éven belül visszafizetendő tartozás az éves export 51 százalékát emészt fel - ezek olyan adatok, amelyek a nemzetközi piaci körülményeket figyelembe véve is kétségessé teszik az ország finanszírozhatóságát. *„Nehéz meghúzni azt a határt, amikor a rövid lejáratú hitelek továbbgörgetése - gazdasági vagy politikai tényezők hatására - lehetetlenné válik. [...] Ennek kockázata azonban hatványozottan nő, mert a felduzzasztott hitelforgalom eltávolodik a külkereskedelmi forgalom [...] természetes pénzgigéjétől”* - kongatta meg a vészharangot a PB-ülésen Németh, és azt is hozzátette, hogy mindez a nemzetközi körülményeket figyelembe véve különösen kockázatos. Hasonló cipben jár ugyanis a többi tömbbéli ország is, *„a nyugati bankok többsége felső határt kezd szabni a KGST-viszonylatú együttes hitelnyújtásnak”*.¹³⁹

1976-ramár befutottak ugyanis az első riasztó jelentések arról, hogy az 1973-as olajválság óta tartó pénzbeli segítségnek valószínűleg hamarosan vége szakad, a piac nem nézi jó szemmel a KGST-országok gyors eladósodását. Az állambiztonság például 1976. március 3-án Ti információs jelentésében a „Claude” fednévű titkos munkatárs párizsi megbeszéléseiből idéz. A találkozó során Thyss úr, a Credit Commercial de France nemzetközi igazgatója beszélt arról, hogy az elmúlt évben az amerikai *„Chase Manhattan Bank tanulmányt készített a szocialista országok eladósodásáról, és ebben [...] összes adósságunkat 32 milliárd dollárra becsülték. [...] Ennek riasztó hatása is volt a nyugati bankárookra. [Thyss] vezérigazgatója is kért tőle ezzel kapcsolatban írásbeli jelentést.”*^H

Az ilyenés ehhez hasonló figyelmeztetések 1977-ben megszáporodtak. Ugyancsak az állambiztonság jelentett arról, hogy 14 nyugati ország, köztük az USA a bázeli BIS mellett központi információs irodát hoz létre, amely megelégedéssel jelleggel nyilvántartást készít majd a fejlődő és szocialista országok elszaladó adósságáról,

mert a két országcsoporthoz együtt számolva 45 milliárd dollárra rúgó adósságalomány „a fizet képességüket fenyegeti”.¹⁴¹

A „Jéger Egon” fed néven nyilvántartott ügynevezett operatív társadalmi kapcsolatok (a ki a jelentésben idézett élettrajzi adatai¹⁴² alapján) mindevalószerűsége szerint André Kostolany, magyar származású t zsdéguru lehetett, aki, könnyen lehet, nem is tudott arról, hogy társadalmi kapcsolatként nyilvántartják, cs éppen az állambiztonság emberével beszél) egy 1977. június 7-ei dokumentumszerint arról számolt be, hogy a befolyásos üzletemberekb l, tudósokból, politikusokból álló zárt társaság, a Bilderberg-csoport áprilisi konferenciáján az angliai Torquayban szóba került „a szocialista országoknak nyújtott kölcsönök csökkentésének kérdése is”. A csoport felvetette, hogy „a szocialista országoknak nyújtandó kölcsönöket kimondottan politikailag megalapozott célok esetében” adják, azokat „maximálisan ki kell használni taktikailag az emberi jogok kérdésével”.¹⁴³ A jelentés alapján pontosan nem lehet tudni, hogy utalt-e erre valóban ezen a találkozón a megkérdezett nyugati üzletember, vagy csupán a belbiztonsági összeköt nyugati paranoiájáról van szó, tény viszont, hogy hasonlóról tudósított amerikai körútja után Simai Mihály akadémikus, az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének igazgatóhelyettese, aki 1976 tavaszán-nyarán járt az USA-ban. Magyarország „hitelképességét általában jónak tartják. [...] Hazánkat a Szovjetunió mögött ebb l a szempontból az els vagy második helyen állónak tekintik. Három nagybank vezet szakemberei kifejtették azonban, hogy a jöv ben a növekv kockázat miatt egyre kevésbé számíthatunk »szabad« és közvetlenül felhasználható hitelekre. [...] Találkoztam ugyanakkor olyan véleménnyel is, amelyik azt vallotta, hogy a nyugati hiteleket a kisebb KGST-államok a függetlenedés és a SZU-tól való elszakadás eszközeként tekintik, és ezért »államilag támogatni« kell, az egyes szocialista országokat pedig arra kell ösztönözni, hogy minél bátrabban vegyenek fel hiteleket.”¹⁴⁴

Hiába voltak a figyelmeztetések, Kádár nem tudta, melyik ujjába harapjon: sem a beruházások növeléséb l, sem az életszínvonal emeléséb l nem akart visszavenni. Voltak ugyan hamvába holt kísérletek arra, hogy az emberekkel éreztessék, megromlott a gazdasági környezet, de a lanyha és er tlen intézkedések csak azt bizonyították, hogy nagyobb a politikai félelem, mint a gazdasági szükség-ség.

* „Párizsban él USA-állampolgár, t zsdéi szakért , a *Capital* és *Stern* lapok vezet munkatársa, rendszeresen részt vesz a *Capital* cím lap bizalmas szerkeszt ségi értekezletein, valamint kapcsolatban van a Dávid Rockefeller és a Chase Manhattan Bankhoz tartozó pénzemberekkel.”

A politikailag érzékeny ebadó körüli bizonytalankodás 1975-76-ban látványos példája volt ennek. A Pénzügyminisztérium 1975 májusában vetette föl, hogy semmit nem ér a propaganda, „a tömegkommunikációs eszközök koncentrált/elhasználása, [...] gazdasági kényszer alkalmazása nélkül nem lehet [...] változást elidézni az ésszer bb, takarékosabb, hatékonyabb gazdálkodás irányában”.^{1*5} Ezért azt javasolták, hogy rövid időn belül konkrét intézkedésekkel jelezzék a lakosságnak, összességben kell húzni a nadrágszíjat, a tervezett lépések között - sok egyéb mellett, a forgóeszköz-hitelezés szigorításától az üdülő-bérbeadás adókulcsainak megváltoztatásáig - az ebadó kiszélesítését, a városi hobbi-kutyatartók megadóztatását is felvetették. A Magyar Ebtenyésztők Országos Egyesülete a korszakban kivételes módon nagyon éles levélben tiltakozott, mondván, az adó „érdemtelenül sújtja a kutyát szerető városi embert, aki számára a kutyatartás az urbanizációval együtt járó természet iránti vágy, társtalanság, az elidegenedés elleni védekezés”. Az intézkedés „kifejezetten kutyagyölöletet tükröz, [...] szakmailag hibás, mert nem tesz különbséget a népgazdaság! érdeket képviselő tenyésztőállomány és korcs kutyák között, [...] hibás továbbá, mert a kisembert sújtja, a szűk körű beépített csepeli lakótelepen ugyanis 1200, a rózsadombi villában 80 forint lenne az ebadó” évente. Miközben pedig az állam „a rendkívüli kulturális értéket képező szőke állatok fajok megmentését dotálja, addig az ebadó terveze az állatok pulit, kuvaszt, komondort és társait rövidesen állatkerti témává degradálja”. A vitában Kádár János is megnyilvánult, szerinte a tervezetbe „tévés nézetek miatt több olyan hiba került bele, ami a kis keresetű emberekre hátrányos”.^{1*6} A pártvezető kompromisszummal élt, differenciálást javasolt, engedelményeket arra, hogy bizonyos háztartások akár két házi kutyát is tartthassanak, vagyis kiszélesítette az adómentesség körét. Így aztán lett is ebadó, meg nem is.

„1976-ban volt egy áremelés. Borzasztóan megijedt tőle mindenki, a vezetés jobban, mint a lakosság”^{1*7} - emlékezett Havasi Ferenc arra, hogy abban az évben tényleg megkíséreltek egy kisebb korrekciót, természetesen jelentős kompenzáció mellett, de 1977-re kiderült, hogy Kádár még ezt az óvatos kísérletet is veszélyesnek tartja. Az ijedséget indokolta az is, hogy Lengyelországban egy hasonló áremelés ellen munkások tiltakoztak.¹⁴⁸ Az év áprilisában a szocialista brigádok vezetőinek értekezletén Kádár ezért be is jelentette, hogy az előző évi megingás után 3,5-4 százalékkal emelkedik majd a reáljövedelem. „Nem állíthatjuk felelősen, hogy a dolgozók életszínvonalának állandóan emelkedni kell, de azt igen, hogy a szocializmus építésének együtt kell járnia a dolgozók életszínvonalának rendszeres emelkedésével. Ezt viszont álljak, s ez tükrözik az életszínvonal javítását tükröző idej terveinkben”^{1*9}

- érvelt Kádár, vagyis ha egy évben nem emelkedik számottevően az életszínvonal, akkor a következő évben már mindenképpen javulnia kell, bármilyen is a gazdaság teljesítménye. Magyarország robogott a fizetéseképtelenség felé.

*

1977 végén a Magyar Nemzeti Bank stábjába leadta az első jelzéseket, miután az eladósodás vésszenen felgyorsult: az év végére a bruttó konvertibilis tartozás már 6,2 milliárd dollárra rúgott, vagyis az 1973-as, nagyjából 2 milliárd dolláros mérték többszörösére.¹⁵⁰ A hitelek többségét, 3,8 milliárd dollárt egy éven belül kellett visszafizetni, míg 1976-ban az átlagos napi nemzetközi fizetési kötelezettség 40 millió dollár volt, 1977-ben 50 millióra emelkedett, 1978-ra pedig 60 millió fölé várták. Ráadásul új trendek mutatkoztak a hitelpiacon, a befektetők kezdték egy kalap alá venni a KGST-országokat, emelkedett a kamatszint, csökkent a bizalom Magyarország iránt. Az MNB-nek a napi fizetési képesség fenntartása érdekében többször a devizatartalékhoz kellett nyúlni.¹⁵¹

Az aggasztó adatok miatt az MNB-ben Pulai Miklós elnökhelyettes, Bácskai Tamás közgazdasági főosztályvezető és Tarafás Imre (1947) főeladó saját hatáskörben jelentést készített arról, hogy ez az út katasztrófába viszi az országot, változtatásra van szükség. *„Több hitelt nem tudunk felvenni, mert [...] amibe befektetjük, annyit sem hoz, mint a kamatláb. [...] El térbe kell állítani az exportot növelő beruházásokat, vissza kell szorítani a fogyasztás dotálását, meg kell állítani a fogyasztás növekedését, és el kell kezdenünk az adósságállomány csökkentését”*¹⁵²

- emlékezett Bácskai Tamás, akinek elmondása szerint az MNB vezetősége elé vitték a dokumentumot. Ebben az iratban az a sokkoló adat szerepelt, hogy ha az adósság ugyanolyan ütemben nő, mint addig, akkor 1978 végére eléri a 8 milliárd dollárt, ami már pénzügyi összeomlással fenyeget. A katasztrófát tehát csak a belső felhasználás többéves visszafogásával, nullához közeli növekedéssel, a lakossági és közösségi fogyasztás teljes korlátozásával lehet elkerülni.¹⁵³ Tarafás Imre úgy emlékezett a szerzőnek adott interjújában, hogy a döntő érv nem is az volt, hogy a felvett hitelek nem hozzák vissza a pénzt, hanem az, hogy változtatás nélkül 1979-től évente olyan nagyságrendű hitelt kellene felvenni a költségvetési és fizetési mérleg hiányának a fedezésére, amely az adott piaci körülmények között lehetetlennek tűnt.¹⁵⁴

Az MNB vezetőségi ülésén éles támadásokat kaptak. Bácskai emlékei szerint gúnyosan egy „főcísszövefkezelő” írásának minősítették a jelentést, Tímár Mátyás elnök pedig végül azzal zárta le a vitát, hogy *„valószínűleg igazatok van, de hát*

konfliktusokhoz vezet.TM Azt javasolta, legfeljebb Bácskai a saját szintjén, f osztályvezet k körében küldheti tovább az anyagot. „*Én pedig ezt kötelességszer en elküldtem*” - mesélte Bácskai. Pulai Miklós elnökhelyettes a szerz nek adott interjújában ezt meger sítette. Szerinte Tímár t is arra biztatta, hogy bár a dokumentumot nem tekintik hivatalos anyagnak, Pulai a saját szintjén népszerűsítheti, így ő is eljuttatta minisztereknek vagy az árhivatal vezetőjének. Az anyag így elért a KB gazdaságpolitikai titkárságára is, ahol Pulai emlékei szerint hosszasan rágódtak annak következtetésein.¹⁵⁶

Néhány héttel kés bb Havasi Ferenc, a KB - Németh Károly után kinevezett - új gazdaságpolitikai titkára hívta föl Bácskait, akivel addig még nem találkozott álkor. „*Elszöszöltem egy értekezleten, ahol [...] hevesen támadták az önök el terjesztését. [...] Azt mondták, nem lehet dolgozni egy olyan helyzetben, amikor destabilizálják ilyen gondolatokkal a magyar gazdaságot, de [...] J nemszeretem, ha valakiket [...]« hátuk mögött megtámadnak, de [...] J úgy t nt nekem, hogy igazuk van*”¹⁵⁷ - mondta Havasi, Bácskai emlékei szerint, majd egy példányt kért a jelentésb l. A gazdaságpolitikai bizottság pedig 1978 februárjában napirendre t zte és megvitattaa „kisszövetkezet” javaslatait, amelyek között ismét szerepelt az IMF- és a Világbank-csatlakozás el nyeinek ecsetelése.¹⁵⁸

1978 júniusában a Politikai Bizottság elé is drámai adatokat vittek, amelyek - a szó kimondása nélkül - egyértelm en jelezték Kádáréknak, hogy valamit tenni kell, különben jön a fizetéseképtelenség. A plénum el tt ismertetett adatok szerint év végéig a nettó adósság a nemzeti jövedelem 36 százaléka, az export 73 százaléka lesz, 1980-ra viszont már a kivitel másfélszeresére rúg majd ugyanez, a bruttó adósság pedig 10 milliárd dollárra emelkedik. A következő tervid szakban, 1981-1985 között évente 1,3-1,4 milliárd dollár új, középlejáratú hitelt kellene felvenni, ami viszont már teljes egészében a törlesztésre és kamatokra menne el, vagyis az ország csak további rövid lejáratú hitelek felvételével lenne finanszírozható. Ez pedig a biztos cs d. „*Jelenlegi hitelez inkt l egy évben már nem igen lehet több rövid-és középlejáratú hitelt felvenni, és a visszafizetési határid ket sem tudjuk hosszabbítani*”TM - írták az el terjesztésben, hozzátéve, hogy „*új hitelforrásokat kell keresnünk*”. A javaslat: keressék meg a Szovjetuniót egy 1 milliárd dolláros hosszú lejáratú hitelkérelemmel, de - és itt jön a slusszpoén - Moszkva nehézségei miatt „*realisabb lehet séget biztosítana azonban csatlakozásunk*” íz IMF-hez és a Világbankhoz, hiszen a két intézmény megoldaná a finanszírozási gondokat, miután t - lük „*évi 300-400 millió dollárra becsülhet középlejáratú hitelhez*” juthatnánk. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy „*egyensúlyi helyzetünk további romlásának*

nyilvánvalóvá válása, a pénzpiaci feltételek romlása esetén olyan helyzetbe kerülhetünk, hogy a t és bankok hiteleiket nem újítják meg vagy részben vissza is vonhatják". Vagyis az IMF-Világbank páros nélkülözhetetlen a biztonságos finanszírozáshoz. „Az IMF-tagság jelen devizahelyzetünkben nem növelné, hanem csökkentené a t és országoktól való gazdasági függőségünket.”¹⁶⁰

„Lehet, hogy a konzultáció eredménye az lesz, hogy ellenzik a belépésünket ezekbe a szervezetekbe. Az biztos, hogy a döntés jogát nem fogják elvenni, de nem lesz könnyű dolog” - mondta Kádár, aki azért a nyugati politikai függőség veszélyére is figyelmeztetett, mondván, „a t kések politikailag kifogják használnia lehetőséget, mert ott jótékonykodás nincsen”. Végül apártvezető javaslatára a PB úgy határozott, hogy konzultációt kezdeményeznek a szovjet pártvezetéssel, a problémák megoldásához „ezúttal is első sorban a Szovjetuniótól” kérnek segítséget, de a levélben hangsúlyozzák majd, hogy „más lehet segítség híján - mivel sem a dinamikus fejlődés gazdaság visszafogását, sem az életszínvonal-politika megtörését nem vállalhatjuk - a Magyar Népköztársaság kényszerhelyzetben esetleg belépne a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba”. A PB-határozat arról is rendelkezett, hogy „a csatlakozási tárgyalásokat két szakaszban, először bizalmasan, előkészítő formában kell megkezdni, majd hivatalosan folytatni”.¹⁶¹

1978 nyarára ezek az informális megbeszélések már javában folytak, a tárgyalásokat pedig ismét Fekete János vezette, aki 1973-tól, a kapcsolatok legutóbbi befagyásától kezdve is folyamatosan fenntartotta valamilyen formában a viszonyt.

1974 karácsonyára például egy Vasarely-albumot küldött Alan Whittome-nak,¹⁶² aki 1975-ben rövid látogatást tett Budapesten. A vizitre utal, hogy Fekete előbb egy februári levelében kérte az IMF európai igazgatóját, hogy pontos dátumot írjon neki a tervezett vizitrról, nehogy elkerüljék egymást, az üzenetet egyébként - a baráti jelleget hangsúlyozandó - egyszeren csak Jánosként írta alá.¹⁶³ Whittome április 2-ai keltezésű levelében ezután megköszönte a „vendéglátást és a gondolatébresztő beszélgetéseket”¹⁶⁴, egyben Románia csatlakozásával kapcsolatban küldött neki értékes információkat. Whittome a látogatás után jelentést írt, amelyben azt jelezte, hogy Magyarország részéről van valamiféle halvány érdeklődés a csatlakozás iránt, de ennek láthatólag nem tulajdonított túlzottan nagy jelentőséget.¹⁶⁵

1976-ban Whittome a júniusi bázeli BIS-ülésem ismerkedett meg és beszélgetett az új MNB-elnökkel, Tímár Mátyással, de - mint írta - „semmi újdonság nem merült föl”¹⁶⁶ azonkívül, hogy Tímár szerint a szovjetek álláspontja egyre puhul Magyarország IMF-csatlakozásával kapcsolatban, főleg a saját nehézségeik miatt.

„A szovjetek nagyon gazdagok, de nagyon illikvidek is egyben, valószínűleg nekik van a világon a legrosszabbul megszervezett mezőgazdaságuk, és az iparuk is gyenge”⁶⁷ - panaszkodott Whittome beszámolója alapján Tímár. Egy 1977. szeptemberi jelentés szerint a jugoszlávok számoltak be egy IMF-tisztviselőnek arról, hogy értesüléseik szerint „az utóbbi időben a magyarok az IMF- és a Világbank-tagság, J leg ez utóbbi elnyerik beszélnék”.⁶⁸

Bár 1978-ban az IMF washingtoni központjában valószínűleg viszonylag keveset tudtak azokról az aggodalmaskodó jelentésekről, amelyekről az év tavaszán Budapesten folyt a vita, de ilyen elzárnyások és a folyamatos kapcsolattartás után nem lephette meg ket, hogy Feketék március 6. és 8. között újabb látogatásra hívták Whittome-ot.⁶⁹ Az már annál inkább, hogy a *Financial Times* megszette a terveket. A lap március 2-ai számában írt arról, hogy Magyarország mellett Lengyelország és Csehszlovákia is érdeklődik a belépés iránt, az IMF szívesen veszi a közeledést, és egyik képviselőt a térségbe küldi puhatolózó tárgyalások végett.⁷⁰ A kiszivárogtatás téma volt az igazgatóság március 3-ai ülésén, ahol az ügyvezető igazgató megerősítette, hogy Whittome Európában tárgyal, amiatt pedig vizsgálódnak, hogyan mehetett ki az információ. A titkos látogatásról még astábbból is kevesen értesültek, tehát azt valószínűleg sítette, hogy az IMF-en kívülről kapták a hírt az újságírók.⁷¹

A márciusi budapesti találkozón a jelek szerint már nagyon konkrét kérdések merültek fel a csatlakozásról. Hazaérkezése után ugyanis Whittome részletes levélben⁷² írt jó néhány olyan kérdéssel, amelyekre Magyarországon nem tudott fejből válaszolni. Így arra, hogy a Világbank milyen fejlettségi szint, mekkora egy főre eső bruttó nemzeti termék, GNP (Gross National Product) felett nem kölcsönöz a tagállamoknak, arra hivatkozva, hogy nem szorul rá a fejlesztési hitelekre, vagy arra, hogy hogyan kell szerepeltetni az aranytartalékra vonatkozó adatokat a kimutatásokban, illetve egyes, az IMF alapokmányából levezethető speciális jogi kérdésekre. Mindez azt mutatja, hogy Budapesten nagyon is felkészültek arra az eshetőségre, hogy a szovjetek képtelenek lesznek pénzzel segíteni, így kénytelen-kelletlen belemennek majd amagyar csatlakozásba. Ezzel pedig a magyar politikai vezetés megmenekül attól, hogy megszigorító jellegű gazdasági intézkedéseket kényszerüljön bevezetni. A tét Kádárék számára egyre inkább egyértelmű volt: ha nem sikerül új forrást találni, akár a szovjetek segítségével, akár az IMF-csatlakozás útján, kénytelenek lesznek feladni az 1970-es években a növekedésre (és az adósságszint növelésére) alapozott kurzust.

Alig kevesebb mint egy év múlva, 1979 tavaszára kiderült, hogy a kísérlet ismét kudarcot vallott. A szovjet vezetés megint nem ment bele abba, hogy Magyarország - Románia és Jugoszlávia után harmadikként - belépjen az IMF-be. Moszkva világossá tette, hogy nincs ínyére a csatlakozásról folytatott huzavona, de gazdasági helyzet folyamatos romlása mellett 1978 második felében és 1979 elején Kádárék mindent megpróbáltak, hogy az IMF-belépés segítségével elkerülhessék az életszínvonalat veszélyeztető lépéseket.

Koszigin szovjet miniszterelnök 1978 júniusában KGST-ülésszakon egyértelműen sítette Lázár György magyar kormányfő számára, hogy nagyon is odafigyelnek Magyarország és a többi szocialista ország eladósodására, de a kiutat a szorosabb KGST-integrációban, a tőkeimport korlátozásában és nem az IMF-csatlakozásban látják. A Valutaalap ugyanis szerintük továbbra is *„amerikai ellenrész alatt áll, amely elsősorban politikai és nem gazdasági intézmény, s mint ilyen, politikai befolyást gyakorol azokra, akik a »karmai« közé kerülnek”*¹⁷¹ - írta beszámolójában Lázár, aki szerint Koszigin példákat is említett olyan fejlődő országokról, ahol az IMF belső intézkedéseket kényszerített ki. A szovjet miniszterelnök úgy vélte, hogy a nemzetközi szervezet célja a *„szocialista közösség”* megbontása.

Ilyen elzárkózások után küldött levelet Kádár augusztusban Brezsnyevnek, amelynek tervezetét a KGST-ülésen elhangzottak miatt éles elzárkózás váltotta ki Budapesten. A levél első változatában azt írták, hogy a tőkeadóság *„a közeli jövőben elérheti a gazdasági elviselhetőség felső határát, veszélyeztetheti nemzetközi fizetőképességünket, és belpolitikai feszültségek forrásává válhat”,* ami miatt *„megfontolás tárgyává”*¹⁷⁴ tették a csatlakozást. Végül a levéltervezet szövegét patikamérlegre tették, és a téma érzékenysége miatt elhagyták belőle a csatlakozás konkrét felvetését és a belpolitikai veszélyekkel való *„riogatást”* is. Abban maradtak, hogy ezt a kérdést a legközelebbi találkozójukon Kádár személyesen beszélje meg Brezsnyevvel, és az egész témát a nagyobb szovjet segítségnyújtás kontextusában tárgyalják.¹⁷⁵ Bár aszokásos nyári krími találkozón Brezsnyev nem volt teljesen elutasító, de megerősítette, hogy az IMF-ben az amerikai politikai törekvések érvényesülnek, ami elég egyértelmű utalás volt arra, hogy sok esélyt nem lát az engedély megadására. Egyetlen apró kiskaput hagyott mégis, amikor arra tett utalást, hogy megvizsgálják a dolgot.¹⁷⁶

Lázár György 1978. október 27-én kapott újabb fejmosást Kosziginnal a moszkvai kormányfői találkozón, amelynek hangulatáról megsejthetünk valamit, ha figyelembe vesszük, hogy Lázár így minősítette: *„helyenként éles megfogalmazások is elhangzottak, de a vita és a beszélgetés egyetlen ponton sem lépte át az*

elvtársi hangnemet".¹⁷⁷ Sokatmondó, hogy az elvtársi mell l a baráti jelz kima-
radt, ami már a kortárs megfigyel k számára is azt jelezhetette, hogy a hangulat
egyáltalán nem volt oldott. A tárgyalásról szóló beszámoló igazolja ezt, hiszen
kiderül, Koszigin nem értett egyet azzal a magyar értékeléssel, hogy az eladósó-
dásnak objektív okai vannak, a problémákat a világgazdaság változásai idézték el .
Szerinte más szocialistaországokban nem ilyen mérték agond. „Végiggondolták,
hogy ennek a tendenciának a folytatása mire vezet?" - tette föl a fenyeget kérdést a
szovjet kormányf Lázár beszámol ója szerint, majd hozzátette, hogy az IMF-be
és a Világbankba persze könny belépni, de „kilépni nehéz". Szerinte a magyarok
elérhetik, hogy több milliárd dollárt kapnak, „de milyen áron?"Az amerikaiak ott
„azt csinálnak velünk, amit akarnak" - mondta Lázár szerint Koszigin, aki úgy
vélte: „a Nyugat offenzívát indított aszocialista országok eladósítása érdekében, s hogy
ezzel befolyását még inkább meger síthesse. Ezt nekiünk közös er vel kell kivédeni." He-
vesen bírálta a magyar életszínvonalat is, hogy „sokan utaznak nyugati országokba,
ennek a kiadásai is nagyok", nem értette, miért olyan magas a t kés import, amikor
a Szovjetunió is el tudná látni áruval az országot. Vagyis szerinte egyszer en csak
a nyugati importot kell csökkenteni, és minden rendben lesz.¹⁷⁸

Az 1978-as év azonban még a legpesszimistább el rejelzéseknél is rosszabbul
alakult. A drámaian romló helyzettel 1979 februárjában egy PB-ülésen szembe-
sültek Kádárék. Az év végére 9,2-9,4 milliárd dollárra duzzadt az összes tartozás,
ennek 42 százaléka, 4,3 milliárd rövid lejáratra szólt, ezzel szemben a deviza- és
aranytartalék mozgósítható része alig 1,3 milliárdot tett ki, és körülbelül három-
heti fizetési kötelezettség kiegyenlítésére volt elég. „A t kés eladósodottság ará-
nyai már nemzetközi összehasonlításban is kedvez tlenek. Helyzetiünk rosszabbodása
hitelez ink széles köre számára még nem teljesen nyilvánvaló, bár különböz nyugati
becslések Magyarországot a harmadik leginkább eladósodott KGST-országnak mi-
n sítik Bulgária és Lengyelország után. [...] A t kés devizahelyzet a népgazdaság
legkritikusabb területévé vált. A t kés hitelekre való ráutaltságunk olyan mérték re
fokozódott, hogy ha a hitelfelvételek folyamata megszakad, súlyos következmények-
kel járó helyzet alakulhat ki"¹⁷⁹ - írta le az állapotokat az összegzés. A számítások
szerint a talpon maradáshoz 1985-ig 14-15 milliárd dollárnyi új hitelre lenne
szükség, ennek nagy részét, 9 milliárdot a meglév hitelek törlesztésére kell for-
dítani, miközben az egész kalkulációt beárnyékolja, hogy kimerülően vannak
az új hitelszerzési lehet ségek, lassan már senki nem ad kölcsönt Magyarorszá-
nak. A gazdaságpolitikának így két lehet sége marad, vetette fel a dokumentum:
vagy a megszerezhet és várhatóan mérsékl d nagyságú hitelek mennyiségét l

teszi függ vé az ország gazdasági növekedését; tehát kénytelen lesz visszavenni az életszínvonalból, vagy új hitelforrások után néz. Az új forrás pedig csakis az IMF és a Világbank lehet. „*Nem rejti ez magában a fizetéseképtelenség veszélyét?*” - tette föl a költő kérdést az egyik PB-tag, Nemes Dezső; miközben az egész vita akörül forgott, hogy a fenyegetés csődöt hogyan lehetne elkerülni. Az 1979. februári PB-ülés végkövetkeztetése egyértelmű volt: ha az életszínvonal-csökkenő lépéseket és a csődöt is el akarják kerülni, akkor nincs más út, mint belépni a nemzetközi pénzügyi szervezetekbe. „*Én támogatnám a belépést*”TM - tette nyilvánvalóvá a helyzetet Kádár, így a testület el is fogadta, hogy ezt a szovjetekkel való konzultáció után kezdeményezni kell.

A végső szót azonban néhány hét múlva megint a szovjetek mondták ki. Kádár 1979. március 6-án Brezsnyewel találkozott Moszkvában, ahol a szovjet pártvezér egyértelműen sítette, ez az út továbbra sincs nyitva. A szovjet pártfőtitkár szerint Magyarország nem önállósodhat ezen a téren, inkább az áremeléseket, az életszínvonal-csökkenésének útját kell választania. Brezsnyev akkor már súlyos beteg volt, Kádár a találkozó utáni PB-ülésen azt mondta, hogy szovjet kollégájának „*akkor nehéz, amikor már más beszél, hallásproblémája van, ez is idegesíti*”^{*1}, viszont „*egészen tőrtől en birta*”, hogy a magyar pártvezetős több mint egy órán át puhította IMF-ügyben. Brezsnyev bírálta azt, hogy mindenáron az életszínvonalat akarja Kádár emelni, miközben „*szakadás van a termelés és a felhasználás között*”, majd nyilvánvalóvá tette, hogy „*jelen helyzetben [...] nem tartják helyesnek*” a belépést. Más módon, vagyis a KGST-n belül kell keresni a helyzetből a kiutat. „*Világosan lett írva, ha nem tudunk hosszú lejáratú hitelhez jutni, a következő éves tervben életszínvonal-csökkenéssel kell számolni*”⁸² - méltatlankodott Kádár beszámolója után a PB-ülésen Fock Jenő, a magyar pártvezetős viszont azzal védte meg a szovjet elutasítást, hogy „*egy objektív tény*”, hogy Magyarországon magas az életszínvonal. A márciusi PB-ülés úgy döntött, „*pillanatnyilag nem célszerű*” z. IMF-Világbank-csatlakozás, és ugyanezen az ülésen arról is határoztak, hogy az 1980-ra beütemezett nagy áremelések javát már 1979 nyarán foganatosítani kell. Június végén pedig, alig pár nappal a fejezet elején is részletezett széles körű áremelések bejelentése előtt, Havasi Ferenc KB-főtitkár lényegében Brezsnyev márciusi szavait visszhangozta, amikor a régóta nem látott szigorító intézkedések indoklásaként azt mondta: „*még időben vagyunk, hogy nagyobb megrázkódtatások nélkül elkezdjük a termelés és a fogyasztás összhangba hozását*”.^w

Kádár 1979 tavaszára kénytelen volt elszörcsögni önmaga, majd az áremelésekkel a közvélemény előtt is beismerni, hogy nincsen más út, véget kell vetni az 1970-es

évek során követett gazdaságpolitikának, vissza kell venni az életszínvonalból és a növekedésből. Az egyre súlyosbodó adóssághelyzet miatt Kádár politikája nem volt folytatható, hiszen aszovjetek már nem tudtak, nem is nagyon akartak segíteni, viszont a nyugati hitelezők is óvatosabbak lettek. A „fejlett” szocializmus korszakának az eltt vége lett, hogy elkezd dött volna. Azt azonban Kádár sem sejtette, hogy hiába hajt végre 1979-től kemény kiigazító lépéseket, alig telik két év, és még nagyobb vihar kerekedik.

Washington, J 982. május 7. Fekete János, a Magyar Nemzeti Bank elnökhelyettese, L.A. Whittome, a Nemzetközi Valutaalap európai osztályának igazgatója, Marjai József miniszterelnök-helyettes és Jacques de Groote, a Nemzetközi Valutaalap ügyvezető igazgatója, amikor Magyarország csatlakozik a Nemzetközi Valutaalaphoz. MTI/UPI: Tim Clary

ESERNY CSERE VIHARBAN

1980-1982

*„Nemgondolsz arra, hogy itt
szívbetegek emberek is ülnek?”*

Egy KB-tag kérdése
Tímár Mátyás jegybankelnökhöz,
1980. december

A Magyar Nemzeti Bank első elnökhelyettesének frissen kinevezett Fekete János 1981. május végén Tokióba látogatott, hogy részt vegyen a kereskedelmi banki közgazdászok nemzetközi konferenciáján.¹ Lassan két év telt az 1979 nyarán bejelentett drasztikus áremelések óta. Azóta rendkívüli és fájdalmas intézkedéseket fogantatosított a pártvezetés az egyensúly helyreállítása, a fizet képesség javítása érdekében, és nem is eredménytelenül. Az életszínvonal befagyasztása, a gazdaság lefékezése, az import visszafogása, az export erltetése, az adósságnövekedés megállítása - mindez oda vezetett, hogy lelassult az eladósodás. 1980-ban pedig - legalábbis az IMF-nek jelentett adatok szerint - már 150 millió dolláros pluszban zárt a folyó fizetési mérleg, amelyen ezen adatsor alapján 1979-ben még 500 millió, 1978-ban 1,2 milliárd dolláros, azaz a nemzeti jövedelem 9 százalékát kitev lyuk tátongott? Valójában ezek az adatok, mint 1989-ben a kormány kénytelen volt bevallani, hamisak voltak/ de a trend igaz volt. Az adósság növekedése még az 1989 után korrigált adatok szerint is lelassult: a valós számok szerint míg 1978-ban a nettó adósságállomány egy év alatt 2,6 milliárd dollárral, addig 1979 és 1981 között, tehát három év alatt mindössze 1,4 milliárd dollárral emelkedett?

* A valós statisztikákat lásd a Függelékben.

Feketének - saját, 1981. június 2-án kelt jelentése szerint - Tokióban mégis védekezni kellett, ráadásul pont azon bankok vezették el azt, amelyek a keleti blokk jelentős hitelezői voltak. Hiába bizonygatta, hogy a „gazdaság jó irányban halad”; az export 1979-ben dinamikusan bővült, és 1980-ban is emelkedett, ha lassabban is. Az erőfeszítéseket pedig a nemzetközi hitelpiac is visszaigazolta, hiszen az ott lévők közül - ahogy felhívta rá a figyelmet - „többen is részt vettek [...] a legutóbbi nagy összeg, 400 millió dolláros konzorciális hitelnyújtásban.”⁴ A nemzetközi banktársaságnak mindez kevés volt. A pénzügyi világ krémje 1981-ben kevésbé a magyar adatok részleteivel bíbelődött, sokkal inkább a „big picture” érdekelte a szakembereket.

Fekete beszámolója szerint a három és fél órás vitában mindenki aggodalmaskodott, mert „csalódottan vették tudomásul az esernyő elmélet bukását”.⁵ Ez a teória egészen 1980-ig általánosan elfogadott elv volt a nyugati bankok közgazdasági számára. Azt a bizonyosságot jelentette, hogy a KGST-országok hitelezése nem kockázatos, hiszen a Szovjetunió, a „nagy testvér” ugyanis jótáll minden adósságnak, és segít a bajba jutott „kistestvéreknek”. 1979-80-tól azonban olyan események következtek be a világpolitikában és a világ gazdaságban, amelyek azt bizonyították, hogy ez az elv már nincs érvényben. Moszkva már nem olyan erős, hogy kisegítse a kelet-európai szocialista országokat, így a hitelképességükbe vetett hit alapjaiban ingott meg. Hiába volt tehát az 1979-től megkezdett fájdalmas kiigazítás, Magyarország felett viharfelhők gyülekeztek.

A magyar gazdaságot 1979-től külső csapások sorozata érte. A pénzügyi kiigazítást akkor kellett végrehajtani, amikor minden a pártvezetés szándékai ellen hatott.⁶ Először az újabb - az 1973-as utáni második - olajsokk okozott riadalmat 1979-ben, amelynek eredményeként 1980 végéig 11-13 dolláros szintre esett el a 20, majd 40 dollárra emelkedett az olaj hordónkénti ára. Az okok között a szakszerűtlen a pennsylvaniai Three Mile Islanden bekövetkezett atomerőmű-balesetet (1979. március), az iráni iszlám forradalmat, a teheráni amerikai nagykövetség elleni túszejtő akciót, majd az ezek után bevezetett amerikai embargót (1979. november), valamint az iraki-iráni háború kirobbanását (1980. szeptember) említették. És persze azt is, hogy a Szovjetunió 1979 karácsonyán megkezdte véget nem érő, kilencéves háborúját Afganisztánban.

Mindennek számos következménye volt az 1970-es években súlyosan eladósodott szocialista blokk országaira, így Magyarországra is. Az újabb nyersanyagár-emelkedés és minden, ami ebből következett, ismétlődő megrázkódtatásokat jelzett előre, nem sok jóval kecsegtette a reálgazdaságot. A továbbra is erősen

energiaigényes ipar számára ez azt jelentette, hogy a bukaresti „csúszó” árelv miatt a szovjet energiaszállítások költsége is folyamatosan emelkedik majd, követve az 1973-tól Takétasebességgel robozó árat. Folyamatosan romlottak a cserearányok, egységnyi importért egyre többet kellett exportálni, a dráguló import miatti árkiegészítések újabb megterhelést jelentettek a költségvetésnek, amely az ártámogatások kusza rendszerén keresztül igyekezett megvédeni a belső piacot, a vállalatokat és a fogyasztókat az áremelkedés okozta sokktól. Az olajárak a csúcsról az 1980-as évek közepéig lassan csökkentek, de az árhatásokat késleltető elv miatt a magyar gazdaság az évtized első felében ennek jótékony hatásait még nem, ellenben az áremelkedést annál inkább megérezte. Az energiaésanyersanyagok megdrágulása tovább rontotta a kivitel versenyképességét. A Szovjetunió afganisztáni beavatkozása pedig azzal a veszéllyel járt, hogy az amúgy is egyre inkább saját gazdasági gondjaival küszködő Moszkvái lesz foglalkoztatva a háborúval, annak anyagi szükségleteivel. Feltételezhető volt az is, hogy az aszovjetek kevésbé lelkesen tudják majd teljesíteni a KGST-országok energiamegrendeléseit is. Mindez tovább romló kereskedelmi mérlegeket, következőképpen állandósuló fizetésimérleg-feszültségeket sejtetett.

Nem sok jót jeleztek előre a pénzpiac eseményei sem: az 1982-ben a mexikói fizetésképtelenségben kicsúcsosodó adósságválság első jelei máris érezhetőek voltak. A háborúk, túszedrák és olajsokkok okozta bizonytalan piaci helyzetben a befektetők 1979-től valószínűleg menekültek a kockázatos piacoktól, különösen a kelet-európai országokkal szemben váltak gyanakvóvá. A Szovjetunió afganisztáni bevonulása után újabb hidegháborútól, elhidegző kelet-nyugati kapcsolatokról tartottak, a nyugati pénzintézetek gyakorlatilag embargó alá helyezték a keleti államokat és bankokat. *„Az MNB zürichi képviselőitnek munkatársai 1980. január első napjaiban folyamatosan felmért, puhatolózó jellegű tárgyalásokat folytattak különböző amerikai bankokkal, az év első negyedében realizálható nagyobb összeg kölcsönfelvétele céljából. A tárgyalások eredménye egyértelműen negatív, képviselőink értékre adták, hogy a kölcsönnel kapcsolatban érdemi tárgyalások megkezdését nem javasolják, a jelenlegi helyzetben kizárólag elutasító választ kaphatunk. Az indok egyértelműen az afgán helyzet miatt kialakult szovjet-amerikai ellentét”*⁷ - írta egy állambiztonsági értékelés 1980. január 17-én, de akkor még bíztak benne, hogy a változások átmenetiek maradnak.

A befektetők az USA pénzpiacán is nehézségekbe ütköztek. 1979 augusztusában hivatalba lépett Paul Volcker, az amerikai jegybank szerepét betöltő Fed új elnöke, és elkezdődött a később a nevével fémjelzett „Volcker-sokk” időszak, amelynek során az amerikai monetáris politika fő célja a stagfláció korszakának

lezárása lett. Az 1970-es években a nyugati gazdaságok az inflációval vegyes alacsony gazdasági növekedés terheit nyögték, így Volcker első számú közelleneségnek az inflációt és az inflációs várakozások megtörését nevezte meg. Ennek jegyében 1981 májusáig viharos gyorsasággal, a 9,5 százalékos szintről 16 százalékig emelték a rövid lejáratú dollárkamatokat, amelyek aztán csak 1982 júliusa után mérséklődtek 12 százalékig. Az adós országok pechje az volt, hogy az 1970-es években felvett könnyű hitelek kamatát nagyrészt az amerikai rövid lejáratra szóló hitelek feltételeihez kötötték, hirtelen tehát ezek a kölcsönök - amelyek egy részét az 1970-es években még negatív reálkamattal mellett vették föl - nagyon megrágultak. Ehhez járult még a kamatemelési politikák további hatása: a dollár két év alatt 20-25 százalékot erősödött, és szintén a kamatpolitika következménye lett az, hogy a nyugati gazdaságokban lelassult a növekedés is. Míg 1973 és 1980 között a fejlett országok átlagos gazdasági növekedése 3 százalékos volt, 1981-82-ben alig fél százalék. Ez is rontotta a szocialista országok exportkilátásait?

Pénzpiac, reálgazdaság, világpolitika - akármerre néztek a Tokióban gyülekező bankárok, csak gondokat láttak. És ami külön is aggasztotta a Feketével találkozó szakembereket, és ami miatt az esernyő elmélet bukásával szembesítették a magyar MNB-s vezetőket, az a KúST-országok legnagyobbikában, Lengyelországban bekövetkezett eseménysorozat volt. Lengyelország 1981 tavaszán, a tokiói találkozó időpontjában éppen az államcsőd szélén egyensúlyozott. Áprilisban a kamatfizetések és törlesztések 1981-re eső 2,2 milliárd dolláros tételének átütemezését volt kénytelen kérni a hitelezőktől. Nem úgy nézett ki, hogy az esernyő teória jegyében Moszkva nagy erővel készülne a segítségére sietni.

A lengyel fizetésképtelenség réme óriási kockázatokat rejtett az egész európai pénzügyi rendszer számára. Az ország 1980-ra 25 milliárd dollár nyugati adósságot halmozott fel (csakemlékeztetül, Magyarorszáké akkor 10 milliárd körül volt), a kölcsönök egy része kormányhitel volt, egy másik része körülbelül 500 kereskedelmi bank között oszlott meg, amelyek közül sokan nyugati kormánygaranciát is szereztek kihelyezéseikre. Azt pedig senki nem tudta, hogy egy csőd esetén a terhekből mennyi jut az (első sorban német és osztrák) magánbankokra, és mennyi az állami hitelezés kára. A fizetésképtelenség közeli helyzet közepette - attól egyáltalán nem függetlenül - Varsó 1980 augusztusa óta politikai válsággal is küzdött: az áremelések miatt sztrájkok törtek ki Gdanskban, megalakult a Szolidaritás szakszervezeti mozgalom, összeomlott az ipari termelés, romokban hevert a gazdaság. Bármikor várható volt aszovjet katonai beavatkozás, amit végül Jaruzelski tábornok 1981 decemberében a szükségállapot bejelentésével elzárított meg.

Feketének ebben a helyzetben minden meggyőző képességére szüksége volt, hogy további kelet-európai hitelezésre bírja tárgyalópartnereit Tokióban, cs - a vizit nem titkolt céljaként - rábeszélje az addig az ország finanszírozásában nem túl jelentős szerepet játszó japán bankokat arra, hogy érdemes Magyarországot pénzelni. Nem volt könnyű dolga. A Tokióban gyülekező bankárok ugyanis azt is tudták, hogy hiába lassult le az adósságállomány növekedése, a romló feltételek mellett Magyarországnak egyre nehezebb lesz kitermelni az adósságtörlesztés terheit: míg 1978-ban a kamatok kifizetése adevizaexport-bevételek 8,9 százalékát vitte el, addig 1981-ben ez az arány már drámai módon 21,6 százalékra nőtt.¹⁰ Ha pedig a törlesztést és a kamatot egybeszámítjuk, akkor az éves export 46 százalékát kellett erre fordítani.¹¹

Ameggyőző erő hőz egyébként fontos volt az az imázs, amelyet a magyar nemzet banki vezetői maga körül kialakított. Fekete már az 1970-es években is kedvenc szereplője volt a nyugati sajtónak, 1979-től azonban agondokelszaporodtával megugrott a róla szóló cikkek száma, feltételezhetően a magyar hatóságok támogatásával és szándékai szerint. Fekete Magyarország „poszterfiúja” lett: igyekezett magát úgy pozícionálni, hogy a kommunista bankár, áld azonban érti a nyugatiak nyelvét - ez egyben az az imázs is volt, amelyet Magyarország szeretett volna magáról sugallni -, így mindent ennek a propagandának megfelelően tett cs mondott. Ráadásul mindez nem esett nehezebbre sem, az adottságai megvoltak hozzá. Az imázs és a személyiség nagyjából fedte egymást, tehetségét nyugati tárgyalópartnerek is elismerték, és pont ezt szerették benne. „A kommunisták legjobb bankára”¹² - hirdette róla például 1979 áprilisában a befolyásos *Institutional Investor*, amelynek Fekete büszkén állította, hogy „olyannyira marxista és kommunista, mint amennyire vörös a vér az ereiben”. „Úgy öltözik, úgy beszél és úgy cselekszik, mint a nyugati partnerei, [...] egyedül a vasfoga árulja el kelet-európai hátterét” - írta a *Time* 1981 tavaszán. Fekete egy mosolygós fényképpel illusztrálva el is mesélte a hetilapnak, hogy a háború utáni években gyakori volt a foghíjak fémmel való pótlása. A *PVÜ//Street Journal* (WSJ) 1981 februárjában közölt róla portrét, „Mr. Eastern Europe”-ként mutatta be a térség „legismertebb és egyik legbefolyásosabb, öt nyelven beszél közgazdászát”, akiről amerikai partnerei nyilatkoztak rendkívül hízelgően. Fekete a cikk szerint kinti barátainak büszkélkedett azzal, hogy az USA egyik legnagyobb bankjacsábitgattaállásajánlással, de visszautasította, mert „elkötelezett kommunista, aki Magyarországon is hozzájut a számára szükséges anyagi javakhoz”.¹³

A cikkek alig titkolt célja az volt, hogy a bankárok fejében leválassa a kelet-európai szocialista országokat a fejlődés világ kibontakozó adósságválságáról, azt

sugallva, hogy a KGST-országok összes adóssága eltörpül Latin-Amerika problémái mellett, Magyarországot pedig még ezen belül is elkülönítse a keleti blokk többi országától, különösen Lengyelországtól. A béke szigeteként, a reformok hazájaként igyekeztek pozicionálni az országot, ahol vannak ugyan problémák, de a nyugatbarát kommunista vezetés már dolgozik a megoldáson. Fekete például a *Wall Street Journal*nek nyilatkozva 5 milliárd dolláros nettó adósságról beszélt (mellesleg akkor a nettó szám is 7 milliárd környékén járt), lazán túllépve azon, hogy a bruttó (10 milliárd fölötti) adat lenne az igazán kifejező, mivel Magyarország követelései nehezen behajthatók. „*Ez nem túl magas, alig egyéves nyugati export*”¹⁴ - mondta, miközben az összádósság igazából már az éves export 180 százaléka körül mozgott.¹⁵ A WSJ persze b ségesen ismertette az ezzel ellentétes véleményeket is. A veszélyesen magas adósságsszint miatt a lap értesülései szerint az USA-ban akkor már csak a Manufacturers Hanover Trust hitelezte Magyarországot, amellyel Fekete az 1960-as évek óta remek kapcsolatokat ápol. Lényegében az egész magyar pénzügyi vezetés azon dolgozott, hogy ilyen nyilatkozatokkal, a személyes kapcsolatokkal, a gazdasági diplomácia eszközeivel javítsa Magyarország pénzszerzési lehet ségeit. Tímár Mátyás MNB-elnök korabeli naplójára alapozott emlékirataiban rendkívül „ideges”hangulatot festett le az 1980-81-es évr l, és beszámolt arról, hogy a bázeli BIS, a Nemzetközi Fizetések Bankja 1980. évi ülése után Gordon Richardson, az angol jegybank vezet jét is megköörnyé-
kezte. „*Kértem, segítsen abban, hogy Magyarországot ne vegyék egy kalap alá a többi kelet-európai országgal. Másnap vagy harmadnapa Financial Timesban meg is jelent Richardson ilyen értelm nyilatkozata. Nagyon pozitív Magyarországgal kapcsolatban, és London még mindig a pénzpiacok központja*”¹⁶ - írta.

A gondok Tokióban tehát legalább olyan nyilvánvalók lehettek Fekete számára, mint New Yorkban vagy Frankfurtban. Hiába minden 1978-79 ótamegtett erőfeszítés, a küls környezet olyannyira megváltozott, megsz nt Magyarország feje fölött az addig biztosságot nyújtó szovjet véd erny , hogy világos volt, valami másra lesz szükség. Valamit „villantani” kell. Új aduással kell meggy zni a piacokat, és mindenekeltt valahonnan pénzt kell szerezni, különben ugyanaz történhet, mint Lengyelországban. A hitelek átütömezése, ácsod és az ezzel járó politikai felfordulás - mint azt Lengyelországban láthatták - veszélyeztetheti a politikai vezetést, beláthatatlan következményekkel járhat személyes sorsukra is. Fekete és a többiek emlékeibe 1956 végzetesen beleeggett. Mindent meg akartak tenni annak érdekében, hogy még egyszer ne fordulhasson el ugyanaz, ami akkor.

Mint ebben a fejezetben láthatjuk, a helyzetre 1981-82 folyamán azt a választ találták meg, hogy Magyarország kezdeményezte a felvételét az IMF-be és a Világbankba, és a lépést már a szovjetek sem tudták megakadályozni. A döntéshez kellett politikai bátorság, de az adott körülmények között a kényszerek szerepe sokkal nagyobb volt. Abátorságot is a kényszer szülte. Nem legendás történet ez tehát, amelyben a magyar vezetés ellenállt a szovjetnek. Nem arról volt szó, hogy Moszkva ellenkezésének dacára végre meghoztak egy hosszú ideje érlelt stratégiai döntést, vagyis az országot végleg a nyugati orientáció felé fordították, hanem lassan, vonakodva, bizonytalanul, gazdasági és pénzügyi kényszerek közepette az IMF-hez fordultak segítségért. Az volt a lényeg számukra, hogy túléljék az 1981-82-es éveket, így pénzügyi krízisbe illő izgalmak közepette a belépéssel sikerült visszarántani a gazdaságot a teljes fizetéseképtelenség széléről, a szovjetek „esernyőjét” pedig az IMF védelmére cserélték le. Bárhogyan született is a döntés, hatása óriási volt: megkezdődött Magyarország kettős függésének korszaka, amikortól egyszerre kellett megfelelni Moszkva, valamint egyre erősebben Washington és a nyugati pénzügyi elvárásainak.

*

Fekete tokiói találkozója előtt pár hónappal, 1980 legvégén Budapesten már nyilvánvaló volt, hogy 1956 óta a legnehezebb korszak jön a magyar vezetés számára. „*Nem gondolsz arra, hogy itt szívbetegek emberek is ülnek?*”¹⁷ - Visszaemlékezései szerint ezt kérdezte a KB egyik tagja Tímár Mátyástól 1980. december 2-án, a testület ülésének szünetében, azután, hogy az MNB-elnök olyan számokkal szembesítette a pártvezetést és Kádárt, amelyek a helyzet drámaiságát mutatták be. „*Egy-két olyan adatot is fogok mondani - erre Kádár elvtárs a múltkor figyelmeztetett) hogy közöljem) szigorúan titkos adatok -, kérem, ezeket ne jegyezzék fel az elvtársak*”TM - mondta Tímár, mielőtt belekezdett volna a beszédébe, amiben aztán mintegy fél órán át sorolta a nehézségeket. 1981-ben a talpon maradáshoz 1,8-1,9 milliárd dollárnyi hitelt kell felvenni, ami „*nem kell mondanom, hatalmas összeg*”, a körülmények rendkívül nehézé váltak, mert „*az egyensúlyi viszonyok nemcsak nálunk bomlottak meg, hanem az egész világon*”, a fejlődő országok adósságállománya 250-300 milliárd dollár, „*egyre nehezebben jutnak hitelhez*”. Hónapokig tartott, mire egy 250 millió dolláros konzorciális hitelt össze lehetett hozni, egy újabb 300 millió dolláros kölcsön begyűjtése rendkívül nehéznek ígérkezik, mert a lengyel helyzet „*nagyon megzavarta a szocialista országok hitelfelvételi lehetőségét*”, csak kisebb összegeket, rövidebb lejáratra, magasabb kamattal lehet felvenni, a nagy nemzetközi

bankok elérkeztek „a kockázatvállalásuk határaihoz”.^w A nehézségek ecsetelése után Tímár megpendítette azt is, hogy mivel ebben a kiélezett helyzetben egyre nagyobb szerepet kapnak a nemzetközi pénzügyi intézmények, az IMF és a Világbank, „ezeket a jelenségeket át kell gondolnunk”.²⁰ Óvatos, ám célzatos megjegyzés, amely újra felvetette a csatlakozás lehetőségeinek mérlegelését.

Kádár ekkor, 1980 végén szembesült a problémák súlyosságával. Azzal, hogy hiába voltak az 1978-79-től bevezetett intézkedések, a fájdalmas lépések sora, mindez nem lesz elegendő az ország fizetőképességének megteremtéséhez. Éppen ezen a KB-ülésen részletezte a gazdaságpolitikai titkár, Havasi Ferenc az addig elért eredményeket, és az 1981-es terveket. Tájékoztató csata közben: 1980-ban alig egy százalékkal bővült a gazdaság, így 1976-1980 között az időszak első két évének gyors növekedése, majd az utolsó két évről teljes megszorításai miatt az átlagos növekedés az előző öt éves terv 6,5 százaléka-hoz képest 2,9 százalékra esett vissza. A lakossági fogyasztás stagnált, az árak két év alatt átlagosan 20 százalékkal nőtték, és aszigort 1981-ben sem lehetett enyhíteni.²¹ Az 1956 óta zajló „kádárizáció” történetének addigi legsúlyosabb válságába került.

Mindezek tetejébe még olyan jelentős ideológiai engedményeket is meg kellett tenniük, amelyekkel a balos ellenzék és Moszkva haragját vonhatták magukra. Ilyen volt például az, hogy a nemzetközi pénzpiacoknak tett gesztusként a forint részleges külső konvertibilitásának bevezetését is napirendre kellett venni, 1980 októberétől ennek jegyében egységesítették a turista- és áruforgalmi árfolyamot. „Nagy barátaink ezt a tényleges külgazdasági orientációnak tekintik. Borzasztó!”²² - írta Moszkvára utalva naplójában Tímár, aki szerint a kényszer lépést Kádár csak „csúsztatott palacsintának” titulálta. A kifejezés azt jelentette, hogy a pártvezetés félt, hogy majd „elfogja belopni az inflációt, [...] pedig nem ez, hanem az egyre növekvő költségvetési deficit és egyéb. Jól felidegesítettek!”²³ - jegyezte meg naplója szerint szomorúan az MNB-elnök. Az intézkedés mindenesetre javított a Magyarországról kialakult képet a nyugati világban. „Isten tudja, mikor lesz teljesen konvertibilis a forint. De 1981-ben megteesszük az első lépést” - mondta Marjai József miniszterelnök-helyettes 1980 decemberében a *New York Times*-nak, miközben a lap beszámolója szerint „erős helyi brandyt szűrösölgetett egy kristálypohárkából”. A cikk bevezető mondata szerint míg „az infláció és a politikai nyugtalanság több országot a tönk szélére sodort, Magyarország virágzik, a kommunista vezetés pedig intézkedéseket tesz a fizetési eszköz konvertibilitása érdekében”. „Az egységes árfolyam, az esetleges teljes külső konvertibilitás és egy lehetséges IMP-tagság felé haladunk”²⁵ - mondta 1980. október 9-én Fekete bankárok előtt New Yorkban a *Journal of*

Commerce című lap beszámolója szerint, hozzátéve, hogy ez persze csak aszemélyes véleménye, a tagságról még nincs politikai döntés.

Ugyanitt büszkélkedett az MNB első elnökhelyettese a vívmánnyal, amely a New York-i bankártársaság előtt alkalmas volt arra, hogy bizonyítsa, Magyarország nem Lengyelország. A kedvező kép kialakításához hozzájárult, hogy a magyar gazdaságpolitika újabb ideológiai engedményt tett, kibővítette a magángazdaság, a kisipar és a „maszek” kiskereskedelem mozgásterét. Kádárék persze ezzel igazából a csökkenő életszínvonal miatt akarták kárpótolni az embereket, a magánszektor térnyerésének szélesítése ugyanis sokak számára adott lehetőséget arra, hogy az egyre kevesebbet érő állami fizetésüket pluszmunkával egészítsék ki. *„Gazdasági helyzetünk megkívánja, hogy a második gazdaságot, mint pótlólagos fejlesztési forrást és a lakossági szükségletek kielégítésének egyik eszközét, a gazdaságpolitika fokozottabban vegye igénybe. A második gazdaság szabályozott fejlődése elősegíti az életszínvonal növekedését, szerepet játszhat az életszínvonallal való megelégedettség alakulásában is”*¹⁶ - fedte fel az igazi célokat a párt gazdaságpolitikai bizottságának egyik előterjesztése 1980 januárjában.

Az 1980-81-es gazdasági nehézségek és a lengyel események újra ingataggá tették a belpolitikát is. Kádár félelme egyre erősebb lett az „egység” megbomlásától, az ellenzék megerősödésétől, attól, hogy a budapesti értelmiség szervezkedése összetalálkozik a munkások elégedetlenségével - éppen úgy, ahogyan ezzel a veszélyes elcgggyel a lengyel elvtársak kénytelenek voltak szembesülni. 1980 októberében megjelent a Bibó-émlékkönyv, a magyar szamizdat irodalom meghatározó műve, amelyben ellenzékiek 76 írásban emlékeztek meg az egykori 1956-os államminiszter, politikai gondolkodó, Bibó István szellemi hagyatékáról. Kádár egyre gyakrabban utalt a PB-üléseken az ezzel kapcsolatos félelmekre, arra, hogy a párton belül gyengül az egység, hogy túlságosan szigorú a gazdaságpolitika, hogy túl sok áldozatot kérnek az emberektől.²⁷

Mindezek a belső változások és a külvilágban bekövetkezett események 1981 elejére egyértelművé tették Kádár számára, hogy a csúszd elkerülése érdekében valakivel segítséget kell kérni: vagy Moszkvával sikerül valamilyen formában találkozni, vagy Magyarország kénytelen lesz - részben legalábbis - elengedni a szovjet vezetés kezét, és keresni a kapcsolatot a nemzetközi pénzügyi szervezetekkel.

És akkor ütött be az olajügy, ami lényegében eldöntötte Magyarország IMF-csatlakozását. *„1981 februárjában jött egy Breznyev-levél, hogy másfél millió tonna olajjal kevesebbet fogunk kapni, mert nincs a Szovjetuniónak sem elég, és egyéb kötelezettségei is vannak. Ez több mint 10 százaléka voltazéves magyar kontingensnek. Azt*

*válaszoltuk, hogy ezt nem lehet, erre szerz. désiünk van. De hiába*²⁹ - emlékezett az év els. hónapjainak fordulatára Havasi Ferenc. A nevezetes és - mint látni fogjuk - a magyar IMF-belépés szempontjából fontos Brezsnyev-levél beérkezését Pulai Miódos visszaemlékezésében²⁹ júliusra teszi. Valójában minden valószínűség szerint arról a levélről van szó, amely augusztus végén szíjlelt, és Kádár szeptember 2-án kapta meg a budapesti szovjet nagykövettől.³⁰ Az olajszállítások csökkentéséről szóló hírek azonban feltehetően nem hivatalos úton már korábban eljutottak Budapestre, és egész évben meghatározták a politikai vezetés viselkedését.

Az 1981-1985-ös periódusra beígért évi 6,5 millió tonnás szállítás ilyen drasztikus megvágása nem csupán az ország energiaszükséglete miatt volt érdekes, hanem azért is, mert - furcsa módon - ennyi olajra valójában nem is volt szüksége az országnak. A felhasznált mennyiséget meghaladó készletet azonban Magyarország különböző formában, benzinként feldolgozva vagy nyersolajként továbbpasszolta Nyugatra, mégpedig dollárért. Pulai Miklós emlékei szerint csak ebből majdnem 300 millió dollár jött be évente.³¹

Ezt a kis reexport-stíklit a legnagyobb titokban tartották, elvileg a szovjetek sem tudtak róla, a gyakorlatban viszont valószínűleg nagyon is tisztában voltak vele, és nyugtázták a dolgot. Feltételezhetően pontosan ezért nem izgatták magukat különösebben, amikor az olajszállítások csökkentését javasolták, hiszen tudták, hogy a valódi energiaszükségletek fedezéséhez kevesebb is elég. A trükk rendkívüli érzékenységre két levéltári dokumentum is utal.

Az egyik szerint ezt az apróságot pár évvel később, 1983-ban az IMF szakértői el is igyekeztek elrejtetni a magyar illetékesek. A Valutaalap vezetői ugyanis nagyon is érdekelte ez a kérdés, különösen azért, mert szerettek volna tisztán látni Magyarország export-import statisztikáiban, és azt tapasztalták, hogy a különböző kimutatások között lényeges különbségek vannak. „*Miután az eltérés oka a re(export)-forgalom, ezért nem lenne célszerű sem annak volumenéről, sem egyenlegéről tájékoztatást adni*”²² - írták akkor a Külkereskedelmi Minisztérium szakértői. A másik irat szerint 1980 februárjában Tóth Péternek, a *Hét nap hírek* munkatársának okozott nehéz perceket az ügy. Magyaránzkodnia kellett, miután a lap február 4-ei cikkében az olaj-, gáz- és benzincellátás zavartalanságáról közölt beszámolóban az Országos Olaj- és Gázipari Tröszt (ÓOKGT) egyik főosztályvezetőjének nyilatkozata alapján említést tett arról, hogy körülbelül egymillió tonnányi olajat a későbbi cégek részére bérünomításban dolgoznak fel a magyar finomítók, és ebből tekintélyes devizabevétel gazdagítja az államot. Az írásból botrány kerekedett az apparátuson belül, a cikket vizsgálata és felelősségre vonása követte. Tóth persze

azzal magyarázkodott, hogy „a bérfeldolgozás témája már tavalyi lapunkban is szerepelt, [...] semmilyen kifogás nem érkezett, [...] úgy gondoltam, ez a téma ebben az évben is közölhető, annál is inkább, mivel nem szerepel a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala által részünkre megküldött tilalmi listán”. A Külkereskedelmi Minisztérium jogi szakvéleménye szerint viszont az adatok államtitkot képeznek, „sajtóban, rádióban, televízióban nem közölhető adatnak minősülnek”.³³ Marjai József miniszterelnök-helyettes szerint a nyilvánosságra hozatal „közvetlenül sérti gazdasági és külkereskedelmi érdekeinket”, ezért az újságírókat és a nyilatkozatot tevő OKGT-s illetékeseket is megrótták. „A legmagasabb szinten szorgalmazzuk az energiahordozók, elsősorban a kőolaj szállításának szinten tartását illetve növelését a Szovjetunióból a hazai kiegyensúlyozott energiaellátás biztosítására hivatkozva, a cikk pedig közli; az idén 20 százalékkal növeljük a kőolajtermékek tényleges exportját, és megnevezi az értéket is”³³ - írta ingerülten Marjai József titkársága.

Kádár 1981 júliusában utazott a Krímbe, aszokásos személyes találkozóra az ott nyaraló Brezsnyevvel. A tárgyalások egyik fontos pontja volt az olajvita tisztázása, de a megbeszélések nem vezettek eredményre. Az érzékelhetően egyre betegebb Brezsnyevet hiába próbálta rávenni Kádár, hogy a Szovjetunió adjon több olajat, hiába ecsetelte a magyar gazdaság sanyarú egyensúlyi helyzetét, hiába hangsúlyozta, hogy ha Magyarország nem kap dollárhitelt Moszkvától kedvező feltételek mellett, akkor veszélybe kerülhetnek a Szovjetunióknak beígért gépipari szállítások is, mert ezeknek is magas a dollárimport-tartalmuk.³⁴ Ahhoz tehát, hogy a szovjet iparnak is fontos magyar gépeket le tudják gyártani, dollárért kell megvásárolni az alkatrészeket, a részegységeket, vagyis szükség van a plusz kőolajra és a vele járó dollárbevételekre. A szovjet pártvezető hajthatatlan maradt, és nemhogy többletoltaját nem ígért, de érzékeltette azt is, hogy az addig vállalt mennyiséggel is gondok lesznek. Szovjet devizahitelekért pedig ne is álmodjon Kádár, mert Moszkva forrásai is kimerültek. Brezsnyev elvtárs „tart attól, hogy a Szovjetunió nem lesz képes teljes mértékben teljesíteni a kőolaj [...] szállítási kötelezettségeit” - mondta Kádár PB elvtárs tényleges beszámolója szerint a szovjet pártfőtitkár, mire a magyar pártvezető érzékeltette Brezsnyevvel, hogy akkor nem marad más lehetőség, mint „kapcsolataink bontása a nemzetközi pénzpiacon, beleértve a Világbankot is.”³⁵ Brezsnyev ezt megjegyzés nélkül hagyta, ami felhívás volt keringésre. Úgy tűnt, a szovjetek ezúttal már nem fogják, mert nem is tudják megakadályozni Magyarország csatlakozását az IMF-hez.

„Kádárt nagyon megsértették a szovjetek” - emlékezett Pulai Miklós, az Országos Terhivatal akkori elnökhelyettese a krími találkozót követő utáni hangulatra, hozzátéve,

hogyan ezt „*kihasználtuk*”²⁶. A Tervhivatal, a pénzügyi vezetés, az MNB, a Pénzügyminisztérium és nem utolsósorban az 1978 óta miniszterelnök-helyettesként éppen a nemzetközi gazdasági kapcsolatokkal, külkereskedelemmel foglalkozó Marjai József vezetésével hozzáálltak a csatlakozás el készítésének. „*Marjai kihasználta, hogy Kádárt megbántották, és elkezdte szervezni a belépésünket az IMF-be*”³⁷ - idézte vissza ezt az id szakot Pulai. Marjait egyébként akkortájt már az angolszász sajtó is „*a magyar gazdasági reformok és er feszítések motorjaként*”³⁶ azonosította. Ezekben az években a háttérben mozogta a szálakat.

*

Marjai és az MNB vezetői a legutóbbi halovány kísérlet, és annak kudarca, vagyis 1979 márciusa óta folyamatosan készen álltak az IMF-csatlakozási folyamat beindítására. A gazdasági helyzet romlásával pedig egyre intenzívebben dolgoztak azon, hogy amennyiben a politikai helyzet hirtelen megváltozna, akkor minden készen álljon Magyarország belépésére. 1979 és 1981 között igyekeztek „szárazon tartani a puskaport”.

„*Két üveg pezsgőt fogadtam, hogy 1980 végére az IMF tagjai leszünk*”³⁹ - hangzott például 1979 decemberében egy genfi koktélpartin Péterfalvy Pál, az MNB egyik ügyvezetője az IMF közgazdászának, Mark Allennek, aki erről részletes beszámolót is írt felettéseinek. Péterfalvy a jelentés szerint arról beszélt, hogy „*Magyarországnak tagnak kellene lenni, igazi anomália, hogy kívül van. Az esetleges csatlakozás nemcsak hozzáférést engedne az IMF forrásaihoz, hanem plusz biztonságot is jelentene, így a belépés nem is első sorban a pénzről szólna*” - ecsetelte. Péterfalvy fogadása persze a másik oldalról azt is jelenti, hogy „*valaki két üveg pezsgőt tett arra, hogy Magyarország nem lesz tag 1980 végéig*”⁴⁰ - tette hozzá pikírtan az IMF közgazdászadokumentumban. Ugyanebben az évben, 1979 augusztusában az amerikai Eximbank Budapestre látogató vezetőjét, John Hubertet is - aki egy ebéd során tájékoztatta az IMF egyik illetékese a magyarországi megbeszéléseiről - arról győzködték az MNB vezetői, hogy „*nem valószínűtlen az 1980-as belépés*”⁴¹, amelyhez már csak a politikai döntés hiányzik.

Közben a téma izgatta a régióval foglalkozó újságírókat. 1979 októberében a brit *Economist* újságírója telefonált az IMF washingtoni központjába, és megértesítést kér arra a „*magyar diplomáciai forrásból származó értesülésére, hogy 1980 márciusában Magyarország hivatalos csatlakozási kérelemmel*”⁴² fordul a szervezethez. Az értesülést az IMF-nél nem kommentálták, de ott is tudták, hogy még a Magyar Nemzeti Bank vezetői is nyíltan beszélnek erről a témáról a különböző

nemzetközi konferenciákon, találkozók. Mindig hozzátéve persze, hogy csak a személyes véleményükről van szó.

Egyvalamiben lehetett csak érezni az 1979-es fordulat hatását: a személyes kapcsolatok a minimálisra csökkentek. Jóllehet Tarafás Imre, az MNB osztályvezetője 1979 októberében találkozót kezdeményezett az IMF embereivel, amikor tanulmányúton járt a Bankers Trustnál, de mivel az eddigi kapcsolatoknál alacsonyabb szintű szakértő kopogtatott, gyanakvással fogadták. A Bankers Trust alelnöke járt közben Tarafás érdekében, felvette a kapcsolatot az IMF illetékeseivel, mondván, a magyar szakembert a belépés feltételei érdeklik. *„Nem világos, hogy Tarafás úr látogatása mennyiben hivatalos jelleg”* - írták nagy-nagy óvatossággal belső feljegyzésükben a Valutaalap illetékesei. A magyar látogató a dokumentum szerint nyilvánvalóvá tette, nem akar az IMF épületébe bemenni, hogy *„ott felismerjék és lefotózzák”*. Ezt a visszafogottságot Tarafás a szerzőnek adott interjújában is visszaigazolta. A szakember úgy emlékezett, hogy T. Bakó Ede, az MNB elnöke tanácsadója kérte meg, ha már arra jár, találkozzon a valutaalapos szakemberekkel, és maga sem gondolta, hogy ekkora kalamajka lesz a kezdeményezéséből. Az ártatlan vizit végül úgy zajlott le, hogy Tarafás az IMF épülete melletti étteremben együtt ebédelt a szervezet egyik illetékeseivel. *„Csörgő kígyókéntünk, én életemben elször, és utoljára”*⁴⁴ - emlékezett Tarafás, akiben ez a részlet azért maradt meg, mert utána olvasott róla, hogy a környezetvédők tiltakoztak is amiatt, hogy a veszélyeztetett állatfaj még szerepel egyes washingtoni éttermek étlapján.

Azt, hogy valami változóban van Budapesten, 1981 elején érzékelhették először a Valutaalagnál: megszorodtak a gesztusok, jelzések, és két év után ismét látogatásra hívták Alan Whittome-ot, az európai igazgatót, hogy ismerkedjen meg a magyar reformfolyamat állásával. Jelzésérték volt az is, hogy a vizit előtte pár nappal Bakó eljuttatott hozzájuk egy magyar folyóiratban megjelent, általa jegyzett cikket. Az írás az IMF-kölcsönök feltételeiről, valamint magáról az intézményről szólt, és bár - mint a Valutaalagnál megállapították - *„tartalmaz néhány ténybeli tévedést, de azok mindegyike kedvez az IMF-nek”*, a cikk összességében *„nem túl rossz”*⁴⁵ az IMF-re nézve.

Csak közvetett jelek vannak ugyan rá, de erre senki feltételezhet, hogy a magyar reformfolyamattal való ismerkedés csak a májusi látogatás festsztóriája volt, a vizit igazából a csatlakozás előkészítését szolgálta. Elször is Whittome - mint Fekete a neki szóló 1981. május 21-ei levelében megjegyezte - *„a szokásosnál kicsit hosszabb időre”*⁴⁶ érkezett Budapestre, ami azt jelzi, hogy bőséges időt hagytak neki a

tárgyalásokra, tájékozódásra. A dokumentumok alapján május 21. és június 7. között tartózkodhatott Budapesten, ami több mint két hét, közben egy Balaton-parti laza hétvégét is beütemeztek neki. Amásik közvetett jel az, hogy Whittome a zárójelentésében olyannyira semmitmondó három oldalt írt a magyar reformfolyamat 1968-tól kezdő eseményeiről, hogy szinte kizárt, hogy csak erről tárgyalt volna. A jelentés végén azonban sokatmondóan megjegyezte, hogy Tímár Mátyás MNB-elnök, Fekete első elnökhelyettes, valamint Bakó mellett egy „hosszú estét”⁴¹ eltöltött Marjai József miniszterelnök-helyetttel is.

Az állambiztonság is nagy figyelemmel kísérte a jelentésekben tévesen az IMF ügyvezető igazgatójának titulált Whittome budapesti mozgását, és ezek a dokumentumok is arra utalnak, hogy az IMF európai igazgatója nem csak a magyar reformok állásáról tájékozódott. Az 1981. június 10-i jelentésben ezt írták: „Budapestre érkezett és látogatást tett az MNB-ben. [...] Érdeklődött, [...] hogy milyen a szocialista országok közötti gazdasági megállapodások rendszere, hogy Lengyelország várhat-e segítséget a KGST-országoktól problémái megoldására. [...] Megjegyezte, hogy Lengyelország csak a Nyugattól várhat segítséget. Egyetlen kiút van a jelenlegi helyzetből, ha belép az IMF tagjai sorába.”⁴² Majd pár nappal későbbi jelentésben már arról számoltak be, hogy Whittome a magyar csatlakozásról is kifejtette a véleményét: „Magyarország 1968-ban a csehszlovákiai események következményeként nem lett tagja az IMF-nek, de akkor még nem is volt rászorulva. Ebben az időben még hozzáférhetett számukra a pénzpiac. Ma már ez a lehetőség nem áll fenn. Megoldható, hogy Magyarország a lengyelekkel csatlakozzon az IMF-hez, és akkor nem érinti a lengyel megítélés.

Mindennél árulkodóbb azonban az a levél, amelyet 1981. június 13-án keltezésel írt Bakó Edének, aki eszerint Budapesten arról kért tőle részletes tájékoztatást, hogy milyen információszolgáltatással jár a csatlakozás. „Amint látni fogja, étvágyunk végtelen, ha adatkérésről van szó” - írta neki viccelően Whittome -, „de látni fogják, lényeges különbség van közöttük, hogy mit kötelez megadni, és mi az, amit csak kérünk”.⁵⁰ A stílus és a határozott jövőidő használata arra utal, hogy alig pár héttel Kádár nevezetes krími találkozója előtt, az IMF európai igazgatójának budapesti látogatásával a pénzügyi-gazdasági vezetés megtett minden elkövetendőt. Már csak a zöld jelzésre vártak.

Közben Washington is készült arra, hogy a magyarok bármikor bejelenthetik a szándékukat. Jacques de Larosière (1929), akit az angolszász sajtó el szeretettel nevezett „szervezet”⁵¹, 1981 körül igyekezett kipuhatolni az IMF legfontosabb tagjainak szándékait. Húsz évvel később erre így emlékezett:

„Felkerestem [... J az amerikai pénzügyminisztert, Donald Regant, aki megkérdezett, tényleg úgy gondolom-e, hogy Magyarország képes lesz betartani az IMF szabályait. Azt válaszoltam, hogy efel l semmi kétségem sincsen. [...] Azzal érveltem, hogy az ország jelent s lépéseket tett már addig is a gazdasági nyitás útján, és hogy ilyen válsághelyzetben érdemes a segítségre, feltéve ha tényleg teljesíteni tudja a feltételeket. Véleményem szerint az IMF-program pedig megkönnyítheti Magyarország integrációját a nemzetközi pénzügyi rendszerbe. A tárgyalópartnerem meghallgatta a szavaimat, majd azt mondta: ügyvezető igazgató úr, bízom az ítélt képességében, de a szaván fogom.”²

A végs budapesti jóváhagyásra sem sokat kellett várni. A Szovjetunióból július végén, Brezsnyev elutasító válaszával hazaérkez Kádár felgyorsította az eseményeket. A gazdasági helyzet romlásával lépéskényszerbe került. A Politikai Bizottság 1981. szeptember 15-ei ülésén határozott úgy, hogy *„mivelszocialista viszonylatban nem számolhatunk a szükséges er források biztosításával”⁵³*, a testület azt javasolja a Központi Bizottságnak, hogy foglaljon állást az IMF- és a Világbank-tagság ügyében. Vagyis szó sem volt stratégiai döntésről, annak végiggondolásáról, hogy ez a lépés mennyiben befolyásolja hosszabb távon a magyar pártvezetés mozgásterét, mennyiben változtatja meg véglegesen Budapest és Moszkva viszonyát, az indoklásból az derül ki, hogy egyszer en csak túlélésre játszottak.

Kádár nem hagyott kétséget afel l, hogy egyrészt szerinte a KB-nak hogyan kell döntenie, másrészt, hogy elszánt a belépés végigvitelében, akármit mond is a Szovjetunió. *„Ha[...]a KB mellett foglal állást, akkor nekünk meg köll csinálni ezt a lépést, akkor is, ha a Szovjetunió megismétli az álláspontját”⁵⁴* - mondta. A PB egyben felhatalmazta az MNB vezetőit az el zetes konzultációk megkezdésére.

A stratégiánál sokkal fontosabb volt a pénz, főleg az, hogy milyen gyorsan és mekkora összeghez juthat Magyarország. A mindent eldöntő KB-ülés el tt Feketéék ezért lázas levelezésbe fogtak Washingtonnal. Leginkább az érdekelték, hogy mi lehet a csatlakozás menetrendje, milyen gyorsan kerülhet Magyarország a szervezet tagjai közé a belépési kérelem benyújtása után. Ez az egyre romló fizetési helyzet miatt egyáltalán nem volt közömbös. Nem melleleg pedig Budapest versenyt futott Varsóval; a lengyel vezetés ebben az id szakban szintén a csatlakozást készítette el , és ezért sem volt mindegy, sikerül-e Magyarországnak el bb belépnie a nemzetközi pénzügyi szervezetekbe, ezzel pedig learatni az ezzel járó babérokat a nemzetközi hitelpiacon. Whittome október 1-jén nyugtatta meg, hogy *„bár a gyakorlat er sen változó, Magyarország esetében, amely a releváns*

gazdasági statisztikai adatok széles körét tette elérhetővé, és amellyel kiváló informális kapcsolatok vannak”⁵⁵, aszokásosnál is gyorsabb élj árasra számíthatnak. Ugyanezen a napon Washingtonban el is készítették egy, az elkövetkező hetekre szóló hevenyészett menetrendet, amelyben november legelejére várták a formális kérelem megérkezését Budapestről.⁵⁶

Jól számoltak, és pontosan tájékoztatták őket Budapestről, mi várható a Központi Bizottság ülésén, amely október 22-én eldöntötte a kérdést. Véget vetett a másfél évtizedes halogatásnak, és jóváhagyta, hogy Magyarország hivatalosan kezdeményezze a csatlakozást a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba. Ezen az ülésen már szinte mindenki csak a gyakorlati oldalát nézte a belépésnek, ideológiai érvek vagy a szovjet ellenkezéstől való félelem szinte alig volt téma. Havasi Ferenc gazdaságpolitikáért felelős KB-titkár adatokkal rémisztgette a hallgatót: a nettó adósság a nemzeti jövedelemnek már a 40 százaléka, a pénzügyi helyzet annyira súlyos, a piaci hitelfelvételi kilátások annyira rosszak, hogy nincs más út, különben csődt kell jelenteni. Bár ezt nem mondta ki, említett két adatot: a túléléshez 1981-ben 1,9 milliárd dollárra van szükség, szigorú azonban csak 1,1-1,2 milliárd dollárt sikerült bevonni, és a kilátások rosszak, mivel már majdnem novembert írtak. A következő ötéves tervben 10 milliárd dolláros hitelfelvétel szerepel, ennek az elteremtése a nemzetközi intézmények nélkül lehetetlennek látszik. A belépésért cserébe pedig elfogadható feltételeket kell vállalni. Kádár röviden ecsetelte a politikai hátrányokat, de támogatta a csatlakozást, amit *„gazdaságilag szükségszerű, politikailag momentán nem kedvező lépésnek”*⁵⁷ min sített.

Az ülés jegyzőkönyvében is sütt a rezignáltság, a beletörődés. Miközben aszocialista blokkban keményen ideológiai témának számító kérdésekről döntöttek, a vitában alig hangzottakéi ilyen érvek, sem pro, sem kontra. Egyetlen hozzászóló volt csupán, ráadásul a vitában elsőként megnyilvánuló Dabronaki Gyula, az egykori pékből lett korábbi élelmiszerügyi miniszterhelyettes, akkor a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság elnöke, aki adöntés ellen szavazott, és meg is mondta, miért.

„Mikor az imperializmusa harmadik világháborúra készül, vagy legalábbis ilyen zajt csap, akkor nekünk miért kell, miért szabad, beleértve a lengyeleményeket is, egy ilyen gesztussal -azt hiszem, rossz mondatot mondok - dealájuk dolgozni? Hát ha húsz évig nem volt szükségünk erre a valutaalapra, akkor éppen most, 1981 októberében, ilyen nemzetközi körülmények között, miért teszünk egy ilyen lépést?”⁵⁸

Dabronaki Gyula ellenszavazatával a KB elfogadta, hogy Magyarország belépjen az IMF-be.

jfc

Legendák sora kering arról, hogy milyen óriási volt a titoktartás, mennyire bizalmasan kellett kezelni az információkat a belépés tervéről a PB 1981. szeptemberi ülése és a KB októberi jóváhagyó döntése között, nehogy Moszkva megint keresztbe tegyen a csatlakozásnak. Ezeket a legendákat tovább fokozta Medgyessy Péter (1942) állambiztonsági múltjának 2002-es nyilvánosságra kerülése, amikor miniszterelnökként azzal érvelt, hogy titkosszolgálati teendői során felfedte a szovjetek előtt az IMF-csatlakozással kapcsolatos titkokat. Azt állította, hogy a Pénzügyminisztérium munkatársaként szakmai elemzést munkát folytatott, és szigorúan titkos állományú (SZT) tisztként, D209-es fed névvel 1978-1982 között, aszovjet politikával szembefordulva, a Nemzetközi Valutaalaphoz való csatlakozás lehetőségeivel foglalkozott. Pulai Miklós egyik interjújában így emlékezett a titoktartással kapcsolatos elvigyázatossági intézkedésekre.

„Már csak az volt a kérdés, miképp lehet ezt úgy megoldani, hogy a döntés után és a Jelvételi kérelem washingtoni benyújtása közben Moszkva ne értesüljön a szándékunkról. Végül úgy oldották meg a dolgot, hogy a Jelvételi kérelmünkkel külföldön készenlétben állt a futár és várta, hogy mikor indulhat Washingtonba. Abban a pillanatban, amikor a KB ülésén megszületett a döntés, a futár azonnal indult az amerikai J. városba. Így mire a KB-tanácskozás szünetében bárki is értesíthette a budapesti szovjet nagykövetséget és utána Moszkvából bejuthatott a helytelenítési telefonüzenet, Kádár joggal mondhatta, sajnos már nem tehetünk semmit.”¹

Az ilyen és ehhez hasonló legendák ellenére nagyon kevés kézzel fogható bizonyíték van arra, hogy a szovjetek előtt valóban sikerült megrizni a titkot. Még kevesebb arra, hogy Moszkva komolyan számba vette volna a döntés megakadályozását. Ellenben legalább ennyi jelzés akad arra, hogy a szovjetek pontosan tudtak mindenről, és már nem akartak vagy nem tudtak közbeavatkozni. Medgyessy Péter munkájáról sem azt emelte ki az 1982. október 2-án kelt tartalékállományba helyezési javaslat, hogy aszovjetek előtt a titoktartásban jeleskedett volna. „Jelentést nyújtott az IMF- és Világbank-delegáció tárgyalásai során titkos úton megszerzett dokumentumok pénzügyi és egyben állambiztonsági szakvéleményezésében,

*értékelésében*⁶⁰ - írták róla, vagyis munkája eszerint csak háttérmunkára, véleményezésre szorítkozott.

A szovjeteket egyébként minden valószínűség szerint éppen a nagy taktikus Kádár tájékoztatta folyamatosan a szándékairól: a PB szeptemberi ülése eltti vasárnapon a naptára alapján együtt ebédelt a nagykövettel/¹ és a KB-ülés utáni napon is szovjet vendéget fogadott/²

Titokban azért sem kellett és lehetett tartani az információt, mert a csatlakozással kapcsolatos hírek Budapesten éppen úgy terjedtek, mint a világ pénzügyi központjaiban. Nagyon meglepett volna, ha Moszkva ezekről nem hallott volna. Az IMF európai osztályának német származású munkatársát egy belső feljegyzés szerint október 1-jén hívta fel valaki a német kormányból azzal, hogy egy iparkamarai vezető Budapestről visszatérve állította, városszerte mindenki arról beszél, hogy Magyarország hamarosan beadja csatlakozási kérelmét/³

A vicces inkább az, hogy kik nem tudtak róla, vagy a nagy titkolózás jegyében hogyan tettek úgy, mintha nem tudnának semmit, illetve amit tudnak, nem akarják elmondani. Az IMF archívumában az egyik belső emlékeztető azt a találkozót írja le, amelynek során Mohácsi István, a washingtoni magyar nagykövetség frissen kinevezett harmadtitkára az IMF központjába ment bemutatkozó látogatásra október 8-án, és az esetleges csatlakozásról érdeklődött. A Valutaalap illetékese nem árult el neki semmit, miközben pontosan képen volt, hogy november elején megérkezik a csatlakozási kérelem. *„Mohácsi keveset tud, annál többet gyanít, és megpróbált információmorzsákat kipeccézni tőlünk („trying to fish”) barátságos és nem nagyon nyomulót módon*⁶⁴ - írták a találkozó után az IMF szakértői. Ez a találkozó és egy másik dokumentum is arra utal, hogy a Külügyminisztériumot és a külföldön szolgálatot teljesítő magyar diplomatákat mintha igyekeztek volna kihagyni az előzetes értesítésből, ami azért furcsa, mert a csatlakozási kérelmet végül a külügyminiszter, Púja Frigyes írta alá. Az IMF egyik belső feljegyzésében jegyezték le azt a történetet, hogy az amerikai State Department egyik illetékese a KB-döntés után, de még a csatlakozási kérelem beadása előtti héten hivatalában fogadta a washingtoni magyar nagykövetet, és a legjobb szándékok mellett gratulált neki, de csak a meglepett arcát látta. *„A magyar nagykövetet szándékosan nem értesítették a döntésről, kis kellemetlenség, nehezítés lett az eset elkerülhetetlen következménye*⁶⁶ - írták az IMF-nél.

A világsajtó 1981. november 4-én tudósított nagy terjedelemben arról, hogy ez a nap a kelet-európai országok közül harmadikként Magyarország benyújtotta csatlakozási kérelmét, és hamarosan Lengyelországtól is hasonló lépés várható.

(Ez november 10-én be is következett. így ha néhány nappal is, de mégiscsak sikerült megelni a versenytársat, vagyis a magyar vezetés sikeresen elérte, hogy a világsajtóban Magyarországgal foglalkoztak nagy terjedelemben. Ha fordított helyzet állt volna el, ha Lengyelország csatlakozott volna elbb, akkor a magyar lépés messze nem váltott volna ki ekkora visszhangot, és a csatlakozás hírének sem lett volna ekkora hatása a pénzpiacokon.) A *New York Times* nem kevés der látással azt emelte ki, hogy forrásai szerint *„ellentétben más jelöltekkel, amelyek a csatlakozással a hitelek megszerzésére törekednek, Magyarország egészséges gazdasággal rendelkezik, amely 1980-ban 300 millió dolláros kereskedelmi többletet produkált”*.⁶⁶ Idehaza az újságok szívesen számoltak be a hírről. A Magyar Rádió akkori gazdasági újságírója, Farkas Zoltán a szerzőnek adott interjújában azt mesélte, épp a ferihegyi reptéren volt, mert valahova utazott, amikor látta, hogy *„a Daily News-Neueste Nachrichten magyar kiadású angol-német kétnyelvű újság címlapon közölte a hírt a csatlakozásról. Nyomban betelefonáltam a rádióba [...], hogy hasznuk-e nekünk a kommentár, el tudom mondani, hogy ennek mi a jelentősége.”* Ott azonban rögtön megnyugtatták, hogy *„már megkapták az eligazítást: csak a hírt lehet leadni, kommentálni nem szabad”*.⁶⁷

Az állambiztonság egyébként ekkortájt, 1981-ben nyitotta meg a Kristályfed nevű titkos akciót, amely a Nemzetközi Valutaalappal kapcsolatos megfigyelések, elhárítások megleteit takarja, és amelyre a szórványosan fennmaradt dokumentumok mindegyike utal. A dossziéból legkorábbi fennmaradt jelentések éppen a belépés nyilvánosságra hozataláról beszéltek, kivétel nélkül kedvező nyugati reakciókat részleteztek.

*„Az USA és a nyugat-európai államok pozitívan értékelik Magyarország csatlakozási szándékát az IMF-hez. Ez kontrasztban van a lengyel belépési szándékkal, hiszen Magyarország nem gazdasági helyzetének ijesztő romlása miatt kényszerült erre, hanem gazdaságpolitikájának logikus folytatásaként”*⁶⁸ - írta le a Kristályfed-nevű állambiztonsági titkos megbízott az amerikai Joseph Smolik véleményét, aki az ENSZ Gazdasági Bizottságánál a kelet-nyugati kapcsolatokkal foglalkozott. Stefán titkos megbízott a Német Szövetségi Köztársaság bécsi nagykövetségének kereskedelmi attaséját, Anton Helmet idézi:

„Belépésünk nyilvánosságra hozatala Ausztriában pozitív reakciót váltott ki. [...] Országunk általános megítélése jó, gazdaságunk problémái nem olyan mélyek, hogy ezek a belépés akadályát jelenthették. [...] Kétféle vélemények is hallhatók, [...] ebben a lépésben gazdasági helyzetünk romlásának egyik jelét

*látja. [...] Abból indulnak ki, hogy hazánk a belépés gondolatával már évek óta foglalkozik, mert ettől gazdasági elnyököt vár. Eddig azonban ezekért a gazdasági elnyökért elvárt politikai árat nem akartuk vagy nem tudtuk megadni. Mostani lépésünk tehát szerintük nem magyar elhatározás eredménye, hanem sokkal inkább gazdasági kényszer következménye. Minden lehetséges eszközt igénybe kell vennünk gazdaságunk szanálásához, és ezért hajlandóak vagyunk bizonyos politikai árat is fizetni. Szerintük lépésünk egyben a szocialista tábor széthullásának bizonyítéka is. A Szovjetunió saját gazdasági gondjai miatt nem abban a helyzetben, hogy továbbra is gazdasági segítséget adjon a KGST-országoknak."*⁶⁹

John Wiseman, a génfi angol misszió diplomatája egy ebéd során arról beszélt Biai titkos megbízottnak, hogy „rendkívül nagy jelentőség [a lépés], arra mutat, hogy a magyar kormány eltökélte, folytatja az elkezdett vonalat, és nem hagyja magát ettől eltéríteni”.⁷⁰

A kérelem beadásával titkolózásnak immár aszovjetek előtt sem volt értelme. Érdekesség, hogy a KB-állásfoglalásról hivatalosan csak a csatlakozási kérelem aláírását követően, és mindössze egy nappal a csatlakozási kérelem benyújtását megelőzően tájékoztatták aszovjet vezetést. A Lázár György miniszterelnök által aláírt levelet a moszkvai magyar nagyköveten keresztül juttatták el a szovjet kormányhoz. November 4-én a nagykövetek útján a szocialista blokk országainak vezetői is röviden értesítették a magyar lépésről. Néhány héttel később Kádár János aláírásával, a magyar lépés részletes indokait is felsoroló, azonos szövegezésű levelet kaptak a „baráti országok” fő- és első titkárai.⁷¹ „Közben november 7-én fogadás volt a szovjet követségen. Senki nem szólt semmit az IMF miatt. Szerintem tudták ezt már régebben”⁷² - jegyezte meg naplójában Tímár Mátyás MNB-elnök.

A csatlakozási kérelem beadása után felgyorsultak a lényeges események. A magyarok számára rendkívül sürgős volt, hogy a felvétel folyamata mihamarabb befejeződjön, az ország tényleges tag legyen, és hozzájusson az IMF-forrásaihoz.

„Van szerencsém közölni Önnek, hogy a Magyar Népköztársaság ezennel kéri felvételét a Nemzetközi Valutaalap tagjai sorába.”⁷² - Az IMF archívumában magyar nyelven is őrzik az óriáspecsétetes hivatalos iratot, amelyet Púja Frigyes november 2-án írt alá, és amely azt is közli az IMF vezetőivel, hogy a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankba, vagyis a Világbankba is kéri a felvételét az ország, a magyar

kormány részér l pedig Fekete János kap felhatalmazást a tárgyalásokhoz. A dokumentumot a Fekete vezette delegáció adta át Washingtonban november 3-án. Érdekesség, hogy a megelőző héten néhány napra még Budapestre ugrott Alan Whittome is, hogy felügyelje a kérvény megírását, és november 2-án hazaérkezve arról írt jelentést, hogy „minden sínen van”.⁷⁴ „Nincs precedens arra, hogy milyen sajtóközleményt adjunk ki, amikor még csak megérkezik a csatlakozási kérelem, ami persze nemokarra, hogy neadjunk ki ilyet, különösen akkor, ha kívánják”⁷⁶ - jegyezte meg a kérvény beadásának napján, november 3-án Alan Whittome, majd végül kiadtak egy kommunikét. A magyarok ugyanis „kívánták” ezt, nagyon is a világ tudomására akarták hozni a kérelem beadását, mint ahogyan az is sürgős volt, hogy mihamarabb megkezdjenek a hivatalos tárgyalások. November 4-én Bakó Ede Whittome-mal ebédelt Washingtonban, és megpróbált valamilyen konkrét időpontot kisajtolni az európai igazgatótól, aki azonban csak annyit mondott, hogy személyes véleménye szerint is „kívánatos lenne haladéktalanul”⁷⁶ megkezdenni a konzultációkat. Láthatólag a magyar illetékeseknek sürgősebb volt.

A csatlakozási kérelem beadásával Magyarország finanszírozási nehézségei egyáltalán nem oldódtak meg, egyetlen dollárcenttel sem lett több pénz a kasszában. A fizetéseképtelenség réme továbbra is ott lebegett a fejük fölött. Igaz, a hír és a pozitív sajtóvisszhang hatására sikerült egy kétéves, 140 millió dolláros konzorciális hitelt tető alá hozni angol és japán bankok közreműködésével, német és kanadai bankok részvételével. A belépési folyamat megkezdésér l szóló beszámolóik segítettek abban is, hogy több nyugat-európai és japán bank is prolongálta a lejáró betéteket, és tudott új rövid lejáratú hiteleket.⁷⁷ A magyar vezetők azonban tudták, hogy mindez csak időleges. Az előkészítendő tárgyalások hosszú ideig elhúzódhatnak, az IMF-nek jelentések, tanulmányok sorát kell elkészíteni, kiszámolni a Magyarországra eső kvótát, eldönteni, melyik országcsoporthoz tartozzanak a az IMF szervezetében a magyar ügyek, és még egy sor hasonló kérdésben kellett döntést hozni. (Magyarország végül az IMF-en belül a Habsburg Birodalomra való utalásként sokszor csak Hapsturknek nevezett országcsoporthoz került Belgium, Luxemburg, Ausztria és Törökország társaságában. Az országcsoportot a belga származású Jan de Groote képviselte az igazgatóságban.)⁷⁸ Pénzhez, készenléti hitelhez pedig legfeljebb azután juthat Budapest, és az sem lesz egyszerű menet. Márpedig amagyar fő városban mindenkit sürgetett az idő, főleg hogy a fejlődő országok 1982-ben, a mexikóiban csúcsosodó adósságválsága egyre rémisztőbb helyzetet teremtett. 1981 őszén ennek még csak az előszelét lehetett érezni. Tímár Mátyás visszaemlékezéseiben így írt erről az időszakról:

„Az év közepét 1 nagyobb konzorciális hitelek szervezése szinte lehetetlenné vált valamennyi szocialista ország, így hazánk számára is. [...] Legalább ilyen veszélyes volt azonban a devizaállandóságnak szempontjából az a tény, hogy 1981 folyamán különböző országok és bankok jelent s összeg rövid lejáratú betéteket vontak vissza számláinkról - különféle okokból. Az irak-iráni háború miatt ezek az országok gyors ütemben vonták vissza külföldi betéteiket mindenünnen, többek között a Magyar Nemzeti Banktól is. Más olajtermelő országok is - az olajértékelési lehet ségek csökkentése következtében - visszavonták rövid lejáratú, de évek óta itt lévő betéteiket. A politikai légkör hatására visszavonások történtek - különösen az 1981-es lengyel események után - egyes nyugati bankok részér l is. Mindez a szocialista országok betéteit is széles körben érintette. Ugyanakkor az esedékes törlesztések növekv összege, a hitelkamatok magas szintje egyre jelent sebb terhet rótt ránk.”⁹

A teljes 1981-es évben összesen 1,2 milliárd dollár hitelt sikerült felvenni a piacról, miközben 1,9 milliárdra lett volna szükség. Amagyar devizatartalékok 1 milliárd dollár alá süllyedtek, ez a nagyságrend 20-30 napra elegend biztosítékot nyújtott. Nyugati sajtóhírek szerint a Szovjetunió nyugati bankoknál tartott devizatartalékai, a jelent s aranyeladások ellenére az 1981. év eleji 8,6 milliárd dollárról az év közepére 3,6 milliárdra estek vissza.⁸⁰

Ráadásul egy hónappal azután, hogy Magyarország beadta csatlakozási kérelmét, kihírdették a rendkívüli állapotot Lengyelországban, ami vészesen besz kítette a hitellehet ségeket. A nyugati és arab bankok mellett aszocialista országok is kivonták egymás bankjaiból a devizabetéteket. Líbia 150, Irak 350 millió dollárt menekített ki Magyarországról rövid idő alatt,⁸¹ a KGST bankja, a Nemzetközi Gazdasági Együttm ködés Bankja 1,5 milliárd dollár betétet vitt el az MNB-b l.⁸² „A hitelez bankok bizalmatlansága valóságos pánikká fajult, amikor a román bankok fizetési késedelembe estek, partnereiknek nem is válaszoltak. Vietnamból is elterjedt, hogy haladékat kért adósságai fizetésére, Jugoszláviával kapcsolatban is merültek fel kételyek, ennek következtében déli szomszédainknál sem sikerült a tervezett és meghirdetett új hitelek felvétele”⁸² - írta az MSZMP gazdaságpolitikai osztálya számára készült összefoglaló. Az állambiztonság értékelése pedig a cs d lehet ségét is felvetette 1981 decemberében: „az MNB fels szint vezet i szerint deviza-, valuta-és aranytartalékaink napi 5 millió dollárral csökkennek, és az év végére kimerülnek. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a hitelez bankok tömegesen tagadják meg a rövid lejáratú hiteleink átütemezését, illetve a visszafizetés elhalasztására irányuló

kéréseinket. Az IMF-t l [...] egy fél éven belül nem várható hitel, ezért az MNB nemzetközifizetéseképtelensége reális veszélyként fenyeget."⁶⁴ Az 1981-es évet csak úgy sikerült a cs d bejelentése nélkül megúszni, hogy az MNB munkatársai egy-két hetes lejáratra összekalap óztak mintegy 400 millió dollár nagyságrend rövid lejáratú bankbetétet.⁸⁵

Az adósságválság miatt az IMF-nél is aggódtak, f leg mert a lengyel adósság át-ütemezését követ betétkivonás után attól féltek, hogy a folyamat a jobb helyzetben lévő szocialista gazdaságokat is bedöntheti. Az adósságproblémák „átfert z dése” az egészségesebb gazdaságokra pedig az európai pénzügyi rendszert is veszélyeztetheti, bankokat, biztosítótársaságokat tehet tönkre, és mindez visszahathat a nyugat-európai gazdaságokra. Az eserny elméletet tehát könnyen a dominóelvé követheti.

„Amagyarokarról tájékoztattak, hogy egy svéd bank, amellyel hosszú évekre nyúló kapcsolatuk volt, visszavont egy 10 millió dolláros, hat hónapra szóló, de öt éven keresztül megújuló betétet »szokatlan körülményekre-“ hivatkozva, [...] a csehek arról beszélnék, hogy a svájci bankok készpénzletétet kémeke el re az akkreditívek nyitásához”⁸⁶ - írt le november 2-án az európai igazgató egy-két jellemző esetet, hozzátevé, hogy ezt persze sokan normális piaci reakcióval magyarázzák. „Aligha beszélhetünk piacról ott, ahol a piac legfeljebb néhány száz bepánikolt (panick-stricken) bankárból áll.”⁶⁷ Alighogy átvették tehát a magyar illetékesekt l a belépési kérelmet, novemberben válságtanácskozások sorozatát tartották New Yorktól Frankfurton és Londonon át Párizsig, hogy csillapítsák a kedélyeket. Az IMF közbeavatkozását mindenhol pozitívan fogadták. A Valutaalap illetékesei jegybanki szakemberekkel találkoztak, vezető amerikai és európai kereskedelmi bankok szakértőivel tárgyaltak, hogy - ahogyan Whittome november 27-i összefoglaló jelentésében fogalmazott - „eloszlassuk a legrosszabb félelmeket, azzal együtt, hogy nem feledkeztünk meg a nehézségekr l”.⁶⁸

Az európai igazgató szerint az amerikai bankok hozzáállása a viszonylag kis kelet-európai kitettségük miatt más volt, mint a német pénzintézeteké, amelyek attól tartottak, hogy Lengyelországban elszenvedett veszteségeik tetemesek lehetnek, és aggodalmuk Romániát illet en is erős volt. Viszont „Magyarországgal kapcsolatban széles kör egyetértés volt arról, hogy a gazdaságukat viszonylag konzervatívan menedzselik”, a német bankok „eléggé nyugodtak voltak, [...]» kisebb bankok betétkivonásait túlzó reakciónak”⁶⁹ tartották, és hasonlóan nyilatkoztak az osztrák pénzintézetek is.

*

Whittome éppen az európai és amerikai bankokat érint körútjamiatt csatlakozott csak pár nappal később, december elején akkor már Budapesten tartózkodó kollégáihoz, akik az első hivatalos tárgyalásokat 1981. november 24. és december 10. között tartották. A résztvevőket pedig nyilvánvalóan mindkét oldalon erősen befolyásolták az adósságválság hírei: a magyarok a nagyon gyors megegyezés reményében rugalmasak és kompromisszumkészek voltak, hiszen fel akarták gyorsítani a csatlakozást, de ugyanígy a Valutaalap emberei is abban voltak érdekeltek, hogy a kevésbé problémásnak tűnő Magyarországgal ütemesen haladjanak. A feladat viszont óriási volt, ez amolyan ország „due-diligence” volt, egyfajta teljes átvilágítás.

„A tárgyalásokra romantikus körülmények között került sor a Magyar Nemzeti Bank visegrádi vendégházában: a plenáris ülések a jól felszített földszinti helyiségekben zajlottak, a szaktémák megbeszélésére azonban az emeleti vendégszobák szolgáltak, ahol a fűtés gyéren működött, úgyhogy mind a magyar, mind az IMF-szakértők a külgazdasági megbeszéléseket pokrócokba burkolózva folytatták”⁹⁰ - emlékezett a tárgyalásokra Major István, aki akkortájt a Külkereskedelmi Minisztériumban dolgozott osztályvezetőként, és egy reggel maga a miniszter, Veress Péter kérte magához.

„Már önmagában is rendkívüli volt, hogy egyszer osztályvezetőként, minden előzmény és témamegjelölés nélkül raportra kellett menni a miniszterhez. A rövid beszélgetés során közölte velem, hogy a magyar politikai vezetés döntést hozott az IMF-hez való azonnali csatlakozásról, és a csatlakozási tárgyalásokon résztvevő magyar delegációban kell a külkereskedelmi tárcát képviselnem. A bejelentés meglepett, bár a minisztériumban hetek óta köztudott volt, hogy a nemzetközi fizetési pozícióink ingatagok. [...] Ezt követően pár órával már a Nemzeti Bankba hívtak, ahol Bakó Ede ügyvezető igazgató vezetésével összegyűlt a tárgyalócsapat. Két nap múlva volt esedékes az IMF tárgyalódelegációjának látogatása Budapesten, s addig össze kellett állítanunk a magyar csatlakozáshoz szükséges országmemorandumot. Én a külgazdasági fejezet felelőse lettem. A magyar tárgyalókat ezt követően Marjai József miniszterelnök-helyettes fogadta, aki elmondta: a mielőbbi magyar csatlakozás élet-halál kérdés, mert enélkül az ország napokon belül nemzetközi fizetéseképtelenségbe fut bele.”⁹¹

Az MNB központi épületében és a visegrádi vendégházban zajló tárgyalások részletes, több száz oldalt kitevő jegyzőkönyvei⁹² az IMF archívumában fellelhetők. Ezek arról tanúskodnak, hogy valóban átfogóak, alaposak voltak, a Valutaalap

szakemberei tényleg mindenre kíváncsiak voltak. A megbeszéléseket november 25-én reggel 10 órakor Fekete János nyitotta meg, aki els ként arról beszélt, hogy Magyarországon 1968 után valami egészen egyedi kombinációja alakult ki apiaci elemekkel vegyített szocialista gazdaságnak, ismertette a tervgazdaság magyar jellegzetességeit, az árrendszert, átfogó képet adott a különböző szektorokról és persze az ország fizetési helyzetéről. Válaszolt az IMF szakértőinek kérdéseire is, arra például, hogy a világpiaci árai hogyan érvényesülnek a belföldi árakban, milyen önállóságot élveznek a vállalatok a beruházási döntéseiknél, vagy hogy mit jelent a forint részleges konvertibilitása. A találkozók, tárgyalások az MNB, az Országos Tervhivatal, a Pénzügyminisztérium, a Külkereskedelmi Minisztérium, a KSH. és egy sor más állami hivatal, minisztérium szakértőinek részvételével ezután feszített ütemben zajlottak.

Az IMF-küldöttséget a francia származású Patrick de Fontenay (1934) vezette. A Párizsban jogot és közgazdaságtant hallgató szakember a Yale-en doktorált, 1965-1969 között a Világbanknál, majd 1970-től az IMF európai osztályán dolgozott, 1981-ben pedig f munkatársként tevékenykedett Whittome mellett. Fontenay egy emlékeztető szerint már december 2-án telefonon nyugtatta meg a washingtoni kollégáit, hogy *„a magyarok által összeállított csapat jól felkészült, jó minőségű. Ennek eredményeként jól haladunk, és csak néhány kisebb nehézség támadt.”* Reményei szerint a felvételi eljáráshoz szükséges dokumentációval január közepére meglesznek, mert *„a vázlatai részben már elkészültek”*.⁹³

A november végi-decemberi misszió célja els sorban a befizetendő kvóta meghatározásához szükséges adatok, információk beszerzése volt, ez ugyanis a tagság első és legalapvetőbb feltétele. A kvóta összege jelenti a tagországok részéről az IMF forrásaihoz történő kötelező hozzájárulás mértékét, a kvóta határozza meg azt is, hogy mekkora hitelt hívhatnak le, vagy milyen szavazati súlya lesz a tagországnak adóntéshozatalban. A december 17-én kelt IMF-zárójelentés szerint a tárgyalások simán mentek, *„kompetens, lelkes és jól felkészült”*⁹⁴ csapattal tárgyaltak, amellyel több nappal a tervezett menetrend vége előtt sikerült befejezni a munkát. *„Áprilisra hatályba léphet a tagság”*⁹⁵ - szögezte le a dokumentum, amely a finanszírozási helyzettel kapcsolatban annyit jegyzett meg, hogy a magyar tárgyalópartnerek a lengyel helyzet ellenére bizakodóak.

Fontos itt, az IMF-tárgyalások kezdetének ismertetésekor megjegyezni azt, hogy a magyar delegáció tagjai már ekkor megszépítették az adatokat. Az adóssággal kapcsolatos jelentések végig szigorúan titkosak voltak Magyarországon, a párt belső fórumain is trükköztek a nettó és bruttó adósságstatisztikákkal, a számok

ráadásul csak messziről követték a valós helyzetet. így a valóságot a nemzetközi hitelezők eltitkolták, azóta, hogy Magyarország az 1970-es évektől fokozatosan egyre intenzívebb kapcsolatokat épített ki velük. „Az eredendően már az 1960-as, 1970-es években elkövették, akkor volt a legnagyobb az eltérés a valóság és az adatok között. Az 1980-as években fokozatosan dolgoztuk le a különbséget és közelítettük a statisztikákat a realitásokhoz, de a kettő 1989-re sem ért össze” - mondta egy korabeli szemtanú, aki a téma máig ható érzékenysége miatt névtelenséget kért. Nincs kétség persze afelől, hogy a tárgyalópartnerek is tudták, nem minden úgy van, ahogyan azt nekik tálalják. Ilyen „játzsma”, az adatok kozmetikázása ugyanis mindenhol előfordult. Mint később látni fogjuk, az adathamisítás mértéke és komplexitása a botrány 1989-es kirobbanásakor azonban még a sokat próbált közgazdászokat is meglepetésként érte. E könyv szempontjából fontos megjegyezés tehát, hogy a történetben sokszor azokat az adatokat használom, amelyeket a korabeli dokumentumok említenek, mert ezek az adatok, így és ebben a formában befolyásolták a döntéshozatalt, függetlenül attól, hogy mennyire voltak közösen viszonyban a valósággal. Ahol szükséges, ezután is megemlítem - csakúgy, mint a szöveg eddigi részében - az 1993-ban egységes statisztikába rendezett adatokat.

A novemberi-decemberi találkozókkal párhuzamosan Budapesten és Washingtonban is behúztak a személyzeti kérdések rendezésébe. Bakó Ede az MNB-től kért tájékoztatást arról, hogy amagyar szakemberek hogyan kapcsolódhatnak be az IMP Institute továbbképzéseibe.⁵ Whittome pedig december 21-ei emlékeztetőjében írt arról, hogy két magyar származású és magyarul tudó IMF-szakértőt, Somogyi Jánost (egyébként NSZK állampolgárt) és Kopits Györgyöt (1943) (amerikai állampolgárt) is bevennék a csapatba, ha csak „*nincs ellenük bármilyen politikai kifogás*”.⁶ (Kopits a rendszerváltás után 1993 és 1996 között az IMF magyarországi képviselője volt.) Fekete azt válaszolta, hogy kifejezetten valószínűtlen bármilyen ilyen jellegű akadály, ugyanis ha már vízumot kaptak, akkor az aszokások szerint azt is jelenti, hogy politikai ellenérzés sincs velük kapcsolatban. A biztonság kedvéért azért elkérte a születési dátumukat és a pontos adataikat (pl. anyja neve). Whittome erre türelmet kért, mondván, előbb megkérdi a két szakértőt, beleegyeznek-e abba, hogy ezeket a nagyon is személyes adataikat a magyar hatóságok is megkapják.⁷ December 23-án azután már egy újabb levél készült Budapest számára a kért adatokkal.⁸

Az óvatosság nem volt indokolatlan. Az első tárgyalásokat - csakúgy, mint a későbbiek - a magyar kémelhárítás, a III/II-es osztály is fokozott figyelemmel kísérte. „A Kristály fn. akcióban keletkezett újabb adatok szerint az MNB első elnökhelyettese

eligazítást tartott a magyar delegáció tagjainak. A beszélgetés során az egyik tag megemlítette, hogy az IMF-delegációban biztosan helyet kapott a CIA is. Az elnökhelyettes erre kijelentette, hogy az USA-szakemberek között biztos, hogy van a CIA-nek embere, mintahogyan magyar delegációban is biztosan van az illetékes szervezetnek embere⁹⁹ - számolt be például az egyik első jelentés a Fekete által tartott értekezletről.

A jelentések egy része az IMF-delegáció tagjainak viselkedését, kérdéseit, problémáit, munkamódszereit igyekezett feltárni. Így leírták azt, hogy „sok magyar adatot megkérd jeleznek, nagyon bonyolultnak tartják a népgazdasági mérlegeinket, a KSH adatait nem tekintik eléggé ellenőrzöttnek. Problémájuk, hogy nincs elég információjuk a szocialista relációjú külkereskedelemről. A tárgyalásokon rendelkezésükre bocsátott adatokat a Külkereskedelmi Bankban ellenőrzik, és bizonyos eltérést észlelnek. Nem tartják elegendőnek az 1970-től kapott adatokat, szeretnének hozzájutni az 1960-tól érvényes adatokhoz. Rendszeresen elemzik a magyar reexporttevékenységet, a vámadatokat.”¹⁰⁰ Az alaposág bemutatása mellett megjegyezték, hogy „a tárgyalások során korrekt módon viselkednek”.¹⁰¹ Beszámoltak a delegáció tagjainak egymás közötti beszélgetéséről (ez azt sejteti, hogy lehallgatták őket): például arról, hogy a delegáció egyik tagja megjegyezte: „azt hiszem, most már összehangolták a fizetési mérleget és a vámadatokat”.¹⁰² Vagy egy másik alkalommal, amikor nem bíztak a magyar árrendszerrel hallottak valóságában: „azt a benyomást keltették, hogy az árstruktúra együtt emelkedik a világpiaci árakkal. Hihetünk ennek vagy sem? Ha az árak most egyensúlyban vannak, akkor ezeket kellett sokat emelniük, hiszen az elmúlt 10 év során évente az indexek szerint kis áremelések voltak. Nem hiszem, hogy 100százalékgig korrigáltak.”¹⁰³

Nem kis örömmel nyugtázták, hogy „a küldöttség tagjai elégedetlenek azzal, hogy vezetjük, Patrick de Fontenay arra hajtja, hogy a munkát egy héttel a tervezett [határidő] előtt fejezzék be. Úgy érzik, hogy egy sor területen nem tudták áttekinteni mélységében a témákat. Vezetőjüket »kiismerhetetlennek« minősítik. [...] A megterhelés miatt fáradtak, ingerültek.”¹⁰⁴

Az is különösen érdekelte a magyar állambiztonságot, hogy kivel tartott kapcsolatot az IMF-küldöttség. Bár leírták, hogy a „washingtoni pénzügyminisztériumtól eligazítást”¹⁰⁵ kaptak, és „tevékenységüket, illetve állásfoglalásaikat folyamatosan egyeztetik”¹⁰⁶ velük, ez kifejezetten valószínűtlen. Az IMF-es belső feljegyzések ellenkez leggyakrabban arról tanúskodnak, hangsúlyosan ügyeltek arra, hogy még a látszatát is elkerüljék az amerikai kormányzati befolyásnak. Tudták, hogy Budapesten amúgy is sokan az amerikai imperializmus elretort bástyájaként tekintenek az IMF-re. Whittome misszió budapesti látogatása előtt, november 20-án éppen

az IMF-igazgatóság amerikai tagjával tárgyalt, aki az USA budapesti nagykövetével való találkozót is a delegáció figyelmébe ajánlotta. „Személyes véleményemet hangoztattam, és azt vettem jól, hogy egy ilyen találkozó, bár potenciálisan érdekes lehetne számunkra, magyar vendéglátóink részér l érzékeny témának számít”¹⁰⁷ - mondta saját beszámolója szerint Whittome. Azamerikai igazgatósági tag egyetértett, és hangsúlyozta, természetesen a delegációra van bízva, kivel találkoznak Budapesten.

Központi kérdés volt amagyar titkosszolgálatnál a honi tárgyalópartnerek megfigyelése, hogy mennyire fegyelmезettek a hazai szakemberek. Bácskai Tamást az MNB-b l például kifejezetten megbízhatatlannak tartották, f leg azután, hogy a Külügyminisztérium sajtóf nökének engedélye nélkül másfél órás megbeszélést folytatott a Reuters bécsi tudósítóival. Bácskainak - írták - „több, ellen rész alatt álló nyugati diplomatakapcsolata van. Rendszeresen megszegi a nemzetközi érintkezés szabályait. Nevezett kapcsolatba hozható a Magyar Népköztársaság IMF-tagságával kapcsolatos részinformáció kiszivárogtatásával.”¹⁰⁸*

A bizalmatlanság Fekete Jánost is érintette, akir l igyekeztek kompromittáló adatokat gy jteni. A fellelhet iratok alapján nem ellen rizték ugyan az értesülés valóságtartalmát, de egyik jelentésükbe belefoglaltak egy „deviza-b ncselekményre utaló információt”.¹⁰⁹ A kor körülményei között nem volt megengedett, hogy valaki - legyen szó akár az MNB els elnökhelyettesér l is - külföldi devizaszámlát birtokoljon, hát még offshore vállalkozása legyen, márpedig Feketér l ezt a híresztelést gy jtötték be. Egy „osztrák állampolgártól származó értesülés szerint [...] a Bahama-szigeteken adómentes fiktív »postaláda« cége van, amelynek számlájára folynak be különböz meg nem engedett forrásból származó valuták”¹¹⁰ - írták a jelentésben. Az, hogy Feketével behatóbban foglalkoztak, vizsgálódtak ellene, a dokumentumok alapján nagyon is valószínű, erre más utalások is fellelhet k. Pár hónappal kés bb, 1982. június 29-én egy másik jelentésben arról is beszámolt a magyar állambiztonság, hogy a budapesti amerikai nagykövetség els titkára egy beszélgetés során megvédte Feketét, s t utalást tett a vizsgálatra is. „Basil Scarlis, a budapesti USA-nagykövetség els titkárának véleménye szerint »Magyarország eladósodása miatt Fekete Jánost akarják megtenni b nbaknak az MNB-ben«. Scarlis elmondta, »amennyiben Feketének valami baja lesz, akkor megsz nik Magyarország hitelfelvételi lehet sége«.”¹¹¹ Kétséges persze, hogy azamerikai diplomata ilyen kategorikusan fogalmazott volna, könnyen lehet, hogy az állambiztonság túlzásáról van csupán szó, de a jelentés azt mindenképpen mutatja, hogy Fekete sorsa téma volt különböz megbeszéléseken.

*

Alighogy megszáradt a tinta a magyar IMF-csatlakozást kérelmező dokumentumokon, és alighogy eltávoztak Budapestről a Valutaalap szakértői 1981 végén, megkezdődött a versenyfutás az idővel. Az újév katasztrofális pénzügyi helyzetet hozott, a fejlődő országok és a kelet-európai szocialista államok adósságváltsága egyre mélyült. 1982 áprilisára az IMF-tag Románia már 3 milliárd dolláros hátralékot halmozott fel, és bejelentette, hogy átütemezési tárgyalásokba kezd a hitelezéssel, 1982 augusztusában pedig a válság csúcspontjaként beütött a mexikói összeomlás.¹¹² Magyarország finanszírozási helyzete is napról napra romlott. Miközben sejteni lehetett, hogy az ország valószínűleg leg sikeresen teljesíti a csatlakozási tárgyalásokat, és 1982-ben beléphet a nemzetközi pénzügyi szervezetekbe, azt senki sem tudta megjósolni, hogy erre pontosan mikor kerülhet sor. Az év eleji várakozások mindenestre májusról szóltak. A pontos dátumon kívül azonban főleg azt nem lehetett tudni, hogy a belépés után mikor és mekkora hitelhez juthat az ország, annál is inkább, mert ez a csatlakozás jóváhagyása utáni tárgyalásoktól is függött. Márpedig az idő ebben az évben mindennél fontosabb tényező volt. Amagyar vezetők tisztában voltak azzal, hogy ha nem jutnak időben kölcsönökhöz, ha a pénzügyi befektetők bizalma megint abban, hogy az ország valóban sikeresen befejezi a csatlakozási tárgyalásokat, akkor bekövetkezhet a legrosszabb, a teljes összeomlás. 1982 erről a versenyfutásról szólt. Nem sokon múlt, hogy az ország - csakúgy, mint 1981-ben Lengyelország, vagy 1982-ben Románia - kénytelen legyen a hitelek átütemezését kérni vagy csődöt jelenteni.

A vészterhes helyzetet egy 1982. januári dokumentum festette le a pártvezetés számára, amely akkor még súlyosnak, „*de nem megoldhatatlannak*”¹¹³ nevezte a problémákat, igaz, azt is feltételezve azonban, hogy Lengyelország vagy Románia csak az átütemezést kéri, és nem jelent teljes fizetésképtelenséget. A nem megoldhatatlan jelzés persze inkább kincstári optimizmus volt, mert ugyanott felsorolták vészjósló adatokat is. A januári elrejelzés szerint havonta 900 millió dollár rövid és 100 millió dollár hosszú lejáratú kölcsön jár le, ennyit kell tehát megújítani, a tartalékok pedig 1 milliárd dollár alá estek. Vagyis ha teljesen befagynak a hitelcsapok, akkor csupán 20-30 napra elegendő a mozgósítható vésztartalék. (Ráadásul még ezeket az adatokat is csak olyan trükkkel sikerült feljavítani, hogy 1981 decemberében 400 millió dollár nagyon rövid lejáratú hitelt vettek föl, amelyet január-február folyamán máris vissza kellett fizetni. Az akciót már áprilisban „window-dressing”-nek, magyarul kozmetikázásnak nevezte Fekete egy belső feljegyzésben.¹¹⁴) Mindez „*normális piaci viszonyok mellett, átmenetileg még elviselhető*”, *a jelenlegi rendkívül bizonytalan helyzetben azonban kritikussá válhat*”¹¹³ - írták

egy, valószínűleg az MNB vezet i által készített iratban. Pontosan tudták ugyanis, hogy a helyzet messze van a normális piaci viszonyoktól. Az IMF-csatlakozási kérelem benyújtásának bejelentése után lelassult ugyan, de a helyzet romlásával új er re kapott a nemzetközi befektet k betétkivonása az MNB-b l.

„1982 els negyedében az 1981. évi tendenciák feler södtek, [...] finanszírozási problémáink rendkívüli mértékben kiélez dtek és likviditási nehézséggel fenyegetnek”⁶ - írta 1982 áprilisában a miniszterelnöknek Fekete János, aki arról számolt be, hogy az arab bankok 500, a szocialista országok 220, a francia, angol, német, olasz, osztrák pénzintézetek pedig 370 millió dollárnyi betétet vittek el Budapestre l. Ehhez jött még egy negyedév alatt 200 millió dollár fizetésimérleg-hiány, a lejáró hitelek törlesztése, és mindezzel szemben alig sikerült új pénzt bevonni. *„A Svájcban m köd nyugati bankok képvisel inek egyöntet állásfoglalása a szocialista országok részére nyújtandó mindennem kölcsönök felfüggesztése”⁷* - írta az állambiztonság egyik jelentése 1982. januárban, majd áprilisban azt, hogy *„a francia bankok képvisel i a kint tartózkodó magyar bankszakembereknek elmondták, hogy az üzleti kapcsolatok visszaesése vagy teljes leállítása kizárólag a lengyel események miatti nemzetközi politikai helyzet kiélez désével, a lengyel és román adósság-átütemezési tárgyalásokkal magyarázható”*.⁸ Az eredmény; 500 millió dollárra csökkentek a tartalékok, és egyre apadtak.

Fekete János, az MNB elnökhelyettese emlékirataiban közölt állítása szerint 1982. február 23-án levelet küldött Marjai József miniszterelnök-helyettesnek, amely a helyzet kiélez dését volt hivatott érzékeltetni:

„Ahelyzetünkdrámai gyorsasággal romlik. Napi 50 millió dollárt vittek el ezen a héten, és úgy látszik, ezt a tendenciát nem lehet megállítani. Bankok, amelyekkel megállapodtunk új hitelekre, most visszavonják ígéreteiket. Creditanstalt, Wien, Manufacturers Hanover stb. Kint van még 5 tonna szabad aranyunk, itthon 17 tonna = 22 tonna = 250 millió dollár. Ha ezt mind bevetjük, elhúzzhatjuk március közepéig - ha küls segítséget nem kapunk.”⁹

Ugyancsak Fekete számolt be könyvében arról is, hogy ezekben a hónapokban még azt az 500 ezer dollárt sem tudták id ben kifizetni, amely egy úgynevezett szolidaritási alapba ment. A KGST-országok által létrehozott pénzügyi alap arra szolgált, hogy a nyugat-európai baloldali mozgalmakat, pártokat támogassák bel le. *„A legfels bb szinten már kétszer sürgettek az elvtársak Moszkvából. Mondtam nekik, hogy most menjenek az elvtársak. [...] Nem tudok fizetni. Erre nekem most*

nincs pénzem. Most nem olyan id ket élünk, hogy félmillió dollárt ilyen célra tudnánk adni" - írta Fekete, akit saját bevallása szerint még Kádár is felhívott az ügyben. „Mégkérdezte, hogy miért nem akarok fizetni. Mondtam, azért, mert erre most nincs pénz. Akkor igaza van - válaszolta -, de ha lesz pénze, akkor majd fizessen. A dolog el volt intézve. [...] A rend kedvéért hozzáteszem, kb. hat hónap után át is utaltuk a pénzt”¹²⁰ - idézte vissza a nehézségeket az MNB elnökhelyettese.

„Ez év februárjában állt el els ízben olyan helyzet, hogy a Magyar Nemzeti Bank áruszállítások címén felmerül kötelezettségeinek nem tudott maradéktalanul eleget tenni. Az ún. rendezetlen tartozások az év közepe táján 400 millió dollár körül alakultak” - állapította meg egy jelentés erről az id szokról, vagyis az MNB nem tudta rendezni a szállítói számlákat, „a likviditási zavarok állandósultak”,¹²¹ Elkezdtek sorolni a követeléseket: előbb a hiteleket törlesztették, és a kamatokat fizették ki, csak utána az exportügyletekkel járó kötelezettségeket, akkreditíveket.

A január óta tovább romló helyzettel, az 500 millió dollár körülire, illetve az alá zuhant tartalékszinttel és a gyakorlatilag megfagyott hitelpiaccal április 14-én szembesítették a Politikai Bizottságot, azzal a kiegészítéssel, hogy még ebből a tartalékból is csak 100 millió dollár mozgósítható viszonylag gyorsan.¹²² Vagyis tényleg már csak pár napra elegendő az összeg. Az ülésre éppen azokban a napokban került sor, amikor Budapesten a Fórum Szállóban ülésezett a világ legnevesebb gazdaságait tömörítő társaság, a Harmincak Csoportja (Group of 30). Így Magyarországon volt többek között Ottmar Emminger, a Bundesbank volt elnöke, vagy Anthony Solomon, a Fed New York akkori vezetője, akiknek a PB-ülés utáni este a Gundelben, másnap pedig a Parlamentben adtak díszvacsorát. A kifejezetten feszült hangulatot valamennyire visszaadja az áprilisi PB-ülés jegyzőkönyve, amelyen Kádár még bőszen káromkodott is, amikor a nyugati pénzvilág prominensei szóba kerültek. „Elemi érdekünk fűdik ahhoz, hogy a [...] napi fizetőképességünket fenntartsuk”¹²² - mondta Kádár a PB-vitában, hozzátéve, hogy óriási teljesítménynek tartja, hogy ezt addig is sikerült megrizni. Kissé méltatlankodó hangnemben pedig megjegyezte: „most itt van a heti program, [...] ezeka harmincak, vagy mi az atyaisten, [...] vagy bölcsek tanácsa, vagy mi a rosszabb, hát az egész kapitalista világban azt tudjuk mondani, kérem, ez ideig minden [...] adósságát kifizette Magyarország”.¹²⁴ És már csupán az IMF-csatlakozás végső bejelentéséig, várhatóan május elejéig kell „elvergodni”, ami májusi önmagában is javítja az ország hitelképességét.¹²⁵

„Veszélyes helyzet állott elő. Embereink Japántól az Egyesült Államokig felkeresték jelentősebb bankpartnereinket, hogy bankközi hiteleket, betéteket szerezzenek a fizetési képtelenség elkerülése érdekében”¹²⁶ - emlékezett az MNB elnöke, Tímár Mátyás, aki

maga is Líbiába és Irakba ment, hogy - mint fogalmazott - „perselyezzen”¹²⁷ és jobb belátásra bírja a betéteiket korábban kivonó arab országokat. Irakban „bizonyos összeg lejáró betét meghosszabbítását sikerült átmenetileg elérnünk”¹²⁸ - idézte föl a látogatást önéletrajzában. Zdeborsky György (1944), az MNB devizagazdálkodási főosztály nemzetközi részlegének akkori vezetője az interjújában arra emlékezett, hogy 1944. áprilisban Kolumbiába küldte. Egy karing-megállapodás keretében ugyanis éppen azokban az áprilisi napokban kellett volna körülbelül 60 millió dollárt kifizetni, amikor a kassza lényegében kongott az ürességtől. „El voltak már készítve a telexek, amelyeket a hitelezőknek küldtünk volna ki, hogy nem tudunk fizetni” - emlékezett Zdeborsky, akit „fiam, menj ki és intézd el” felkiáltással küldött ki Fekete a dél-amerikai országba. Az egyéves haladékról szóló megállapodást pár nap alatt letárgyalta, de a végleges jóváhagyást már nem volt ideje megvárni. „Hazafelé, Frankfurtba budapesti átszállásra várakozva felhívtam a kinti képviselőket, ahonnan kapcsolták Feketét. Ő beolvasott »latinul« egy spanyol nyelv táviratot, amit Kolumbiából küldtek nekem, és idegesen kérdezte, mit jelent. Megnyugtattam, hogy azt, hogy a döntés megszületett, minden rendben van”¹²⁹ - mesélte Zdeborsky, akit emlékei szerint hazatérése után percekig ölelgetett Fekete.

A kolumbiai haladék fontos volt, de nem oldott meg mindent. „Nagy pénzeket kellett felhajtanom, hogy át tudjuk vészelni a válságot. A tartalék ijesztően gyorsan csökkent. Kiszámoltam, hogy van még két hetem, akkor vége a mulatságnak. Tehát kalkulációim szerint nekemsürgősen legalább 600 millió dollár van szükségem”¹³⁰ - írta visszaemlékezéseiben Fekete, aki saját bevallása szerint ezután megkereste a bázeli BIS teljes vezérkarát: először is Alexandre Lámfalussy (1929) magyar származású bankárt, aki akkor a pénzintézet vezérigazgató-helyettese volt, a vezérigazgatót, a német Günther Schleiminger és az elnököt, Fritz Leutwilert (1925), aki egyben a Svájci Nemzeti Bank első embere is volt. Fekete célja az volt, hogy a tekintélyes Nemzetközi Fizetések Bankja, a jegybankok bankja segítsen Magyarországnak áthidaló kölcsönt szerezni a kontinens nemzeti bankjaitól a válság átvészelésére. Legalább addig, amíg az IMF-csatlakozás után várható készenléti hitelhez hozzá tud férni. A már említett, Marjainak szóló kézzel írott feljegyzésében Fekete azt is leírta, hogy ezenkívül már nem sok megoldás marad: „bejelentjük az átutemelést azona címen, hogy politikai támadás áldozatai vagyunk - mert a KCST-országokkal szembeni bizalmatlansági hullám minket is elsodort”¹³¹ - írta.

Fekete a BIS áthidaló kölcsönének megszerzését leginkább a saját fegyvertényeként írja le emlékirataiban. Eszerint megkereste Karl-Otto Pöhl, a német Bundesbank elnökét, aki azonban közölte vele, ahhoz, hogy az NSZK közben-

járjon a BIS-nél egy ilyen kölcsön érdekében, a kancellár döntésére van szükség. Schmidt kancellár viszont beteg, tüd gyulladásos megfázása van, nem lehet vele beszélni. Az MNB első elnökhelyettesének elmondása szerint ekkor a bonni nagykövet közbenjárásával sikerült egy rövid találkozóra bejutni Helmut Schmidthez. A megbeszélésről szóló beszámolóját pedig 1993-ban közölte a kancellár 75. születésnapjára leadott emlékkönyv, vagyis lényegében Schmidt is megerősítette, hogy így történt.

„Március első napjait írtuk. [...] Este 10 órakor volt a randevú. A nagykövet kíséretében mentem oda. Az épület egy körülkerített nagy erdős kertben állt, erdőszéle mentén. A területet védték. Vérebekkel volt körülvéve, biztonsági emberek, katonák, fegyverek. [...] Belépve a házba felesége, Löki [Hannelore] asszony fogadott, és csak arra kért, hogy a férjet ne fárasszam sokáig, mert nagyon lázas. [...] Schmidt [...] csak annyit kérdezett, ilyen állapotban, mit akar maga tenni. [...] Eladtam neki, hogy [...] szeretném, ha a kancellár telefonon utasítaná Schleiminger, hogy a BIS adjon nekem 600 millió dollárt. Mert ha ezt nem kapom meg, jövő héten eszde megyek.”¹³²

Fekete beszámolója szerint Schmidt erre azzal a feltétellel adott ígéretet, hogy ráveszi Kádárt, látogassa meg Bonnban a feleségével együtt. Erre Kádár ráállt, igaz, kicsit morgott, mondván, Fekete „eladta” a hitelt és a feleségét. „Kádárné végül azt mondta, hogy igen. Elég szabad szájú nő volt, úgyhogy egy-két ízbe röpködött a levegőben. De végül belenyugodott”¹³³ - emlékezett Fekete, akinek történetét erősen fenntartásokkal kell kezelni, még akkor is, ha a Kádár-Schmidt találkozóra 1982. április végén sor került,¹³⁴ a Bundesbank elnökével folytatott tárgyalásain valóban szó esett áthidaló kölcsönökről, és megegyezés született arról is, hogy Magyarország kétszer 100 millió dollár hitelhez jut nyugatnémet bankoktól. Fekete rábeszélő képessége mellett a kancellárnak belpolitikai érdekei is voltak, ugyanis ahhoz, hogy az enyhülési politika 1980-as évek elején megromlott menete ilyen gesztusokkal helyreálljon.

*

A Magyarországot a csúszó hitel megmentéséért BIS-hitel története - a németek szerepének leírásán kívül is - sokkal bonyolultabb annál, mint ahogyan azt Fekete elmesélte. Az IMF-archívumban található bőséges dokumentációból az derül ki, hogy az év egésze során, több részletben folyósított, összesen 500 millió dollárnyi

kölcsön sorsa a magyar kormány, az IMF és a BIS között zajló többszereplős játszmában dlt el, amelyben mindegyik szervezetnek megvoltak a saját érdekei. A Nemzetközi Fizetések Bankjának vezetői nem elsősorban a Fekete János vagy Magyarország iránt érzett szimpátia motiválta, bár a hagyományosan kiváló kapcsolat kétségtelenül szerepet játszhatott a döntésben. A BIS ugyanis a tag jegybankok nevében és azok érdekeit szem előtt tartva járt el a hitelcsomag összeállításánál (a kölcsönt formálisan a jegybankok folyósították), első számú érdeke így az volt, hogy Magyarország az egész világot rettegésben tartó adósságválság közepette megmeneküljön az összeomlástól, ne sodorja veszélybe a tagállamok (NSZK, Svájc) bankrendszerét. Az IMF is abban volt érdekelt, hogy a BIS-hítellel Magyarország annyi pénzhez jusson, amennyi megmenti a bankot a banktörtéletről, és amennyi elegendő lesz a készenléti hitel folyósításáig. A magyar kormány és pártvezetés pedig egyszerűen csak a túlélésre játszott, és fokozatosan mindenbe belement a stand-by hitelhez rendkívül kemény feltételeket támaztó IMF-fel. Mindezek a tárgyalások ráadásul hatással voltak egy piaci kölcsönre is. Az 1982-es év legjelentősebb magyar tranzakcióját, egy 250 millió dolláros tőkebevonást egy amerikai bank, a Manufacturers Hanover készítette elő Feketeék részére, az amerikaiak pedig árgus szemekkel figyelték, hogy a BIS-szel és az IMF-fel hogyan boldogulnak a magyarok.

Budapest fizetési képességének megroggyanását Bázelen és Washingtonban is érzékelték már kora tavasszal. Magyarországot az onállamok közé sorolták, amelyet valóban nem lehet egy kalap alá venni Romániával vagy Lengyelországgal, és amelyet inkább a válság következményei, mint saját eladósodottsága és gazdasága sodort a tönk szélére. Ezt a véleményt leginkább az táplálta, hogy értékelték az 1979 óta végrehajtott kiigazító lépéseket. A BIS azonban már a kölcsön első részleteinek folyósításához garanciákat akart. Azt szeretne volna, ha az IMF valamilyen biztosítékot ad arra, hogy Magyarország jól halad a csatlakozási tárgyalásokkal, tehát időben belep a szervezetbe.

„Készek lennének egy 100 millió dolláros rövid lejáratú hitelt nyújtani már márciusban, újabb 100 milliót áprilisban, feltéve, ha kimondjuk, hogy nyitottak vagyunk a [magyarok] főzen/éh/»fe/-kére/mére“^{41:15} - írta Whittome március 17-én a BIS habozásáról, miután beszélt az intézmény vezetőivel. Biztosítékokat, akár írásbeli nyilatkozatot is vártak volna Bázelen az IMF-től arról, hogy támogatnák egy későbbi IMF-készenléti hitel ilyen furcsa előfinanszírozását. Az európai igazgató egy efféle garanciát legkorábban júniusra, a BIS szokásos közgyűlésének idejére látott reálisnak, mondván, csak addigra lesznek készen a magyar gazdaság helyzetének

felmerésével. Érdekes módon két nappal később egy belső memóban már azt írta, „kicsit kényelmetlenül”¹³⁶ érzi magát, mert a BIS embereiben azt az érzetet keltette, mintha a magyar csatlakozás máris biztosra lenne vehető. „Éppen ezért ma felhívtam Schleiminger-t, és figyelmeztettem, hogy bár nem látunk semmilyen akadályt, de garanciát sem tudunk adni erre, hiszen mindig ott van a lehetőség, mondjuk az Egyesült Államok részéről, valamilyen ellenséges döntésnek”¹³⁷ - írta.

Whittome 1982. március 22-én értesült arról, hogy a németek támogatnák a BIS-hitelt,¹³⁸ március 30-án a Bank of England egyik illetékeseivel beszélt a vonatkozó Nagy-Britannia részvételéről a kölcsönben,¹³⁹ április 2-án pedig Feketét kérte arra, hogy Bázeli megnyugtatóra küldjön feljegyzést arról, milyen intézkedésekkel készül helyreállítani Magyarországot a fizetési mérleg egyensúlyát?¹⁴⁰ Az eredményeképpen Budapest áprilisban 110, májusban pedig újabb 110 millió dollárhoz jutott hozzá, és elkezdődtek a tárgyalások egy 300 millió dolláros pakettal, amelyre még szintén az év vége előtt számíthatnának a magyarok. Az örömdokumentumokról április 23-ai feljegyzése¹⁴¹ szerint Whittome tájékoztatta az amerikai Manufacturers Hanover vezetőit New Yorkban, akik ekkor Feketével ezzel párhuzamosan élénk tárgyalásokat folytattak egy 200-300 millió dolláros banki hitellal. Így az amerikaiaknak sem volt mindegy, hogyan állnak a BIS-szel amagyar partnereik.

A csatlakozás mindeközben teljesen sínen volt, igaz, idehaza nem verték nagy dobra az ezzel kapcsolatos híreket. A magyar sajtó csak rendkívül szűkszavúan számolt be, és még véletlenül sem örvendezett annak, amit pár ezer kilométerrel odébb, Washingtonban igazi ünnepi pillanatként éltek meg az amerikai kormányzat, az IMF illetékesei - de a még a jelenlévő magyarok is. Bármennyire a kényszer-ség és a válság terelte az IMF karjaiba Magyarországot, az esemény történelmi volt.

Marjai miniszterelnök-helyettes, Fekete János és a mintegy 20 tagú magyar delegáció május 6-ára villámlátogatásra Washingtonba érkezett az aláírási ünnepségre, azután, hogy az IMF kormányzótanácsa nagy többséggel jóváhagyta Magyarország csatlakozását.* A küldöttségben az IMF feljegyzése szerint MNB-s vezetők (Bakó Ede, Ippert István, Szálkai István), a külügy államtitkára (Török

* A 145 tagállam közül 127 ország képviselője szavazott a felvétel mellett, köztük a szocialista és a fejletlen és kevés országok mindegyike és a fejlődő országok zöme. Az összes szavazat 93,3 százalékát sikerült megszerezni. IS-ország nem szavazott, így például: Irán, Kenya, Nigéria, Szaúd-Arábia. Tartózkodás, illetve ellenszavazat nem volt.

István), az akkori (Petrán István) és a korábbi washingtoni nagykövet (Esztergályos Ferenc) és több újságíró (Avar János, Vajda Péter, Bokor Pál) vett részt. A magyar küldöttség tagjai az aláírási ceremónia előtt, délelőtt fél 12-kor találkoztak a Világbank elnökével, Alden W. Clausennel, hiszen közben a szervezethez való csatlakozás ügye is elrehaladt (végül június 24-én lépett be az ország), majd az IMF archívumában megőrzött hivatalos programszerint „*a szokatlanul nagy társaságra való tekintettel háromautót*”¹⁴² bocsátottak a rendelkezésükre fél háromkor, a konvoj pedig a Külügyminisztériumba hajtatott, ahol egyenesen a hetedik emeletre mentek. Itt található az amerikai külügyminiszter irodája, a közelében pedig egy történelmi relikviákkal zsúfolt kisterem, ahol a ceremóniára sor került. A 35 percesre tervezett ünnepség után Marjaiék visszatértek az IMF központjába, ahol a Valutaalap zászlajával és amagyar lobogóval¹⁴³ közösen fotózkodtak, udvariassági látogatást tettek Jacques de Larosiére ügyvezető igazgatónál. Este aztán a holland Jan de Groote adott számukra fogadást, annak az országcsoporthoz vezet je, amely Magyarországot befogadta.

A látogatás során még a Reagan-adminisztráció több tagjával, így a kereskedelmi miniszterrel, Malcolm Baldridge-dzsel, valamint Lawrence Eagleburgerrel, a külügy harmadik emberével is találkoztak. Mindketten dicsérték a magyar kormány politikáját, Baldridge - amagyar beszámoló szerint - fontosnak tartotta azt, hogy „*a belépés után további lépésekkel bizonyítsuk gazdaságunk hatékonyságát és a kormány gazdaságpolitikájának érvényesíthetőségét, annak érdekében, hogy a bankok megnyugodjanak*”, Eagleburger pedig azt mondta, hogy „*ha Magyarországa továbbiakban is nyílt politikát folytat az amerikai bankok felé, úgy gazdasági téren hosszabb távon sem lesz akadálya a további fejlődésnek*”. Utóbbi még „*felsőfokban nyilatkozott [...] Fekete Jánosról is*”¹⁴⁴ - jegyezte meg a tárgyalásról készült magyar memo. Az amerikai sajtó a látogatás kapcsán arról írt, hogy Magyarország már látja „*a fényt az alagút végén*”¹⁴⁵, ennek egyik bizonyítékát pedig éppen a BIS-kölcsön első részleteinek megszerzésében vélték felfedezni. A májusi washingtoni találkozók baráti hangulatban zajlottak, amit az is bizonyít, hogy Patrick de Fontenay május 14-én levélben köszöntö meg, hogy Marjai - akinek szerinte „*nagy személyes sikere*”¹⁴⁶ a csatlakozás - Bartók- és Liszt-lemezeket vitt nekik ajándékba. „*A közgazdászok is tudják élvezni a zenét, és igazán kedves, hogy felhívta a figyelmünket arra, hogy Magyarország nem csupán GNP-statisztikák vagy széntonnák összessége*”¹⁴⁷ - írta neki az udvarias francia.

Az ünnepségnek azonban hamarosan vége lett, és adolgoz komolyra fordultak. Nyárra még rosszabb lett az ország pénzügyi helyzete. Ekkor annyira üres volt a

kassza, hogy még az IMF-csatlakozáshoz befizetendő összeget sem sikerült saját forrásból el teremteni. Az ország IMF-kvótáját a szervezet speciális elszámolási egységében, 375 millió SDR-ben szabták meg, ami akkori árfolyamon 435 millió dollárt tett ki/⁴⁸ ennek 21,7 százalékát konvertibilis devizában, a többit forintban kellett befizetni.¹⁴⁹ A dollárban kiegyenlítendő mintegy 100 milliót Fekete János emlékiratai szerint a kínaiaktól kellett kölcsönkérni. Elmondása alapján ez t nt a legjobb megoldásnak, mivel a szovjetek az IMF-tagság helytelenítése miatt szóba sem jöhettek, a nyugati partnerek megkönyékezése pedig azt „jelezte volna, hogy nagyon rosszul állunk, és félttem, hogy a hitelpiacon elterjedt volna, hogy megannyi pénzünk sincs, hogy a tagdíjat befizessük”. Így kerültek képbe a kínaiak, akiket 1 Fekete elmondása szerint hat hónapra 100 millió dollárt vett föl, „minimális kamat, minimális költség”¹⁵⁰ mellett. Fekete beszámolóját meger síti az állambiztonság egyik jelentése 1983-ból, amely szerint 1983. január 3-ána kínai nagykövetség kereskedelmi tanácsosa az MNB-ben azt mondta, hogy „Magyarország ne kérje a kínai hitel meghosszabbítását, hanemfizesse ki azeddig nyújtott hitelt, és utána rögtön lehetne kérni újabb és nagyobb összeget hosszabb lejáratra”.¹⁵¹

Boros Imre (1947), áld akkor az MNB arbitrázs osztályának vezet je volt, úgy emlékezett erre a korszakra, hogy 1982 széig „mi akkor úgy fogalmaztunk, hogy vastüid n tartjuk az országot. [...] Többször isel fordult, hogy egy fillér devizataralék sem volt az országban. Borotvaélen táncoltunk. Naponta kellett 2-300 millió egy-két napos lejáratú pénzt szerezni, hogy törleszthessünk. [...] Minden légzési ütemhez be kellett nyomni az oxigént. [...] Sokszor volt olyan nap, hogy csak délután egyre derült ki: minden kötelezettségünknek eleget tudunk-e tenni a következ napon.”¹⁵² Tímár Mátyás MNB-elnök pedig azt írta fel naplójába az arbitrázs-osztály mindennapjairól, hogy „a dealer-roomban a fiúk [...] h si munkát végeznek napról napra, fiatalok, er sek, de nem tudom, meddig bírják”.¹⁵³

Az üres kasszáról szóló hírek eljutottak Bázélbe és New Yorkba is, így a BIS illetékesei, vagy a Manufacturers Hanover Trust vezet i is aggódni kezdtek Magyarország helyzete miatt. Tímár még májusban Londonba utazott, ahol Gordon Richardsontól, az angol jegybank kormányzójától kért segítséget „abban, hogy a nagy angol bankok vegyenek részt a szervezés alatt álló konzorciális kölcsönben. Meglátogattam a Lloyds, valamint a Barclays, a National Westminster és a Midland vezet it.”¹⁵⁴ Találkozott William H. Taylорral, azamerikai „Manufacturers Hanover egyik vezet jével, [...] aki június második felére helyezte kilátásba az általuk szervezett konzorciális hitel összeállítását”. Ezek után saját szavaival „hideg zuhany”-ként érte az MNB-elnököt a BIS júniusi közgy lésén az, hogy „a BIS magyar irodájában

[...] Whittome kifejtette, hogy az év végén az IMF-hitelre aligha számíthatunk. Magyarországtól határozottabb további intézkedéseket várnak, és mindezek után majd ismét megvizsgálják a dolgot. Én megdöbbenem az elhangzottakon. A magyar kormány - mondtam - súlyos és rendkívüli intézkedéseket tett és tesz (fizetésimérleg-javító akció, vásárlóerő -elvonás stb.), de mindent egyszerre nem tehet, és nem jó, hogy az IMF éppen Magyarországgal szemben akarja keménységét bizonyítani." Tímár ezek után végigrimáncodtanémet és a japán jegybanki vezetőket, „kérve a segítségüket a BIS-hitel következő részletéhez”⁶⁶, de nem kapott határozott ígéretet. A Nemzetközi Fizetések Bankja pedig szeptemberre halasztotta a döntést az újabb 300 millió dolláros részletről, ami a helyzet átértékelésére készítette a 250 millió dolláros konzorciális kölcsönt. Alá hozatalán dolgozó Manufacturers Hanover vezetői is. Mindenki a másira várt, miközben Magyarország egyre közelebb került a csúshoz.

„Fenyegető helyzet kezd kialakulni, amit valójában senki sem akar ugyan, de amelyben mindenki jó okot talál arra, hogy tehetetlenül cselekvő képtelen legyen, és ne csináljon semmit”⁶⁶ - írta az IMF európai igazgatója júniusban, miután beszélt a BIS és az amerikai bank vezetőivel. „A BIS nem hajlandó lépni, amíg az IMF nem ad garanciát arra, hogy a magyarok még az év vége előtt készenléti hitelhez jutnak. [...] Olyan megfogalmazást kérnek, amit mi nem tudunk nekik adni”⁶⁷ - jegyezte meg a kissé kétségbeesettnek tűnő Whittome. Hasonló garanciát kértek volna tőle pár nappal korábban Manufacturers Hanover emberei is, miközben „teljesen elképzelhetetlen, hogy az IMF deklarálná, hogy fél év múlva biztosan ad készenléti hitelt”⁶⁹ - fakadt ki Whittome. A kereskedelmi bankok így „nem tárgyalnak tovább”, a magyar cash-flow-el rejelzéseik ugyanis azt mutatják, hogy Magyarország devizatartalékai még az áhított BIS-kölcsönnel és az IMF-készenléti hitellel együtt is 500 millió dollár alatt maradnak. Ha tehát nem történik semmi, nincs valamilyen gyors kölcsön, akkor „összeomlanak, [...] nem tudják teljesíteni a júniusi kifizetéseiket”, ami pedig tovább rontja a kelet-európai adóssághelyzetet, más országok is bedőlnek. „Ha nem ezt akarjuk, akkor mit lehet tenni?”⁶⁹ - tette fel a kérdést a tanácstalan Whittome.

*

Ebben a kétségbeesett helyzetben 1982 nyarán, amelyben sem a BIS, sem a potenciális magánhitelezők nem mertek lépni, a magyarok pedig a teljes fizetéseképtelenség szélén egyensúlyoztak, valakinek cselekedni kellett. A kezdeményezést az IMF európai igazgatója tette meg, aki úgy döntött, egyértelmű helyzetet teremtet.

Egyrészt a készenléti hitelről szóló tárgyalások el feltételül nagyon fájdalmas intézkedéseket szab, fájdalmasabbakat, mint amelyeket Tímár a BIS-közgyűlésen prezentált. Ha a magyarok hajlandók belemenni az életszínvonalat tovább rontó kemény intézkedésekbe a készenléti hitel megszerzése érdekében, akkor az megnyugtathatja a BIS-t és az amerikai bankokat is. Cserébe megnyílnak a pénzcseppek, és Magyarország talpon marad.

„Whittome úgy gondolja, hogy a BIS-nak elegendő lesz egy olyan garancia a magyarok részéről, hogy ezeket az intézkedéseket hajlandóak végrehajtani és az IMF-fel megegyezni”¹⁶⁰ - írta egy belső IMF-es feljegyzés 1982. június 18-án. Pár nappal később a BIS vezetője és Gordon Richardson brit jegybanki kormányzóval folytatott svájci megbeszélések után már körvonalazódott is, hogy mi nyugtathatja meg a bankárokat, tehát mit fog kérni az IMF a magyaroktól a készenléti hitelről szóló megbeszélések el feltételeként. „Azonnali intézkedéseket várnak a magyaroktól. Azt szeretnék, ha az intézkedéseknek köszönhetően 1982-re egyensúlyba kerülne a fizetési mérlegük, 1983-ban pedig 500-600 millió dolláros többletet produkálnának. Úgy tűnik, hogy a szemükben a magyarok túlzottan önelégültek, és mintha nem aggódnának eléggé a külső finanszírozási helyzetük miatt”¹⁶¹ - jegyezte meg a Valutaalap illetékese június 21-én. A rossz hírt pedig Patrick de Fontenay, a Budapesten éppen a csatlakozás utáni első tárgyalássorozatot befejező tanácsadó közvetítette Marjaicknak: a francia szakember kézzel írott jegyzetben tájékoztatta a vezetőt, hogy „kemény üzenetet” hagyott Budapesten. Már nem elég az egyensúly, [1983-ra] fizetési mérleg-többlet kell.”¹⁶² A bekeményítő valutaalapos üzenetről az állambiztonság is jelentést készített, ami arra utal, hogy lehallgatták Fontenay beszélgetéseit, viszont Whittome nevét nem tudták helyesen leírni. „A Kristályfin. akció során [...] az IMF-küldöttség vezetője, P. Fontenay telefonon beszélt Washingtonnal Allen Whittmannel [sic!]. Fontenay szerint a Magyar Népköztársaságnak nagyon »kemény programra« van szüksége, és ezt a magyar tárgyalópartnereknek meg is mondták.”¹⁶³

1982 június legvégére már világossá is tették a magyar vezetés előtt, hogy mire gondolnak konkrétan. „A legfontosabb változások, amelyeket mi elengedhetetlennek tartunk: a kamatok további 3 százalékos emelése, 15-18 százalékos forintleértékelés, amit azonnali módon [...] áremelés követ, szociális és bérkompenzációk nélkül, az energia- és egyéb ártámogatások csökkentése, a lakossági jövedelmek reálértéken való 4 százalékos csökkentése 1983-ban”¹⁶⁴ - és még további négy-öt hasonló lépést részleteztek. Június 30-án így Whittome már arról tájékoztathatta a BIS vezetőjét telefonon, hogy Budapesten hajlanak ezeknek a lépéseknek a megtételére. Igaz,

politikai okokból nem a teljes csomagot akarják júliusban végrehajtani, de még az év vége előtt mindenképpen sort kerítenek mindegyik intézkedésre. „*Készek leértékelni a forintot, készek egyensúlyba hozni a fizetési mérleget 1982-ben és legalább 500 millió dolláros többletet produkálni 1983-ban*”^{6>} - sorolta a jó híreket Whittome, aki próbált a jegybankárok lelkére hatni azzal, hogy míg Magyarországgal kapcsolatban korábban túlzottan optimista volt a megítélés, most éppen ellenkezőleg, átestek a ló túlsó oldalára, miközben a helyzet nem annyira rossz. Ráadásul „*a Nyugat-érdeke is az, hogy a magyarok folytassák a gazdaságuk liberalizálását, ami példát mutatható többi kelet-európai szocialista ország számára is.] Nem jönne tehát jól, ha Magyarország fizetési hátralékba kerülne pont most a hitelez iveri*”¹⁶⁶ A BIS-esek problémáikat sorolták: nevezetesen, hogy még ha minden rendben lenne, akkor is német kormányzati jóváhagyásra volna szükség ahhoz, hogy 300 millió dollárt adjanak hat hónapra, ráadásul úgy, hogy egyszer megújítandó hitelkeret legyen szó, a britek vonakodnak, a franciák ingadoznak - mondták. De látszott, hogy nyitottak a megegyezésre.

Az IMF ügyvezető igazgatója, Jacques de Larosiére, akit azokban a hetekben legalább annyira lefoglalt az egész világon kibontakozó krízis, mint a magyar helyzet, július 9-én Feketével tárgyalt Budapesten, majd a magyar fővárosból ment tovább Svájcba, hogy a BIS vezetőivel egyeztessen. Fekete a budapesti találkozón igyekezett nagyobb összefüggésbe helyezni a problémákat, talán ezzel is abba az irányba befolyásolni az IMF vezetőit, hogy engedékenyebbek legyenek a kemény intézkedések elírásával. Azzal érvelt, hogy Magyarország problémáinak oka szerinte elsősorban az, hogy anyugati bankok „*nem tudnak különbséget tenni az egyes kelet-európai országok között, és tévesen ugyanúgy kezelik, mint Romániát vagy Lengyelországot*”¹⁶⁷. A Nyugatnak pedig érdeke a Kádár-féle „*egyedülálló, szilárdan független és nehéz út*”¹⁶⁸ támogatása, mert ha ez elbukik, akkor lelassul a nyitás a liberálisabb, nyitottabb rendszer felé. Larosiére viszont - bár megjegyezte, hogy ezeket az érveket is érti - a konkrét intézkedéseket kérte számon. Arról beszélt, hogy bár látszik az irány, a BIS meggyőzéséhez további lépések kellenek.¹⁶⁹ Értet volt az üzenet: Magyarországnak teljesíteni kell az el feltételül kért intézkedéseket, utána szívesen elkezdhetnek a tárgyalások a készenléti hitellel. Erre várnak a BIS illetékesei és a nagy nyugati bankok is.

1982 július közepén a magyar vezetőknek nem maradt más választásuk, beadták a derekukat. Július 13-án egy sor intézkedésről született döntés, többek között a forint 7 százalékos leértékeléséről is, ami utána *Financial Times* tudósítója rögtön az IMF központjába telefonált, és arról érdeklődött, hogy „*vajon az IMF*

nyomására született-e meg a döntés a leértékelésről".⁷⁹ A Valutaalap természetesen nem kommentált, de a helyzet nyilvánvaló volt, hiszen az intézkedések után felgyorsultak az események. Augusztus elejére kiderült, hogy Magyarország hozzájuthat ahhoz a végül 260 millió dolláros, három évre szóló hitelkerethez, amelyet a Manufacturers Hanover szervezésében jelentős, nagy nyugati bankok hoztak össze. „Ez a hitel arra bizonyíték, hogy a nyugati bankok hajlandók a többi kelet-európai országhoz képest másként kezelni a viszonylag rendezett gazdasággal bíró, piacorientált Magyarországot”¹⁷¹ - jegyezte meg a *Wall Street Journal*, hozzátéve, a hitelhez nagy segítséget jelentett, hogy a francia kormány és a brit jegybank is rábeszélte a kereskedelmi pénzintézeteket a tranzakcióra. Szeptemberre pedig az is kiderült, hogy Magyarország hozzájuthat a BIS-től a várt 300 millió dolláros, hat hónapra szóló kerethez, így lélegzetvételnyi időhöz jut, és megmenekülhet a csúdtól. „A BIS megszavazta a 300 millió dollárt. Lehet, hogy megússzuk?”¹⁷² - jegyezte föl naplójában Tímár Mátyás MNB-elnök.

„A Manufacturers Hanover-kölcsönrel és az IMF-programmal a háta mögött Magyarország képes lesz kihúzni”¹⁷³ - mondták az IMF körkérdésére 1982 augusztusában a londoni bankok (Barclays, Lloyds, National Westminster) szakértői, és New Yorkban (Citibank, Chemical, Bankers Trust) is az volt a vélemény, hogy az országnak mindenképpen „szüksége van az IMF-kölcsönre”.¹⁷⁴ Így egyrészt senkit sem lepett meg, hogy szeptemberben el is kezdődtek a tárgyalások a készenléti hitel felvételéről Budapesten, másrészt egyértelműen látszott, hogy a magyaroknak nincsen különösebb mozgásterük. Ha ellenállnak az IMF-nek, akkor ismét a fizetési képzetlenséget kockáztatják.

A kemény „elcsatlakozási feltételek” betartásával a magyar vezetés először kapott leckét abból, hogy mit is jelent az IMF-tagság. Addig leginkább csak Moszkvával kellett egyezkedniük a legfontosabb kérdésekben, 1982-től viszont rá kellett ébredniük, hogy kénytelenek immár Washingtonnal is döntést jutni mindenről. Sőt mivel egyre inkább az IMF csúsa nemzetközi pénzügyi kegyeire, és kevésbé Moszkva segítségére szorulnak, elsősorban a Nyugat álláspontja számít.

*

Az IMF teljesen egyértelmű céllal ment bele a szeptember elején megkezdett tárgyalásokba: csak akkor adja meg a szükségesnek tartott 600 millió dolláros hitelt, ha a magyarok garantálják: 1982-ben egyensúlyban lesz a fizetési mérleg, 1983-ban pedig 600 millió dolláros plusz keletkezik. Mint a tárgyalások előtt készült feljegyzésben leírták, még így is „rendkívül feszített lesz az 1983-as likviditási helyzet, főleg

ha a hitelez k esetleg vonakodnának megújítani a lejáró hiteleiket. Magyarországnak 1983-ban ugyanis mintegy 1 milliárd dollárnyi középlejáratú hitelt, és további 1,5 milliárd dollár rövid lejáratú hitelt kell megújítani."¹⁷⁶ A másik oldalról pedig az IMF képvisel inek is érdekük volt, hogy ne feszítsék túl a húrokat, mert tudták, ha egy frissen csatlakozott szocialista országgal valami miatt kudarcba fulladnak a tárgyalások, annak beláthatatlan következménye lesz az adósságválságra és szélesebb értelemben véve a kelet-európai reformfolyamatokra.

A két évre megszabott kiigazítás az 1981 -es GDP 6 százalékát tette ki,¹⁷⁶ ami soknak t nik ugyan, de nagyon valószínű, hogy a keménynek hangzó tétel és a rekordgyorsasággal, már decemberre jóváhagyott, két hiteltípusból (Stand-By Arrangement és Compensatory Financial Facility) álló, 600 millió dolláros csomag politikai kompromisszumok eredménye lett. Az IMF aszeptemberi hiteltárgyalások el tt például egyeztetett amerikai kormányzati illetékesekkel is.

Larouiére-nek a pénzügyminiszter Donald Regannal folytatott megbeszélésén az augusztus 11-ei keltezés memo szerint szóba került Magyarország. Regan ugyan „*azt kérte, hogy az IMF döntései során semmilyen politikai tényez t ne vegyen figyelembe, s t hangsúlyozta, hogy a máskor megszokott, magas színvonalú szakmai döntést hozzák meg, de [...] remélte, hogy Magyarország esetében ésszer gyorsasággal megállapodás születik*”.¹⁷⁷ Az európai igazgató, Alan Whittome szeptember 6-ai feljegyzésében arról írt, hogy a Fed elnökével ebédelt. Ezen a megbeszélésen közölte Volckerrel, hogy „*ha igazán vízálló megegyezést akarunk, akkor jóval 1 milliárd dollár fölötti fizetésimérleg-többletet kellene követelni*”, err l pedig is tudja, hogy „*nevetségesen széls séges pozíció lenne*”. Alig leplezetten az iránt is tudakozódott, mennyire kell keménynek lenniük a tárgyalások során: „*megkérdeztem t le, hogy a magyar tárgyalássorozat esetleges kudarca, és annak következményeként a kelet-európai reformfolyamat leállása mennyiben számít az Egyesült Államoknak*”.¹⁷³ Volcker pedig elmondta, hogy neki személy szerint számít, de sincs teljesen tisztában az amerikai állásponttal, megpróbál informálódni.

A tárgyalásokról szóló feljegyzések, beszámolók végig ezt a kett sséget mutatják: az IMF egyszerre próbált meg keménynek maradni és látszani, de egyben elkerülni azt, hogy úgy t njön föl, mintha diktálna Magyarországnak. Közbenaf célja az maradt, hogy a tárgyalások semmiképpen ne eredményezzenek politikai kudarcot. A magyarok ezt pontosan tudták, cs bár világos volt számukra, hogy nagyon kicsi a mozgásterük, mindenképpen szükségük van az IMF kölcsönére,

* A hiteltípusokról lásd a Függelékét.

ennek fejében pedig az életszínvonalat tovább romboló lépéseket kell megtenniük, de politikai értelemben sakkban tarthatják a Valutaalap tárgyalóit, és engedményeket csikarhatnak ló.

Az egyeztetések koreográfiája ezért jellemzően olyan volt, mint a Havasi Ferenc KB-titkárral és Marjai József miniszterelnök-helyetttel folytatott szeptember 17-ei tárgyalás. Ez, mint cseppben a tenger, mutatja meg aszokásos huzavonát, a magyarok érveit és próbálkozásait. Havasiék ezen a találkozón elször elmondták, hogy már eddig is milyen kemény lépéseket tettek, ezek eredményeképpen 1980-hoz képest már 4 százalékos a reálbércsökkenés, 1979 óta 35 százalékos az infláció, így ahhoz, *„hogy ezeket a változásokat elfogadtassuk az emberekkel, az életszínvonalban valami javulást el kell érni”*.⁹ Magyarország reformfolyamata egyedülálló - érveltek tovább a megszorítások a reformok továbbvitelét is nehezítik, miután további reformokat nehéz lesz a romló életkörülmények közepette elfogadtatni. A pártvezetés „sima átmenetet” szeretne, de azt nem, ha *„igazuk lenne azoknak, akik szerint az IMF diktálta feltételek után kemény árat kell fizetni”*. A szavakban folyamatosan hangsúlyozott érvekkel szemben azonban valójában minden lényeges feltételbe belementek. Havasi ezen a találkozón is nyugtázta a 600 millió dolláros fizetésimérleg-többlet igényt, hogy 1983-ra a párt magáévá teszi ezt a célt, *„mert nincs más kiút. [...] A magyar lakosság pedig támogatja ebben a pártot.”* Marjai a feljegyzés szerint a várhatóan jelentősen újabb lakossági fogyasztás-csökkenéshez csak annyit tett hozzá, hogy az életszínvonalat, illetve jobban mondva az életminiséget azzal is lehet növelni, ha visszavágják a bürokráciát.¹⁰

Egy nagyon fontos kompromisszumot mindenesetre elértek a magyarok. Az 1982. október 6-ai, a tárgyalássorozat lezárásáról tudósító jelentés¹¹ szerint az IMF belement abba, hogy a program politikailag leginkább emészthetetlen (*„unpalatable”*) intézkedéseit és céljait kihagyja, ha a hitel megszerzéséhez szükséges szándéknyilatkozatból. Külön memorandumba foglalják, amit közvetlenül az IMF ügyvezető igazgatójának juttatnak majd el, így valójában, jogilag nem képezi majd a dokumentáció részét. Amolyan gentlemen's agreementként funkcionál. Ezek között az intézkedések között lesznek például olyanok, amelyek a fogyasztói ártámogatások leépítését, a bérek, az árfolyamok alakulását vagy éppen az IMF által igencsak nem kedvelt, adminisztratív és nem piaci eszköznek tartott importkorlátozások lövezését érintik. A valóban különleges paktumot Fontenay *„szokatlanul”*¹² min sítette, megjegyezve, hogy nagyon kivételesen, egy-egy árfolyam-politikai intézkedés esetén el fordult, hogy alkalmazták már korábban is ezt a megoldást, de semmiképpen nem olyan széles körben, mint amagyar megállapodásban.

A javaslata tehát az volt, hogy szóbeli kiegészítés során ismertessék meg ezeket a vállalásokat az igazgatósággal, mert kicsit faramuci lesz így a helyzet.

November 22-27. között még egy újabb IMF-küldöttség is Budapestre érkezett, hogy elvégezzék az utolsó simításokat a hitelkérelmen, amelyet a következő igazgatósági ülésen készültek megvitatni. A november 29-ei keltezésű jelentésük valóságos gyzelmi krónika, ami a viharos 1982-es év végén kifejezetten kedvező képről tudósít. Eszerint az év során egyes időszakokban 200 millió dollárra is rúgó fizetési hátralék-tömeg teljesen eltűnt, az IMF-program „*politikai támogatása széleskörűbb lett, mint korábban*”^{TM4} számították, az 1983-as terv és költségvetés azokat a célokat tartalmazza, amelyeket a különálló memorandumban, a hivatalos szándéklevélén kívül lefektettek, vagyis a magyarok tartják az ígéretüket. Sőt egyes nemrégiben hozott intézkedések még a különmegállapodáson is tútesznek. „*December elején a benzinárakat 20 százalékkal emelik, ami két hónappal ezelőtt még politikailag elképzelhetetlen volt. A forintot 3 százalékkal leértékelik holnap, további 1 százalékkal decemberben, a szeptemberi megállapodásban szereplő decemberi 1 százalékhelyett*”^{TM4} - sorolták a várható lépéseket november 29-én.

Így nem csoda, hogy a Marjai József által december 3-ai keltezéssel továbbküldött szándéklevél¹⁸⁵ „csont nélkül” kapta meg a jóváhagyást az igazgatóságban. Az összesen 600 millió dolláros hitelprogramot december 8-án meg is szavazta az IMF igazgatósága. „*Óvatos optimizmus*”^{TM1} - így minősítette napokkal a hitelkérelem elfogadása előtt Magyarország pénzügyi helyzetét a Deutsche Bank egyik, az IMF-nél vizitáló szakértője, aki egy novemberi memo szerint azt mondta, hogy Magyarország helyzete a „*legfényesebb Kelet-Európában, és ha máshol nem lennének problémák, akkor senki sem aggódna*”.^{TM7}

Az MNB-s Bakó Ede pedig december 14-én hívta fel¹⁸⁸ az IMF washingtoni központját, hogy elkérje az elfogadott magyar stand-by hitelkérelem iratait. Bakóék a dokumentumot a banki kölcsönökről folytatott tárgyalásokon akarták elrántani, és ezzel is meggyőzni partnereiket, hogy Magyarország hitelezésének nincs kockázata. Lám, az IMF is az ország mögé állt. A vihar elmúltával, az IMF-kölcsönrel a háta mögött Magyarország végre visszatérhetett a pénzpiacra, és új források után nézett.

*

Mindeközben Magyarországon az emberek éppen csak ekkortájt, 1982 második felében kezdték megsejteni, milyen viharok közepette vészelték át az évet. Hivatalosan addig mit sem tudhattak arról, hogy mi történt, a politikai vezeték szerint

ugyanis az eseményekből semmi sem tartozott rájuk. „Egyszer én az volt az uralkodó felfogás, hogy kár azzal traktálni az embereket, amin úgysem tudnak segíteni, mert az utca embere mit tud azon segíteni, hogy ekkora az adósságunk. Nem tud hiteleket felvenni”¹⁸¹ - vallott erről egyik későbbi interjújában Havasi Ferenc, gazdaságpolitikáért felelős KB-titkár.

Az év folyamán meghozott különböző kényszerintézkedések legtöbbjét teljes titoktartás mellett vezették be, és még a minisztériumok, pártszervek közötti levelezésben is az eufemisztikus „mérlegakció”¹⁹⁰ vagy „mérlegjavító akció”¹⁹¹ megnevezést használták. Voltak olyan időszakok, amikor szinte napról napra, óráról órára kellett dolgozniuk a helyzet kiélezettsége miatt. Április végén például Veress Péter külkereskedelmi miniszter azt írta kollégáinak, hogy „a következő két hét folyamán az akcióprogramok kezebb vezérkara rendszeresen mindennap találkozzon legalább 10 percere”. A különböző tárcáknál pedig „olyan munkarendet állapítsanak meg, hogy ne formális értekezleteken dőljenek el a dolgok, hanem naponta vagy óránként tekintsék át szükség szerint a dolgok menetét. [...] A vállalatvezetők személyükben kell felelőssé tenni rájuk tartozó akció irányításáért.”¹⁹²

Voltak azonban jelek, amelyekből az átlagemberek is értesültek a bajokról, cs nem csak az újabb drasztikus áremelésekből, amelyek mindenképpen árulkodóak voltak. 1982 tavaszán például emelték az energiahordozók árát, a széné 15, a tölzifáé 20 százalékkal lett magasabb. Augusztusban az egyensúly javítására hivatkozva a kenyér 20, a kávé, kakaó, déligyümölcs 25 százalékkal lett megint drágább, a távolsági személyszállítás tarifái 100 százalékkal emelkedtek, decemberben pedig a benzin árának 20 százalékos emelése következett.¹⁹³ A bajokról szóló értesülések külkereskedelmi vállalatok alkalmazottain, minisztériumi tisztviselőkn keresztül is beszivárogtak a közvéleménybe. „Minden kommentár nélkül csatoltan küldöm a Metalimpex Külkereskedelmi Vállalat pénzügyi főosztályának jelentését. [...] Teljesítetlen nem rubel elszámolású importtal kapcsolatos bankmegbízásaink összes értéke 33,4 millió dollár, az elmúlt három hétben a teljesítetlen bankmegbízásaink értéke mintegy 10 százalékkal növekedett. [...] A [Nemzeti] Bankba beküldött napi 200 ezer USD megbízásunk nagy öbik része is teljesítetlen. Ez [...] partnereinkkel minden vonalon még tovább rontotta kapcsolatainkat, hiszen szavahihetőségünk még alacsonyabb szinten áll, mint néhány héttel ezelőtt”¹⁹¹ - írta Török István külkereskedelmi minisztériumi államtitkár augusztusban. A vállalati kifizetetlen számlák egyre nagyobb gondokat okoztak az importban. A partnerek ugyanis - mint Török írta - „külön zokon veszik, hogy nem adunk információt arról, hogy kb. mikor tudunk fizetni”.^{19*} A fizetési nehézségekről szóló hírek terjedtek az üzleti kapcsolatokon

keresztül, a különböző vásárokon, a külföldi utazások során is. „A BNV-n kiállító osztrák cég vezet je [...] elmondta, hogy a Magyar Népköztársaság 80-100 millió dollár összegű áruvásárlásra felvett hitelt nem a rendeltetésének megfelelően használta fel, amikor azt Lengyelország rendelkezésére bocsátotta”⁹⁶ - írta egy állambiztonsági jelentés júniusban. Júliusban pedig arról tudósítottak, hogy „a budapesti NSZK nagykövetséget telex útján kérte több NSZK cég, hogy járjon el hivatalosan a velük kapcsolatban álló magyar külkereskedelmi vállalatoknál, mivel azok 3 ezer-300 ezer márka közötti fizetési kötelezettségüknek nem tettek eleget”.⁹⁷

A problémák miatt szeptembertől még jobban szigorították az importgazdálkodást. Ekkortól lényegében minden egyes ügyletet külön kellett engedélyezni, aminek deklarálása viszont a GATT-tagság, majd később az IMF-tárgyalások miatt rendkívül kényes volt, hiszen mindkét szervezet ellenezte az ilyen adminisztratív eszközök fenntartását. „Bizonyos importkorlátozásokat az eddigiekben is alkalmaztunk, ezeket azonban nem hoztuk nyilvánosságra. Álláspontunk az volt, hogy nyilvánosan nem jelentünk be semmilyen importot korlátozó intézkedéseket, mivel nemzetközi kötelezettségeinknek megfelelően ilyenek bevezetésére elsődleges jogcímként magyar fizetési nehézségek szolgálhattak volna. Erre a jogcímre azonban nem kívántunk hivatkozni, mivel a fizetési nehézségek jelzése rontotta volna a MNB finanszírozáshoz való hozzájárulását, illetve a hitelek felvételének feltételeit”⁹⁸ - írta Veress Péter külkereskedelmi miniszter május 7-én Marjai miniszterelnök-helyettesnek. Majd rögvest hozzá is tette, hogy „eddig álláspontunkat indokoló körülmények egyike sem áll már fenn”. A fizetési nehézségekkel ugyanis addigra mindenki tisztában volt, és arról is terjedtek a hírek, hogy egyáltalán nem úgy működik az importengedélyezési rendszer, ahogyan deklarálták, vagyis hogy amennyiben az importigényt bejelentő vállalatnak megvan a devizafedezete, akkor szinte automatikusan kiállítják a behozatali engedélyt. Ráadásul akkor már javában zajlottak az előkészületei az új bevezetendő még szigorúbb rendszernek. „Haazúj helyzetben ragaszkodunk korábbi álláspontunkhoz, ez szavahihetőségünket visszamenőleg is ronthatja” - írta Veress. Így a likviditási nehézségekre hivatkozva a GATT felé és az IMF felé is feltárták az adminisztratív intézkedések létét, és szeptembertől szigorították a rezsimen. „A Budapesten tárgyaló IME-delegáció vezetője sajnálkozását fejezte ki, hogy nem állt módunkban csak a belső kereslet korlátozásával elfogadható szinten tartani az importot, mely teljes mértékben megfelelt volna az IMF által követett alapelveknek, de hangsúlyozta, hogy ismerve a körülményeket, megértik helyzetünket, és remélik, hogy azok ténylegesen tovább javítják kereskedelmi mérlegünk egyensúlyát”⁹⁹ - jegyezte fel a külkereskedelmi miniszter 1982. szeptember 23-án.

A szigorú importgazdálkodás még a banánbeszerzésre is kiterjedt, itt is olyan konstrukcióra kellett törekedni, amelyek kímélik az ország devizakészleteit. A Külkereskedelmi Minisztériumban februárban a banánbeszerzéssel foglalkozó Monimpex vezérigazgatóját kérték fel arra, hogy olyan új „banánvásárlási politikát” alakítson ki május 31-ig, amely a „*lehet ségekhez igazodik*”¹⁰⁰, és a banánimportot is az export növelésének szolgálatába állítja. Ez azt jelentette, hogy a f beszerzési forrás, Ecuador követeléseit ezentúl devizapénzmozgás nélkül, m trágyával vagy más termékkel ellentételezik. 1982 novemberében pedig Juhár Zoltán belkereskedelmi miniszternek kellett beszámolót írnia Marjai miniszterelnökhelyettes kérésére arról, hogy miért kell Hollandiából ementáli sajtot importálni. Juhár azzal menteget zött, hogy ez „*az ömlesztett sajt a lakosság körében kedvelt*”¹⁰¹, a Trimpex egy holland céggel olyan konstrukciót alakított ki, amely „*40 ezer dollár aktívummal jár*”, ráadásul egy „*újabb sajtkonstrukció létrehozásával foglalkoznak, amelynek keretében a jövő évt l különleges min ség importsajt kerülne - megfelelő áron - a hazai piacra*”.¹⁰²

Az exportban közben az volt a jelszó, hogy minden eladó, ráadásul szinte bármilyen áron. A cél az volt, hogy devizához jusson a kiszáradó kassza. A Külkereskedelmi Minisztérium már májusban kérte a vállalatokat, hogy „*a nem rubel viszonylata exportban [...] a felajánlott többletexport árualapok mielőbbi értékesítése érdekében szükséges intézkedéseket tegyék meg*”.¹⁰¹ Októberben pedig egy jelentés arról számolt be, hogy egyre fontosabb lett a dollárelszámolás a keleti blokkon belüli kereskedelemben, amire jellemzően a terven felüli szállítások eseten volt lehetőség: „*a Szovjetunióval 121 millió dollár értékben él állatokat, húsféléket és vaját, 103 millió dollárért pedig búzát és kukoricát szállítottunk. [...] Gyorsított pénzbefolyással értékesítettünk 5 ezer tonna cukrot Csehszlovákiának 1,5 millió USD értékben.*”¹⁰¹

A devizahiány olyannyira mindennapossá vált, hogy a máskor szinte csont nélkül átfutó kéréseket nehezen hagyták jóvá, amiből ugyancsak érzékelhették az emberek a válságot. 1982 februárjában például Kecskemétre érkezett a külkereskedelmi miniszterhez és Paluvégi Lajoshoz, az Országos Tervhivatal elnökehez panaszkodó levél a megyei tanács elnökétől, Gajdócsi Istvántól egy tervezett beruházás nehézségeivel kapcsolatban. A levél szerint miközben a város híres szülötte, Kodály Zoltán centenáriuma készülnek, és az ünnepségek keretében a városi tanács épületének homlokzatára egy olyan harangjátékot szeretnének építeni, amely Kodály szerzeményeit játssza, nem kaptak devizakeretet, pedig a nyugatnémet ajánlat volt a legjobb. „*A harangjáték megvalósítása részben tisztelgés lenne a város szülöttének emlékére, részben hosszabb távon is olyan idegenforgalmi*

vonzer t jelentene, amely Kecskemét város és környékének. [...] idegenforgalmát tovább növelhetné"²⁰⁵ - érvelt Gajdócsi. Százezer márkáról volt szó, amire Veress azt válaszolta Faluvéginek március 15-én, hogy „*a jelenlegi helyzetben nem tudom átvállalni a megoldást. Ma nincs olyan kategóriánk, hogy terven felüli megyei export. [...] Sem gazdaságilag, sem politikailag nem tudnék megvédeni ma egy ilyen import-engedélyt*”TM - írta. A harangjátékra végül a könyörgések hatására lett pénz, 1983-ban avatták föl, és azóta a városháza homlokzatának közepén napközben minden egész órakor Kodály Zoltán Hány-szvitjét, valamint a *Kecskemét is kiállítja* kezdet népdalt játssza el.

Enyhültek a párnacihákban rözött, így vagy úgy szerzett devizaösszegek kifizetésének módozatai, miután a hatóságok behatóan tanulmányozták „*a különböző szakért i becslések szerint több tízmillió dollárra Újecsüí/iető*" nagyságrendben „*a lakosságnál lév konvertibilis valuták bevonását központi csatornába*”.²⁰⁷ Az 1982. augusztusi dokumentum szerint ekkor álltak neki kidolgozni az addig rendkívül szigorú magán-devizaszámlanyitási szabályok oldását, ez a szabadság az 1980-as években fokozatosan egyre nagyobb lett.

A mindenre kiterjed takarékoskodás szintén közvetett jele volt a bajoknak, f leg, hogy a spórolás sokszor betarthatatlan intézkedéseket eredményezett. Rendelettervezetben készültek például arra, hogy gátat szabjanak az elszaladó minisztériumi reprezentációs költségeknek. Ebben igyekeztek megszabni, hogy „*a külföldiekkel folytatott hivatalos tárgyalásokon csak üdít ital, feketekávé* [ceruzával beírva: ... *és tea*] *szolgálható fel. A hivatalos tárgyalások alkalmából (itt-tartózkodásuk id tartamától függetlenül) szükség esetén legfeljebb egy fogadást lehet adni. A tárgyalás céljához közvetlenül nem kapcsolódó programok költsége sem reprezentációs, sem egyéb költségként nem számolható el.*”TM

A takarékoság persze a csúcsvezetést is elérte: 1982 decemberében különös összehasonlítás²⁰⁹ készült a miniszterelnök-helyettes, Marjai József titkárságán. Nem világos, hogy milyen okból és milyen következményekkel, de Marjai és több másik külföldön járt delegáció ki utazási költségét hasonlították össze. A részletes táblázatokból az derült ki, hogy a Marjai vezette négyf s delegáció májusi - az IMF-csatlakozás jóváhagyásakor lebonyolított - washingtoni és San Franciscó-i kiutazása egy napra vetítve 22 086 dollárba került, ellentétben Faluvégi tervhivatali elnök héttagú küldöttségének dél-amerikai k rútyjával, amely naponta csak 7810 dollárt emésztett föl. Marjai részletes pénztárnaplójából kiderült, hogy 259 dollárért „*hordozható világvev rádiókészüléket*”²¹⁰ is vásárolt, egy reprezentációs ebédért 189 dollárt adtak ki, egy virágcsokorért pedig 66 dollárt.

Ugyancsak a takarékoskodás jegyében készítették el rendeletmódosítást arról, hogy csökkenteni kell az egyre inkább elszaporodó külföldi szakmai utak menységét, amelyekre rengeteg nyugati devizát kellett költeni. Ráadásul a hatóságok gyanúja szerint az illetékesek sokszor magánkirándulásokra utaztak el, szakmai utak álcája alatt. Egy, a Marjai-titkárság dokumentumai között fellelhető összeállítás²¹¹ egy 21 oldalas mellékletben sorolja föl, hogy az IBUSZ milyen szakmai utakat szervezett vállalatoknak, szervezeteknek, téveszkeknek a várnai nemzetközi bányamér konferenciára (gyaníthatóan a Fekete-tenger partjára), a prágai fodrászversenyre, a lipcsei vásárra, illetve különböz nyugati úti célokra Madridtól Londonig. Eszerint 1982-ben 3749 ember töltött 29 992 vendégéjszakát ilyen utakon Nyugaton, 7651-en pedig 50 610 napot szocialista országokban. A javaslat szerint ezt a gyakorlatot jobban ellenőrizhetné kell tenni.

A politikusok az év során nyilvánosság elé tett legfeljebb ráutaló jelzéseket tették arról, hogy mekkora a baj. Az Országgyűlés nyári ülészakán Hetényi István pénzügyminiszter érzékeltette a kibontakozó fizetési drámát, szeptemberben Havasi Ferenc KB-titkár a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen mondott beszédet, amelyből következtetni lehetett a gondokra.²¹² Itt vallotta meg, hogy a vezetés a kisebbik rosszat választotta, amikor a fizetésképtelenség deklarálása helyett a belső felhasználás erőszakos visszafogásáról döntött, és adminisztratív eszközökkel, kézi vezérléssel avatkozott a vállalatok életébe, hogy mindenáron növelje az exportot és csökkentse az importot.²¹³ Elég volt a sorok között olvasni, hogy egyértelmű legyen, mekkora veszélyben volt valójában az ország. Ha másból nem, abból mindenki mindent megérthetett, hogy 1983. szén Állami Díjban részesültek a Magyar Nemzeti Bank vezetői, köztük a rendszerváltás utáni kisgazda politikus, Boros Imre is, aki akkor az igazán kapitalista tevékenységgel foglalkozó devizaarbitrázs osztály vezetője volt.'

* Állami Díjban részesültek: Mészáros Kálmán MNB ügyvezető igazgató, Boros Énre, MN 15 arbitráz-osztály-vezető, Szalkai István MNB nemzetközi monetáris osztály-vezető, Bakó Ede MNB ügyvezető igazgató, Horváth Ferenc, MSZMP KB gazdaságpolitikai osztály helyettes vezetője.

*L.A. Whittome, a Nemzetközi Valutaalap európai osztályának igazgatója, Fekete János, a Magyar Nemzeti Bank elnökhelyettese, Havasi Ferenc, az MSZMP KB gazdaságpolitikáért felelős titkára, Kádár János, az MSZMP KB első titkára. A szerző gyűjtése**

GYORSÍTÁS A CSÚD FELÉ

1983-1988

„Gazdaságra az a megtiszteltetés vár, hogy el segítse a jelentős politikai események eredményes lezajlását.”

Havasi Ferenc, 1984. december

„Eltársak, én is szeretnék még hozzászólni, ha lehet, nem hosszasan” - kezdte mondanóját Kádár János, az MSZMP első titkára a Politikai Bizottság 1983. szeptember 13-i ülésén, majd egy negyvenperces szónoklatba vágott a testület elé került anyagról, amely *A gazdaságirányítási rendszer működésének tapasztalatairól és soron következő feladatairól* címet viselte. A rejtélyes megfogalmazás egy olyan elterjesztést takart, amely valójában a gazdaság átfogó reformját javasolta. A *„gazdaságirányítási rendszer átalakítása”* az 1968-as reform óta a korszak egyik kódolt kifejezése volt a pártzsargonban és a nyilvánosság előtt is. Mivel a szocializmus alapvető viszonyait (pl. a tulajdonviszonyokat) lehetetlen volt újrászabni, mert mondjuk a magántulajdon szerepének radikális átértékelése lényegében a kapitalizmusra való áttéréssel lett volna egyenértékű, a reformerek mindig az *„irányítási rendszer”* átalakításáról beszéltek, és ennek orvén történtek olyan apró lépések, amelyek végül összegzve a szocialista gazdaság alapjait is kikezdtek. A reformerek egyébként hosszú évekig maguk sem gondolták, hogy olyan mélységű átalakításokra van szükség, amelyek a kapitalizmusra, a piacgazdaságra való áttéréssel járnának. Reményeik 1968 óta arra szorítkoztak, hogy a szocializmus ezekkel a fejlesztésekkel megjavítható, hatékonyabbá tehető. A reform szó nyilvános használatától pedig ódzkodtak - amint azt egy IMF-tárgyalás során az egyik magyar tárgyalópartner, Bartha Ferenc (1943) meg is magyarázta: *„politikaiokból [...] a dokumentumokban nem akartuk használni a reform szót, mivel terminológiánkkal nem akartunk többet sejtetni, mint amennyit valójában véghez szándékozunk vinni”*.¹

Ez az 1983. szeptemberi PB-ülés egy egyéves folyamat vége volt. Hosszú id után 1982 szén, a nagy pénzügyi viharok kell s közepén merült fel ismét komolyan, hogy fel lehetne vetni a politikai vezetésnek az 1970-es évek közepe óta megakadt reformok újraindítását. Egyrészt a baj olyan nagy volt, hogy politikailag lehetségesnek látszott az átalakítások napirendre t zése; amagyar vezetés reformelkötelezettségének bizonyítása ráadásul az IMF-fel, valamint a nemzetközi pénzvillággal való kapcsolatok során is fontos volt. A Politikai Bizottság így 1982. szeptember 28-án elfogadta/ hogy a KB gazdaságpolitikai bizottsága mellett jöjjön létre egy konzultatív testület, amely megkezdheti a reformjavaslatok kidolgozását és összehangolását. A testületet a gazdaságpolitikai titkár, Havasi Ferenc vezette ugyan, de mindennél többet árult el annak céljairól és szellemiségér l a tagjainak listája. A névsorban olvasható például Nyers Rezs neve, aki az 1968-as reform leállítása után az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója volt, Pulai Miidósé, aki akkor már az Országos Tervhivatal elnökhelyettese volt, korábban az MNB-ben töltött be hasonló funkciót, vagy Bognár József és Csikós-Nagy Béla közgazdászoké. A bizottság titkári feladatait a kés bbi gazdaságpolitikai titkár, majd miniszterelnök Németh Miklós (1948) töltötte be, a munkába pedig olyan reformerközgazdászok is bekapcsolódtak, mint Tardos Márton, Bauer Tamás, Kopátsy Sándor, Lengyel László, Matolcsy György vagy Soós Károly Attila. Tardos Márton a *Figyel ben és* a HVG-ben is cikket írt, *Mit tegyünk eredményeink védelmében* címmel, és ezekben az írásokban az 1968-as reformokhoz kapcsolódó gyors és átüt erej reformhullám szükségessége mellett érvelt. Bauer Tamás a *Mozgó Világban* publikált hasonló szellem (egy ideig el tte szamizdatként terjed) cikket már 1982 végén, amelyben kifejtette, hogy a kelet-európai tervgazdaság általános válságba jutott. A magyar fejl désben szerinte egy második reformra, „*a reform reformjára*”⁶ van szükség; ha nem lesznek reformok, akkor egy lengyel típusú politikai válság fenyeget. A testület Pulai Miklós emlékei szerint egy Andrássy úti villában tartotta a találkozóit, ahol „*remek konyakok*”⁵ mellett vitatkoztak a reformokról.

A politikai vezetés el tt tornyosuló dilemmát legjobban Kornai János közgazdász, a szocialista gazdaság lehetetlenségét és raegjavíthatatlanságát leíró, 1980-ban megjelent *A hiány* cím m szerz je fogalmazta meg a *Népszabadságban* 1983 tavaszán közölt interjújában. A kérdés 1983-84-ben már arról szólt, hogy az IMF javasolta stabilizációs intézkedések gyors egyensúlyjavító hatása után merre tovább? A szigor megtartása mellett agazdaság radikális megreformálásával, hatékonyabb tételével igyeke22enek-e megteremteni a kés bbi növekedés alapjait, vagy

a megszorítások politikája után, nagyobb reformok nélkül, automatikusan ismét elérkezhet a növekedés korszaka? Kornai ebben az interjúban arra figyelmeztetett, hogy a restriktív, az életszínvonal, a fogyasztás csökkentése helyes volt, de agyors eredményeknek nem szabad senkit sem megtéveszteniük. Az intézkedések egyike sem oldotta meg a hosszú távú problémákat, az export ösztönzése, az import, a belföldi felhasználás, tehát a beruházások és a fogyasztás visszafogása mind-mind adminisztratív intézkedésekkel történt, változatlanul minden az államról szól, és nem a piacról. Az interjú végkicsengése az volt, hogy a vállalati önállóságot és a piacot nagyobb szerephez kell juttatni, olyan helyzetet kell teremteni, amelyben a piac kapcsolja össze a vállalatokat, az államot és a fogyasztókat.⁶

Kádár már a Kornai-cikk után néhány héttel egy hosszú tévéinterjúban tette egyértelművé, hogy miről nem lehet szó: kimondta, hogy „*irányítási rendszerünket gyökeresen másra nem cseréljük*”.⁷ Ezek után már aligha volt meglepés, ami 1983 szeptemberében a reformokról szóló javaslatcsomag PB-vitájában történt. A szünetben még úgy látszott, minden rendben van, hiszen az ülés első felében mindenki támogatóan szólt hozzá a javaslatcsomaghoz. Az előterjesztés egyik szerzője, Pulai Miklós így emlékezett:

„A program körülbelül 120-140 oldalból állt. Ilyet nem illet a PB elé terjeszteni, ezért készítettünk egy 15-20 oldalas szakmai összefoglalót, és írtunk eléje egy politikai jellegű fejezetet arról, hogy mi a feltétele a gazdasági reformnak, és mi lesz a hatásuk a társadalomra. [...] Az ülés első felében heten szólaltak fel, köztük Aczél [György], Maróthy [László] és Gáspár Sándor is támogatták a javaslatot, egyedül Benke Valéria ellenezte. [...] Szünetet rendeltek el, odajött hozzám Aczél, barátságosan közölte velem, hogy nagyon jó az anyag, csak kicsivel több kellene a kultúrának, majd beszéljünk meg. Mentem Havasihoz, mondtam neki, jól állunk, győztünk. Havasi erre úgy reagált, hogy valami baj van neki, mert a Kádár-titkárságtól nem kapott semmilyen visszajelzést.”⁹

Pulai emlékei szerint Havasi azt is megjegyezte neki a szünetben, hogy azért furcsa a dolog, mert „*ha az Öreg nagyon meg van győződve valamiről, akkor szokott felszólalni először, tehát gyanús, hogy maga elé engedett mindenkit*”.⁹ A szünet után beigazolódtak a félelmek. Kádár rövidnek szánt, ám hosszúra nyúlt szónoklatában arról beszélt ugyan, hogy a munka folytatódik, de világossá tette, hogy akkori formájában egyáltalán nem támogatja a javaslatot, mert túl messzire megy. „*Ne-hogy valami félreértés legyen, hogy mi most szocialista viszonyok közt, hat év múlva a*

klasszikus gazdasági versengést be tudjuk vezetni. [...] Nehogy valami torz új találmányokkal, l porfüsttel, meg Isten tudja, mivel jelentkezzünk újra és nehezítsük meg a saját munkákat a szocialista relációban politikailag. Elvtársak, azafajta klasszikus verseny, ami a kapitalizmus korai szakaszában volt, mára kapitalizmusban sincs, hát arról ne is álmodjon senki, szocialista viszonyok között, ágyaz nem megy!”¹⁰ - Ilyen mondatokkal jelezte, hogy a csomagból egyhamar nem lesz semmi.

A javaslat pedig óvatosan fogalmazott, semmi forradalmat nem tartalmazott. „A vállalkozóbb jelleg vállalati magatartás”¹¹ kibontakoztatását és a „szabályozott piac szerepének és hatókörének”¹² átgondolását, a gazdasági verseny ösztönzését célozta, ennek jegyében többek között az ár- és bérrendszer átalakítását, a vállalati tanácsok bevezetését vetette fel, mai szemmel nagyon óvatos megfogalmazásokat használva, „fől lehordott minket. Nem a szakmai részt kifogásolta, hanem az elé írt politikai fejezetet. Mi csak ne politizáljunk, mondta. [...] Valószínű leg jelezni akarta, hogy a cipész maradjon a kaptafánál, meg hogy már nehogy úgy nézzen ki, hogy mostanság mára nyuszik - értsd a közgazdák - viszik a puskát”¹² - emlékezett Pulai. Pár hónap múlva, 1984. március 13-án az anyag újbóli vitáján Kádár a PB el tt már arra panaszkodott, hogy a javaslatcsomag „nem eléggé kiérlelt, [...] bizonytalan és zavaros”¹⁴, részleteiben is és egészében is megkérd jelezte azt. „Van itt egy fogalom: fokozottan különüljön el az állam gazdaságirányítási és a vállalat gazdálkodási funkciója. I lát ne különüljön el - az istenit neki mert ha ez teljesen elválik, akkor nem lesz gazdasági élet meg fejl és se”¹⁵ - mondta például, ami azt jelentette, az állam feladataiból nem szeretne engedni. Áprilisbana KB-ülésen Bauer Tamás korábban említett cikkére utalva arra figyelmeztetett, hogy nincs értelme a „reform reformjáról”¹⁶ beszélni, júliusban pedig ugyancsak a PB-vitában óvtaa reformereket, hogy „hát nehogy itt valami nem tudomén miféle, radikális továbblépésr l álmodozzanak”.¹⁷

Ez az 1982 végét l készül reformcsomag, amelynek összeállításában egyébként - mint ebben a fejezetben látni fogjuk - az IMF szakért inek is volt szerepük, Kádár számára az utolsó igazi esélyt jelentette volna arra, hogy acsatlakozás után, éppen a Nemzetközi Valutaalap által javasolt intézkedésekkel el állt kiegyensúlyozottabb helyzetben nekiálljon a gazdasági rendszer megreformálásának, hatékonyabbá tételének. Kádár azonban 1984 végére úgy döntött, hogy politikailag nem vállalja tovább a megszorítások következményeit, és lesöpörte az asztalról a reformcsomagot, illetve csak az 1984 tavaszán er sen felhígított formában elfogadott változatának végrehajtásába fogott bele. 1985-t l pedig ismét a növekedés er ltetett gyorsítására alapozott gazdaságpolitikát vezetett be, amely 1984-1989 között megduplázta, 10-r l 20 milliárd dollárra¹⁸ növelte az ország konvertibilis adósságállományát.

Bár ez a gazdaságpolitika egy év alatt kudarcot vallott, de a rendszer igazi összeomlása csak 1989-re következett be. Az évtized második felében Magyarország megítélése ugyanis nagyon kedvező volt a nemzetközi hitelpiacon, éppen az 1982-ben levezényelt stabilizáció miatt. Ezen keresztül szinte gond nélkül tudott az ország kedvező feltételek mellett kölcsönöket szerezni. A fizetési válság csak 1987 végére lett nyilvánvaló, amikor ismét a Nemzetközi Valutaalaphoz kellett fordulni, és végül egy újabb megállapodás keretében elfogadni egy olyan széles körű reformprogramot, amely - részben legalábbis - elvezetett az 1989-90-es rendszerváltáshoz.

*

Amilyen katasztrofális volt az 1982-es év, olyannyira nagy váltást hozott 1983: Magyarország finanszírozása többé-kevésbé biztosítottnak tnt, még ha voltak is az év során forró pillanatok - leginkább a nyár végéig, amíg nem sikerült nagyobb pénzügyi hitelek felvenni. Egyrészt rendelkezésre állt az IMF összesen 600 millió dolláros kölcsöne, amely nagyjából a fizetési mérleg nehézségeit orvosolni hivatott készletli hitelb l állt, kisebb részben pedig egy kiegészít hitellehet ségb l (Compensatory Financial Facility), amelynek célja az exportárbevétel csökkenésének ellentételezése volt. A politikai és gazdasági vezetésnek csak arra kellett ügyelni, hogy a rendkívül szigorú, negyedéves felülvizsgálatok során minden feltételt betartsanak, és az egész évre teljesüljön a beígért 600 millió dolláros, majd év közben az IMF egyetértésével 500 millió dollárra mérsékel¹⁹ fizetési mérleg-többlet. Ha minden rendben volt, negyedévente hozzájuthattak a hitel következő részletéhez. A Valutaalap nyújtotta biztonság pedig fokozatosan lehet séget kínált arra is, hogy az ország óvatosan ismét kimerészkedjen a nemzetközi pénzügyi piacra. „A víz, amely 1982-ben már az orrukig ért, most kissé apadni kezdett, és már lélegezni is tudunk a szánon keresztül”¹⁰ - jellemezte az évet Tímár Mátyás MNB-elnök visszaemlékezéseiben.

„Külön köszönöm, hogy elküldte nekem Kodály Háy János kalandjai cím művének felvételét. Úgy néz ki, remek szórakozásban lesz részünk”¹¹ - írta 1983 januárjában Alan Whittome Fekete Jánosnak. Az IMF európai igazgatója ebben a levélben kívánt nagyon jókat az újévben az MNB első elnökhelyettesének, és egyben elégedettségét fejezte ki, hogy „Magyarország helyzete egyre stabilabb”.¹¹ Fekete ugyanis néhány nappal korábban arról számolt be neki, hogy valóban jól indult az év. „A folyó fizetési mérleg az év első felében enyhe pluszban zár majd, a nagyobb bankok nyitva hagyták a hitelkereteket Magyarország felé, igaz, egyelőre nem növelik”¹¹ - tudósított az MNB-s vezető a fejleményekről, hozzátéve, hogy az előző

fejezetben leírt 1982-es BIS-hitelből 210 milliót visszafizettek, újabb 300 millió dollár törlesztése csak áprilisban lesz esedékes, és reméli, hogy a közép lejáratú hitelfelvételek is beindulhatnak.

A der látás korai volt. A tavasz közeledtével - f leg a régiós helyzet, Jugoszlávia romló megítélése miatt - borúsabb lett a kép, így az IMF szakértői igyekeztek segíteni Magyarország megtépzott nemzetközi pénzügyi kapcsolatainak újrateremtésében. Február 11-én például, amikor Bakó Ede az MNB-ből egy tárgyalás során arra panaszkodott nekik, hogy újból betétkivonási hullámot tapasztalnak, és logikus lenne egy kis haladékokat kapni a BIS-hitel esedékes részletének visszafizetésére, Helen B. Junz (1930), az európai osztály tanácsadója azt írta a feletteseinek, hogy *„ebben valószínűleg segíthetünk nekik [...], f leg mert a programunk, úgy t niki, sinnen van”*.²⁴ Junz egyébként akkor már egyre nagyobb szerepet játszott a magyar ügyek vitelében. A magyar források által kemény tárgyalópartnerként leírt szakértő 1982 májusában került az IMF-hez, el tte évekig az amerikai jegybank szerepét betöltő Fed mellett működött tanácsadóként, volt egy ideig az amerikai pénzügyminisztérium magas beosztású vezetője, és a valutaalapos megbízatását megelőzően éppen Alan Greenspan későbbi jegybankelnökkel dolgozott együtt, annak el rejelzésekkel foglalkozó cégében.²⁵

Februárban Patrick de Fontenay már azt javasolta az amerikai tárgyalásait éppen záró Bakónak, hogy ha a magyarok összeállítanak egy listát az 1983-ban esedékes banki tartozásairól, és felhatalmazzák őket arra, hogy a pénzügyhatóságokkal közvetben felvegyék a kapcsolatot, akkor ezt szívesen megteszik. Óriási segítséget ajánlottak: készek voltak arra, hogy kétoldali megbeszélések segítségével egyezkedjen majd nagy hitelezőket, érdemes Magyarországra pénzt hozni.²⁶ *„Mindenáron el kell kerülni, [...] a magyarok sem akarják, és a nagy kereskedelmi valamint a jegybankoktól is azt a tanácsot kaptuk, hogy ne hívjunk össze egy nagy banki találkozót [...], mert valószínűleg ellentétes eredményhez vezet”*²⁷ - írta végül Alan Whittome az ügyvezető igazgatónak. A döntés ugyanis az lett, hogy nagy demonstratív akciók helyett inkább szép csendben segítsenek a magyarokon. *„Minden alkalmat megfogunk ragadni a bankokkal folytatott kétoldali megbeszéléseken, hogy hangsúlyozzuk, a magyar hitelprogram remekül halad”*²⁸ - írta az európai igazgató, aki végül közvetlenül is közbenjárta annak érdekében, hogy mihamarabb tető alá hozzanak egy 200 millió dolláros szindikált kölcsönt. *„Ha nem jön össze [...], akkor kétségbeesetté válhat a [...] helyzet. Az pedig már most világos, hogy a magyarok nem lesznek képesek a BIS-nek visszafizetni a 300 milliót teljes egészében, bizalmasan figyelmeztettem erre Leutwilert is”*²⁹ - jegyezte föl Whittome.

Voltak tehát nehezebb pillanatok az év során, így joggal írta május 5-én a KB gazdaságpolitikai titkárságának értékelése, hogy *„likviditási helyzetünk lényegében az 1982. év végi kritikus szinten van. [...] A likviddeviza-és aranytartalékunk jelenleg egy héten belül esedékes finansziális kötelezettségeinket fedezi, ami a tartalékok technikai minimumszintjének tekinthet.”*³⁰ A helyzet azonban lassan normalizálódott, főleg mert az év folyamán végül két nagyobb hitelbevonás történt, összesen 270 millió dollár értékben. Mindegyikhez segítséget nyújtott a Világbank, amely összességében 39,4 millió dollár értékben vette ki a részét két szindikált hitelből. Az egyiket, 70 millió dollár nagyságrendben japán bankoktól, jénben vette fel Magyarország, a másik 200 millió dolláros csomaghoz pedig az euródollár-piacon jutott.³¹ A Világbank részvétele óriási jelentőség volt Magyarország számára: a hitelező bankok a nemzetközi szervezettel együtt kölcsönöztek, a Világbank pénze – és főleg jelenléte – biztosítékot jelentett számukra, hogy a pénzüket visszakapják.

Az IMF is rugalmas volt 1983 során; nem szakadt meg a hitelprogram, pedig a célok nem teljesültek maradéktalanul. Először belementek abba, hogy 600-ról 500 millióra csökkent év közben a kitöltött fizetésimérleg-többlet, de még ezt a vállalást sem sikerült teljesíteni. Az IMF-fel akkor közölt adatok szerint a folyó fizetési mérleg végül „csak” 297 millió dolláros pluszt mutatott 1983-ban (a GDP 1,5 százaléka), de azzal együtt, hogy 1982-benszinte egyensúly alakult ki (a hiány csak 92 millió dollár volt), mindenképpen nagy váltást jelentett az 1981-es 727 millió dolláros (a GDP 3,2 százaléka) deficithez képest. A külföldi devizaadósság is csökkent, az IMF kimutatása szerint (amely az MNB adatszolgáltatásán alapult) – 1983 végére a bruttó tartozás 8,2 milliárd dollárra rúgott, ez a GDP 39,2 százaléka volt, az adósságszolgálat, vagyis a kamatok és a törlesztés együtt az export 34,2 százalékát tette ki.³² (Az 1989 után korrigált adatok nem mutattak ennyire kedvező képet. A Függelékben látható táblázatok szerint a folyó fizetési mérleg valójában 1982-ben is hiányt mutatott, és a következő évek többlete kisebb volt, mint a meghamisított statisztikákban.)

Az IMF segítő készségét és engedékenységet politikai okok is motiválták: a Valutaalap érdekelt volt abban, hogy a magyar helyzet javuljon. Ahogyan Whittome 1983 márciusában feljegyezte:

„Ha kitör a krízis, [...] akkor szélső ségesen ellenséges környezet alakulhat ki általában véve a reformok, a gazdasági liberalizálás szempontjából és az ÍME kelet-európai megítélésével kapcsolatban is. Erre ráadásul egy olyan pillanatban kerülne sor, amikor a magyar hitelprogram kezd meg hozni első eredményeit, és

amikor Magyarország számára - éppen úgy, mint az IMF számára - az a fontos, hogy a haladás folytatódjon, és az erőfeszítések sikerre vezessenek. Egy újabb válság minden bizonnyal sötét árnyékot vetne a környező országok helyzetére, különös tekintettel a jugoszláv ment akcióra.’’¹⁵

Az IMF szakértői nem feltétlenül a program hiányos teljesülése okozott fejtorést, azt egyébként részben 1983 nyarának súlyos aszályával, és ennek következtében a mezőgazdasági export elmaradásával is magyarázták az illetékesek, hanem az, ahogyan a magyar vezetés acélokat igyekezett elérni. Az intézkedésekről ugyanis az volt a véleményük, hogy a megállapodás ellenére egyáltalán nem fenntartható módon igyekeznek beletuszkolni a magyar gazdaságot a kialakított feltételek szabta keretek közé, így előbb vagy utóbb a bajok vissza fognak térni. Ennek a véleményüknek rendszeresen hangot is adtak különböző belső levelezésekben, feljegyzésekben.

*„Már a május elsejei memorandumomban kifejeztem aggodalmam, hogy a fizetési mérleg érdekében megtett intézkedések [...] ellentétbe kerülhetnek a középtávú növekedési célokkal.”*¹⁶ - írta alig leplezett ingerültséggel Helen B. Junz Marjai József miniszterelnök-helyettesnek, és visszaidézte neki az 1982 októberében, acsatlakozás jóváhagyása előtt alá hozott titkos megegyezésben foglaltakat.¹⁷ Junz szerint a probléma az, hogy *„a kiigazítás legsúlyosabb terheit a nyereséges vállalatokra helyezik, az addig megtett intézkedések nagy része rövid távú, a hosszabb távon hatékony lépések egyike sem történt meg”*.¹⁸ És sorolta is azokat az intézkedéseket, amelyeket a kormányzat és a pártvezetés politikai okokból félt megtenni. Hiába fogadkoztak még 1982 októberében, mégsem emelik eléggé, értsd az infláció fölött reálértéken is a betéti kamatozatokat, amitől a pénzügyi megtakarítások növekedését, a fogyasztás csökkenését lehetne várni. Hiába az ígéret, nem csökkennek érdemben a fogyasztói ártámogatásokra költött összegek. Nem teljesült az a vállalás sem, hogy az energiaárakat a forintleértékelésnél nagyobb mértékben emelik. És az sem, hogy a forintleértékelés hatásait egy az egyben érvényesítik a fogyasztói árakban. Az 1982. júliusi 7, a novemberi 5 százalékos után 1983 márciusában 5, majd júliusban 3 százalékos leértékelést hajtottak végre. Ezzel szemben viszont a nyereséges vállalkozások profitját elvonták, beruházásaikat megadóztatták, és az általuk termelt pénzt kevésbé nyereséges vállalatokhoz flyatták - sorolta Junz a kritikákat.

* Lásd erről az előző fejezetet.

A Valutaalpnál tehát 1983 folyamán szembesültek azzal, hogy az általuk kínált recept a szocialista gazdaság teljes reformja nélkül felemás eredményt hoz. Reformok nélkül a magyar gazdaság gondjai nem oldódnak meg, a stabilizáció, a szigor csak átmeneti eredményeket hoz, az egyensúlyhiány rövid idő után újra-termelődik. 1983. év végére, az első készletlét hitel-megállapodás időtartamának vége felé teljesen nyilvánvaló volt, hogy erről van szó. Alan Whittome nem kevés szakzsmussal öntötte ki a lelkét Helen B. Junznak 1983 októberében.

„Teljesen tudatában kell lenniünk annak, hogy egy félig kudarcot vallott stand-by árnycában dolgozunk, de lesz, aki ennél is brutálisabban fogalmaz majd. Azon kezében olyan el rejelezések vannak, amelyek [...] látszólag hozzák a megfelelő egyensúlyi követelményeket, de ahogyan ön is hangsúlyozta, a pénzügyi és a realgazdasági el rejelezések között viszonyban sincsenek egymással. Kérem, legyen különösen gyanakvó a gyors ütemben átdolgozott adatokkal kapcsolatban. [...] Ne felejtjük el, hogy immár köztudott: az ilyen típusú gazdaságokban rengeteg olyan eszköz létezik, amellyel látszólag megteremtik az Összhangot a pénzügyi programmal, a realgazdaságra viszont egyáltalán nem a kívánt hatást gyakorolják.”³⁶

Érdekes különválasztani a korábban említett egyszer és ugyancsak létező adathamisítást attól, amiről az IMF-szakértők ebben a dokumentumban említést tettek. Az akkori pénzügyminiszter, Hetényi István például egyik interjújában el is mondta, hogy „ezeknem hamisítások voltak, hanemegyszer mérlegjavító technikák. [...] Azt könnyű elérni, hogy decemberben ne jöjjön be annyi import, halasztódjon januárra. Vagy néhány alapot, kasszákat ki lehetett üríteni. Például elég gyakran nyúltunk a költségvetési hiány fedezetéül a kávé árkülönbözeti kasszához, mert úgy találtuk, hogy fenntartható a világpiaci árnál magasabb belföldi kávéár. Ezt nem adtuk oda a kávéfogyasztóknak. Ebből is ki lehetett venni évente úgy egymilliárdforintot. Ámennek semmi köze nem volt a gazdasági folyamatokhoz”³⁷ - ismerte el.

*

Az IMF a klasszikus, később a washingtoni konszenzus néven ismertté vált receptet kínálta Magyarországon is, csakúgy, mint Latin-Amerikában vagy a fejlődő világ más államaiban. A válságok oka eszerint az állami túlköltekezés, a költségvetési deficit, az infláció, így a recept szigorú államháztartási és pénzügypolitikát, a külső és belső egyensúly helyreállítását írta elő. Ennek keretében a jóléti kiadások

növelése helyett a gazdasági fejlődést elősegítő tényezőkre történő áttérést, az adókulcsok csökkentését, az adózás bázisának kiszélesítését, radikális antiinflációs politikát, a valutaárfolyamok exportösztönző szinten való megállapítását, a pénz- és tőkepiac, a kereskedelem liberalizálását, a külföldi tőkebeáramlást korlátozó szabályok lebontását, az állami deregulációt és a magánszektor erősítését, a privatizációt javasolták.¹⁸ Mindezt pedig rövid távú, legfeljebb egy-két évre szóló hitelprogramokon keresztül kívánták érvényesíteni, amelyek első számú célja a fizetésimérleg-nehezégek áthidalása, a gazdaságok gyors rendbetétele volt.

Magyarországon már az együttműködés első hónapjaiban - mint a fentebb idézett feljegyzés is bizonyítja - azt tapasztalták azonban, hogy egy teljesen állami irányítás alatt lévő gazdaságban még nehezebb a dolguk, mint máshol. Az állami vezetés ezerféle módot talált arra, hogy papíron hozza a számokat, a valóságban viszont a program szellemisége ellen cselekedjen. Ráadásul nehézségekkel kellett szembenézniük azért is, mert egy új nyelvi és kulturális közegben kellett eligazodniuk. „Egyedül Balassa Ákos tudja megmondani, hogy mi folyik ebben az országban” - kiáltott fel például az állambiztonság, valószínűleg lehallgatási jegyzőkönyvre alapozott jelentése szerint IMF-es szakértők egymás közötti megbeszélésén Helen B. Junz. A szakember az Országos Tervhivatal közgazdasági főcsoportfőnökére utalva 1983 szeptemberében azt is kijelentette, hogy „legközelebb rögtön vele fogja kezdem, ha a hazai gazdaságról akar beszélni”.³⁹ Egy másik alkalommal, szintén ebben az időszakban Junz a jelentés szerint megemlítette, hogy „jó lenne találkozni a »hölgygel«, mert más dolog egy táblázatot megkapni, illetve beszélni valakivel, aki szól az összeállításról”.⁴⁰ A béli vizsgálat is, ki lehetett a „hölgy” kódneven emlegetett szereplő, de csak arra jutottak, hogy Nyitrai Ferencné, a KSH akkori vezetője lehet szó, ami azonban túl nyilvánvaló tippnek tűnik. Folyamatosan küzdeniük kellett azzal is, hogy egymással sem mindenben egyetért és egymással is vitázó magyar tárgyalópartnerekkel álltak szemben. „Azaz érzésem, hogy mi tulajdonképpen üzenetközvetítő vagyunk, mert ezek az emberek nem tudnak egymással eredményesen beszélni”⁴¹ - jegyezte meg Junz szintén az állambiztonság beszámolója szerint.

Apártvezetők az IMF tapasztalatai szerint a legjobban az olyan lépések megtételét félték, amelyek a belső felhasználást, a fogyasztást, a béreket és a beruházásokat közvetlen módon csökkentették, attól tartott ugyanis, hogy ezzel szétporlad a rendszer legitimitációja. Politikai támogatásukat így is egyre labilisabbnak tartották, nem is véletlenül, hiszen az áremelések, a megszorító intézkedések elégedetlenséget váltottak ki. Az állambiztonság egyik 1983. februári jelentése tartalmazza

például az osztrák nagykövetség beszámolóját a politikai helyzetről, eszerint „a szükséges áremelések a kormánynak jelentős nehézséget okoznak. Még a karácsonyi ünnepek alatt a PH több tagja látogatást tett a Csepel-sziget üzemében, ahol időnként ismét hangos bírálat érte a gazdaságpolitikát. Az importkorlátozás következtében már érezhető ellátási szükség keletkezett. [...] Ismét hiánycikka tartós tej, mivel állítólag a csomagolóanyagot nem tudták megfelelő időben importálni.¹”⁴¹ Marjai József miniszterelnök-helyettes is érzékeltette az IMF illetékesei előtt a nagyon nehéz politikai légkört. Egy áprilisi találkozóról szóló feljegyzésük szerint azt mondta nekik, hogy „a politikai üzenet máris megváltozott. Eddig azt mondták lakosságnak, hogy kemény munkával már a közeljövőben emelkedik az életszínvonaluk. Most viszont az az üzenet, hogy még keményebben kell dolgozni, hogy megőrizzék a színvonalat, és még nagy erőfeszítésekre van szükség, hogy visszatérjenek a jobb időkhöz.”⁴² „A programunk során van, de a napokban meghozott intézkedés, amely a központi béremelést a megállapodásban szereplő időpont helyeit a húsvéti ünnepeiké hozta, veszélyezteti a március végi célokat.”⁴³ - írta február 23-án Whittome az IMF ügyvezető igazgatójának, de ilyen és ehhez hasonló elégedetlen mondatok tucatjai jelezték 1983 elején, hogy egyre szaporodnak a kérdőjelek a gazdaságpolitika fenntarthatóságával kapcsolatban, még akkor is, ha a pénzügyi célok többsége teljesült.

Ezért döntöttek úgy már 1983 első felében, hogy - ha nagyon óatosan is, de - látnak rá a politikai vezetésen belül a reformereket, és segítenek nekik egy koherens reformprogram összeállításában. Az óvatosságot az indokolta, hogy az IMF-et nem az ilyen, közép- vagy hosszú távú, úgynevezett strukturális reformok kidolgozására hozták létre, hanem arra, hogy az átmeneti fizetésimérleg-nehézségekkel küzdő országokat viszonylag gyorsan, egy-két év alatt sínre tegye. A strukturális reformok kérdése sokkal inkább a Világbank felségterülete volt.

1983. március végén erről a problémáról egyeztetések is folytak a két testvérintézmény között. Helen B. Junz, a Világbank európai ügyekért felelős alelnökével, Roger Choufournier-vel tárgyalt, aki a március 25-ei feljegyzés szerint azt mondta, hogy „a strukturális reformszükségtség egészen nyilvánvaló, az alapvető feltételek adottak és támogatandók”.⁴⁵ A Világbank viszont Magyarországgal kapcsolatban éppen azzal a problémával küzdött, hogy két javasolt kölcsön ügyében is amerikai ellenállásba ütköztek. Vita alakult ki ugyanis arról, hogy egyáltalán jogosult-e Magyarország az egy főre jutó GNP (Gross National Product - Bruttó Nemzeti Termék) adatai alapján a Világbank hiteleire, mivel az értékek a statisztikák szerint nagyon a megszabott határ közelében járt, amely fölött már nem lehet szó hitelről, és egyesek kétségbe vonták a magyar adatok valóságát is.⁴⁶

Az IMF Magyarországgal foglalkozó illetékesei, élükön Alan Whittome-mal, azon az állásponton voltak, hogy a szervezetnek egy ilyen helyzetben, a meglévő hitelprogramok segítségével fel kell vállalnia a strukturális reformok támogatását, annak ellenére, hogy ebben az IMF-nek nem volt sok tapasztalata. Figyelmeztetést az egyik ügyvezető igazgató-helyettest is kaptak erről. Április 29-én Richard D. Erb egy feljegyzés szerint azt mondta Whittome-nak, hogy *„osztja az amerikai pénzügyminisztérium általános szkepticizmusát az IMF strukturális kiigazítást támogató kölcsönökben való részvételéről. [...] Ő is azt gondolja, hogy az IMF eredményei ezen a téren a legjobb esetben is kétségesek, az amerikai álláspont az, hogy az IMF sz. forrásainak elosztásakor a prioritást az igazi rövid távú hitelezésnek kell adni.”*⁴¹ A vitában igyekeztek olyan érveket is felsorakoztatni, amelyek szerint a reformok támogatása az IMF „donor” országainak azért jó, mert *„a piaci folyamatok kiszélesítése a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok bővülésével jár, [...] tehát a donor országok exportja iránt is nagyobb lesz a kereslet”*.⁴²

Budapesten a magyar reformerek érzékelték az IMF hajlandóságát, így joggal remélhették azt, hogy a Valutaalap majd segít a reformok kidolgozásában, rákényszeríti a politikai vezetést azok végrehajtására. A Valutaalap rendszeresen idelátogató szakértőivel szoros együttműködés alakult ki. Így már 1983 elején felvetették nekik, hogy az éppen megkezdett, 13 hónapra szóló készenléti hitel-programot az év folyamán váltsák fel egy hosszabb, 18 vagy akár 24 hónapra kiterjedő és mintegy 200 millió dollárral nagyobb pénzügyi keret biztosító másikkal, amely a reformokat is támogatja. A Valutaalap szakértői azért fogadták kedvezően ezt az egyelőre csak a tárgyalásokon megfogalmazott kérést, mert azt látták, két lehetőséget nyit meg egy csapásra: egy új, hosszabb távra szóló program nemcsak a reformok ügyének használható (így egy fenntarthatóbb egyensúlyi helyzetet eredményezhet), de már rövid távon is biztonságosabbá teheti Magyarország finanszírozását. *„Még ha az 1983-as év menedzselhető is, 1984-ben és 1985-ben sem lesz könnyebb. Ebben a két évben a közép-és hosszú lejáratú hitelekkel 1,4 milliárd dollárnyit kell visszafizetni. [...] Így [...] Mr. Whittome véleménye az, hogy további segítség nélkül egy valutakrízis veszélye valószínű. [...] Ha tehát a magyarok megértenék a kiigazítási programjukat és felgyorsítják a reformintézkedések bevezetését”,* akkor megfontolandónak tartják a kérdést, hiszen *„segítséget kínálhatunk, pont akkor, amikor arra kétségbeesetten szükségük van”*⁴³ - írták egy belső feljegyzésben márciusban.

Fekete találkozott Laroisière-rel, hogy erről tárgyaljon. Az IMF ügyvezető igazgatója arra figyelmeztette, hogy menet közben csak akkor érdemes hitelcsomagot váltani, ha *„a strukturális reformok felgyorsítása”*⁴⁴ olyannyira fontos része

lesz az új programnak, hogy azt a bankok és a befektetők pozitívan értékelik. Különben szerinte könnyen kialakulhat olyan megítélés, hogy Magyarország nehézségei nagyok, és a reformok ígéretével akar újabb 200 millió dollárt kisajtolni az IMF-ből.

Számos levéltári forrás utal arra, hogy a reformprogram kimunkálásába az IMF szakértői is bekapcsolódtak, a szakmai részvételnek pedig nagyon sok formája volt. Egyrészt a különböző tárgyalásokon, amikor a magyar politikai vezetés által vizsgált reformelképzelésekről esett szó, informális módon, de mégis világosan kifejtették, nekik milyen irány felelne meg. 1983. február 11-én például az MNB-s Szálkai István (1949) az IMF Budapesten tartózkodó szakértőjét, Patrick de Fontenay-t kérte, mondja el javaslatait. *„Személyes véleményemet kifejtve elmondtam, hogy [...] szerintem a gazdaság azt követelné meg, hogy erősítsék a versenyt az országon belül éppen úgy, mint a külső versenyt. [...] Alapvetően lenne, hogy az import szabadabban áramolhasson a belső piacra, még akkor is, ha az árfolyam-politikai kiigazítás miatt ez magasabb árakat hozna. [...] Fontos lenne az is, hogy a nem hatékony vállalatokat bezárják, a munkanélküliséget pedig a produktívabbak felé csatornázzák”*⁵¹ - írta Fontenay.

Az informális megjegyzések mellett formalizáltabban is részt vettek a Valutaalap munkatársai az 1983-as reformmunkálatokban. Április 15-én Marjai József miniszterelnök-helyettes - a beszélgetésről készült valutaalapos jegyzék könyv szerint - hangsúlyozva, hogy ebben a kérdésben Magyarországnak *„saját magára kell támaszkodnia”*, arra kérte Helen B. Junzot, hogy az IMF játsszon *„támogató, katalizátorszerepet. Azt várja a szervezettől, hogy nyújtson segítséget Magyarországnak egy módra képes reform-menetrend kidolgozásában, és játsszon ellensúlyt a reformokat lelassítani kívánó erővel szemben.”*⁵¹ Ezek a mondatok nemcsak szakmai segítségre utalnak, hanem arra is, hogy a reformerek politikai szövetségést láttak az IMF szakembereiben, akik a reformok elvégzésére „felhasználhatók”. Az irat szerint Marjainak pont akkor kellett egy másik találkozóra szaladnia, amikor Helen B. Junz belevágott volna a konkrét javaslataiba, ezért két nap múlva, április 17-én újra találkoztak. Ezen a megbeszélésen Junz már arról beszélt, hogy hogyan kellene az új készletléti csomagot összekötni a reformprogrammal. Szerinte az esetleges új hitelkérelem mellé - csakúgy, mint 1982-ben - készülhetne az IMF ügyvezető igazgatójának címzett bizalmas memorandum, amely részletesen ismertetné a tervezett reformlépéseket, és amolyan vállalásként működne. Larocsié így nagyobb eséllyel tudná elfogadtatni az igazgatósággal az érvényben lévő program nagyobbra váltását. Marjai kicsit nehezményezte, hogy az elz

titkos memorandumot, amelyet 1982-ben csatoltak a hitelmegállapodáshoz, végül az igazgatóság megismerte, ami nem volt különösebben ínyére. Miközben ugyanis Marjai szerint „*alapvető érdek lenne, hogy az IMF ne olyan szervezetnek mutakozzon, amely diktálja a politikai intézkedéseket, a legutóbbi titkos memorandum viszonylag széles körben való megismertetése politikai kockázatokat rejtett számukra.*” Junz megnyugtatta, hogy amennyiben lesz egy újabb titkos memorandum, akkor azt most tényleg teljesen titokban tartják. Végül abban maradtak, hogy az IMF szakértői kidolgoznak egy reformjavaslatot, részletes menetrenddel, majd a Marjai által jóváhagyott „blueprint”-et bemutatják Washingtonban az IMF ügyvezető igazgatójának. A dokumentumok szerint áprilisban Marjai meg is kapta a tervezetet, majd apróbb módosításokkal jóváhagyta⁴

Az IMF archívumában fellelhető az a kézzel írott kísérő levél, amelyet Marjai 1983. április 23-án küldött a fentieknek megfelelően Larosiére-nek, figyelembe ajánlván „*a magyar szakértők és az IMF illetékeseivel közösen*”⁵⁵ kidolgozott előzetes reformprogram-tervezetet, amely szerinte alapul szolgálhat arra, hogy szeptemberben egy kibírt készenléti hitel-megállapodással cserélhessék le az érvényben lévő „*Szükségünk van az ön pozitív jelzésére, mert kritikus útelágazódáshoz érkezünk a reformfolyamatban, [...] Az intézkedésekkel minden körülmények között előre haladunk, de az IMF pénzügyi támogatása nélkül nem leszünk képesek a mellékelt iratban lefektetett program meghatározó lépéseit megtenni*”⁵⁶ - írta Marjai. Április 29-én meg is érkezett a válasz. Junz arról értesítette Marjait, hogy megkapta a felhatalmazást, júliusban egy új készenléti megállapodásról kezdhet tárgyalásokat. „*Az ügyvezető elképzelései szerint 18-20 hónapos programról lehetne szó, 1983 októberétől 1988 első negyedévéig.*”⁵⁷ Junz szerint viszont ehhez az kell, hogy a program kielégítően konkrét legyen, és az is, hogy egyes lépéseit már 1983-ban, az új megállapodás jóváhagyása előtt bevezessék.

*

1983 tavaszán még úgy tűnt, hogy lesz elég politikai elszánás Budapesten ahhoz, hogy belevágjanak egy nagyobb ívű reformprogramba, nyárra szre viszont kiderült, hogy Kádárék inkább „ráülnek” a stabilizáció sikereire. Megnyugodtak, hogy túléltek a válságot, ennél többre nem futja az erejükben.

„*Kérem, közöljék az alábbi információkat a gazdasági reformok állásáról*”⁵⁸ - ezzel a felszólítással készített 1983 nyarára egy többoldalas kérdőívet az IMF washingtoni központja, abból a célból, hogy a végül július helyett csak augusztusban és szeptemberben Budapesten tárgyaló szakértők felmérjék a helyzetet, a begyűjtött

információk alapján pedig eldönthessük: érdemes-e új készenléti hitellel támogatni a magyar reformokat. Azzal, hogy a tárgyalások - a magyar fél késedelmei és bizonytalanságai miatt - júliusról szre csúsztak, el is d lt a korábbi kérdések egy része. Biztossá vált, hogy már nem az érvényben lévő és 1984 elején lejáró készenléti hitel-program év közbeni lecserélésér l tárgyalnak, hanem arról, hogy 1984-t l milyen új programmal álljon az IMF Magyarország mellé. 1983 szének tehát az volt a tétje, képes lesz-e a magyar vezetés egy olyan programot letenni az asztalra, amely megalapozhat egy másfél vagy netán két éves IMF-kölcsönt a következ év elejét l. Akér d ív segítségével így a reformtervek tartalmáról, technikai el készítettségér l, menetrendjér l, a mögöttük lévő politikai konszenzusról igyekeztek minél több tudnivalót összefoglalni. Az eredményekkel nem voltak elégedettek, egyre inkább kétségessé vált, hogy amagyar vezetés valójában elkötelezett a reformok ügye mellett.

„*Véleményünk, szerint az anyagukban nincsen elég muníció arra, hogy annak alapján egy b vebb tervezet felé haladhassunk*”TM - fejezte ki aggodalmait Helen B. Junz szeptemberben, sürgetve Marjait, hogy amennyiben egy hosszabb id szakra szóló hitel pozitív elbírállását t zték ki célul, akkor minél hamarabb, de legalább az IMF-Világbank októberi közgy lésére részletesebb terveket vigyenek. A fejezet elején leírt szeptember 13-ai PB-ülés után alig pár nappal, a Marjaival keményked Junz azonban még, úgy t nik, reménykedett abban, hogy magyar tárgyalópartnerei összeszedik magukat. Legalábbis szeptember 22-én kifejezetten pozitív kicsengés s jelentésben tájékoztatta washingtoni feletteseit arról, hogy Kádár „*érzkelhet en bátrabb program*”TM mellett tette le a voksát a PB-ülésen, mint a nyáron köröztetett változatok, bár azt is hozzátette, hogy „*jelent s munka van még el ttünk, hogy a következ hónapokban konkrét kormányzati intézkedésekre váltsuk a koncepciót*”.⁶¹ Junz ebben a jelentésben is leírta, hogy Marjai továbbra is segítséget remél az IMF-t l olyan „*koherens program kidolgozása*”⁶¹ érdekében, amely er síti politikai helyzetét, és lehet vé teszi számára Kádár meggy zesét a melyebb reformok ügye mellett. Az IMF szakért je felsorolta azokat a reformintézkedéseket is, amelyeket tudomása szerint 1984-remár beütemeztek: úgy tudta, hogy Budapesten az alapvet cikkek ártámogatásainak jelent s csökkentését és a vállalati önállóság növelését készítik el . „*A kés bbre tervezett intézkedések között van az adórendszer átalakítása, így az általános forgalmi adó és a személyi jövedelemadó bevezetése*”⁶³ - jegyezte föl Junz.

Ahogy azonban a szeptemberi PB-ülés után több emberrel tárgyalt, egyre szaporodtak a jelek is arról, hogy gondok vannak. Szeptember 23-án Pulai

Miklóssal, a Tervhivatal elnökhelyettesével találkozott. már arról beszélt neki, hogy „kétségei vannak azzal kapcsolatban, hogy 1984-ben nagyobb lépést lehet majd tenni a piaci mechanizmusok erősítése érdekében, részben a nagyon nehéz gazdasági körülmények miatt, részben pedig mert több időre lesz szükség az intézkedések elakasztására. Az importkorlátozások 1984-es kivételét például valószínűleg tartotta.”⁶⁺ Miközben Junz ezen a találkozón megint csak azt hangsúlyozta, hogy a hosszabb időre szóló IMF-program megszerzéséhez a fontosabb változtatásokat annak eh s idő szakában kellene bevezetni, Pulai azt mondta neki, hogy jelentősebb reformlépések, így a tervfolyamat felülvizsgálata, a piaci mechanizmusok kiszélesítése csak 1985-ben lenne lehetséges, az adóreformot pedig még későbbre ütemeznék be. Ezek utáni szeptember 28-án már azt írta Junz az európai igazgatójának, Alán Whittome-nak, hogy „figyelmeztetnem kell önt, hogy teljes kétségeim vannak azzal kapcsolatban, hogy a magyarok képesek lesznek egy koherens programmal elállni”.^{6"}

Az IMF Budapesten tárgyaló szakértőinek egyre növekvő aggodalmait megértesítik az ezekben a napokban született állambiztonsági jelentések, amelyek a valutaalapos szakértők „egymás közötti” beszélgetéseinek alapulnak, tehát minden bizonnyal lehallgatási jegyzet könyvek segítségével készültek. „Sok minden azoknak a kezében összpontosul, akik nem akarják a változást. Aggaszt és veszélyes, amit jelenleg csinálnak, mert valójában [...] félnek feladni az ellenőrzést”⁶⁶ - mondta a lehallgatók szerint kollégáinak Junz. Október 16-án aztán közölte is egy levélben Marjaival, hogy az értékelése szerint a program nem alapoz meg egy 22 hónapos készenléti hitel-javaslatot, mert „hiába vagyunk teljes egyetértésben a [...] célokkal kapcsolatban, ha ezek a célok nem jelennek meg kielégítő módon”⁶⁷ a konkrét tervekben. És Junz egyre csak sorolta a kifogásokat: az 1982-ben bevezetett importkorlátozásokat 1984-ben teljesen meg kellene szüntetni, a javasolt árreform túl szűkre szabott, a kétszintű bankrendszer bevezetésének első lépéseit már 1984-ben meg kellene tenni, új tőkepiaci és pénzügyi eszközöket kellene kifejleszteni, az adóreformhoz is hozzá kellene látni, vagyis Junz erőteljes piaci reformokat szeretett volna látni. Marjai azonban pár nap múlva, október 22-én már jelezte is neki, hogy az IMF által kért reformintézkedések köre és menetrendje túl radikális, és ezt nem lesz képes átpasszírozni a politikai vezetésen. „A tyúkása tojás problémáját látja: nehéz lesz számára politikai támogatást találni ezekhez az intézkedésekhez, anélkül, hogy az IMF pénzügyi segítségét biztosan a háta mögött tudná, másik oldalról viszont az IMF sem tudja a program mellett elkötelezni magát, anélkül, hogy az intézkedések bevezetésére ne kapna biztosítékot”^{6*} - írta a találkozóról Junz. Marjai egyértelműen azt

érzékelte, hogy „*csak lassan lehet megszerezni politikai és lakossági jóváhagyást a gazdaság ilyen messzemen átalakításához*”.⁷⁶ A hangsúly kétségtelenül a politikai támogatáson volt.

Az id pedig egyre sürgetett. Az érvényben lévő 13 hónapos IMF-programot mindenképpen újjal kellett felváltani, az IMF washingtoni központjában pedig november elejére nyilvánvalóvá vált, hogy hiába szeretnének a magyarok továbbra is egy 22 hónapos készenléti hitelt kiverekedni maguknak, a reformprogram nem elég izmos, ráadásul a menetrendje is kétséges. Minél későbbi, vagyis egy éven túli időpontokról szól, annál inkább elnagyolt. November elején a magyar illetékesek háromhetes haladékokat kértek,⁷⁰ de Washingtonban már nem reménykedtek abban, hogy Budapesten sikerül alátámasztaniuk a kérést. „*Egy anyag diktlása közben a delegáció vezet jének, Junznak [...]a végkövetkeztetése, hogy a 22 hónapos tárgyalási alap kilátástalan*”⁷¹ - jegyezték fel a belügy lehallgatói ezekben a napokban.

„*Junz asszony volt nálam pénteken, úgy t nnik, végül is az eredetnél is szerényebb egyezésre jutunk*”⁷² - írta naplójában Tímár Mátyás MNB-elnök december 4-én. Addigra már nyilvánvaló volt, hogy hiába a haladék, Marjai csak egy olyan szándéklevelet tudott küldeni az IMF-hez, amelyben hosszú oldalakon keresztül részletezte ugyan, hogy mennyire elkötelezett Magyarország a reformok és gazdaság átalakítása mellett, a konkrétumokban megfogalmazott kérés azonban jelezte a valós viszonyokat. Miközben 1983 folyamán a magyar ambíciók még egy hosszabb, akár másfél-két éves hitelmegállapodásról szóltak, a levélben felvázolt program rövidebb időre szólt, mint amit korábban reméltek. Az IMF által alkalmazott pénznemben, az SDR-ban számolva 425 millió (nagyjából 500 millió amerikai dolláros) készenléti hitelt kért a magyar vezetés, cs csupán 12 hónapra.⁷³

Ezek után nem csoda, ha a Valutaalap Budapestre 1 december közepén eltávozó szakértői szkeptikusak voltak a reformokat illetően 1984 elestén. Zárójelentésükben azt írták, „*nagy a veszélye annak, hogy a legkisebb közös nevező felé mozdul*”⁷⁴ el a program, és borúlátóak voltak annak az ígéretnek a sorsát illetően is, hogy a következő során leépítik az 1982-ben bevezetett széles körű adminisztratív jellegű importkorlátozásokat, amit pedig az 1984 első félévi felülvizsgálat el feltételül szabtak. Pozitív jelnek értékelték viszont, hogy úgynevezett technikai segítséget kért a kormány az áfa bevezetésének el készítésére, olyanszakértők Magyarországra küldését kérték, akiknek van tapasztalatuk egy ilyen komplex reform el készítésében. Az MNB-s Szálkai István ezekre a hónapokra így emlékezett:

„A Valutaalap határozottan rámutatott, hogy amennyiben nem indul meg a strukturális reform Magyarországon, akkora keresletkorlátozó gazdaságpolitika id vel semm ilyen eredményt nem fog elérni, mivel a gazdasági struktúra, az intézményrendszer, a vállalati szervezeti rendszer, a fiskális, monetáris szabályozók rendszere változatlan. Olyan helyzetbe kerülhetünk, hogy bár a kereslet nagyon alacsony szintre kell szorítanunk, de ez el bb-több politikai nyomás miatt nem folytatható. Akkor pedig a keresletet elfogjuk engedni. [...] Ezeket a szempontokat máraz 1984-es program keretében igyekeztünk volna figyelembe venni, de nem mentek keresztül a politikai vitán.”⁷⁷

Szálkái szerint a Valutaalap akkor csak azokat a lépéseket szorgalmazta, amelyeket „a kés bbiek során megtettünk. A bankrendszer és a bankirányítás, valamint az adórendszer reformját, és [...]» támogatási rendszer radikális átalakítását, a támogatások csökkentését, az ár-és a bérreformot. Semmi nem valósult meg, akkor semmi.”⁷⁶

*

1984 tavaszára mindenki számára világossá vált, hogy nem lesznek lényeges reformok, Kádár úgy érezte, hogy fel kell adnia az 1979 óta követett megszorító politikát, különben veszélybe kerül a hatalma.

*„Higgyék el, elvtársak, az a két sokszor hangoztatott f jelszó és hivatkozás, hogy »nemzetközi gazdasági körülményeké csaz » életszínvonal elért eredményeinek meg rzése** nem tartható. [...] Nem tartható azért, mert akkor nem tudunk a dolgozó népnek perspektívát mutatni. A párt, a hatalom, a rendszer nem tud perspektívát mutatni”⁷⁸* - érvelt Kádár János 1984. április 17-én a Központi Bizottság ülésén, majd így folytatta: *„öt évvel ezel tt odaadtunk a nép elé, és ezt mondtuk: [...] most az a program, hogy biztosítsuk a népgazdaság [...] J egyensúlyát, [...] és meg kell rizni az életszínvonalat. De hát ez öt évvel ezel tt volt! Gondolják, hogy ez [...] most is program lehet, és hogy hitelt találna a népnél? Nem! Ez kevés! Más kell, ennél több kell.”* Kádár szerint *„az életszínvonal kopik, olvad”⁷⁹*, vele együtt a nép politikai támogatása is, márpedig a bizalom helyreállításához új program kell, *„az eddigi jelszavaink nem elegend ek. [...] Higgyék el, hogy a 0,5 százalékos nemzetijövedelem-növekedéssel [...] nem lehet létezni, és nem lehet vele a tömegek támogatását elnyerni. [...] Vagyhiszünk aszocialistarendszerben, abban, hogy többnek kell lennie benne, [...] vagy nem hiszünk benne”⁷⁹* - mondta Kádár, és ki is t zte, hogy évi 2,5-3 százalékos gazdasági növekedést kell betervezni, vagyis többet kell kihozni a rendszerb l. Bármilyen áron.

Kádár tavaszi beszéde azt jelezte, hogy az 1985-ben esedékes pártkongresszus el tt a vezetésen belül egyre er sebbé váltak azok a vélemények, amelyek ellenezték az IMF által támogatott, rendkívül szigorú gazdasági program továbbvitelét. A Valutaalap által el irt intézkedéscsomag ugyanis az egyensúlyi célokat helyezte mindenek fölé, még annak az árán is, hogy a bels keresletet, a lakossági fogyasztást, az állami beruházásokat visszafogják. 1983-ban az IMF-nek jelentett adatok szerint 297 millió dolláros pluszt produkált a folyó fizetési mérleg (a valós adat csak 71 millió volt^{FW}), 1984-re 400 millió dolláros többletet (a GDP 1,9 százaléka) terveztek be a Valutaalap által jóváhagyott 500 millió dolláros újabb készenléti hitel fejében. Mindennek eredményeképpen látványos csökkenésnek indult az ország adósságállománya, javult anemzetközi megítélésed¹

Kádárék számára azonban egyre inkább megfizethetetlennek látszott az a politikai ár, amit az életszínvonal csökkenése miatt fizetniük kellett. Bár a lakossági fogyasztás 1983-ban reálértéken nem csökkent (az IMF-megállapodás célkit zéseire ellenére sem), de akkor már évek óta lényegében stagnált, az infláció pedig minden évben 7-9 százalékos volt. Az emberek hangulata tehát egyre rosszabb lett. Ezek a tények elfogadhatatlanok voltak Kádár és a párt balos szárnya számára, hiszen aszocialista gazdaság alapvet ígérete az életszínvonal folyamatos emelése és az árstabilitás biztosítása volt. 1984 tavaszára az els titkárban és környezetében is egyre er sebb lett a vágy, hogy valami mást, valami többet ígérjenek az embereknek. 1978-79-t l a fizetésimérleg-nehézségek, az adósságválság, majd a fizetésképtelenség réme miatt mindig csak arra tudtak hivatkozni, hogy hamarosan jobb lesz a helyzet. Úgy érezték, éppen itt az ideje annak, hogy az öt évvel azelőtt megakadt folyamatot újraindítsák, hogy helyreállítsák a kádári politika 1956 óta szakadatlanul hitt alapvetését, az életszínvonal folyamatos emelését.

Júniusban Havasi Ferenc gazdaságpolitikáért felel s titkár már azt fejtegette egy KB-ülésen, hogy „*feler söd ben van a kiút- és perspektívakeresés, egy mozgósító program iránti igény, amit ki is kell tudnunk elégíteni*”^{*2}, Kádár pedig az 1985-ös pártkongresszus pontos dátumának kit zésekor, az el készülétek megkezdésekor ugyanezen a KB-ülésen arról értekezett, hogy mozgósítani kell a gazdaságban rejl tartalékokat „*a fejl és dinamikusabb távlata javára*”.⁸³ Az 1979 óta követett szigorral és az IMF által támogatott reformokkal kapcsolatos hangulat év közbe-ni fokozatos megváltozásáról tanúskodnak Tímár Mátyás MNB-elnök korabeli naplójának bejegyzései, aki eszerint egyre növekv aggodalommal figyelte a voluntarista megnyilvánulásokat. Egy februári beírás szerint Havasi Ferenc KB-titkár a reformok el készítéséért felel s konzultatív testület ülésén a jelenlév k

meglepetésére „*elégfurcsán foglalt állást*”³⁴ az 1968-as reform megtorpanását hozó 1972 utáni eseményekkel kapcsolatban. Furcsán, mert Tímár pontosan emlékezett korábbi álláspontjára, amely még „*elítélte az elfordulást a reformtól. Ez most bizonyos tényezők hatására megváltozott, nem jó jel*”¹¹ - írta, majd pár nappal később azt jegyezte föl, hogy „*a hét nagy eseménye: Andropov halála. Olyan embernek tartották, aki szimpatizált Magyarországgal és a reformokkal. Mi jön most? Az ingalengés törvénye alapján visszafelé megyünk Brezsnyevhez?*”³⁶

Kádárék viselkedését természetesen a világpolitika fordulatai is befolyásolták. A szovjet pártf titkár, Brezsnyev 1982. novemberi halála után 1984 kora tavaszáig Jurij Andropov lett az utód, aki - mielőtt a betegség végleg elhatalmasodott volna rajta - óvatos reformokat próbált bevezetni a Szovjetunióban. Ezért úgy tartották számon, mint aki legalábbis nem ellenséges a magyar törekvésekkel szemben. Utódját, Brezsnyev egykori titkárát, a KB irodavezet jét, Konsztantyin Csernyenkót viszont inkább a keményvonalasok közé sorolták. A vezet váltás miatt Kádár és környezete elbizonytalanodott a reformokkal kapcsolatban.

Ugyancsak februárban Tímár arról tudósított a naplójában, hogy figyelemztetcapolitikai vezetést, „*évi bruttó 1-1,2 milliárd amerikai dollárnál nagyobb hitelfelvétellel nem lehet számolni. Ez csökkenést kell hogy jelentsen a közületi kiadásoknál, az improduktív beruházásoknál, nyomást a szubvenciók csökkentésére, jobb piaci munkát*” - sorolta, hangsúlyozva, hogy a reformot („*az irányítási rendszert*”) is tovább kell fejleszteni, az se baj, ha „*némi munkanélküliség*” is kialakul, mert „*azokat kell megfizetni jobban, akik dolgoznak*”.⁹⁷ De „*többen lapultak, pedig intézkedések nélkül javulás sem lesz*”⁹³ - írta a környezetének reakcióiról Tímár, majd 1984 márciusában azt jegyezte föl, hogy Havasi szerint eddig „*a politika segítette a gazdaságot, most a gazdaság segítse jobban a politikát. Ha jobbat nem tud a gazdasági vezetés, adja át a helyét.*” Az MNB-elnök ehhez annyit tett hozzá, hogy „*meg voltunk döbbenve. [...] Nem szabad voluntarista koncepciót készíteni.*”³⁹

Márpedig id vel egyre kevesebben lettek azok, akik képesek voltak ellentmondani a politika részér l érkező óhajnak: legyen olyan mérték gazdasági növekedés, hogy az életszínvonal is javuljon, függetlenül attól, hogy a gazdaság mire képes. Augusztusban Marjai ugyan egy gyáratvón a lassítás mellett sorakoztatott érveket, hangsúlyozva, hogy máshogyan nem lesznek képesek leküzdeni a nehézségeket⁹⁰, de még a hangadó közgazdászok között is többségbe kerültek azok, akik nem látták annyira tragikusnak a növekedés ismételt mesterséges felgyorsításának óhaját, akár még a nagyobb külföldi hitelfelvétel árán is. Zalajúlia közgazdász egy tanácskozáson amellet érvelt, hogy a bels jövedelmeket nem kell feltétlenül a

t kés exportteljesítményhez kapcsolni, és hasonló hangnemben foglaltak állást többen is a figyelmen kívül hagyó vitában.⁹¹ Ezek a vélemények megerősítették a politikai vezetést abban, hogy elérkezett a restriktívval való szakítás pillanata.

„*Fekete engedékeny. Megint homokra építünk tervet?*”⁹² - tette fel a kérdést naplójában Tímár 1984 májusában, utalva arra, hogy a döntő impulzust az MNB és a pénzügyi vezetés egyes tagjaitól kapták Kádárék arra, hogy nincs szükség az IMF szigorú programjára és ellenrészére. Magyarország tekintélye a nemzetközi pénzpiacon kezd helyreállni, vagyis a növekedés gyorsítását célzó tervek az IMF kölcsöne nélkül is lehet szabad pénzeszközt találni - hangzott ez az érvelés. „*Soha nem készítettünk a [Nemzeti] Bankban olyan elterjesztést, amely nagyobb hitelfelvételre bízta volna a vezetést. Ellenkezleg, mindig óvatosságra intettük. Az tény, hogy 1984-ben közöltük a vezetéssel, a légi veszély elmúlt, ismét normális módon lehet vezetni és finanszírozni az országot. [...] Leírtuk, hogy vissza lehet térni egy nyugodtabb ütem finanszírozásra*”⁹² - mentegetőzt Fekete János MNB-elnök-helyettes 1990-ben. Zdeborsky György, a devizagazdálkodási főosztály akkori vezetője Fekete védelmében még annyit tett hozzá aszerint, amint adott interjújában, hogy főnöke valóban egyetértett ekkor azzal, hogy dinamizálni kell a gazdaságot, de mindig hozzátette, hogy a gazdasági szerkezetátalakításra és a forint konvertibilitásának megteremtésére is ugyanennyire szükség van. „*Az utóbbi két feltétel sajnos elfelejtődött*”⁹⁹ - mondta Zdeborsky.

A kongresszus irányelveit megtárgyaló KB-ülésein, 1984 novemberében, Kádár kijelölte a célt azzal, hogy „*a kongresszusnak az lesz a rendeltetése, [...] hogy hazánkban a szocialista építés töretlen folytatását biztosítsa*”.⁹⁹ Mondta ezt ugyanabban a beszédben, amelyben elhárította a felelősséget az eladósodás kialakulásáért, a problémákat egyszerre a rossz helyzetfelismerésnek tulajdonította, ezért „*a Központi Bizottság és a kormányzat számláját, köznapi szóhasználatnál élve, semmiféleképpen nem terheli*” - mondta. Majd beismerte ugyan, hogy „*éveken keresztül egy kicsit tovább nyújtózkodtunk, mint ameddig a takarónk ért*”⁹⁶, és a jövőben még határozottabban képviselni kell azt a politikai álláspontot, hogy „*csak azt lehet fogyasztani és osztani, amit megtermelünk*”, de a további megszorításokat is kategorikusan elutasította. „*A legutóbbi két-három-négy kritikus évben meg-megriztük az ország fizetőképességét, ezt nem a megfelelő úton, néma hatékonyabb és jobb termelés vonalán oldottuk meg, hanem a beruházások és a fogyasztás korlátozásával.*”⁹⁹

A Tervhivatal addigra el is készített egy dokumentumot, amely *A magyar gazdasági fejlődés dinamizálásának feltételei és lehetőségei* címet viselte. Ebben megvizsgálták a 2-2,5, esetleg 3 százalékos gazdasági növekedés lehetőségeit. Bár a

figyelmeztetések benne voltak a dokumentumban, hiszen a szakértők kimondták, hogy változatlan gazdasági szerkezetben a dinamizálás újabb eladósodáshoz vezethet, de a politikusok nem erre, hanem inkább azokra a kalkulációkra figyeltek, amelyek a nagyobb gazdasági növekedés mellé ismét növekvő életszínvonalat párosítottak.⁸ „Nekünk Faluvégi Lajos az akkori OT vezetésével esküdött, hogy a tervben ez benne van. [...] A VII. ötéves terv két variációban készült. Azt mondták, hogy f képpen az utolsó két évben a 3 százalékos növekedést el lehet érni, és akkor lehet valamit javítani az életkörülményeken. Ezt a tervet k nem jószántukból csinálták, hanem akkor az ország tele volt már azzal, hogy a t r képesség határán vagyunk. Mikor hagyjuk már abba az életszínvonal csökkentését? Emelni, javítani kell. Társadalmi nyomás volt az ország vezetésén. Egy kongresszuson nem lehet azt kilátásba helyezni, hogy öt év múlva majd javulhatnak a viszonyok. Ezt egyszer en a politika nem tudta elképzelni¹” - emlékezett egyik interjújában Havasi Ferenc.

„Külgazdasági egyensúlyi helyzetünk javul, hitelképességünk nemzetközi megítélése jó. [...] Fizetési kötelezettségeink teljesítése már nem napi gondként jelentkezik. [...] Nem sok hozzánk hasonló ország mondhatja el magáról, hogy fizet képességét úgy rizte meg, hogy [...] a belső felhasználásban elkerülte a drasztikus, a társadalmi megrázkódtatást okozó visszaesést^{1TM}” - sorolta az eredményeket a KB gazdaságpolitikai titkára a testület 1984. decemberi ülésén, majd Havasi azt is nyilvánvalóvá tette, hogy 1985-nek már nem a megszorításokról, a nehézségekről kell szólnia. „Az 1985. év a XIII. kongresszus, a választások és a felszabadulás 40. évfordulójának éve. A gazdaságra az a megtiszteltetés feladat hárul, hogy el segítse a jelentős politikai események eredményes lezajlását¹⁰¹” - mondta.

*

Az IMF központjában 1984-ben egyre nagyobb aggodalommal szemlélték a Budapesten eluralkodó optimizmust. Az év elején még arról folytattak tárgyalásokat, hogy az 1984. januárjától életbe lépő új, 500 millió dolláros készenléti hitelprogramot, egy kellően megalapozott reformmenetrend felmutatásával a szigorú egyensúlyi követelmények betartása mellett, mikor lehet lecserélni év közben egy hosszabb időszakra szóló csomaggal. Az év végére azonban a gyorsítást el térbe helyezte magyar elképzelések ismeretében teljesen nyilvánvalóvá vált számukra, hogy semmilyen új programról nem lesz megegyezés, a magyar tervek jelentősen eltérnek attól, amit ők szeretnének. Decemberre legfeljebb az maradt a feladatuk, hogy figyelmeztessék a magyar vezetést az általuk követett politika jelentős kockázataira.

A beütemezett látogatást 1984 februárjában még azért halasztották el márciusról áprilisa, mert el akarták kerülni azt a látszatot, hogy nyomást gyakorolnak a reformok ügyét tárgyaló márciusi KB-ülésre. *„Mindigfontos volt számukra, hogy a delegáció látogatása és a KB-ülés eléggé távol essen egymástól, és semmilyen spekuláció ne alakulhasson ki az IMF nyomásgyakorlásával kapcsolatban”* - jegyezték meg egy belső feljegyzésben, majd egyben azt is megállapították, hogy a magyarok *„kissé bizonytalanok az alapvető [reform] döntések meghozatalában [...] <?szovjet vezetésben bekövetkezett változások miatt”*. A reményük azonban ekkor még élt, hogy az elz év végén körvonalazódott ambiciózus reformcsomag legfeljebb késedelmet szenved, de budapesti tárgyalópartnereik szándéka töretlen. *„Várhatóan június végén az érvényben lévő készenléti hitelcsomagot egy újabbal cserélik le”* - írták februárban.¹⁰² Egy másik dokumentumban meghatározták egy 18 hónaposra b vítendő hitelprogram „minimumfeltételeit” az állami ártámogatások további megvágásától alakossági hitel- és betéti kamatok emeléséig.^{11”}

Márciusban azonban érzékelték, hogy az idő csak halad, a magyarok pedig nem állnak el semmilyen részletes programmal, ezért figyelmeztették őket, hogy az áprilisa halasztott látogatás idején csak akkor lesznek képesek *„a felgyorsított reformprogramról”TM* tárgyalni, ha a tervezett teljes 18 hónapos periódusra részletesen kidolgozott menetrendet állítanak el *„az ár- és bérpolitikai intézkedésekről, a verseny növeléséről [...], a pénzügyi közvetítő rendszerfejlesztéséről [...] Ez persze néma teljes lista, de látható, hol kellene hogy legyenek a hangsúlyok”¹⁰¹* - írta Helen B. Junz, hozzátéve, magától értetődő, hogy új megállapodás az érvényben lévő helyett csak akkor lesz, ha a magyar fél *„elkötelező döntése reformok mellett kétségek nélkül igazolni lehet, és jelentős lépéseket fogadnak el máraz [új] program elején”*.¹⁰⁶

Az áprilisi látogatás idején azonban már azzal kellett szembesülniük, hogy a magyaroknak az érvényben lévő készenléti hitel feltételeit sem sikerül teljesíteniük, ezért Junz éles hangú levélben figyelmeztette Marjait. *„Még a gyanúját is el kell kerülni annak, hogy [...] a reformok támogatására kért nagyobb és hosszabb időszakra szóló hitelcsomagnak bármekkora részét is [...] az érvényben lévő program hiányosságainak elfedésére akarják használni.”¹⁰¹* A gond az volt, hogy a program egyes szigorú és negyedévente ellenőrzött feltételeit a magyar vezetés nem volt képes teljesíteni. Megsértették azt a fontos elírást, miszerint a rövid távú hitelek aránya nem léphet át egy bizonyos határt, és probléma volt az is, hogy a lakossági jövedelemkiáramlás és fogyasztás magasabb lett a programban szereplő értéknel. Mindez pedig azzal a veszéllyel járt, hogy - ha csak nem ad mentességet az IMF

igazgatósága - Magyarország nem juthat hozzá a hitelkeret következı negyedéves részletéhez. Junzot az is idegesítette, hogy kormányzati illetékesek sorával kellett úgy tárgyalnia, hogy azok a párt terveiben használt és a közvélemény elıtt is népszerűsített propagandaadatokat sorolták neki, amelyek viszont jelentısen eltértek az IMF-fel megállapodott elırejelzésektıl.¹⁰⁸

„A delegáció tagjai agresszívek, szemtelenek és erıszakosak a tárgyalásokon. Ebben kiemelkedı szerepet játszik Helen Junz és János Somogyi”¹⁰⁹ - igazolta vissza a magyar állambiztonság jelentése a tárgyalások ideges hangulatát. A dokumentum szerint az is problémát okozott, hogy *„Fekete a tárgyalások kritikus szakaszában utazik az USA-ba elıadássorozatra, és mostani magatartása arra enged következtetni, hogy kivonja magát a tárgyalásokból. E lépést Helen Junz, az IMF-delegáció vezetője is kifogásolta. A tárgyalások jelenlegi állása szerint a tervezett új hitelmegállapodás [...] nem fog létrejönni. A magyar tárgyalódelegáció tevékenysége a jelenleg érvényben lévı megállapodás megmentésére irányul.”*

Májusban megadták a felmentést Washingtonban a kifogásolt feltételek teljesítése alól, Magyarország hozzájuthatott a következı hitelrészlethez,¹¹⁰ de a folyamatosan lebegtetett reformprogram konkretizálásához egy fikarcnyival sem kerültek közelebb. (Érdekes apróság egyébként, hogy ekkortájt, 1984 májusában kezdeményezte a magyar fél, hogy az IMF hivatalos dokumentumaiban ne használják a Magyar Népköztársaság - Peoples Republic of Hungary - megjelölést, hanem egyszerre legyen az ország elnevezése Hungary. Igaz, hozzátették, hogy ennek *„lehet leg a legkisebb publicitást adják”¹¹²*, vagyis a változtatást ne verjék nagydobra. Az IMF szakértői megvizsgálták a kérést, és arra jutottak, hogy ennek érdekében nem adnak ki körlevelet, inkább csak a belső levelezésre vonatkozó utasítás következı felülvizsgálatakor törlik azt a lábjegyzetet, amely a Magyar Népköztársaság elnevezést tartalmazta.)

A reformremények elhalványulásával már egyre inkább arról leveleztek Budapesttel az IMF szakértői, hogy az 1984-es program lejártával, 1985-tıl lehetőséges lesz-e a hosszabb és nagyobb pénzügyi keretet biztosító készenléti hitel. Mielıtt az újabb, augusztusra beütemezett látogatásra Budapestre érkeztek volna a Valutaalap szakértői, Junz borúlátóan jegyezte meg, hogy *„újra és újra azzal szembesülünk, hogy a magyarok képtelenek az intézkedések körét és menetrendjét illetően megfelelı részletettségéi anyagot bemutatni, így el sem tudjuk kezdeni azt értékelni, [...] nem-hogy azt felmérni, hogy a programnak mekkora lenne a devizaigénye”*.¹¹³

A változó budapesti széljárással párhuzamosan nyáron már sok is azt találgatták, vajon a magyarok nem arra játszanak-e, hogy az 1985-ös tervet megpróbálják az

IMF nélkül, a piacról pénzelni. „Kérdezte múltkor, hogy a magyarok képesek lennének-e a jelenlegi 400 millió dolláros fizetésimérleg-többletkezéshöz képest egy 500 millió dolláros eltérést is finanszírozni. [...] Alig van kétség afelől, hogy képesek lennének erre, de [...] a finanszírozási képességük azon a [befektetési] percepción alapul, hogy a gazdaságot jól kezelik, a kiigazítás jó úton halad. A pénzügyi közösség jelenlegi lelkesedése [...] múltó jelenség lehet, ha a fizetésimérleg-cél betartásával kapcsolatban kétségek merülnek föl”¹¹⁴ - írta Whittome Laroisierének, az IMF ügyvezetőjének.

Egyik 1984. szeptemberi találkozójukon Junz Feketével közölte is aggodalmait, aki megpróbált vele alkudozni. Az MNB első elnökhelyettese a megbeszélésről készült IMF-es feljegyzés szerint arról beszélt neki, hogy „meggyőződése szerint elérkezett az idő a keresletkorlátozó intézkedések mérséklésére. Részben mert a külső finanszírozási helyzet jelentősen javult, részben pedig, mert a politikai és társadalmi támogatottság elérkezett a korlátaihoz.”¹¹⁵ Fekete a tárgyalás során egyre arról érdeklődött, hogy ha a magyar vezetés bevállalna „bátrabb reformokat”¹¹⁶, akkor az IMF belemerenne-e abba, hogy „jelentősen több import”¹¹⁷ áramolhasson be az országba, és emiatt csak nagyjából 100 millió dolláros fizetésimérleg-többletet kell lennie 1985-ben. Junz azzal vágott vissza, hogy ennek semmi értelme, hiszen éppen egy ilyen bejelentéssel válna kétségessé a nemzetközi befektetők jóindulata. „Figyelmeztettem, hogy ez a megközelítés azzal a kockázattal jár, hogy semmivé válik mindaz, amit az elmúlt két évben nyertek, és könnyen visszatérhetnének az 1982-es év likviditási nehézségei.”¹¹⁸ Néhány nappal később Fekete az IMF ügyvezetőjénél, Laroisierénél is azt ismételtette, amit Kádár nagyjából akkortájt mondogatott a Kádár-üléseken. Azt, hogy „ötévtényi nehézség után, ami alatt a beruházások stagnáltak vagy visszaestek, az életszínvonal nem javult, valamit már adni kell”.¹¹⁹ Az események elején folytatott megbeszélések végeredménye felemás lett: az IMF vezetői még elképzelhetetlennek tartottak egy új megegyezést, de a hosszabb megállapodás helyett legfeljebb csak egy újabb 12 hónapos csomagot tartottak valószínűnek 1985-től, amelyben „valamilyen megfogalmazásban szabadon hagynánk annak a lehetőségét, hogy egy másik programmal váltsuk fel, amennyiben a reformokat továbbviszik”.¹²⁰

Az események végére azonban még kevésbé tudták reménykedni a helyzetben. 1984 októberében-novemberében kiderült, hogy az érvényben lévő program is csak részben teljesül, a fizetési mérleg többlete végül a 400 millió dolláros cél helyett 330-350 millió lesz. Nagyobb baj viszont az, hogy 1985-re olyan tervekkel álltak elő a magyar illetékesek, amelyeket aligha tudnak támogatni. Így erősödött az az álláspont, hogy 1985-re végül semmilyen megállapodás nem jön össze.

„Politikai harc dúl a párton belül a reformerek és a régi gárda között”¹¹¹ - érzékeltette velük a tétet az egyik megbeszélésen Fekete, aki szerint ha a reformerek egy znek, akkor is fontos lenne az, hogy az átalakítások következ szakaszát - azok politikai támogatása miatt - a beruházások és a reálberek emelkedése kísérje. Az IMF segítségére azért volnaszükség, hogy a fizetési mérlegben emiatt el álló feszültséget levezesse. Whittome rögvest azzal vágott vissza, hogy furcsa ez a magyar kérés „az *expanzív politika támogatására pont egy olyan id szakban, amikor más tagállamokat éppen arra kéme, hogy a költségvetési szigor politikáját köves-sék.*”¹¹² Vagyis az IMF csak akkor folytatja az együttm ködést, ha a reformprogram meggy z , és a fizetési mérleg-célokot (vagyis a jelent s többletet) nem enyhítik 1985-ben sem. Ha ez a két feltétel teljesül, akkor hajlandóak pénzügyileg is a program mögé állni, de csak ekkor. „*Teljesen helytelen volna úgy tekinteni az IMF-re, mint amelynek forrásaival egy expanzív, bels gazdaságpolitikát lehetne támogatni*”¹¹³ - egyértelm sítette az álláspontot Whittome. Ezen a találkozon is érzékelhet volt, hogy hiába próbálkoztak Feketék a „reformzsarolással”, vagyis azzal, hogy az IMF segítése nélkül megakad a reformfolyamat, a Valutaalap illetékesei nem akartak abból a követelményb l visszavenni, hogy történjen bármi is, a fizetési mérlegben 1985-ben is az 1984-essel megegyez nagyságrend , körülbelül 400 millió dolláros pluszt kell betervezni, mert mindennél fontosabb középtávú cél az adósság csökkentése. Az MNB-s Bakó Ede a megbeszélés végén csak annyit tett hozzá, hogy „*enneka felét be kellene áldozni*”¹¹⁴, mert „*a legfels bb politikai szinteken nincs meg az összeghez a megfelel támogatás*”.¹¹⁵

Októberben és novemberben ugyanebben a szellemben vitatkoztak tovább Budapesten a jöv r l: a magyarok oldani akarták a szigort, mondván, az els két, „keresletkorlátozó” jelleg IMF-hitel után elérkezett a növekedésorientált program ideje, de a Valutaalap szakemberei ragaszkodtak ahhoz, hogy a növekedés megalapozásához nélkülözhetetlen az egyensúly fenntartása. „*Semmiképpen nem szabad elengednünk egymás kezét*”¹¹⁶ - hangsúlyozta Marjai októberben, gy zködve a tárgyalópartnereit, hogy valamiféle megállapodás mindenféleképpen fontos lenne Magyarországnak. Havasi pedig novemberben még azzal is jobb belátásra akarta téríteni ket, hogy az IMF által javasolt radikális reformcsomag lehetséges sanyarú következményeivel ijesztgette ket. Szerinte már csak azért sem lehet az általuk javasolt reformokat bevezetni, mert „*számításaik szerint az összes ártámogatás eltörlése 45 százalékos inflációt okozna, és [...] az ipari üzemek nagyjából egyharmadát be kellene zárni*”.¹¹⁷

Amagyar félnek fontos lett volna az IMF támogatásaié nem mindenáron - a dilemmát egy magyarországi dokumentum is jól érzékelteti. A fel) egyzést Tarafás Imre, az MNB közgazdasági f osztályának helyettes vezetője írta október 4-én, miután a brit követség tanácsosával ebédelt. A diplomát Tarafás szerint „az érdekelte, hogy szándékozunk-e újabb készenléti megállapodást kötni az IMF-fel, és ha igen, milyen id tartamra. Mint mondta, a bankok viselkedése velünk szemben kétségtelenül javult ugyan, biztonságunk érdekében mégis helyes lenne új megállapodást kötni, mert ennek hiányát a bankok könnyen értelmezhetnék úgy, hogy az IMF már nem támogatja a magyar gazdaságpolitikát.”^{12*} A tanácsos is úgy értékelte, hogy a reformok lefékeztek. Tarafás biztosította ugyan, hogy a reform politikai támogatása töretlen, de - az MNB véleményét is közvetítve - fontosnak tartotta megjegyezni, hogy más szempontok is vannak.

„Alikviditási helyzetünk megszilárdult, az 1982-84-es id szak gazdaságpolitikai gyakorlatát folytatva új készenléti megállapodás nélkül is biztosítani tudnánk egy fenntartható (sustainable) fizetési helyzetet. A reformintézkedések bevezetése [...] rövid távon bizonyosfizetésimerleg-kockázatokkal jár. Készenléti megállapodás birtokában nagyobb kockázatot vállalhatunk, és így gyorsabban juthatunk el re. Mi ilyenalaponérdekeltek lehetünk egy új készenléti megállapodásban, azt azonban én személy szerint nem látom tisztán, vajon az IMF egy megalapozott fellendülést lehet véte reformpolitika támogatásában is olyan határozott és hatékony-e, mint amilyenek a likviditási válsághárításában kulcsszerepet játszó rendkívül szigorú, de teljesen hagyományos típusú keresletszabályozás támogatásában bizonyult.”¹⁹

1984 végére kiderült, nincs közös nevező Washington és Budapest között. Az IMF szakértői úgy vélték, „a szervezet és Magyarország szempontjából is az lenne a legrosszabb, ha olyan megállapodás jönne létre, amit nem tartanak be”¹³⁰, így Magyarország - Marjai korábbi szavaival élve - elengedte az IMF „kezét”, újabb készenléti hitel nélkül vágott neki az újévnek.

A magyar vezetők pedig csak azt látták, hogy - lényegében az 1982-1984 között sikeresen levezényelt stabilizáció miatt - Magyarország helyreállította megtépzott hírnevét a nemzetközi hitelpiacokon. Rekordmennyiségű pénzt, 2,1 milliárd dollárnyi közép- és hosszú lejáratú hitelt sikerült 1984-ben bevonni a pénzpiacról. A mozgósítható MNB-tartalék 700 millió dollárral lett nagyobb,

immár nyolchavi importot lehetett bel le fedezni. A bruttó küls adósság 1983-hoz képest kissé n tt ugyan, de összességében elvonulni látszottak a viharfelh k.¹³¹

*

Magyarországot egy másik „fronton” is a reformok folytatására ösztökélték. A tét itt is a pénz volt, a tárgyalások itt is a finanszírozásról, kölcsönökr l szóltak. Az IMF-tagsággal nagyjából egy id ben, 1982 júniusában a Világbank (IBRD) is a tagjai közé fogadta az országot, és megkezd ttek a tárgyalások a hosszabb távú, közép- és hosszú lejáratra szóló hitelekét kínáló intézménnyel. Az IBRD egyrészt konkrét projektekre közvetlenül folyósított hitelekét, másrészt társfinanszírozóként részt vett nagyobb pénzügyi hitelmegállapodásokban.

A kapcsolatok kezdeti id szakát egy vita árnyékolta be, amely arról szólt, hogy Magyarország egyáltalán jogosult-e ezekre a hitelekre. Az IMF egyik bels feljegyzése már a csatlakozás el tt felhívta a figyelmet arra, hogy az egy f re es bruttó nemzeti termékr l, a GNP-r l szóló magyar adatok zavarosak, márpedig ezek alapján d l el, hogy az ország a fejlettek közé vagy csak a fejl d k csoportjába sorolódik. *„Nekünk nem gond Magyarországot a fejl d k közé tenni, [...] de meglepetéssel látjuk, hogy a Világbank atlaszában használt adatok [...] jelent sen eltérnek azoktól, amelyeket a hivatalos magyar becslésekb l lehet lesz rni”*¹³² - írták az IMF szakért i. Az 1981-es atlasz 3780 dolláros egy f re jutó GNP-t jelzett, de egy lábjegyzetben kiegészítették azzal, hogy a Világbank friss számításai szerint a valós adat csak 2060 dollár, majd az 1983-as atlaszban még alacsonyabb számot, 1930 dollárt közöltek. A tetemes eltérést a különböz adatok között az okozta, hogy a forint nem volt konvertibilis, a magyar fizet eszköznek több különböz árfolyama létezett. Minden attól függött, hogy melyik hivatalos - a kereskedelmi vagy a nem-kereskedelmi - árfolyamon számolták át a magyar számokat dollárra.

A sokáig csak elvi jelent ség és a statisztikusokat lázban tartó bökken 1984 szeptemberében politikai színezetet kapott. Egy kaliforniai republikánus képvisel , Jerry Lewis a *Wall Street Journalban* támadta meg Magyarországot, mondván, szegényebbnek akarja feltüntetni magát, hogy a Világbanktól pénzhez jusson. A pénzügyi szervezetet pedig azért bírálta, hogy kritikátlanul elfogadja egy központi tervgazdasággal m köd ország feltételezhetően manipulált adatait. A tét az volt ugyanis, hogy Magyarország alatta marad-e a 2650 dolláros határnak, ami alatt jogosult az IBRD hiteleire, vagy sem. A Világbank cáfolt, és kitartott amellett, hogy Magyarország számára nyitva maradhatnak ezek a forráslehet ségek, de az affér még sokáig téma maradt a tárgyalásokon. Egyik interjújában Pulai Miklós

idézett vissza egy megbeszélést valamikor az 1980-as években ezzel kapcsolatban. A Világbank elnöke tett nála egyszer látogatást a Tervhivatal Roosevelt téri (ma már lebontott), a furcsa zöld színérrel egyszer én csak Spenót-palotának csúfolt épületében. A Duna-partra nyíló dolgozószobában a fejét ingatva mondta neki a világbankos vezető, hogy „ilyen panoráma mellett kizárt dolog a 2100 dollár”. Mire Pulai azt válaszolta, hogy „jöjjön ki Csepel-külsőre, és mindjárt meggyezhet az igazságról”.¹³³

A magyar vezetők kezdettől fogva olyan beruházásokat igyekeztek világbanki forrásokból végrehajtani, amelyek egyrészt megfelelhetnek a nemzetközi szervezet kritériumainak, másrészt amúgy is szerepeltek a tervekben, de nyilvánvaló volt, hogy a szükséges anyagi lehetőségek mellett belátható időn belül nem lehet hazai forrásból megfinanszírozni, „*Hítelmegállapodásokat kezdeményezünk az energiaracionalizálásra, a gabonátárolás és -termelés gépesítésére, valamint az exportfejlesztés és az iparszerkezet korszerűsítésére kidolgozott programok alapján. [...] A három hitelmegállapodás keretében olyan fejlesztésekhez igyekezünk világbanki forrásokat bevonni, amelyek megvalósítása mindenképpen szükséges, és amelyekhez a belföldi források megfelelő átcsoportosításokkal a népgazdasági terv keretein belül rendelkezésre állnak*”¹³⁴ - hangsúlyozta már 1983 áprilisában az Országos Tervhivatal egyik elterjesztése, amely úgy számolt, hogy 50-60 milliárd forint saját forrással 1983-1987 között, négy év alatt 500-600 millió dollár fejlesztési pénz vonható így a magyar gazdaságba, arai „a szocialista szektor éves beruházási elírányzatainak 8-9 százalékát jelenti”.¹³⁵ Júliusban az első tárgyalások után már évi 240-250 millió dolláros hitelfelvételt is elképzelhettek tartottak.

Már az együttműködés kezdeti szakaszában is jelentős, 1985 elejéig 439,4 millió dollárnyi közvetlen világbanki hitelt hagytak jóvá különböző fejlesztésekre a mezőgazdaságban, az iparban és az energiaszektorban. Ezenkívül 1983-ban 270 millió, 1984-ben pedig 487 millió dollár további hitelt lehetett olyan konzorciumokhoz kötni, amelyekben az IBRD társfinanszírozóként vett részt, ezekben a két év során csaknem 90 millió dollár volt a világbanki pénz.¹³⁶ (Egy 1991-es kimutatás szerint a csatlakozástól 1990 legvégéig eltelt hét év alatt Magyarország 31 kölcsönprogram keretében összesen 2,7 milliárd dollárhoz jutott a Világbanktól különböző projektekre, ehhez járult még 136 millió dollárnyi összeg, amellyel az IBRD konzorciális hitelekben vett részt. Mindez azt jelenti, hogy a Világbank magyarországi szerepvállalása az, évi 400 millió dollárt is elérte.¹³⁷ Ennél is fontosabb volt maga a tény, hogy a Világbank folyamatosan Magyarország mögött állt. A konzorciális hitelek világbanki társfinanszírozása például olyan biztosítékot

jelentett a nagy nemzetközi kereskedelmi bankoknak, amely zökken mentessé tette az ország finanszírozását.)

Nem kis összegekről volt szó, és bár ezek nem közvetlenül a fizetésimérleg-problémák orvoslását szolgálták, hanem szigorú elszámolásban konkrét projektek-re szóltak, egy fizetési nehézségekkel küszködő országban mégsem volt mindegy ezeknek a kölcsönöknek a nagysága. A Világbank hitellehet ségeinek maximumra járatása 1985-től még fontosabbá vált, mert az IMF készenléti kölcsöne nem állt rendelkezésre.

A reformok a Világbank számára is legalább olyan fontosak voltak, mint az IMF-nek, sőt – mint Balassa Ákos, a Tervhivatal közgazdasági főcsoportfőnöke a szerzőnek adott interjújában fogalmazott – „*mi a reformokról komolyabban nem az IMF-fel, hanem a Világbankkal tárgyaltunk*”.¹³⁸ Habár az IBRD szempontjai különböztek a testvérintézményétől, de a gazdaság átalakításával kapcsolatban nagyon hasonló szellemiséget képviseltek. 1985-től pedig elkezdtek egy olyan hitellehet ségnek a tárgyalását, amely már nem egyszer en konkrét projektekhez kötődött, hanem az ipar szerkezetátalakítását célozta. A Structural Adjustment Loans (SAL) nevű hitelekhez olyan szélesen értelmezett úgynevezett „közgazdasági feltételrendszert” társítottak, amely az összes fontos későbbi reformintézkedést tartalmazta. Balassa Ákos szerint a SÁL „*a fed név volt, amolyan pofapénz.*

ka pénzt adták, mi reformokat akartunk csinálni”.¹³⁹ Ezek a kölcsönök tehát, mint ahogyan a világbanki hitelek nagy része, valójában a gazdaság szerkezeti átalakításáról, a reformokról szóltak. Így a feltételeknek és a feltételekhez társított pontos menetrendnek a betartása elsőrendű fontosságú volt ahhoz, hogy Magyarország hozzájuthasson a Világbank forrásaihoz, a folyamatos világbanki háttér pedig hozzásegítette az országot az IBRD közreműködésével, társfinanszírozásában megkötött magánpiaci hitelmegállapodásokhoz. A különböző szerkezetátalakítási hitelek, amelyek 1990-ig 390 millió dollárt¹⁴⁰ tettek ki, ráadásul a nevesített projektekre adott kölcsönökkel szemben szabadon felhasználhatók voltak, ezért a politikai és gazdasági vezetés kifejezetten preferálta őket, hiszen hozzájutáshoz „csak” a reform elkötelezettséget kellett bizonyítani, és persze a beígért reformokat ütemesen végrehajtani.

Ezért volt különös jelentőség a magyar és világbanki szakértőkkel 1985-ben közösen véglegesített 14 oldalas angol és magyar nyelvű mátrix,¹⁴¹ amely különböző fejezetekben évekre lebontva tartalmazta, hogy mikor milyen intézkedéseket kell készíteni, milyen technikai segítséget tud hozzájuk adni a Világbank, mikor kell a részletes program kialakításához hozzálátni, majd bevezetni

az adott intézkedést, és mely területeken látszanak hiányosságok, amelyeket orvosolni kell.

Ehhez a dokumentumhoz tanulmányok, részletesen kidolgozott tervek kapcsolódtak. A t kepiacról szóló fejezetben megtalálhatjuk azt, hogy 1985-ben ki kell építeni a vállalati és lakossági kötvénypiacot, majd a program végén 1988-1990 között a részvények jogi és szabályozási kereteinek felülvizsgálatára kell sort keríteni. A vállalatokról szóló részben említik meg azt, hogy 1986-87-re meg kell teremteni a vállalati felszámolás jogi kereteit, 1987-ben pedig aszemélyijövedelemadó-rendszer és a kétszint bankrendszer bevezetésére kerülne sor. Hanem is a rendszerváltás forgatókönyve olvasható ebbena mátrixban, de valami ahhoz nagyon hasonlatos sorvezet , és igazából csak az volt a kérdés, hogy milyen gyorsan viszi rá a gazdasági szükségssérég a politikai döntéshozókat az elkerülhetetlen reformok elfogadására.

A Világbank szakért i 1983-tól legalább olyan s r n jártak Budapestre, mint az IMF közgazdászai, és hozzájuk hasonlóan rendre számon kérték az egyensúlyi célok teljesülése mellett azt is, hogyan állnak a reformok bevezetésével. *„Tapsz-talatunk, szerint a tárgyalásokra úgy kell felkészülni, hogy demonstrálható legyen, miszerint a közgazdasági feltételek továbbfejlesztésében nincs habozás vagy bizonytalankodás, hanem következetesen kívánunk el rehaladni”*^{1*2} - írta például Balassa Ákos már 1985 szeptemberében, a Világbank szakért inek budapesti látogatása el tt. Ugyancsak 1985-b l származik az a tárgyalásokra felkészít irat, amely szinten a Világbank által elkészített mátrix betartásának fontosságára hívja fel az egyeztetésekben részt vev k figyelmét.

*„A tárgyalásokon tekintetbe kell venni, hogy a Világbank képvisel i a közgazdasági feltételrendszer programszer fejlesztését az egész hitelcsomag alapvet etemének, feltételének tekintik, s t a gazdasági irányítási rendszerünk tervezett fejlesztésér l itt kialakuló kép hitelképességünk általános megítélésére is kihat. [...] A tárgyalásokon alapvet magatartásként a mátrix [...] következetes megvalósítása melletti elkötelezettség érzékeltetésre [...] kell fektetni [a hangsúlyt].”*¹⁴

Igyekeztek persze még a látszatát is elkerülni annak, hogy a mátrix valamiféle világbanki diktátumot tartalmaz, ezért külön is hangsúlyozták, hogy *„a Világbankjavaslata [...] számos intézkedéssel kapcsolatban [...] a megállapodás szót tartalmazza. Mivel a benne szerepl intézkedések megtétele a magyar [...] jogalkotás*

keretébe tartozik) a formula alkalmazását kifogásoljuk. [...] A dokumentum egészét a magyar szándékok kinyilvánításaként indokolt felfogni, amit a Világbank támogat-hat.¹⁴⁴

Ezek a mondatok valójában leginkább befelé, a magyar közönségnek, a Világbank-IMF együttműködés ellenzőinek szóltak, Washingtonban egészen más-hogyan tárgyaltak. Ott nem számítottak igazán ezek a nyelvi finomságok. 1985 októberében például a Világbank éves közgyűlésére utazó magyar delegáció tagjai közül Pulai Miklós azt ígérte, hogy ragaszkodni fognak a Világbankkal egyeztetett mátrix tőkepiaci reformot taglaló fejezetének menetrendjéhez. „A részvények be-vezetése például már tervben van, és 1987-ben megkapja a jóváhagyást”¹⁴⁵ - mondta. Medgyessy Péter a Pénzügyminisztériumból szintén megerősítette, hogy az adó-reform tekintetében sincs eltérés a menetrendtől, a szakértői támogatást megkap-ják hozzá.

Azt is fontos megjegyezni, hogy kettőn állt a vásár: a Világbank olyan progra-mot akart elfogadtatni, amelyet a magyarok magukévá tesznek, a magyar fél pedig olyan programot javasolt, amellyel elnyerheti az IBRD jóindulatát és vele a hite-leket. Ennek a furcsa, politikával és pénzügyekkel kevert kettősségnek a leírására érzékletes az az emlékeztető, amelyet Melega Tibor (1936), külkereskedelmi mi-niszterhelyettes, egyben a Világbank magyarországi kormányzóhelyettese írt a ma-gyar delegáció (Fekete János, Pulai Miklós, Medgyessy Péter, Ipper István) Barber Conable (1922) IBRD-elnökkel folytatott találkozájáról 1986 októberében:

„Megértést tanúsítanak az iránt, ha nem tudjuk minden kívánságukat teljesíteni. Tisztában vannak azzal, hogy önmagában az a tény is, hogy a szocialista rend-szer része vagyunk, gátolja egyes feltételek elfogadását. [...] Tisztában vannak azzal, hogy feltételeiknek teljesen elfogadhatóknak kell lenniük a hitelfelvevő szá-mára. Igazán az a program lehet sikeres, amelyik a hitelfelvevő saját programja - bár természetesen ezzel a Világbanknak egyet kell értenie. Az általuk javasolt feltételeket nem kezelik mereven, azok természetesen tárgyalhatók. Ez különösen igaz Magyarországra, mert látják politikai helyzetünket. Nincsen szándékuk-ban »túllökni« bennünket azon a határon, ameddig el tudunk menni. Sem az IMF, sem a Világbank nem politikai intézmény, nem akarnak bennünket sem-milyen irányba »taszítani«. Céljuk, hogy Magyarországon a gazdasági reform sikeresen megkezdődjön, mert akkor a környező országokban követésre talál. Látják azonban a kettősséget: a reform minél gyorsabb kiteljesedését kívánják, ugyan-akkor világos számukra, hogy a politikai korlátokat figyelembe kell venniük.”¹⁴⁶

Az IMF és a Világbank ezekben az években egy másik fontos hozzájárulással is „nyomta” a magyar politikai döntéshozókat a reformok felé. Rendszeres ügynevezett technikai, vagyis szakértői támogatásokat nyújtottak a reform különböző területein, hivatalosan a magyar fél kérésére, valójában a hivatalos meghívás szinte automatikus volt azokban az ügyekben, amelyekben megkezdődött a közös gondolkodás, a bérreformtól egészen az adórendszer átalakításáig. 1985. január-februárban, majd 1987 októberében például a bankrendszer decentralizációja ügyében járt Budapesten szakértői csoport, 1985 decemberében, 1986 februárjában és októberében a személyi jövedelemadó és az áfa bevezetését jöttek el készíteni, egy állandó szakértő pedig 1987 októbertől 1988 januárjáig folyamatosan Budapesten tartózkodott az adóreform segítése végett.¹⁴⁷

A mátrix diktálta menetrend és a Világbankkal folytatott folyamatos egyeztetés tehát amolyan informális nyomás volt a gazdasági döntéshozókon. A washingtoni IMF- és világbanki szakértőkkel folytatott tárgyalásokon nem volt kétséges, hogy a mátrixban foglaltakkal kapcsolatban, a hitelekhez szükséges közgazdasági feltételrendszer teljesítésében legfeljebb haladékot lehet kérni, de a piaci reformokat el kell vagy utóbb végre kell hajtani. Legalábbis, amennyiben kölcsönhöz szeretne jutni Magyarország. J 1985 után azonban Kádárék még megpróbálták néhány évet nyerni a reformok lelassításával.

*

*„Amagyar gazdaság kifulladásra, a jelenlegi politikai irányításból hiányzik az akarat arra, hogy népszerű intézkedésekkel rázza fel a mostani gazdasági rendszer alapjait, és új életet lehessen vele. [...] A radikálisabb reformpolitika kudarcától való félelem és az esetleges szovjet nemtetszés miatti aggodalom megbénította a vezetést. Az id sebb és ideologikusabb politikusokat nem érdekli a bátor kísérletek, [...] Kádár utódlásának megoldatlan kérdése miatt [...] a reformerek egy része is [...] a pozícióharccal van elfoglalva. F. gy nagyjából láthatatlan politikai krízis mélyíti tehát a magyarországi gazdasági nehézségeket”*¹⁴⁸ - írta 1985-ről elemzésében a washingtoni PlanEcon gazdaságelemző cég. Az amerikai fővárosból szemlélve egyértelműnek tűnt, hogy az 1985-ös év magyar teljesítménye közel gazdasági katasztrófát jelezte, amire a magyar politikai vezetők mintha egyáltalán nem figyeltek volna oda. A gazdasági növekedés leállt, sőt valójában enyhe, 0,3 százalékos visszaesést mutattak ki az IMF közgazdászai. Az elmúlt évek masszív kereskedelmi-mértéktelen többlete a harmadára esett vissza¹⁴⁹ (1983-ban 877 millió dollár, 1984-ben 1236 millió, 1985-ben 295 millió dollár volt az aktívum), a keménydeviza-export mintegy 10

százalékkal mérséklődött, az import pedig 12 százalékkal nőtt. Ami a leginkább aggasztó volt azonban, hogy ismét mínuszba csapott át a konvertibilis folyó fizetési mérleg. A hiány az akkori adatok szerint 457 millió dollár, a GDP 2,2 százaléka lett, ami szinte lenullázta az előző két év nehezen összehozott többletét, és megugrott, 8,8-ról 11,8 milliárdra emelkedett a bruttó devizaadósság.¹⁵⁰ A csaknem 3 milliárd dollárnyi új adósság részben új hitelfelvétel volt, részben viszont annak a következménye, hogy a dollár gyengülése miatt a nem dollárban felvett adósság egyik évről a másikra 10 százalékkal lett nagyobb.¹⁵¹ A valóságban még elkeserítőbb volt a kép: az 1989-ben újraszámolt statisztikák szerint az 1985-ös fizetési mérleg-hiány adupíaja, 847 millió dollár volt a kimutatottnak, a bruttó devizaadósság pedig 14 milliárd dollár közelében járt.¹⁵²

Ezernyi megválaszolatlan kérdést sorakoztattak a washingtoni központú, a keleti tömb országaira specializálódott amerikai kutatóintézet, a PlanEcon elemzői, mert kívülről érthetetlennek és veszélyesnek tűnt, ami Magyarországon 1985-ben történt:

„Mire föl vesz föl Magyarország ennyi kölcsönt? Mire használják a hiteleket? Miért adnak egyáltalán ennyi hitelt Magyarországnak a nyugati bankok, [...] amikor komoly kétségek vannak azzal kapcsolatban, hogy a magyarok képesek-e hatékonyan menedzselni ezt az óriási mennyiségű devizát? [...] Mi a célja a nagyjából 11 százalékon megszerzett kölcsönöknek, ha azokat csak legfeljebb 4 százalékos hozamot termelő befektetésekbe tudják elhelyezni? Miért növelik élesen a nyugati bankok a kitettségüket egy romló gazdasági teljesítményt mutató országban? Milyen kockázatai vannak annak, hogy Magyarország túlzottan magas kockázatot hajtató befektetésekre számít, akik az első fizetési nehézségekről szóló hírek idején kivonulnak az országból?”¹⁵³

Az aggasztó gazdasági teljesítményt, főleg a kiviteli visszaesését Budapesten is látták, és halk figyelmeztető hangok meg is jelentek arról, hogy az gazdasági növekedés mesterséges gyorsítása, a belső kereslet növelése, a lakossági fogyasztás, az állami beruházások felpörgetése veszélyes útra viheti a gazdaságot. Balassa Ákos, a Tervhivatal fő közgazdásza a Figyelőben 1985 januárjában írt¹⁵⁴ arról, hogy csak az exportra és a hatékonyság javítására alapozott növekedés megengedhető, és ugyanígy Marjai József miniszterelnök-helyettes is figyelmeztetett arra, hogy az ország még nincs túl a nehezen.¹⁵⁵ Minden hasztalan volt, az idősebb Kádár úgy érezte, hogy politikai pályája a végéhez közeleg. Látszott, nem nyugszik bele abba,

hogy a nevéhez fűződő korszak vége rosszabbodó életkörülményekkel legyen azonos. Mindenképpen és mindenáron dinamizálni akarta a gazdaságot. „Amikor még pár évnyi megszorítást javasoltam, úgy kirúgott Kádár, mint a macskát szarni”^{TM6} - mondta Marjai egyik későbbi interjújában.

Az MSZMP 1985. márciusi XIII. kongresszusa kiadta a jelszót a gazdasági növekedés felgyorsítására, és hiába látszott már az év derekán, hogy 1985 sem a politikai akaratnak megfelelően alakul, hiszen a beütemezett 2,5 százalékos körüli növekedésből semmi sem lesz, az optimizmus töretlen volt. Az év végére pedig kiderült, hogy az állandóan hangoztatott egyensúlyi követelményeket sem tudták tartani. A fizetési mérleg hiánya újból jelentős lett, az adósság növekedett, tehát összeomlottak a nagy gazdasági növekedést megcélzó ötéves terv valós alapjai. Havasi Ferenc azonban még decemberben is azt írta a Népszabadságban, hogy a terv helyes. „A beterjesztett törvényjavaslat reális célokat tűz társadalmunk elé, meggyőző déssel vállalhatjuk programunkat. Nem kevesebbre vállalkozik, mint a gazdasági építési munka töretlen folytatására, a lendületesebb haladás megalapozására, az életszínvonal és az életkörülmények javítására. [...] A VII. ötéves terv koncepciója reális és mértéktartó.”¹⁵⁷

Viták az év során persze a vezetésen belül is voltak, ezekben alulmaradtak azok, akik az óvatosabb megközelítést pártolták. „Veszélyesnek tartottam arra a feltételezésre építeni a tervet, hogy a hitelpiacon évente mintegy 800 millió dollár hitelt vegyünk fel. [...] A nemzetközi pénzpiacon évente három-négy nagyobb hitel felvételét öt évre elre betervezni nem volt biztonságos. Helyettesem [Fekete János] derlátóbbnak ítélte meg a dolgokat, a kongresszusi elvárásoknak megfelelően”^{TM3} - írta könyvében erről az időszakról Tímár Mátyás, aki a pártkongresszus után kikerült a Központi Bizottságból. Naplója szerint a legnagyobb viták a kongresszus rendkívül ambiciózus állami beruházási politikájáról alakultak ki. „Jamburg. Elször láttam leírva adolgot. 100 milliárd forint. [...] Havasinak ismét elmondtam: nem lehet egy ötéves tervet ekkora hitelfelvételre építeni. Ha enyhülés lesz, és jól mennek a dolgok, később vehetünk fel, de most óvatosnak kell lenni”^{TM9} - írta naplójában az MNB-elnök 1985. február 24-én a jamburgi egyezményről. Az 1980-as évek végén óriási vitákat kiváltó beruházás során magyar deviza-hozzájárulással aknáztak ki a kőolajat és földgázt a Szovjetunióban. Ugyanúgy túlzásnak tartották sokan asztintén ekkor eldöntött Bors-Nagymaros vízierőmű-építkezést is. „Nem kell séma magyar mezőgazdaságnak, sem a [vízi] közlekedésnek még húsz évig, az energia pedig másutt kevesebb költséggel is elérhető lenne. De belementünk az utcába, és most máraz ökor következetessége viszi az ügyet. Senki nem mer kitáncolni belőle. Minimum 50-60

milliárd forint. [...] Havasi [...] túlsókat ígért a szociálpolitikában is. Figyelembe véve katonai terheket, Gabcsikovo-Nagymarost, Jamburgotstb., és azt, hogy ötszázalékalatt akarják tartani az inflációs rátát, nem tudom, hogy lehet ezt összehozni, hogy lesz ebből egyensúly”¹⁶⁰ -jegyezte föl Tímár 1985 márciusában.

Figyelmeztetésekben az IMF részéről sem volt hiány; bár hitelprogram hiányában a szervezetnek nem volt különösebb eszköze az általa fontosnak tartott célok kikényszerítésére. 1985 januárjában Havasi Ferenc gazdaságpolitikáért felelős KB-titkár látogatta meg Washingtonban az szervezet ügyvezetőjét, és arról beszélt neki, hogy a nehézségek, a kiigazítások után Magyarországnak „lélegzetvételre” van szüksége. Laroisiére azonban - az IMF jegyző könyve szerint - finoman jelezte neki, hogy is „szívesen látná a gazdasági növekedés felgyorsulását, de csukákkor, ha ez nem megy a kiigazítás rovására, és nem veszélyeztetni a tervezett fizetésimérleg-többletet”.¹⁶¹ Márciusban az MNB-s Bakó Ede is beszámolt az IMF-ügyvezetőnek a magyar politikai vezetésen belül dúló vitákról, amikor arról tájékoztatta, hogy „két szemben álló vélemény körvonalazódik a döntéshozók körében. Az első számára a pénzügyi válságnak vége, és biztonságosan lehet gyorsítani a növekedést, a másik - amellyel saját magát is azonosította - azt mondja, hogy a keresletkorlátozást fenn kell tartani, [...] és inkább még várni kellene.”¹⁶²

Így májusban, amikor Laroisiére Magyarországra látogatott, ugyanezt az üzenetet igyekezett szulkolni Kádárnak. Tímár Mátyás feljegyzése szerint „erősen hangsúlyozta, hogy hitelpiaci megítélésünkben szerepe lesz annak, a továbbiakban tudunk-e csökkentést elérni az adósságaink terén”¹⁶⁵, pedig akkor már az MNB elnöke is látta, hogy pontosan ezen a téren, a fizetési mérlegben a leginkább kedvezőtlenek a tendenciák. Az IMF vezetőjét és feleségét egyébként fenségesen megvendégelték. Elvitték Soponyára pecázni (Tímár 1984. augusztusban¹⁶⁴ a Fed elnökét, Paul Volckert ugyanott fogadta), a mélyen hívő, francia nemesi gyökereket felmutató IMF-vezetővel elmentek Tihanyba, ahol „még egy vasárnapi misét is végighallgatunk az apátsági templomban”¹⁶⁵ - írta Tímár. A vizitét, ami „örömteli emlékekben”¹⁶⁶ volt gazdag, meleg hangú levélben köszönte meg Laroisiére, külön kiemelve „a remek ételeket és borokat, a pecázást és a gyönyörű misét”.¹⁶⁷

Augusztusban Patrick de Fontenay Feketével találkozott Budapesten az MNB-ben, és feljegyzése szerint kissé meglepően tapasztalta, hogy az első elnökhelyettes milyen optimistán nyilatkozik az addigra már aggasztónak látszó folyamatokról. „Azt mondta, hogy a fizetési mérleg többlettel zár majd” - írta az IMF szakértője, ami akkor már több mint kétséges jóslatnak számított. Nagy magabiztossággal arról is értekezett, hogy „egyáltalán nem okoz nehézséget hosszabb lejáratú kölcsönöket

szerezni, olcsón'', és hogy „nincsszándékukban 1986-ra készenléti hitelt kérni”¹⁶⁸ az IMF-t l. Szeptemberben az IMF-delegáció szokásos látogatásán az MNB-ben Fontenay nem mulasztotta el megjegyezni Tímáréknak, hogy aggódnak a küls finanszírozási helyzet romlása miatt, illetve hogy Magyarországnak továbbra is fizetésimérleg-többletet kellene produkálni a várható hiánnyal szemben.¹⁶⁹

„Mint tudja, Pekete inkább beszél, mint hallgat, de megpróbáltam bevinni neki azt az üzenetet, hogy milyen kockázatokkal jár megint durva hitelfelvételbe kezdeni, [...] amikor a fizetési mérlegdeficitbe csúszik. Ha ezt a bankok megtudják, akkor visszatérhet a korábbi krízishelyzet. Sajnos Magyarországon általában rövid az emlékezet. Ürülnék, ha figyelmeztetné ket”TM - kérte Whittome az IMF ügyvezet jét 1985 októberében a szervezet szokásos éves közgy lése el tt, ahol Fekete optimista szónoklatot tartott.¹⁷¹ Arról beszélt, hogy Magyarország el re törleszti IMF-es adósságai egy részét, megígérte, hogy a hitelekbl l szerzett többletpénz nagyobbik felét nem fogyasztásra, hanem felhalmozásra fordítja, és felkészül az áfa, az szja bevezetésére. Az IMF vezet i aggódtak a magyar fizetésimérleg-aktívum elt nése miatt, és megint felhívták a figyelmet az adósságteher csökkentésének jelent ségére.¹⁷²

1985. november végén Laroisiére még Kádárnak is írt levelet, amelyben egyrészt emlékeztette a májusi „élénk és elgondolkodtató” beszélgetésekre, másrészt az újabb katasztrófát hozó 1986-as év el tt figyelmeztette arra, hogy „éppen a fizetési mérleg el z két évben elért többlete volt az, amely, bármilyen más szempontnál er sebben, segített Magyarország nemzetközi pénzüpiaci helyzetét helyreállítani”.^{1A} És szerinte ez veszélybe került.

*

„Könny azt mondani, hogy kár volt » élénkíteni« a gazdaságot. [...] De azt ne felejtsek el, hogy már korábban megszületett a KB határozata a gazdasági szerkezet átalakításának szükségességér l, [...] tehát okkal hihettük, hogy a helyzet kedvez irányba változik. Pedig ma már tudjuk, abban a struktúrában, vagyis az alapanyag-termelés fejlesztése és a veszteséges vállalatok életben tartása mellett minden növekedés rontja a küls és bels egyensúlyt. [...] Abban a struktúrában nem lett volna szabad még a két százalékos nemzetijövedelem-növekedést sem tervezni. [...] De elhihet -e, hogy amit a kormány el terjeszt, a Tervhivatal javaslata alapján, amit a parlament jóváhagy, amit az MSZMP PB és gazdaságpolitikai bizottság elfogad, az nem reális?”^{1TM} - magyarázkodott egy kés bbi interjújában Fekete János az MNB els elnökhelyettese az 1986-1988 közötti id szakról, amikor 1986-ról 1987-re 3 milliárddal, 1988 elejére pedig ismét 2,6 milliárddal ugrott meg a bruttó adósság.¹⁷⁵ „A bank csakannyit

tehetett, hogy óva intette a kormányt a túlzott optimizmustól. [...] De amikor az összes határozatok arra kötelezték, az MNB teljesítette a hitelfelvételi tervet"⁷⁶ - mondta Fekete. 1986-ban a politikai vezetés a terv b-velében égett, a döntéshozók a nagyobb gazdasági növekedést megcélzó új ötéves terv számait, az MNB pedig az ehhez szükséges hitelfelvétel el irányzatait akarta teljesíteni. Az azonban már 1986 legelején látszott, hogy a kettőből csak az egyik teljesül, az MNB-é, és az is, hogy ennek irdatlan veszélyei vannak az ország fizetési képességére nézve.

Pedig figyelmeztetésekből nem volt hiány, szinte minden hónapra esett egy drámai bejelentés vagy nyilatkozat a párt különböző plénumain, vagy akár nagy nyilvánosság előtt is. Tavasszal ingerült vita bontakozott ki a gazdasági konzultatív testületben, ahol Nyers Rezső arról beszélt, hogy az ország teljesítési képessége „ebben a rendszerben és ebben a módszerben [...] kimerült”.⁷⁷ Áprilisban Havasi Ferenc, a gazdaságpolitikáért felelős KB-titkár a Népszabadságban nyilatkozott arról, hogy „a tét nagy, 1986-ban eldől, ráállhatunk-e a XIII. kongresszus elhatározta új fejlődési pályára, vagy fokozatosan feléljük az erkölcsi-politikai tétet, amit 1980-1984 között a gazdaság egyensúlyának megővésében, az adósság csökkentésében, az életszínvonal védelmében, a nép áldozatvállalása árán megteremtettünk”.^{17*} Ugyanabban a hónapban Hoós János tervhivatali államtitkár - akit három hónappal az új ötéves terv indulása után már arról kérdeztek a Figyelőben, megalapozottak-e az elrejelzések - kimondta, hogy ha az 1986-os terv nem teljesül, akkor a közép-távú prioritásokat is felül kell vizsgálni.¹⁷⁹ Június 3-án a PB-tagok figyelték idegeskedve a drámai alakuló kereskedelmi és fizetésimérleg-adatokat, de Kádár lesöpörte az aggodalmaskodókat.

„Én azt mondom, elvtársak, hogy sem a kongresszusi határozathoz, sem az ötéves tervhez, sem az éves tervhez nem nyúlhatunk. Akármennyit is gondolkodik az ember, úgy tényleg, hogy abban a helyzetben, amikor ezek a határozatok születtek, helyesek voltak. [...] Az irány, amit ezek a határozatok jeleztek, helyes. Több felszólaló elmondta, hogy meggyőződése szerint az idei terv nem teljesíthető. Én azt mondom, elvtársak, így mi ne álljunk hozzá a munkához. [...] Ezek a tervek valójában mind politikai, gazdasági, harci célkitűzések. [...] A tervet tartanunk kell.”TM

A KB-ülésen ezek után júniusban nem maradt más, mint kimondani, hogy semmilyen válságkezelési programra nincsen szükség. Havasi közölte ugyan a testület tagjaival, hogy már az év első felében egymilliárd dollárral nőtt az adósságállomány,

de ezt a jelzést figyelmen kívül hagyták. A novemberi PB- cs KB-ülésig tovább romlott a helyzet, de Havasi még mindig azt javasolta, hogy maradjon a kongresszuson eldöntött irányvonal.¹⁸¹

A Magyar Nemzeti Bank stábja már sszel látta, hogy az 1986-os év drámai adósságnövekedést hoz. A fizetési mérleg hiányát 1,2 milliárd dollár körülire várták (végül 1,5 milliárd lett), ami a bruttó adósságállományt b ven 16 milliárd dollár fölé lökte. A romló adatokat részben az 1986. áprilisi csernobili atomer - m -baleset következményei is indokolták, de a gazdaság teljesítménye ett l függetlenül is aggodalomra adott okot. Szeptembert l aztán a hitelpolitikai f osztály egyre kétségbeesettebb hangvétel feljegyzéseket küldözgetett a legfels vezetés felé a következ évi tervek tarthatatlanságáról. „Kifogásoljuk, hogy az 1987. évi terv irányelveire vonatkozóan nem készült olyan változat, amelyik megkísérli az adósságállomány szinten tartását, növekedésének elkerülését megelőzni. [...] Mérlegelend nek tartjuk, hogy a múlt évi és az idei jelent s mérték eladósodás következtében az adósságállomány finanszírozási terhei 1987-ben meg fogják haladni az egymilliárd dollárt”¹⁸² - írták az MNB-elnöknek címezve szeptember 2-án. A szerz , Tenner György f osztályvezet pedig, hangsúlyozva, hogy az irat végén egy személyes megjegyzést is megenged magának, hozzátette, hogy „a felvázolt tervezési változatok voltaképpen minden tekintetben a helyzet további romlását írják le anélkül, hogy a kilábalás leghalványabb körvonalai kirajzolódna. A sok-sok ponton racionális megközelítés végezetül irracionálisba torkollik”¹⁸³ - írta. Ugyan , októberben még vészjóslóbban fogalmazott, amikor így írt:

„Nemérthetünk egyet olyan gazdaságpolitikával, amely a küls adósság további folytatását feltételezi. [...] Az 1985-ben, 1986-ban és várhatóan 1987-ben bekövetkez adósságnövekedés ugyanúgy nem vezetett technikai megújuláshoz, mint amint ezt nem eredményezte az 1970-es években bekövetkezett adósságnövekedés. [...] Ha a magyar gazdaság [...] 1987-ben sem tud érzékelhet mér ték javulást felmutatni, nemzetközi hitelképességünk megítélésének romlása elkerülhetetlen, és ennek konzekvenciái súlyosak lehetnek. [...] A bankvilág bizonyos késlekedéssel reagál mind a negatív, mind a pozitív irányban egyaránt. Az adósságállomány megítélésénél nem lehet, illetve nem szabad csak és kizárólag abból kiindulni, hogy vajona szükséges hiteleket fel tudjuk-e venni vagy sem. Azt is tekintetbe kell venni, hogy egy adott gazdaság exportpotenciálja, realizálható jövedelemtermel késsége mellett mikor válik az adósságállomány fenntartása vagy kívált további növekedése irracionálissá. Ma a magyar gazdaság

*aktívumteremt képessége messze kevesebb a kamatfizetési kötelezettségénél, így a fennálló illetve növekvő adósságállomány öngerjesztvé vált. Ez - nem is nagyon belátható időn belül - tényleges ellehetetlenüléshez vezet."*¹⁸⁴

Hasonló figyelmeztetéseket küldött 1986 szeptemberében a magyar döntéshozóknak az IMF is. „Az IMF-delegáció október 8-22. között tartózkodik hazánkban. [...] Vezet je, Helen junz [...] még nem döntötte el, hogy a Fórum Szálló melyik szobájában fog lakni. Korábban [...] két éjszaka alatt két szobát használt, feltehetően [...] az esetleges technikai ellenrészét igyekszik nehezíteni”¹⁸⁵ - írta 1986. október 10-én az állambiztonság egyik jelentése, ami azt jelzi, hogy változatlanul szoros megfigyelés alatt tartották a Valutaalap idelátogató szakértőjét. Junz az idő folyamán különböző jelentéseiben és a magyar illetékesekkel folytatott tárgyalásain veszélyjelzéseket adott le, és nyíltan beszélt mindenki előtt, anélkül, hogy ezért le kellett volna hallgatni.

1986. október 12-én Marjai Józsefnek címezve írta, hogy „növekvő aggodalommal”¹⁸⁶ figyelik, ami Magyarországon kibontakozóban van, mert a folyamatok veszélyeztetik az 1982 óta „nehezen kivívott fordulatot”. Eddig az ország jó megítélése miatt sikerült finanszírozni a fizetési mérleg hiányát, de „az 1985-ben kialakult szignifikáns deficit, és annak valószínűsége, hogy ez az év 1986-ban megduplázódik, [...] azt jelzi, hogy a gazdaság visszatér a korábbi ördögi kör csapdájába. [...] A hitelfelvételek lehetősége nem önmagában cél vagy trófea, amit közszemlére kell rakni, hanem csak egy lehetőség” - figyelmeztette Junz a magyar vezetőket. Jelentését magyar karikatúrával is „fűszerezte”: a rajzon, amit Brenner György készített, és valószínűleg egy akkori *Ludas Matyi*ből származik, egy magyar vadász dollárjelleggel ellátott fegyverével áll a falra kiaggatott trófeák előtt. A pénzeszsákokon a világ legnagyobb bankjainak neve olvasható, olyanoké, amelyeket a Magyarországra rendszeresen kapott kölcsön, a Bank of Kuwaittól a Deutsche Bundesbankig. Az IMF-es magyar fő tárgyaló ebben a levélben arra figyelmeztetett, hogy újra neki kell látni egy „koherens és hiteles”¹⁸⁷ reformmenetrend kidolgozásának, amelyet immár a fokozatosság elvének elvetésével, ütemesen végre kell hajtani, mivel túl késő lesz. „Nagyon sok bídószájszámát veszítették már el azért, mert [...] a játékosok [...] az utolsó körig tartogatták az ázsiaikat” - írta látogatásának végén Junz, hangsúlyozva, hogy a magyar vezetés most még önszántából bevezetheti azokat az intézkedéseket, amelyeket később a piac kényszerít ki. „Bátor és koherens cselekvési terv hiányában a bizalom gyorsan erodálódik, [...] és fokozatosan nő a veszélye annak, hogy kénytelenek lesznek visszatérni a krízismenedzsmenthez, amely súlyos

*következménnyel jár a társadalmi stabilitásra és a gazdasági fejl désre”*** - óvott a késlekedés következményeit 1 Junz.*

„Nincs sok idejük az intézkedésekre - mondta Junz, aki nem rosszindulatú. Hosszan tárgyaltunk. [...] Lázár és Faluvégi tájékoztatták arról, hogy egyesek megint további eladósodást javasolnak az élénkítés érdekében. Az idén egymilliárdos deficitünk lesz. Ezt így nem lehet csinálni. 4 bels fogyasztást kell megfogni, és nem belepumpolni a pénzt a veszteséges ágazatokba, vállalatokba, az improduktív kiadásokba. Ehhez azonban nincs bátorság. [Junz] a tehetetlenségünkr l beszélt”^{1*9} - írta naplójába Tímár Mátyás 1986 novemberében az IMF-delegáció elutazása után pár nappal.

*

Az IMF szakért i által is emlegetett veszteséges beruházásokra, rossz üzleti döntésekre rengeteg példát lehet találni ebb l a korszakból. Az egyik legkülönlegesebb ezek közül az a döntéssorozat, amely az óriási veszteségeket hozó algériai, líbiai és iraki építkezésekhez vezetett. Az 1980-as évek elején beindított program a korabeli dokumentumokból kihámozható forintalapú becslések szerint valószínűleg több százmillió dolláros kárt okozott. Az adósságállományon belül ezen beruházásoknak a hatása természetesen nem számottev , de - mint cseppben a tenger - mindennél jobban bizonyítja a szocialista gazdasági berendezkedés képtelenségeit a hibás döntésekt l a tulajdonosi kontroll teljes hiányán át a korrupcióig.

Az évtized elejére - mint a korábbi fejezetekben láttuk - nyilvánvalóvá vált, hogy a konvertibilis bevételt termelő exportot mindenáron növelni kell. A nem eléggé versenyképes magyar ipar számára természetes célpontként kínálkoztak a dollárban fizető fejlődő, ezen belül is az olajbevételekben dúskáló országok. Közülük is azok a rezsimek, amelyek a Szovjetunióval és a szocialista blokkal baráti kapcsolatokat ápoltak. Az építőipari beruházások szempontjából az is fontos érv volt, hogy az 1980-as évek elejére már fogytán volt a pénz a hazai, főleg állami építkezésekre, a szektor így óriási kihasználatlan kapacitásokkal bírt.

Líbiában előbb egy pártdelegáció járt, és felcsillant a szemük, hogy az olajországban több száz millió dolláros megrendelést lehet szerezni. Ezzel a hátszéllel 1980 áprilisában kötött államközi szerződés keretében megegyezést az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium (ÉVM) kinti partnereivel, a tárgyalásokat pedig az építkezésekre szakosodott Émexport külkereskedelmi vállalat kezdte meg.^{iw} Az 1980. decemberi végső megállapodás szerint a magyar fél arra vállalt kötelezettséget, hogy 102 millió dollár fejében 1982 decemberére Tripoliban 300, 1984 áprilisára Zintrában pedig 700 lakásból álló lakótelepet építenek fel,

megoldják a terület közm vesítését és a felépítik a telep kiszolgáló létesítményeit, teljes infrastruktúráját.¹⁹¹ A munkálatok hamarosan meg is kezdtek két megyei - a baranyai és a szabolcsi - épít ipari vállalat szakembereinek bevonásával, de rövid idő alatt kiderült, hogy a projekt teljes üzleti katasztrófával fenyeget.

„A líbiai építési üzlet cs dje egyre nyilvánvalóbb”¹⁹² - írta naplójában Tímár Mátyás MNB-elnök már 1983 januárjában, amikor pedig a tripoli lakásokat át kellett volna adni, a zintrai létesítményeknek pedig igencsak elrehabilitált állapotban kellett volna lenniük. „A két munkahelyen a készültségi fok összevontan 7,1 százalék, ezen belül 7Ántrában 3,8 százalék, Trípoliban 30,4 százalék”¹⁹³ - írta ugyanekkor egy minisztériumi feljegyzés. Egy 1984-es jelentésszerint a kudarcot az okozta, hogy „az Émexport fejlőd viszonylatú tapasztalatokkal nem rendelkezett, és az ÉVM által kijelölt [...] épít ipari vállalatok sem. A kivitelez irreális elképzeléseit senki sem vizsgálta felül”¹⁹⁴, vagyis úgy vágtak bele az üzletbe, úgy kötötték meg a szerződést, hogy fogalmuk sem volt, a helyszínen milyen nehézségekkel kell majd szembesülniük. Az árajánlat kidolgozásánál „figyelembe vett ember/hónap szám többszörösére lett szükség”, rosszul mérték fel szinte minden munkaszakasz költségeit, ember- és anyagigényét, a helyismeret hiányában tévesen határozták meg a szállítási útvonalak hosszát, „az árakat a belföldi árakból kiindulva építették fel, számos kiadást nem vettek számításba. [...] nem mérték fel helyesen a harmadik országból származó beszerzéseket”. Magyarországról, vagy drága importból kellett beszerezni olyan anyagokat (pl. cement, öntöttvas cs , azbesztcement), amelyeket eredetileg a helyszínen akartak megvásárolni, sódert például végül kénytelenek voltak Romániából hozatni. Nehezen jutottak el a bürokratikus, sokszor korrupt líbiai hatóságokkal. A helyszínen ráadásul nyugati épít ipari cégek is dolgoztak, a líbiaiak az azok által képviselt minőséghez, pontossághoz és teljesítéshez szoktak hozzá. „Levonhatónak tartjuk azt a következtetést, hogy épít iparunk mai szervezettsége és alacsony termelékenységé miatt nem alkalmas nagy volumen export-f vállalkozási üzletek megvalósítására”¹⁹⁵ - írták egy 1984-es jelentésben, amely több, hasonló körülmények között, az 1980-as évek elején megkötött és súlyos veszteségeket okozó közel-keleti beruházás sorsát nézte át.

Egy ugyanebben az évben született feljegyzés a Külkereskedelmi Minisztériumban azt állapította meg, hogy „a veszteségek nagy része elkerülhet lett volna, ha az érintettek idejében jelzik, hogy a vállalkozás az eredeti gazdasági koncepció alapján [...] nem valósítható meg és [...] a megfelelő kapacitást jórészt t kés importból kell létrehozni. [...] A vezetés számára csak 1984 elején derült ki, hogy (az eredetileg kalkulált 3,6 millió munkaóra helyett) több mint 10 millió munkaórára van valójában

szükség. A kivitelez ket komoly felel sség terheli azért, hogy a m szakai tartalom tisztázása nélkül állapodtak meg a szerz és egyéb feltételeiben."96

A dokumentumok a szakmai hiányosságok, a sorozatos rossz döntések mellett olyan megjegyzéseket is tartalmaznak, amelyek a helyszínen dolgozó magyar illetékesek korrupciójára utalnak. Bár részletes rend rségi vizsgálatra utaló dokumentum nincsen, de a vizsgálatok készíti szükségesnek tartottak egy líbiai helyszínen dolgozó munkástól származó névtelen bejelentést is iktatni. A levél a tarthatatlan munkakörülmények mellett („a táborban nincs meg a legalapvet bb szociális-kulturális emberi körülmény, [...] a koszt gyenge, az emberek egyre mérgeesebbek”) arról is tudósít, hogy a vezet k „használják a vállalat pénzét, anyagát, gépkocsiparkját, nem beszélve a tiltott, nagyüzemben gyártott szeszf zéseik-r l”.97

Az összesítés szerint a líbiai lakásépítés a tervezett szerény, néhány tízmillió forintos nyereség helyett 4 milliárd forintos veszteséget mutatott 1984-ben a kötbérrel, a pluszköltségekkel együtt, ami akkori árfolyamon 120-130 millió dollárt tett ki. Ehhez három másik közel-keleti üzlet ugyancsak jelent s veszteségeit hozzáadva mintegy 200 millió dolláros kárösszeg jön ki.⁹⁸ A tripoli és zintrai üzletek végül azzal végz dtek, hogy az Ém export levonult a területre l, a cég a bekövetkezett veszteségek miatt tönkrement, megsz nt, amagyar illetékesek pedig 1984-t l kezdve az ügylet szálainak elvárásával és a felel sök megnevezésével foglalatostkodtak. „Törekedni kella veszteségek minimalizálására, valamint arra, hogy pótlólagos kedvez tlen hatásoka kétoldalú kapcsolatokban ne jelentkezzenek. [...] Az építésügyi és városfejlesztési, a külkereskedelmi, a pénzügyminiszter, az MNB elnöke tegyen intézkedéseket a személyi felel sségre vonás megindítása érdekében.”⁹⁹

Kellemetlen megaláztatásban volt részük a Líbiában él diplomatáknak is a szerencsétlen építkezés miatt. Egy 1984 nyarán született feljegyzés szerint a líbiai városgazdálkodási titkár, Sukri beolvasott a Tripoli nagykövetség ideiglenes ügyviv jének, Fekete Györgynek, amikor a Népi Lengyelország ünnepén rendezett fogadáson a feljegyzés szerint „ironikusan megjegyezte, hogy az építkezésen dolgozók eddig nem tapasztalt számban és ütemben utaznak szabadságra, ami azt jelenti, hogy az építkezést abbahagytuk, a dolgozók pedig végleg utaznak haza. Megjegyezte, hogy jelentették neki, hogy az építkezés befejezésére a vegyesvállalattal már meg is kötöttük a megállapodást. Szerinte a magyar fél nagy tévedésben van, ha azt gondolja, hogy ez a megoldás a legjobb (»making a big mistake«). Véleménye szerint a magyar vezetés hibát hibára halmozott, nagyfokú szervezetlenségr l tett tanúbizonyságot, ésasaját hibák halmazából adódó kellemetlenségek okozójánaka líbiai felet akarták feltüntetni a

legkülönbözőbb kifogásokkal, ideértve a számlák nem elírás szer benyújtását, anyaghiány okát stb.”²⁰⁰

Büntető jogi következményekről nem tudni; egy 1986-os levél szerint viszont Tímár Mátyást, az MNB elnökét figyelmeztetésben részesítették „a vállalkozás finanszírozása területén tapasztalható hibákért”.²⁰¹ Az ügy érezhetően még aszerint vele készített 2011-es interjújában is kellemetlen emlékeket idézett fel a Nemzeti Bank volt elnökében, aki nem nagyon kívánt erről beszélni.²⁰² Veress Péter külkereskedelmi miniszter egy 1989-es interjújában a közel-keleti építkezéseket is megemlítette, amikor arról kérdezték, hogy ezekben az években milyen tényezők járultak hozzá az adósságállomány megugrásához. „A nagy bukott üzletek közül híressé vált a líbiai lakásépítés, ahol a ténylegesen elszenvedett veszteség 80-100 millió dollár körül volt”²⁰³ - mondta. Az algériai építkezés szerint 20 millió dollár veszteséget okozott, és nagyjából ugyanekkora tételt jelentett egy másik elhibázott beruházás, az Adria-k olajvezeték fenntartása is. Az eredeti cél az volt, hogy az adriai kikötő kb. 1 arab olaj érkezzon az országba, és ezzel csökkenjen a szovjet forrásoknak való kitettség. Az 1980-ra elkészült óriás beruházás azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: a vezetéken keresztül érkező nyersanyag sosem tudta kiváltani a szovjet importot, de még csak az importfüggőség számottevő enyhítésére sem volt képes. Gazdaságosságát jelent sen megkérdőjelezték a szovjet olajat szállító Barátság-vezetékénél jóval magasabb tranzitdíjak, amelyek megrágították a szállítást.

*„Komoly vita [...] 1986 szeptemberében tört ki először, amikor már világos volt, hogy az 1986-os fizetési mérleg messze néma terveknek megfelelően fog alakulni”*²⁰⁴ - emlékezett Zdeborsky György, az MNB devizagazdálkodási főosztályának akkori vezetője egy későbbi interjújában arra, amikor ezekben a hetekben kérdésre vonták Fekete János első elnökhelyettest a magyar küladósság devizális összetételéről. „Akkor a devizagazdálkodási főosztály komoly lelki válságon esett át, megkértük Fekete Jánost, hogy álljon ki, és magyarázza el, hogy mi a helyzet. [...] Az apparátus egy része vitatta, hogy [...] miért toljuk el a hitelfelvételeket Japán felé, az egyrészt miért vesszük fel a legnagyobb összegű hiteleket, másrészt miért éppen, harmadrészt miért márkanál.”²⁰⁵ A helyzet ugyanis az volt, hogy - mint Balassa Ákos, a Tervek hivatali közgazdasági főcsoportjának vezetője egy későbbi interjújában visszaidézte - 1985-86-ig „a dollár jelentős gyengülésbe kezdett, miközben az adósság egy része erős valutákban állt fenn: japánban, NSZK márkában, svájci frankban. Az ezen valutákban

összege lt tartozás dollárban kifejezve egyre többet jelentett."²⁰⁶ És valóban, egy év alatt, 1985-ben körülbelül másfél milliárd dollárral n tt anettó adósságállomány, aminek csak a felét okozhatta a fizetési mérleg hiánya, a másik felét az adósság átértékel dése.²⁰⁷ Feketét l egyrészt azért követeltek magyarázatot, hogy miért nem els sorban dollárban adósodott el az ország, és miért akarta a terület vezet je továbbra is azt, hogy az amerikai fizet eszközzel szemben er söd devizákban vegyenek fel hiteleket.

Az elnökhelyettes kritikái - élükön az arbitrázs osztály vezet jével, Boros Imrével - azt állították, hogy Fekete akkor már évek óta sorozatosan rossz döntéseket hozott. „ 1978-ban a dollárárfolyama zuhanta legtöbb fontos valutához képest. Az MNB-t ez akkor húsba vágóan érintette, hiszen a magyar adósságok nagy része akkor nem dollárban volt. Ez azt jelentette, hogy tartozásaink felértékel dtek. [...] El ször csak papíron keletkeztek potenciális árfolyamvesztéseink, de kés bb, amikor a valódi kamat- és hiteltörlesztésekre sor került, a potenciális veszteség is valódi lett. [...] A dollár 1980-ig igen nyomott volt, márpedig ki kellett fizetni tartozásaink esedékes részleteit”²⁰⁸ - mondta egyik 1989-es interjújában Boros. Mivel a külkereskedelmünk els sorban dollárt hozott a konyhára, így a leértékel d amerikai fizet eszközt kellett átváltani a törlesztéshez, egyre rosszabb feltételek mellett. Boros szerint azonban ezután újabb „devizaszakmai tévedést”²⁰⁹ követett el Fekete, aki 1981-1984 között a dollár er sődését nem vette figyelembe, majd 1985 után a dollár gyengülését hagyta figyelmen kívül, ami azután ezekben az években az adósságállomány növekedéséhez nagyban hozzájárult.

1985- 1986-ban „már látszott, hogy a jen er södni, a dollár pedig gyengülni fog, [...] vagyis arról vitatkoztunk, hogy er söd valutában alacsony kamattal veszünk fel hitelt, vagy egy várhatóan gyengül valutában magasabb kamattal”²¹⁰ - emlékezett Zdeborsky. Szerinte „Fekete János mindig is a dollárban hitt, és arra építette a stratégiáját, hogy hosszú távon a dollár er södni fog. Nagyon sokáig er södött is. 1985-86-ban kezdett gyengülni, amikor mi éppen a masszív hitelfelvételeket bonyolítottuk, [...] és a nagy részét nem dollárban, mert [...]az akkori dollárkamathoz képest sokkal alacsonyabb volt a jenkamat.”²¹¹ Fontos szempont volt az 1980-as évek második felében jellemz vé vált jenhitelek felvételében az is, hogy Magyarország 1985 után olyan óriási mennyiség új hitelt volt kénytelen évr l évre felvenni, hogy a nemzetközi hitelpiacon dollárban képtelenség lett volna elegend forrást találni. „Az volta banknak a politikája, hogy igyekezzünk minél hosszabb lejáratú hiteleket felvenni, és ezzel a rövid lejáratú adósságot csökkenteni. Erre adtak lehet séget a hosszú lejáratú japán hitelfelvételek”²¹² - mondta Zdeborsky.

Fekete is a rendszerváltás után válaszolt ezekre a vádakra. Emlékirataiban azt állította, hogy „ 1986-ig másfél milliárd dollár árfolyamnyereségünk adódott abból, hogy a dollár er sődött és mi más valutákban tartoztunk”,¹³ ami a következ két évben 3 milliárd dolláros árfolyamveszteségbe fordult. Kés bb, 1988-ban megint változott a tendencia, és 1990-ig számításai szerint „úgy kétmilliárd dollárral”^{2,14} megint sikerült aktívumot kimutatni, vagyis arról beszélt, hogy összességében nem volt rossz a stratégiája. Azzal védekezett, hogy az adósságmenedzselési politikát „csak az összes tényez vel összefüggésben lehet megítélni”,¹⁵ hiszen neki azt is figyelembe kellett vennie, egyáltalán honnan kaphat az ország a finanszírozás szempontjából el nyösebb hosszú lejáratú kölcsönt.

„Miután az 1981-1982-es események arra intettek minket, hogy a rövid lejáratú hitelek felvételét lehet leg kerüljük el, ezért a dönt cél az volt, hogy minél hosszabb lejáratra kapjunk hiteleket. Hosszú lejáratú hiteleket viszont csak aktív fizetési mérleg országoktól várhattunk, tehát Japántól, az NSZK-tól és Svájctól - jenben, nyugatnémet márkában és svájci frankban. Az ilyen hosszú lejáratú hitelek másik el nye, hogy az utánuk fizetett kamat is évi 3-4 százalékkal alacsonyabb, mint a dollárhitelek kamatszintje. Tehát, ha mi kaptunk tíz évre jenhitelt, azért úgy évi hat százalék kamatot fizettiünk. Dollárhitelt pedig tíz évre egyáltalán nem kaptunk, de ha még kaptunk volna is, [...] akkor is minimum évi 10-11 százalékba került volna.”¹⁶

Zdeborsky György ezzel együtt 1990-ben azt kifogásolta leginkább, hogy az MNB-nél csak késve fogtak hozzá az aktív adósságmenedzseléshez. „Javaslatokat kellett volna tenniük, hogy a sokféle pénzügyi módszer közül melyikkel védekezzünk az árfolyamkockázat ellen. [...] 1984- 1985-ben kezdtünk el azon gondolkodni, hogy [...] az árfolyamkockázatok ellen valamivel védekezni kell.”¹⁷

A rendszerváltás után az MNB-ben készült egy összegzés az 1980-as évek mérlegér l ebb l a szempontból, és megpróbálták kimutatni, hogy az évtized során bekövetkezett árfolyamváltozások milyen hatással voltak az adósságállományra. Ez a jelentés el ször is azt írta, hogy az MNB-nek „a piaci lehet ségek függvényében korlátozott lehet sége volt abban, hogy milyen valutákban és milyen kamatszint mellett vegyenfel külföldi hiteleket”.^{2,8} Folyamatosan mérlegelnie kellett, hogy a hitelfelvételi politika a kamatterhek minimalizálására épüljön-e, vállalva az alacsony kamatszint devizák esetleges árfolyamváltozása miatti potenciális veszteségeket, vagy pedig az árfolyamváltozások miatti veszteségek minimalizálására kell törekedni.

A mérlegelést er teljesen befolyásolta az, hogy a viszonylag alacsony kamatozású devizák felértékel désére volt a legnagyobb esély, vagyis esetükben az árfolyam-veszteség kockázata is nagyobb volt.

Az MNB kimutatása szerint 1973-tól az 1980-as évek elejéig az adósságállomány dönt része alacsony kamatozású svájci frankban volt, 1981 - 1982-t l kezdve viszont az adósság devizaszerkezete lényegesen módosult, aminek f oka éppen az volt, hogy az er s svájci frankban tartott adósság jelent s árfolyamvesztést okozott a korábbi kamatnyereséggel szemben. Az MNB vezetése a veszteségek csökkentése érdekében, és azért is, mert az olajdollárok elterjedésével a hitelkínálat is dollárban volt b ségesebb, úgy döntött, hogy csökkenti a svájci frank, és növeli - az 1981. évi 27 százalékról 1985-ig 60 százalékra - a dollár arányát. Az 1980-as évek második felében a dollár aránya csökkent, miközben a német márkáé és a japán jené emelkedett, és fokozatosan kialakult a 30-30 százalékos dollár-jen-márka arány.

A jelentés szerint 1973 és 1991 között a finanszírozási költség, tehát a kamat plusz az árfolyamnyereség, illetve -veszteség nettó adóssággal súlyozott átlaga 9,31 százalék volt. *„Ez volt tehát az eladósodás átlagára. Nemzetközi összehasonlításban ez a finanszírozási költség nem ítéltet kiemelked en magasnak; különösen más, külföldi hitelekre nagymértékben rászoruló, hasonló helyzetben lev országgal összehasonlítva”*²¹⁹ - állapította meg a dokumentum. Az MNB szakért i kiszámították azt is, hogy milyen eredménnyel járt volna, ha az eladósodás során más stratégiát követnek, például ha kizárólag dollárban veszik fel hiteleket. Eszerint, ha 1982 után csak dollárkölcsönökkel - és nem egyre növekv arányban jenben vagy márkában - finanszírozta volna magát az ország, akkor az 1990. évi nettó adósság alig 0,7 milliárd dollárral lett volna nagyobb, mint a tényleges.²²⁰ A B d Péter Ákos vezette MNB utólagos, rendszerváltás után elkészült értékelése tehát lényegében felmentette Feketét a súlyos árfolyamveszteség okozásának gyanúja alól, és kimutatta, hogy a deviza-összetétel változása nem okozott lényeges adósságnövekedést.

*

*„Nem írnám azt, hogy közel kerültünk a fizetéseképtelenség állapotához. [...] Sok az ilyen dramatizálás. Azt sem írnám, hogy ma rosszabb a helyzet, mint három évvel ezel tt volt”*²²¹ - bírálta méltatlankodva Kádár János a Politikai Bizottság 1987. június 3-ai ülése elé került tervezet megfogalmazásait, amely a gazdasági-társadalmi kibontakozás cselekvési programja címet viselte. Pár hónappal azután ugyanis, hogy 1986 végén az IMF-delegáció er teljes figyelemztetéseket hátrahagyva Washington felé

vette az irányt, a helyzet az év első hónapjaiban pontosan a kinti szakemberek jóslatainak megfelelően romlott. Kádár tavaszra kénytelen volt belátni, hogy aXIII. pártkongresszuson megjelölt célok olyannyira a valóságtól elrugaszkodottak voltak, hogy a megvalósításuk érdekében tett minden lépés súlyos következményekkel jár. Az egyensúly olyan mértékben borul, hogy a helyzet - 1982 után ismét - a fizetésképtelenség rémét hozza vissza. Kádár, aki a válság szót egyetlen alkalommal sem ejtette ki ugyan, és mindvégig, még utolsó, 1987. decemberi tévéinterjújában is tagadta a bajok nagyságát,²²² azt kénytelen volt beismerni, hogy a folyamatok egyáltalán nem a kongresszusi határozatban kijelölt irányban haladnak. Az ötéves terv céljai nem teljesíthetők, elkerülhetetlen tehát egy stabilizációs szakasz beiktatása.²²³ Magyarul ismét megszorítások bevezetésére kényszerül.

Kádárt az 1987 áprilisában Budapesten járt Helen B. Junz is figyelmeztette. Az IMF Magyarországgal foglalkozó szakértje egyértelműen jelezte amagyar illetékesek előtt, hogy - mint Tímár Mátyás naplójában az amerikai illetékes szavait leírta - „nem sok időnk vanTM. Az MNB-elnök visszaemlékezéseiben pedig arról is beszámolt, hogy a találkozóra bekukkantott Kádár is, így a párt vezetése is első kézből értesülhetett arról, hogyan is látják Magyarország helyzetét az IMF-nél.

Az értékelés tragikus volt. Az év egyik legfontosabb célja az lett volna, hogy 700 millió dollárra szorítsák le a fizetési mérleg hiányát az előző évi 1,4 milliárdról (a GDP 6 százaléka)²²³, de már tavaszra látszott, hogy ebből semmi sem lesz. Sőt - mint az IMF illetékesei áprilisi vizitjük előtt még Washingtonban szembesítették az adatokkal Fekete Jánost és az MNB többi vezetőjét - az éves célt nagy valószínűséggel június végére kimerítik „Whittome szerint elsőrendű fontosságú, hogy késedelem nélkül cselekedjenek, mind a megszorító intézkedések, [...] mind pedig a reformlépések [...] felgyorsítása érdekében.”¹¹⁶ Fekete a jegyzék könyv szerint elismerte, hogy „a 24. órában vannak”¹¹¹, és felvetette, hogy egy újabb, reményei szerint hároméves készenléti hitelprogram tárgyalását kezdhetik meg budapesti látogatásukon. Whittome-ék nem kerteltek: érzékeltették vele, hogy a három évre szóló megállapodás kizárt, legfeljebb egy újabb egyéves programról lehet szó, de ehhez is arra van szükség, hogy a keresletkorlátozó intézkedések mellett most már végre elinduljanak a reformok. Az áprilisi tárgyalások után elkészített jelentésükben egyenesen úgy fogalmaztak, hogy újabb készenléti hitelre csak akkor számíthatnak a magyarok, ha „világos, konkrét és koherens programot dolgoznak ki, amely mérhető és számon kérhető állomásokat nevez meg reformok bevezetése során”^{11*}. Azt is megjegyezték, hogy egy ilyen megállapodás valószínűleg újabb kereskedelmi banki hiteletet is megnyithatna az ország előtt.

Az egyre növekvő fizetésimérleg-hiány miatt 1987. nyár elejére olyan aggasztó jelzéseket kapott apolitikai vezetés az MNB-ből, amely azt mutatta, hogy a Fekete által idézett 24. órának is az utolsó percei peregnek. *„A május végével kialakult súlyos veszélyekkel fenyeget helyzetben, minta kérdéssel foglalkozó szakemberek és elkötelezett párttagok, kötelességünk véleményünket elmondani. Elengedhetetlennek tartjuk, hogy álláspontunkról a legfelső gazdasági vezetés tudomást szerezzen”*¹²⁹ - írta Fekete János első elnökhelyettesnek a saját beosztottai az MNB-ben 1987. június 3-án. Ebben az engedélyt kérték, hogy az általuk elkészített, és a fizetéseképtelenség rémével fenyegető helyzet leírását tartalmazó jelentést eljuttathassák a megfelelő helyre, legfeljebb Németh Miklósnak, az MSZMP KB gazdaságpolitikai titkárának. (Az iratot a szerző az egyik korabeli döntéshozótól kapta meg, aki személyét nem kívánta felfedni.) A dokumentum valóban drámai képet mutat: *„úgy gondoljuk, hogy 1 milliárd dollárt meghaladó 1987. évi deficit mellett 1988 nem finanszírozható. [...] A veszély akut, a rendelkezésre álló idő egyre kevesebb, parancsoló szükségsszerűséggel jelentkezik a határozott cselekvés”*²³⁰ - írták, és világossá tették, hogy még 1987-ben *„megállapodásra kell jutni az IMF-fel a megfelelő készletléti hitel nyújtásáról, s ennek politikai és gazdasági feltételeit meg kell teremteni”*.¹³¹

Kádár számára az IMF szakértőinek tavaszi látogatása után érthetővé vált, hogy a fizetéseképtelenség elkerüléséhez - csakúgy, mint 1982-ben - nélkülözhetetlen a Valutaalappal kötött megállapodás, amihez pedig elkerülhetetlen, hogy hiteles reformprogrammal álljon elő. A politikai vezetés 1987. januárjától fel tudott mutatni ugyan egy fontos változtatást, a kétszintű bankrendszer kiépítésének megkezdését - miután elindult a kereskedelmi bankok felállítása -, és a tervek között szerepelt az áfa, valamint a személyi jövedelemadó 1988. januári bevezetése is. Nyilvánvaló volt azonban, hogy az IMF meggyőzésére ennél sokkal többre van szükség. Ezért kezdődött meg a hároméves „kibontakozási programnak” keresztelt csomag kialakítása, ami voltaképpen kemény stabilizációs intézkedéseket tartalmazott.

A pártmunka helyeken folyó hivatalos reformmunkálatokkal párhuzamosan a párton belüli reformértelmezés és az ellenzék is több kibontakozási javaslattal állt elő. Ezek közül a legnagyobb hatású a *Fordulat és reform* címet viselő dolgozat volt, amelynek szerzői többnyire az 1985-ös pártkongresszus határozataival elégedetlen közgazdászok, támogatói pedig az 1968-as reformer Nyers Rezső és a Hazafias Népfront főtitkára, Pozsgay Imre voltak. A program első változata már 1986. októberére elkészült, az első tanulmányokat és háttéranyagokat a Pénzügykutató Intézet munkatársai, Antal László, Csillag István, Lengyel László és Matolcsy

György összegezték, majd 1987 tavaszára - Bokros Lajos közreműködésével - új változat készült, amelyet elször rövidítve a *Közgazdasági Szemle* 1987. júniusi számában jelentettek meg. „A jelentés merész javaslatokat tesz, [...] amelyek jóval túlmutatnak a gazdaságon, valójában egy sor politikai, közjogi és társadalmi kérdést érintenek”²³² - írta az IMF-nek készített jelentésében a szervezet magyar származású szakértője, Kopits György, aki szerint az anyag erőssége, hogy kimondja: a válság olyan mélyreható, hogy átmeneti intézkedésekkel nem oldható meg, a kilábalást egy rövid távú stabilizációs programra és egy középtávú reformprogramra kell építeni. A program szerinte „átfogó, radikális, demokratizáló és decentralizáló piaci reformot”²³³ tartalmazott, amelynek a megkezdett tulajdoni reform folytatása (állami vállalatok részvénytársasággá, korlátozott felelősségű társasággá alakítása), a vagyonerősségen alapuló menedzsmentirányítás bevezetése is része lett volna, s a politikai reformok is szerepeltek benne, mint például az Országgyűlés szerepének erősítése. Nagyjából ugyanekkor a demokratikus ellenzék is megjelentette saját programját a szamizdat *Beszélben Társadalmi szerződés* címen, amely gazdaságpolitikai kérdésekkel nem foglalkozott, annál inkább a politikai reformokkal.²³⁴ Ezek a reformprogramok akkor még az ország geopolitikai meghatározottságából indultak ki, vagyis aszovjet befolyást, így aszocialistarendszer alapjait nem kérdőjelezték meg (igaz, a *Társadalmi szerződés* Kádár távozását követelte), de a reformerek gondolkodását, a reformok fokozatos radikalizálódását nagyban befolyásolta, hogy 1987 elejére kiderült: az 1985-ben pártfőtitkárrá kinevezett Mihail Gorbacsov elkötelezett a változások mellett. A főtitkár éppen az év januárjában hirdette meg a peresztrojka és a glasznoszty nagy hatású programját.

Kádár ilyen körülmények között fogadtatta a programját, június 25-én pedig a mérsékelt reformelkötelezett Grósz Károly vezetésével új kormány alakult, amely nem titkolta ugyan, hogy „az elmúlt két év gyenge eredményei következtében lényeges gazdaságpolitikai céljaink nem teljesültek”²³⁵, hogy az adósságállomány emelkedik, de az addig bevezetett reformok után továbbra is csak fokozatos átalakulást hirdetett. Kétséget sem hagyott afelől, hogy - mint Deákot idézve a Parlamentben fogalmazott - „az alapnak rendíthetetlennek kell maradnia”²³⁶. Szó sem lehet tehát az állami és szövetkezeti tulajdon elsődlegességének vagy az egypárti politikai intézményrendszernek a megkérdőjelezéséről.

Az ússzel hivatalosan is megkezdődött hiteltárgyalásokon az IMF szakemberei nem kérteltek. Ha a magyarok azt akarják, hogy az IMF egy új hitelprogrammal térjen vissza, és bizonyítsa nemzetközi pénzügyi életben is, hogy érdemes Magyarországot meghitelezni, akkor - ahogyan a megbeszélésekről készült különböző

jegy könyvekben gyakran olvasni lehet - nincs helye a „gradualizmusnak”, annak tehát, hogy fokozatosan (magyar értelmezésben, lassan és késleltetve) vezessék be a reformokat. „Azzal érvelnek, hogy az adóreform felemésztette energiáik nagy részét, és elfogyott a politikusok bátorsága is, hogy népszerű tlen intézkedéseket vezessenek be. El akarják tehát halasztani a reformokat”¹³⁷ - figyelmeztetett a veszélyekre a tárgyalások legelején Patrick de Fontenay, aki szerint „meg kell gy zni a magyarokat, hogy a túlzott gradualizmus és a reformok apránkénti bevezetése sokba kerülhet nekik”.²³⁸

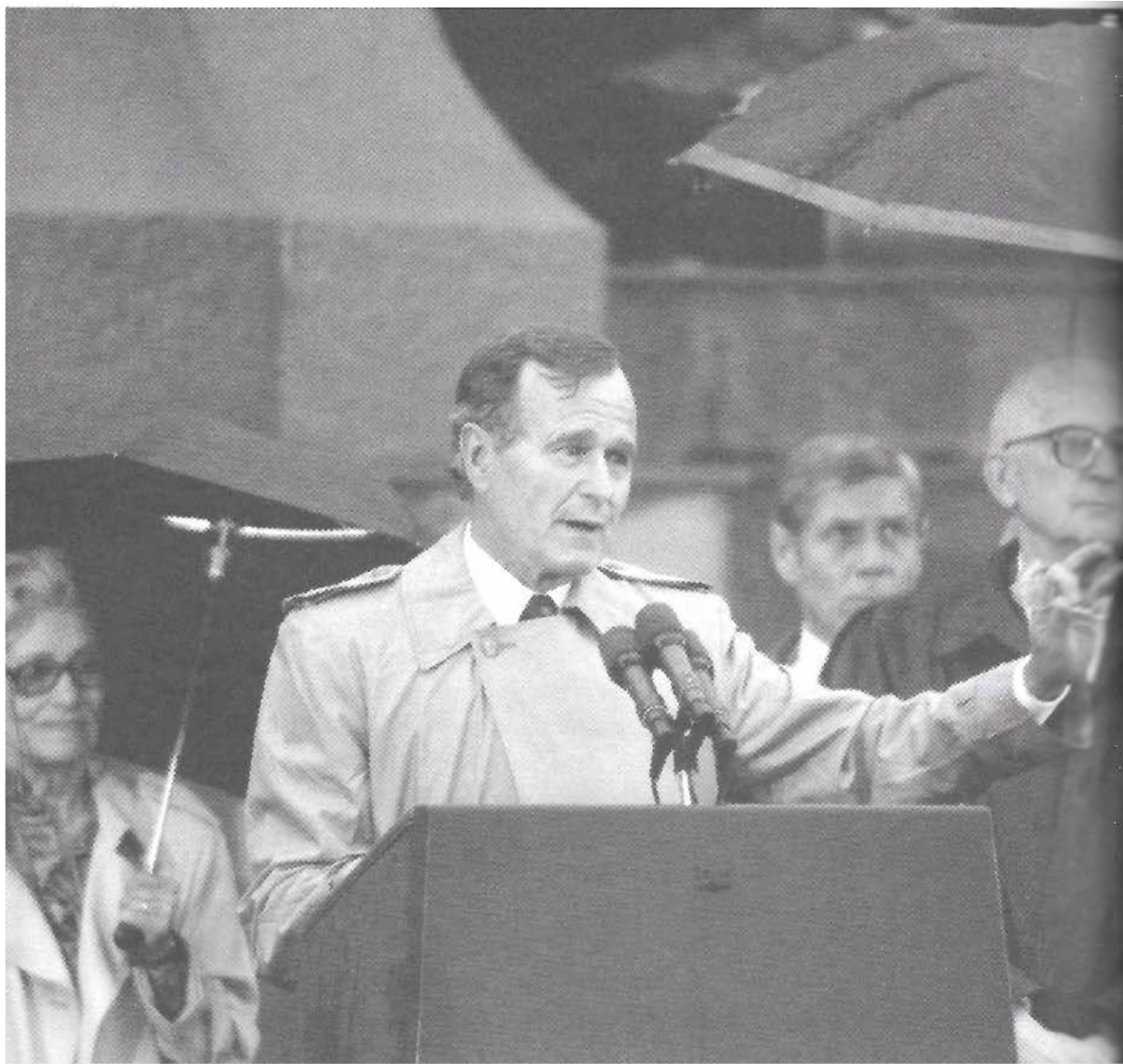
„Kemény álláspontot kell velük szemben elfoglalnunk a tárgyalások elején. A felel t lenséggel határos módon hagyták ieromlani a gazdaságukat. Készek vagyunk segíteni, de komoly erőfeszítésekkel kell bizonyítaniuk, hogy hajlandók rendbe tenni a dolgukat [get their house in order], és azt, hogy el rehaladnak a szükséges reformokkal”²³⁹ - írták egy tárgyalásra felkészít anyagban a követendő stratégiáról. Az októberi hivatalos tárgyalásokon is ezt az álláspontot képviselték az IMF szakemberei, és az első kör végén nem voltak elégedettek az eredményekkel. „A fő probléma, hogy óriási szakadék választja el a jó szándékot a gyatra megvalósítástól”TM - írták, mert azt látták, hogy az ígéretekkel szinte semmi sem valósult meg. Egyrészt a fogadkozások ellenére folyamatosan romlott a külső egyensúlyi helyzet, másrészt a reformok bevezetése is lassabb volt a reméltnél, sőt az is gyakori volt, hogy a reformok bevezetésével együtt járó, ámde politikailag érzékeny jelenségeknek a reformok szellemével ellentétes intézkedésekkel szabtak gátat. Példaként az ár- és bérreformot említették. Előbbi célja az állami támogatások csökkentése és a szabad árak körének bővítése lenne, de az áfa bevezetésével egyes területeken adminisztratív árkontrollt alkalmaztak a nagyobb áremelkedés megelőzésére. A bérreform pedig azt célozná ugyan, hogy a bérek nagyobb arányban differenciálódhassanak, de inkább ezt is hatósági eszközökkel fékezik. „A helyzet zord, a megegyezés esélyei egyáltalán nem jók”²³ - írták októberi értékelésükben.

1987. október végén Grósz Károly miniszterelnökkel is találkozott, aki az 1988-1989-ben bevezetendő reformintézkedésekkel egyezkedteket, a bér- és árreform továbbvitele mellett, a társasági törvény tervezett megalkotását is felhozta érveként.^{24*} Pár nappal később Németh Miklós, a KB gazdaságpolitikai titkára azt emelte ki előtük, hogy 1988-ban lehetségessé válik kft-k alapítása, gondolkodni a részvénytőke megteremtésén, és azt is hangsúlyozta, hogy „a magánszektor a gazdaság organikus részét képezi, amit hamarosan törvényerőre készülnek emelni”.²³³ Az IMF tárgyalói viszont az ilyen politikai szövegeknek konkrétabb igényekkel léptek föl, és azt akarták, hogy az esetleges megegyezésben az elvárt kormányzati lépéseket jól körülírva és határidőkre hozzárendelésével szerepeltessék.

Novem ber elején például egy jelentés mellékleteként le is írták, mire gondolnak: a dokumentumban szinte hónapról hónapra lebontva leírták, miként is képezik az ár- és bérreform megvalósítását, a kétszint bankrendszer vagy a t kepiac kiépítésének további menetét. „*Ha sikerül a hároméves programról megegyezésre jutni, akkor ilyenformát szeretnénk használni*”¹⁴⁴ - írták ellentmondást alig t r hangnemben.

Az IMF keménykedésének meg is lett az eredménye, 1988. február 10-én Marjai József miniszterelnök-helyettes végül egy olyan, egyéves készenléti hitel-programra vonatkozó szándéklevelet juttatott el a washingtoni központba, amely az 1988-1990-ben lezajlott gazdasági rendszerváltás alapjául szolgált. Ebben a programban a kormány számos további reformintézkedésre vállalt kötelezettséget. Így többek között arra, hogy jelent sen visszavágja a veszteségtermelő szocialista vállalatok támogatását, hogy 1988. áprilisától 50, 1989. január 1-jét l pedig 62,5 százalékra emelik a gazdaságban a szabadáras termékek arányát. A programban szerepelt, hogy jelent sen kib vítik azon vállalatok körét, amelyeknél az alkalmazottak bérét szabadon határozzák meg, a korábbinál sokkal liberálisabb importpolitikát érvényesítenek, a külkereskedelmet felszabadítják a vállalatok számára. A tervek között sorolták fel azt, hogy 1989-t l a társasági törvény lehet vé teszi a magánszemélyek számára a kft-k alapítását, megkezd dik az állami vállalatok rt-vé alakítása.²¹⁵

A hitelmegállapodás olyannyira részletes és kötött terveket tartalmazott a reformokról, hogy az eredetileg többéves megállapodásban reményked magyarok - mint az egyik feljegyzés tartalmazza - „*rendszeresen panaszkodtak arra, hogy a hároméves programjuk nagy részét már az els évben kénytelenek lesznek bevezetni*”²⁴⁶, és ez gyengíti a következ évekre vonatkozó tárgyalási pozícióikat. Az IMF a 350 millió dollár (265 millió SDR) nagyságrend kölcsönért és a kemény vállalásokért cserébe a következ évekre végül csupán annyit ígért meg, hogy „*kész megfontolni a reformprogram további támogatását*”²⁴⁷, feltéve, ha az eredeti szerződés feltételei teljesülnek. A magyar politikai vezetés 1987 végére, 1988 elejére kutyaszorítóba került: az IMF támogatásáért és a fizetési képtelenség elkerüléséért cserébe olyan programot volt kénytelen elfogadni, amelynek bevezetése, a kemény intézkedések végrehajtása a politikai támogatásuk teljes elvesztését vetítette el re.

Budapest, 1989. július 11. Id. George Bush, amerikai elnök köszönti a Kossuth térre érkezetteket. Az Országház eltti tribünön Straub E Brúnó, az Elnöki Tanács elnöke (jobbra) üdvözölte vendégeket. MTI Fotó: Németh Ferenc

UTÓHANG

1989. július 11.

„Otthon érezzük magunkat ebben a csodálatos városban.”

George H. W. Bush, Budapest, 1989. július 11.

„Agépkocsikonvojt fehér bukósisakos motoros rendőrök díszkísérete vezette be a város szívébe, a magyar és amerikai nemzeti lobogókkal díszített, esernyre hasonlító Kossuth Lajos térre”¹ - írta tudósításában a *Népszabadság* George Bush amerikai elnök 1989. július 11-ei érkezéséről. A délután kitört felhőszakadás, a zuhogó eső, a vihar ellenére tízezrek gyűltek össze a Parlament előtti téren, hogy üdvözljék a reptérről nagyjából este háromnegyed nyolcra megérkezett Busht és feleségét, az első olyan, hivatalban lévő amerikai elnököt, aki Magyarországra látogatott. A politikust Straub F. Brúnó, a Magyar Népköztársaság utolsó államfije üdvözölte, majd amerikai partnere lépett a mikrofonhoz, *„Köszönöm, hölgyeim és uraim. [...] Hadd beszéljek a szívemből, és rövid leszek, [...] össze is tépem ezt. [...] Már így is túl sokáig vártak rám itt kint a téren”²* - mondta, és felretolva a feje fölé tartott esernyőt, elre megírt beszédét látványosan összetépvé, az eltépett papírlapokat szélnek eresztve az emberek felé fordult, akik hangos üdvözléssel és tapsal fogadták a gesztust. *„Szívbelek köszönöm a melegséget, és ezen az eseményen egy fókuszit sem változtat. Már is otthon érezzük magunkat ebben a csodálatos városban”³* - folytatta, majd nagyon rövid, pár perces beszédben méltatta a Magyarországon végbemenő változásokat, a reformokat, és azt ígérte, hogy az Egyesült Államok ehhez minden segítséget megad.⁴ Este a díszvacsorán pedig amagyar változások világtörténelmi jelentőségéről szónokolt, a szabad piac, a gazdasági verseny, ennek politikai megfelelője, a politikai pártok közötti küzdelem, a nyílt és szabad választások fontosságáról beszélt.

„Az emberiség történetének nagy pillanatát éljük, egy olyan korszakot, amikor a változás megrázza a fennálló rendet. Pekingtől Budapestig, a Tienanmen tértől

a H sők teréig [...] olyan demokratikus eszmék kifejezésének vagyunk tanúi, amelyeknek [...] egyetemes befolyása világméretű. Itt, Közép-Európa szívében Magyarországa változás középpontjában áll. Azönök nemzete egy példa nélkül álló kísérlet részese. Egy kommunista rendszer igyekszik egy nyitottabb gazdaság, nyitottabb és pluralista politikai rendszer irányába fejlődni.”⁵

Bush a 38 órás látogatása alatt valóságos sztár lett Budapesten. Jelenléte és megnyilvánulásai azt jelezték az embereknek, hogy lassan tényleg új korszak köszönt rájuk. A vizit telis-tele volt ezt erősítő jelképekkel. A magyar reformoknak pénzügyi és politikai támogatást ígért a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem elcsarnokában úgy, hogy - mint a *New York Times* tudósítója nem mulasztotta el megjegyezni⁶ - Marx szobrának figyelő tekintetét a nyugati tudósítóknak fenntartott sajtóemelvénnyel takarták el. Bush azt is kiemelte, hogy *A t ke* kikerült az egyetem kötelező irodalomjegyzékéből. A városban járva-elve úgy viselkedett, ahogyan otthon, ami furcsa tapasztalat volt az addig csak a kommunistapártipolitikusok merevségéhez szokott emberek számára. Ízelítőt adott nekik a demokratikus világban megszokott politikusi viselkedésből: közvetlen volt az emberekkel az utcán vagy éppen az egyetem térszomszédságában lévő történelmi Vásárcsarnokban, ahol a *New York Times* szerint „18 forintért, nagyjából 30 centért 12 szem szibarackot vásárolt”⁷. Kocogott a Vasas Sportklubban, ahol egy kisgyereknek még a tornacipjére is adott autogramot. Mindenhol lelkes emberek fogadták, akikkel kezet rázott, és nem sajnálta az időt, hogy elbeszélgessen, bárhol találkozott is velük.⁸

Bush látogatásának napjai igazi korszakváltást jeleztek. Azokban a hetekben-hónapokban ráadásul szinte nem telt el nap történelmi változás nélkül. Az amerikai elnök például néhány nappal azután érkezett Budapestre, hogy július 6-án bejelentették Kádár János halálhírét, és egy nappal azelőtt távozott, hogy július 14-én eltemették. Az országot több mint harminc éven át irányító 77 éves pártvezér ugyanazon a napon halt meg, amelyen a Legfelsőbb Bíróság hatályon kívül helyezte az 1956-os forradalom mártír miniszterelnöke, az 1958-ban kivégzett Nagy Imre és társai ellen a Kádár-korszak legelején meghozott, súlyosan törvénsértés és megalapozatlan ítéleteket. Kádár halálának közvetlen oka légzési és keringési rendellenesség volt, de mindenki tudta, mindenki érezte, hogy a pártvezető saját végzete, saját múltja vitte aszárba. „*Ma van az a nap?*”⁹ - kérdezgette pár héttel halála előtt, június 16-án egyik látogatójától. Azon a napon, amikor Nagy Imre és társainak újratemetése zajlott a H sők terén, ott, ahol - mint a könyv első

fejezetében olvasható volt - uralmának legelején, 1957. május 1-j én nagygyűlést tartott. Napokon múlt, hogy azt is kénytelen lett volna végignézni, ahogyan a Parlament előtti téren az ellenséges Egyesült Államok elnöke mond beszédet.

Az amerikai elnök látogatásának idején - mint erre beszédeiben utalt is - már javában tartott a békés magyarországi rendszerváltás, az a hároméves átmenet, amely 1988 elején megkezdődött, és az 1990. tavaszi parlamenti választásokkal fejeződött be. Az egyre betegebb, a valóságtól egyre távolabb kerülő és a rendszere válságát utolsó lehetőségig tagadó Kádár 1988 májusában mondott le pártfelfüggetlési funkciójából, hogy átadja a helyét a miniszterelnöknek, Grósz Károlynak.¹⁰ Az átmenet első évében megtörténtek az első kisebb lépések a többpárti demokrácia kiépítése felé, létrejöttek apolitikai pártok. 1988 novemberétől a korábbi gazdaságpolitikai KB-felfüggetlés, Németh Miklós vezetésével reformpárti kormány alakult, amely hozzájárult a rendszerváltozáshoz nélkülözhetetlen törvények elfogadásához. Az emberek hatalmas, tízezreket megmozgató tömegdemonstrációkon fejezték ki a változás iránti igényüket. Súlyos belső viták után az állampárt 1989 februárjában újraértékelte 1956 helyét a magyar történelemben, és elfogadta a többpártrendszer bevezetését, júniusban megkezdődtek a kerékasztal-tárgyalások a demokratikus átmenettel szemben, az MSZMP és a társadalmi szervezetek között. A szeptemberben megszületett megállapodás rögzítette az átalakulás főbb szabályait és menetrendjét, egyben körvonalazta a Magyar Köztársaság alkotmányos alapjait. Az állampárti parlament gyorsított ütemben fogadta el a demokratikus jogállam alaptörvényeit, október 23-án pedig kikiáltották a köztársaságot. Az 1989-es év végétől már minden a közelgő 1990. márciusi szabad választásokról szólt, amely a kommunista utódpart, az MSZP bukását és a jobboldali MDF vezette koalíció kormányalakítását hozta, Antall József vezetésével.”

A döntő fordulat 1989-ben következett be, amikor a Szovjetunió külpolitikájának változásai miatt a nemzetközi háttér is kedvezőre fordult. Bush látogatása ennek a világpolitikai szélfordulásnak a jele is volt. A szovjet birodalom a végőráit élte ugyan, de a helyzet még törékeny volt. Áprilisban megkezdődött az szovjet csapatok kivonása, de Németország még kettéosztott volt, a berlini fal még állt, a keletnémet menekültek átszivárgása Magyarországra épp csak megkezdődött. Júniusban első ízben szavazott a lengyelországi választásokon a Szolidaritás, de a megállapodás értelmében közös kormányzás kezdődött a kommunistákkal, amelynek tétje az átmenet levezénylése volt. Júniusban a kínai pártvezetés vére fojtotta a tüntetést Pekingben a Tienanmen téren, ahol demokráciát követelő tüntetők ezrei haltak meg. Az amerikai elnök vizitje azt jelezte a magyaroknak,

hog az 1988-tól egyre gyorsuló cs addigra egészen nyilvánvaló változások immár visszafordíthatatlanok, hamarosan vége szakad a fél évszázados kommunista diktatúrának.

„*Don't give money to the communists!*” „*Let us free from Yalta!*” („*Ne adj pénzt a kommunistáknak!*” „*Szabadíts meg minket Jaltától!*”)¹¹ - ezekkel a transzparenssekkel köszöntötték az amerikai elnököt a Fidesz aktivistái, miközben Bush látogatásának egyik nevesített célja éppen az volt, hogy Magyarországnak és Lengyelországnak szánt pénzügyi segítséget is bejelentsen. A transzparenszek jól érzékeltették a Bush-kormányzaton belül és a nemzetközi pénzügyi szervezetek vezet ségében is megmutatkozó dilemmát, azt, hogy szabad-e hitelekkel támogatni a vegoráít él kommunista rezsimeket? A mérleg egyik serpeny jében kétségtelenül az egyes országok és az egész kelet-európai térség stabilitása, a békés átmenet és a kelet-nyugati enyhülés sorsa volt. A másokban viszont az, hogy a hitelek árán még pár hónapig túlél rendszerek és az így tovább mélyül válság a kommunista pártok helyébe lép , demokratikusan megválasztott kormányok munkáját nehezíti meg, rontja a hatalmas gazdasági nehézségek cs szükségképpen szárnyaló infláció közepette megszület demokráciák esélyeit.

A dilemmát - mint a könyvnek ebbenaz utóhangjában látni fogjuk - az el bbi szempont el térbe helyezésével oldották meg. Az 1989. nyári Bush-látogatás mindennél érzéldetesebben mutatta, hogy a Nyugat jóindulattal figyeli a kelet-európai és ezen belül a magyarországi békés átmenetet, még akkor is, ha azt a kommunista kormányok vezénylik le. Ez a jóindulat kihatott a nemzetközi pénzügyi szervezetre, amelyek az 1988-1990 közötti id szakban fontos szerepet játszottak a békés átmenet „finanszírozásában”. A Nemzetközi Valutaalap és a Világbank viselkedése fontos tényez je volt annak, hogy a pénzügyi összeomlás elmaradt, és Magyarország - bár mérhetetlen gazdasági nehézségek közepette - nem jelentett fizetési képtelenséget, nem folyamodott a hitelek átütetemesítéséhez. így nyugodt körülmények között volt képes megrendezni az els szabad választásokat 1990-ben. A stabilitás ára viszont a2 lett, hogy az új kormány rendkívüli nehézségeket örökölt, és nagyon sz k mozgástérrel vágott neki a problémák megoldásának.

*

Az IMF rugalmassága már a nagy átalakulásokat hozó 1988-1989-es évek legelején, az 1988 februárjára kialakult és amagyar vezetés által részletes szándéklevélbe foglalt 350 millió dolláros készenléti hitel véglegesítése körül megmutatkozott. A nemzetközi szervezet illetékesei ugyanis - mint az el z fejezet legvégén

kiderült - bár kemény reformprogramot fogadtattak el a Grósz-kormánnyal, belementek abba, hogy a program egyik fontos elemét, a forint tervezett leértékelését elhalasszák. A februári szándéklevél egyik feltétele az volt, hogy az év els felében 5 százalékos forintleértékelést hajtanak végre, de ennek teljesítése nem várt politikai nehézségeket okozott. A végül kompromisszummal végz dött vitában az IMF messzemen kig figyelembe vette a politikai helyzet ingatagságát, és sokat számított, hogy a reformerek támogatása - a kifogásolt feltétel rugalmas kezelésével - legalább olyan fontos, mint a konkrét pénzügyi tervek teljesítése. A döntésben figyelembe vették azt, hogy a politikai helyzet labilis, hiszen javában zajlott az MSZMP májusi pártértekezletének el készítése, amelyen Kádár és hívei kiszorultak a pártvezetésb l, miközben a Grósz Károly által vezetett szárny gy zedelmeskedett.

Alig néhány héttel asz.ándéklevél elküldése után és nem sokkal az IMF igazgatóságának, a tervek szerint a kölcsönmegállapodásról dönteni hivatott ülése el tt Marjai József miniszterelnök-helyettes arról tájékoztatta Michel Camdessus-t, az IMF ügyvezet igazgatóját, hogy „*a kormány úgy véli, a jelenlegi körülmények között a forint leértékelése további jelent s lökést adna az inflációs várakozásoknak, ami esetleg újabb felvásárlási hullámot indítana el*”.¹³ Vagyis a magyarok már ekkor jelezték, hogy elhalasztanák a betervezett és az IMF szakért ivel korábban szám-talan alkalommal egyeztetett 5 százalékos forintleértékelést, ami azt jelentette, hogy a megállapodás egyik fontos feltételét nem teljesítenék id ben. „*Véleményem szerint szilárd álláspontot kell elfoglalnunk, és mindenképpen el kell kerülnünk, hogy a hitelprogram részünkr l mára legelején engedménnyel induljon*” - írták egy bels feljegyzésben alig pár napra rá a washingtoni szakért k, és hogy mennyire komolyan gondolták még akkor a keménységet, azt az is bizonyítja, hogy Camdessus közölte Marjaival: emiatt elhalasztják az igazgatóság március végére kit zött döntését a hitelszerz désr l.¹⁵

Az IMF álláspontja azonban fokozatosan puhult, ahogyan egyre tisztábban látták a magyarországi politikai helyzet változását, és realizálták, hogy a keménykedéssel lehet, hogy éppen az általuk is kívánatosnak tartott reformoknak tesznek keresztbe. „*A Világbank Budapestre l visszatér küldöttségét l tudjuk, hogy a politikai belharcok egyre intenzívebbek. Valószínűleg ez magyarázza, hogy Marjainak miért esik nehezebbre keresztülvinni a leértékelésre vonatkozó terveket*”¹⁶ - indokolták a magyarok halogató taktikáját elemzésükben az IMF szakért i március végén, utalva arra, hogy a pártvezetésen belül éppen akkor indultak akciók Pozsgay Imre, Nyers Rezs és más, a reformokat támogató pártpolitikusok ellen.¹⁷ Március legvégén

Marjai a Budapestre siet Patrick de Fontenay-t is a politikai helyzetre való hivatkozással igyekezett puhítani, amikor azzal érvelt a tárgyalásokon, hogy a leértékelés a reformok ellenzét segítheti, így nem véletlenül érkezett „*a csúcsról (valószínűleg Kádártól) azaz utasítás, hogy az év első felében szó sem lehet leértékelésről*”. Fontenay a tárgyaláson a próbálkozásokat még azzal verte vissza, hogy itt nem csupán „*a leértékelésről van szó, hanem elvekről, arról, hogy a magyar kormány valóban hajlandó-e teljesíteni az ígéreteit*”.¹⁹ Annyiban azonban mégis hatottak Marjai szavai, hogy jelentésében kissé engedékenyebb hangnemben írt feleltetéseknek. „*Meg kell bizonyosodnunk arról, hogy a leértékeléssel szemben kialakuló ellenkezés nem erőtlen túlzottan a régi gárdát, ami szerencsétlen következményekkel járhat a program reformrészére*”¹⁰ - fogalmazott.

Marjai ezen a tárgyaláson egyben kompromisszumot is ajánlott azzal, hogy amennyiben az IMF beleegyezike halasztásba, akkor „*a második félévben nagyobb leértékelés is elképzelhető, mintamiben megállapodtunk*”.²¹ A Valutaalap végül ennél is nagyobb kompenzációt kért a haladék megítéléséért, és a magyarok belemertek a forintleértékeléshez képest politikailag ugyan könnyebben „eladható”, de hatásukban ugyanazt eredményez kereslet-visszafogó intézkedésekbe, például a kamatok jelentős megemelésébe. A magyar fizetőeszközt pedig júliusban értékeltek le 6 százalékkal.

A hitelkérelmet az IMF vezetője 1988. május 19-én fogadta el, pontosan azon a napon, amelyen Kádár János pártfőtitkár benyújtotta lemondását a Politikai Bizottságnak, és egy nappal azelőtt, hogy megkezdődött volna az MSZMP pártterkeztelete. Ezen Kádár felfelé bukott ugyan, hiszen pártfőtitkárból asemmilyen tényleges jogkörrel nem járó pártelnöki pozícióba nevezték ki, de mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy az értekezlet az új főtitkár-miniszterelnök, Grósz Károly és az általa vezetett szárny győzelmét hozta. A Politikai Bizottság 13 régi tagjából nyolcán kerültek ki a vezetésből, a testület tagja lett viszont két neves reformer, Nyers Rezső és Pozsgay Imre, utóbbit hamarosan államminiszterré is kinevezték.²² A változások továbbgyűrtek az állami vezetésben: június 9-én Bartha Ferenc személyében új vezetője lett a Magyar Nemzeti Banknak, a távozó Tímár Mátyást pedig ősszel követte az első elnökhelyettes, Fekete János is. (Érdekes egyébként, hogy Fekete körül ekkor újból vizsgálódott az állambiztonság, és csak úgy, mint 1981-ben, azt igyekeztek kideríteni, milyen külföldi bankszámlái vannak, és azokon mennyi pénzt tart. 1988 novemberében hangsúlyozottan nem ellenőrzött információként írták le, hogy „*az MNB nyugalmazott elnökhelyettese [...] a svájci Bank Leu AG-nál saját bankszámlát tart, amelyet aktív korában nyitott,*

amikora bankkal pénzügyi tranzakciókat hajtott végre.”¹³, majd néhány nappal később arról, hogy három nyugati banknál is van számlája, ahova a jutalékát helyezi, és „ezen bankok egyike nyugdíjazása után valamilyen farmában foglalkoztatni kívánja”.²⁴ A vizsgálódásról semmilyen későbbi információ nem bukkant fel, azokról a fellelhető dokumentumokban nem található kézzelfogható bizonyíték.)

A Valutaalap központjában bizakodva szemléltek Grósz Károly pártf titkár-ságát. Az új vezet hatalmának konszolidálásához és programjának végrehajtásához a külpolitikai támogatást már miniszterelnöksége kezdete óta fokozatosan megszerezte. Az NSZK 1987-ben egy egymilliárd márkás hitellel fejezte ki rokonszenvét Grósz iránt, aki f titkárrá választása után, 1988. július elején el szőr Moszkvában tárgyalt G orbacsovvál két napon keresztül, majd szinte rögtön utána másfél hetet töltött az Egyesült Államokban, ahol Washington szimpátiáját is sikerít kivívnia?²⁵ Találkozott Reagan elnökkel és Bushakkoralelnökkel, valamint a Valutaalap illetékeseivel is, akiknek a találkozó előtt készült jellemzéseiből sütt a Grósz iránt érzett bizalom. „Konzervatív vezet hírében állónak”²⁶ írták le ugyan, de rögtön hozzátették, hogy „miniszterelnöki beiktatása óta tett nyilatkozatai és döntései, valamint kinevezései bebizonyították, hogy er teljes és pragmatikus támogatója a gazdasági reformoknak és nagyobb politikai liberalizációnak.” Az értékelés szerint a májusi pártértekezlet „példátlanul nyílt vitát hozott”, és jóváhagyta a politikai pluralizmus felé történ elmozdulást, az akkortájt kötelező megjegyzéssel, vagyis a párt vezet szerepének hangsúlyozása mellett.

Grósz egyébként egy IMF-es belső feljegyzés szerint „kiakadt [upset], miután közölték vele, hogy nem fog tudni találkozni” Michel Camdessus-vel, az IMF ügyvezet jével, aki pedig érkezése napján még Washingtonban tartózkodott. A dokumentum szerint a magyarázat az volt, hogy Camdessus-nek elvileg már aznap reggeltől az IMF igazgatóságának brazíliai ülésén kellett volna lennie, de az utolsó pillanatban elhalasztották pár órával az utazást. Ideje viszont semmiképpen nem volt Grósszal tárgyalni, akinek így be kellett érnie az egyik helyettessel. Camdessus mégis szükségét érezte annak, hogy személyes hangvétel levélben kérjen elnézést, és adjon magyarázatot. Az IMF illetékesei - mint egy feljegyzésből kiderül - még arra is figyeltek, hogy a levél pont olyan legyen, mint „amelyet Kádár küldött Baroisiere-nek, amikor nem tudott vele találkozni Budapesten”. Camdessus a levél végére saját kézírással azt is odaírta, hogy „a legforróbb jókívánságait küldi, és szurkol”²² Grósz erőfeszítéseinek sikeréért.

Az IMF tehát alig leplezett szimpátiával, de ezzel együtt nagy óvatossággal figyelte az 1988-ban Budapesten kibontakozó reformfolyamatot. Azt, ahogyan

Michel Camdessus, a Nemzetközi Valutaalap ügyvezető igazgatója és Bartha Ferenc, az MNB elnöke. MTI/AP Fotó

a kommunista párt egyre gyorsuló ütemben veszítette el erejét és befolyását, ahogyan több tömegtüntetés is lezajlott, és ahogyan megalakultak az új politikai pártok.,, A politikai liberalizáció viszonylag gyors ütemben halad, a parlament függetlensége egyre erősödik, és az egypártrendszer elé óriási kihívásokat állító politikai nézetek pluralizmusa egyre elfogadottabbá válik. Ez a folyamat, amelynek az eredeti célja az volt, hogy [a pártvezetés] a költségvetési szigor politikáját elfogadhatóbbá tegye, a felszínre hozott különböző csoportokat és érdekeket, amelyeknek a népszerűsége törekvő kormány egyre nehezebben tud ellenállni¹* - adtak például 1988 végén tömör politikai értékelést a kialakult helyzetről. Idézték a nyugati nagykövetségek véleményét is, amelyek szerint a november 1-én hivatalba lépő Németh-kormány „szintén elkötelezett a szocialista piacgazdaság kiépítése iránt”, de „a gazdasági nehézségektől való félelem és a még gyorsabb politikai változásokat sürgető követelések komoly társadalmi feszültségekhez vezetnek”, ami „visszavetheti a reformfolyamatot Magyarországon, és máshol is Kelet-Európában”. A jelentés szerint az egyik nyugati nagykövetség arra figyelmeztette a Valutaalap vezetőit, hogy „soha ne tévesszék

*szem el a politikai helyzet dimenzióit", hiszen a „reformfolyamat kudarcá messze-
men következményekkel járhat a kelet-nyugati kapcsolatokra, és valószínűleg a Szov-
jetunióra is."*

Az IMF delegációjára 1988 decemberében hatással lévő nyugati közhangulat az volt tehát, hogy a külső fizetési egyensúly fontos ugyan, és valóban - mint az idézett nagykövet fogalmazott - nem szabad hagyni, hogy *„az IMF és a nemzetközi pénzügy csak a reformok ígérete alapján vég nélkül finanszírozza"* az országot, de figyelembe kell venni aszélesebb világpolitikai összefüggéseket is. Erre az akkori, a változásokat lassítani igyekvő kormány és pártvezetés is igyekezett rájátszani. Németh Miklós, a frissen kinevezett miniszterelnök például egy IMF-feljegyzés szerint *„együtt érző hozzáállást kért kormányának munkájához és hangsúlyozta, hogy időre van szüksége, a túlzott pénzügyi szigor pedig alááshatja a reformfolyamat támogatottságát".*²⁹

A reformok és a megszorítások túlzott elterjedését Grósz Károly sem mulasztotta el kifogásolni, amikor 1989 januárjában sikerült találkoznia Camdessus-vel Zürichben. *„1988 kritikus év volt"*³⁰ - érzékeltette a nehézségeket az IMF feljegyzése szerint a pártfőtitkár, aki azt hangsúlyozta, hogy *„bár elkötelezett a reformok folytatása mellett, de megmagyarázta, miért szükséges óvatosan haladni, elkerülni az elsietett reformokat, amelyek veszélyeztetik a program hosszú távú sikerét"*. Grósz az inflációtól és sztrájkoktól szenvedő Jugoszláviát hozta fel példának. Az emberek nagyon is figyelik, mi történik a szomszédos országban a reformok következményeként, és *„ez növeli a habozást a magyar átalakításokkal kapcsolatban"*³¹ - mondta a találkozóan Grósz az IMF-dokumentum szerint. Egy nagyjából ebben az időpontban keletkezett állambiztonsági értékelés is azt emelte ki, hogy *„a Nemzetközi Valutaalap vezetői körének álláspontja szerint a szervezetnek nem fő feladata ahhoz, hogy Magyarország fizetéseképtelenné váljon. Az ugyanis a jelenlegi magyar vezetés bukásához vezethetne, ami Nyugat-Európa és az Egyesült Államok által sem kívánt destabilizációt eredményezne Magyarországon és esetleg Kelet-Európa más országaiban is."*³² Azt pedig, hogy a politikai szempontokat is hangsúlyosan figyelembe vették a Magyarországgal kapcsolatos döntéseknél az 1980-as évek folyamán, az IMF egyik igazgatósági tagja egy valutaalapos dokumentumban is megerősítette 1994-ben. A belga származású Jan De Groote, aki a Magyarországot, Ausztriát, Belgiumot és Törökországot is magában foglaló országcsoportot képviselte az IMF vezetői körében, nyugdíjba vonulásakor mondott beszédében utalt erre. Azt mondta, hogy a magyar csatlakozás után szembesültek azzal, hogy figyelembe kell venniük *„az olyan teljesítménykritériumokat is, amelyek nem szorosan a fizetési mérleggel vannak*

*kapcsolatban”?*³ De Groote-nak egyébként 1987-ben, 60. születésnapján a Magyar Népköztársaság aranykoszorúval díszített csillagrendje kitüntetést adományozták „a nemzetközi pénzügyi szervezetek és hazánk pénzügyi kapcsolatai területén kifejtett kiemelkedő tevékenysége elismeréseként”¹

*

A politikai változásokkal párhuzamosan a gazdasági válság egyre mélyült, és 1989-ben a fizetéseképtelenség veszélye is egyre nagyobb lett. 1988 elejétől bevezették ugyanazt az új adórendszert, az áfával és aszemélyi jövedelemadóval, a Grósz Károly, majd a november 1-én a Németh Miklós vezette kormány számos egyéb olyan változást hozott, amely a piacgazdaság irányába mutatott. De a csődtörvény, a társasági törvény vagy a kétszintű bankrendszer bevezetése nem eredményezett gyors átalakulást a gazdaság szerkezetében, a hanyatlás folytatódott. Az infláció felgyorsult, 1987-ben 8,4, 1988-ban már 15,5 százalékosra nőtt, a gazdaság stagnált, a beruházások leálltak, a folyamat pedig 1989-ben sem változott. Közben folytatódott az életszínvonal visszaesése. 1988-ban a reálbérek 6-7 százalékkal csökkentek, a fogyasztás 4-4,5 százalékkal lett kisebb, és erősödtek a társadalmi egyenlenségek is. A társadalom alsó és felső tizede közötti különbség egyetlen év alatt, 1987-ről 1988-ra 4,6-szeresről 5,8-szeresre, vagyis 26 százalékkal emelkedett²

Az ország súlyos likviditási gondjai nem szűntek, és egyre mélyültek, amit az 1988-as népszerű intézkedés, a világútlevele bevezetése is fokozott. Az ezzel egy időben módosított valutaellátási rend értelmében minden magyar állampolgár 19 ezer forintnak megfelelő kemény valutát vásárolhatott három évre. Az infláció erősödésével együtt drámaian megnőtt a magánimport, az emberek Ausztriába vitték a pénzt, és tartós fogyasztási cikket vásároltak belőle. 1988-ban 10,7 millió nyugati kiutazást regisztráltak, 3,6 millióval többet, mint az előző évben. Kétfélmillióval többen mentek Ausztriába, mint 1987-ben - és a kiutazók nagy része bevásárlóturista volt. A trend 1989-ben is folytatódott 14 millió nyugati kiutazóval és 6 millió ausztriai látogatóval. A valutakeret - sokszor a nagyszülőknak jogszármazását is kihasználva - csak 1988-ban 1,6 millió ember váltotta ki, 320 millió forint értékben. Ennek eredményeképpen a konvertibilis turisztikai mérleg, amely az 1980-as években rendre több száz millió dolláros többletet hozott, az 1987-es 370 millió dollárról 39 millió dollárra esett vissza, 1989 végére pedig már 420 millió dolláros passzívumot mutatott⁰

Mindennek a továbbra is gyenge külkereskedelmi teljesítménnyel együtt katasztrofális hatása lett a fizetési mérlegre is. A hiány 1988-ban 807 millió, majd

1989-ben 1,4 milliárd dolláros lett. A romló életkörülmények ellenére az ország adósságának növekedése nem állt meg: 1988 végére elérte a 19,6 milliárd, 1989 végére pedig a 20,3 milliárd dollárt, ami a régióban kimagasló értéknek számított?

A gazdasági nehézségek és a politikai változások közepette az IMF t r képességének határai 1989 májusában mutatkoztak meg, amikor május 15-én az igazgatóság kénytelen volt elhalasztani a készenléti hitel utolsó, körülbelül 60-70 millió dolláros részletének kifizetését, olyannyira nem teljesültek a megállapodásban szerepl költségvetési és fizetésimérleg-számok. A központi költségvetés deficitje március végén nem lehetett volna több 12 milliárd forintnál, ehelyett 29 milliárdos hiányt mutattak ki, a különbség meghaladta a GDP egy százalékát,^{3*} de a fizetési mérleg adatai sem alakultak biztatóan. A kormány gyakorlatilag már az els két hónapban elérte az egész évre tervezett értéket. A Valutaalap jóindulata itt abban mutatkozott meg, hogy nem került sor látványos szakításra, az IMF rögvest bejelentette, hogy a programot három hónappal meghosszabbítja, ami nyugtatólag hatott a befektet kre, a fennmaradó részletet nem is kellett lehívni.

A Magyarországot finanszírozó amerikai, japán és német bankokra a konkrét gazdasági helyzet t függetlenül nagy hatással volt a nemzetközi pénzügyi szervezetek és a nyugati kormányok viselkedése. Err t több dokumentum is tanúskodik, az IMF ugyanis ebben az id szakban is rendszeresen szondázta a bankvilág hozzáállását. 1989. augusztus elején például német és osztrák bankokat kérdeztek körbe, amelyek azt jelezték ugyan, hogy tisztában vannak az 1989-es tervek teljesülésének elmáradásával, de „az általános véleményük az, hogy a kormányok [...] és a nemzetközi intézmények mindent megtennének egy pénzügyi krízis megelőzése érdekében, mivel közben a politikai változásokat is támogatják”.³⁹ Az év végén különböző nyugatnémet bankok el bb 200, majd 500 millió márkás gyorssegélyt nyújtottak, az Egyesült Államok törvényhozása és az OECD-tagországok három éven át folyósítandó 150 millió dolláros, illetve 400 millió ccu-s⁴⁰ kedvez kamatozású hitel odaítélésér t döntöttek.

Az év folyamán az államháztartás többször került a fizetéseképtelenség szélére, de a cs d vág)⁷ az adósságátütemezés bejelentése komolyan sohasem merült föl. Leginkább azért, mert a magyar vezet k is tisztában voltak egy ilyen lépés katasztrofális hatásaival. Ebben a kalkulációban segítségükre volt az IMF is, amely 1989 augusztusában a komolyra fordult helyzet következtében a közigazgatásai

* Az ccu - európai valutaegység az Európai Közösség, majd az Európai Unió valutája volt 1979-től 1999-ig. Sohasem létezett bankjegyek vagy érmék formájában, a Közösség gazdasági ügyleteinek elszámolására alkalmazták, árfolyamát a tagállamok valutaárfolyamainak súlyozott átlaga adta.

megvizsgáltatta, milyen el nyökkel és hátrányokkal járna, és összességében mi lenne a mérlege az átütemezés bejelentésének. Június végére ugyanis az MNB mozgósítható tartalékai alig egymilliárd dollárra apadtak, miközben a rövid távú kötelezettségei ennek duplájára rúgtak. „*Mindannyian azon a véleményen vannak [az IMF közgazdászai], hogy az átütemezés költséges és nehéz lenne, vagyis csakakkor szabad megfontolni, ha valóban elkerülhetetlen*”⁴¹ - szölt az egymondatos értékelés, de a nyolcoldalas dokumentumban részletesen végigvették a döntés lehetséges következményeit. Ezek közül a legfontosabb, hogy „*az átütemezés a nettó t kebe-áramlás csökkenéséhez vezethet, ami gyorsabb és er teljesebb fizetésimérleg-kiigazítást tenne szükségessé, mint a tervezett. A magyar vezetésnek ezért nemszabad azt tanácsol-ni, hogy kényszer nélkül keressék ennek az útnak a lehet ségét.*”⁴² Magyarul a fájdal-masnak t n intézkedéseknek csak a még fájdalmasabb megoldás az alternatívája.

Miután 1989 márciusában 5, áprilisban 6 százalékkal leértékelték a forintot, májusban leállították a b s-nagymarosi vízi er m vitatott beruházását, június-ban olyan új költségvetési korrekciót terjesztettek az Országgy lés elé, amellyel az IMF által eredetileg elfogadott 20 milliárd forintos szintre próbálták leszorítani az éves deficitet. Hiába er sködött ekkor Medgyessy Péter miniszterelnök-helyet-tes az IMF illetékesének egy tárgyalás során, hogy az ország „*elérkezetta további költségvetési intézkedések t réshatárához*”⁴³, az év során újabb megszorítások beje-lentésére kényszerültek. Szeptemberben a kormány úgy döntött, hogy a lakosság kezében lév valutatartalékokat azok legalizálásával megpróbálja ellen rzés alá vonni. Mintán ez nem járt sok sikerrel, novemberben 17 napra felfüggesztette a külföldre utazó magyarok konvertibilis valutával való ellátását, egyben bejelentet-te, hogy a továbbiakban évente legfeljebb 50 dollárt kaphatnak a nyugatra utazó turisták, majd decemberben újabb 10 százalékkal leértékelték a forintot.⁴⁴

ANémth-kormány közben folyamatosan tárgyalta egy remélt új IMF-megállapo-dásról a rendszeresen Budapestre látogató szakemberekkel, akiknek sz t l már azt tanácsolták, hogy a hivatalos tárgyalásaik mellett konzultáljanak az ellenzékkel is. Bartha Ferenc MNB-elnök egy novemberi valutaalapos feljegyzés szerint azt mondta az IMF tárgyalójának, hogy találkozzanak „*az ellenzéki pártokkal, de inkább a vezet ikkel és nem a gazdasági tanácsadóikkal, mert azokra nem hallgatnak*”⁴⁵, és tu-dakolják meg t lük, hogyan viszonyulnának egy újabb IMF-hitelmegállapodáshoz.

*

Az IMF kivételes rugalmasságot mutatott akkor is, amikor a magyar vezetés 1989 novemberében bejelentette, hogy a csatlakozás óta folyamatosan, rendszeresen és

átfogóan meghamisították a nemzetközi szervezetnek szolgáltatott hivatalos adatokat. Az affér ellenére folytatódtak a tárgyalások az újabb hitelfelvételről, amelyet 1990 februárjára szándéklevél formájában sikerült elterjeszteni és márciusra elfogadtatni. A valószínű adatkozmetikázás persze - mint a korábbi fejezetekben láthattuk - nem volt újdonság az IMF szakértői előtt, az adathamisítás kiterjedtsége azonban meglepte őket. A magyar vezeték valósággal tökélyre fejlesztették ezt a „művészetet”

Egyáltalán nem volt könnyű koherensen és következetesen meghamisítani az adatokat - erre legjobb példa az az 1988-as feljegyzésgyűjteményi amely Marjai József miniszterelnök-helyettes iratai között lelhető fel. 1988 januárjában derült ki az illetékesek előtt, hogy az előző év december 28-án a hivatalos *Magyar Közlönyben* véletlenül az éves tervnek azt a változatát publikálták, amit szigorúan belső használatra szántak. Ebben a dokumentumban több olyan adat is napvilágot látott, „amelyeknem voltak publikusak, szigorúan titkos, vagy szolgálati használatra minősítéssel [rendelkeztek]. Nemzetközi gazdasági diplomáciai munkánk szempontjából a legsúlyosabb a mezőgazdasági termékek exporttámogatásával kapcsolatban megjelent szövegrész.”⁴⁶ Ebben a passzusban az szerepelt, hogy a támogatások felső határát 75 százalékra kell mérsékelni, miközben hivatalosan mindenkinek, így a nemzetközi szervezetek, a GATT, az IMF és a Világbank felé is azt közölték, hogy ez az arány már régen csak 28 százalékos, a nyilvánosságra hozott törvényekben rendre ez az adat szerepelt. „E publikus jogszabálynak e formában történő megkérdőjelezése [...] a magyar kormány szavahihetőségét erősen alááshatja”⁴⁷ - írták az első feljegyzésben, majd utána valóságos levelezésáradat indult el a különböző minisztériumok, hatóságok és a Marjai-titkárság között a felelősség kérdéséről és arról is, miként lehetne kijavítani a hibát. „Első megközelítésben az tényleg egyedül célravezetőnek, hogy a publikált adattal kapcsolatban sajtóhibára, elírásra hivatkozzunk”⁴⁸ - hangzott az első ötlet, de az Országos Tervhivatal javaslatát a helyesbítésre többen is ellenezték, leginkább azért, mert nehéz volt a 28 százalék és a 75 százalék közötti gépelési hibára hivatkozni, hiszen egyetlen szám sem egyezett a két adatban. Végül hosszasan levelezés után az lett a megoldás, hogy a helyesbítés 25 százalékról szól majd, mert „a megjelent 75 százalékhöz képest egyetlen számjegy elütése hitelesebbé teszi a nyomdahibát, a mérséklés kifejezés használata pedig azt indokolja, hogy a helyesbített szám alacsonyabb legyen annál a 28 százalékos mértéknél, amelyről a nemzetközi tárgyalásokon már volt szó” - írták. Ezzel egy időben készült egy érvgyűjtemény is „az 1988. évi népgazdasági terv közzététele során elkövetett indiszkréciók korrigálására”, amelyből a gazdasági területtel foglalkozó diplomaták megtudhatták, hogy „első sorban az IMF és a Világbank képviselői kifejezett rákérdezése esetén milyen

egységes kormányzati érvelés szükséges". Vagyis mit kell hazudniuk. Azt is fontosnak tartották megjegyezni azonban, hogy - mint Major István külön hangsúlyozta - „azabban foglaltakat csukákkor használhat) dk fel, ha külföldi partnerük [...] rákérdez”.⁴ Utasításba kapták, hogy válaszukban ragaszkodjanak ahhoz, hogy az ügyben hivatalos helyreigazítás történt. Ez az egyetlen példa is jelzi, hogy milyen széles kör együttl kódésre volt szükség az adatokkal való trükközéshez.

A köztársaság október 23-ai kikiáltása után a vezetés új korszakot akart nyitni. Addigra az ellenzéki kerékasztal-tárgyalásokon is megállapodás született arról, hogy 1990 tavaszán demokratikus parlamenti választásokat tartanak, nyilvánvaló volt, hogy el bb vagy utóbb ki kell derülnie az igazságnak.⁵⁰ Bartha Ferenc, MNB-el n k a november 18-án a hivatalos megbeszélésekre érkező IMF-tárgyalót, a kelet-európai osztály vezetőjét, Gérard Bélanger-t szombati ebédre invitálta, ahol közölte vele a kellemetlen igazságot. Bartha az ebéd közben tervezett menetrendet is vázolta: november 20-án hétf n hivatalosan is felhívja az IMF ügyvezetőjét, Camdessus-t, aki még aznap értesítheti az igazgatóságot. A kormányf november 21-én a Parlamentben tájékoztatja nyilvánosságot arról, hogy a külföldi adósságállomány az addig bevallott 17-18 milliárdhoz képest 20 milliárd dollárra rúg.

Az IMF archívumában fellelhet az a felkészít dokumentum, amelynek alapján Camdessus levelezte a telefonbeszélgetést hétf n Barthával. Ebb l az derül ki, hogy a bejelentés súlyossága ellenére Camdessus igyekezett jó képet vágni a dologhoz, és a jövőre koncentrálni. Íme a tárgyalásra készült sorvezet kulcsmondatai:

„Azt javaslom, hogy haladéktalanul és professzionális módon kezdjük el a helyzetfelmérést. Ez semmiképpen nem akaszthatja meg a tárgyalások normál menetét, [...] a tárgyalások lelassulása káros lehet önöknek, [...] biztos lehet abban, hogy mi együttl kódunk önökkel. [...] Biztosíthatom öntarról, hogy t lünk nem szivárogo ki semmilyen információ, ami kifejezetten káros lehet önöknek. [...] Ami a legfontosabb most, hogy kidolgozzuk a készülő programot és annak intézkedéseit. [...] Rendkívül fontos, hogy elkerüljék a botrányt, különben súlyos csapást okozhat [a bejelentés], szerintem az egyedüli helyes út azt közölni, hogy az IMF-fel és a Világbankkal szoros együttl kódásban dolgoznak azon, hogy a pontos adatok el álljanak. Köszönöm az együttl kódését!”¹

Camdessus a sorvezet szerint még azt is felajánlotta, hogy személyesen telefonál néhány fontos jegybanki vezetőnek, például az akkor már a francia jegybank élén álló el djének, Laroisière-nek vagy Conablc-nek, a Világbank elnökének, majd

még aznap értesítette az IMF igazgatóságát, hogy „az 1988-as bruttó 17,2 millárd dolláros külső adósságállomány 10 százalékát érheti el a téves adatközlés”.⁵¹ Másnap Németh Miklós miniszterelnök a parlamenti képviselőkkel állt, és közölte a valós adatokat, hozzátéve, hogy a korábbi politikai és gazdasági vezetés dilemmája az IMF-csatlakozás idején éppen az volt, hogy „a külföld segítségét látva veszélyeztetve, ha feltárja a tényleges helyzetet. A következő két-három év igazolni látszott a döntés helyességét. A Valutaalappal megvalósult pénzügyi együttműködés eredményeképpen sikerült elhárítani a fizetési válságot, és a kialakított és követett szigorú gazdaságpolitika a pénzügyi külső egyensúly javulását eredményezte”TM - mondta Németh a Népszabadság tudósítása szerint.

Ezután szakértői csapatok hónapokon keresztül dolgoztak azon, hogy az 1970-es évek közepétől szisztematikusan meggyújtott adatokat rendbe szedjék. Kiderült, hogy az adósságot alacsonyabbnak, a tartalékokat magasabbnak jelentették a valóságosnál, ha pedig az igazi számok alapján döntött volna az IMF, akkor az 1980-as évek eleje óta megkötött hitelmegállapodások több részletéhez nem jutott volna hozzá az ország. „Nem arról volt szó, hogy egy-két szám nem stimmel, hogy a költségvetési deficit vagy a fizetési mérleg nagyobb volt a bevallottnál és emiatt az adósság sem annyi. Nem egyszer en pár korrekciós oszlopot kellett beiktatni. Kicsit túlzók persze, de lényegében egyik szám sem volt igaz, ezer dolgot kellett bütykölni”TM - emlékezett aszerz nek adott interjújában Tarafás Imre, akit részt vett az IMF szakértői ivel az adatok ügyénél folytatott tárgyalásokon. Magyarország persze nem az első ilyen eset volt a Valutaalap történetében, de az adathamisítás kiterjedtsége, rendszerszerűsége kivételes volt. Az is az első alkalommal fordult el, hogy az IMF addig nem volt hajlandó új megállapodást kötni, amíg a vitatott összegeket vissza nem fizették, és szó sem lehetett arról, hogy ez alól felmentést adjon.⁵⁵

Az „incidens” ellenére a tárgyalások nem szakadtak meg. Az IMF nyomására 1989 decemberében a Németh-kormány rendkívül szigorú költségvetést terjesztett a parlament elé. A tervezett áremelések kiterjedtek a lakbérekre (35 százalék), az ivóvíz- és csatornaszolgáltatásokra (300-400 százalék), a távolsági és városi tömegközlekedésre (20, 45 és Budapesten 55 százalék), az alapvető élelmiszerek közül például a pékárukra, valamint a hús- és tejipari termékekre (26,32 és 42-43 százalék) vagy éppen az üzemanyagokra (10-15 százalék). Ilyen mértékű áremelésre 40 éve nem került sor Magyarországon. A költségvetési tervezet elutasítása esetére Németh Miklós kilátásba helyezte lemondását. Azért, hogy ezért ne kerüljön sor, az Országgyűlés december 18-ai ülésén megjelent Helmut Kohl, német kancellár, akivel az akkori politikai vezetés a keletnémetek Magyarországra

menekülése miatt szoros kapcsolatot alakított ki. Kohl a javaslat elfogadását kérte. Arra figyelmeztette az országgyűlési képviselőket, hogy az ország fejlődése érdekében a parlamentnek és a képviselőnek is bátorságot kell tanúsítaniuk, még akkor is, ha népszerűtlen intézkedésekre van szükség.⁶⁶ Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy december 21-én megszavazták a költségvetést.⁶⁷ Amagyar kormány 1990 februárjában fordult újabb szándéklevéllel az IMF-hez és kért készletlétit, a csatlakozása óta a negyediket, amit az adatkozmetikázási botrány lezárása után és néhány nappal a szabad választások első fordulójától, 1990 márciusában hagyott jóvá az IMF igazgatósága.

A készletlétit hitel megint szinte a fizetéseképtelenségtől mentette meg az országot, az IMF értékelése még 1989 legvégén is úgy látta, hogy a csúcs szinte elkerülhetetlen. *„Még ha azt feltételezzük is, hogy az Európai Közösség 400 milliós hitelének első részletéhez korán hozzájutnak, [...] akkor sem biztos, hogy képesek lesznek finanszírozni a folyó fizetésimérleg-hiányukat és az 1990 első felében lejáró adósságukat. [...] Az Európai Közösség is tisztában van a problémával és dolgozik azon, miként lehetne a bankok kitettséget fenntartani. [...] Az ötlet az, hogy valamiféle adósságrefinanszírozást lehessen tető alá hozni, anélkül, hogy ennek neveznénk. [...] Ilyen refinanszírozás nélkül még az IMF-hitellel együtt sem valószínű, hogy képesek lesznek elteremteni az év első felére szükséges összegeket”*⁶⁸ - írták 1989 decemberében.

Nagyrészt a nemzetközi szervezetek és a nyugati kormányok támogatásának volt köszönhető, hogy sikerült túlélni 1990 első felét. Mint az IMF 1990. májusi jelentése megjegyezte: *„az IMF és az Európai Közösség támogatásának bejelentése lehetővé tette, hogy több, rövid és hosszú lejáratú hitelszerződést sikerült megkötnie Magyarországnak”*⁶⁹, amelyek lehetővé tették a fizetéseképtelenség elkerülését.

*

*„Eladósodásunk oka nem a világgazdasági nyitás, hanem az, hogy a rendszer képtelen volt alkalmazkodni a nemzetközi versenyhez, és hogy a kommunista vezetés felelőtlen hitelfelvételekkel hosszabbította meg a rendszer agóniáját. Néma külföldi tőkére kell félni, hanem a hazai államgazdaság megújulási képtelenségét”*⁶⁰ - hirdette az SZDSZ programja, de a gazdasági válságból való kiúttal kapcsolatban abban nem volt lényeges eltérés a választásra készülő politikai pártok között, hogy az adósságot vissza kell fizetni, a törlesztéseket nemszabad felfüggeszteni. *„Mi történjen az adóssággal”*⁶¹ - tette fel a kérdést például a Fidesz programja, amely szerint *„a külföldi hitelekkel szembeni fizetéseképtelenség elkerülése elengedhetetlen feltétele a válságkezelésnek”*. Igaz, hozzátették, hogy nem ez kell, hogy a program középpontjában

álljon, hanem „a gazdaság egész rendszerének átalakítása”.⁶² Ehhez képest nem mondott különösebben mást a választáson győztes MDF sem, ami nem meglepő: az 1990-es választásokon induló pártok gazdasági szakértői jórészt „egy akolból”, ugyanabból az iskolából származtak. Ahogyan a kerékasztal-tárgyalások egyik résztvevője, Bozóki András, a Fidesz tárgyalója fogalmazott, a legtöbben az 1980-as években szocializálódtak a reform közgazdászok két típusába tartoztak: „azok közé, akik időben otthagyták az MSZMP-t, vagy azok közé, akik elfelejtettek időben távozni”.⁶² Az MSZMP, majd az MSZP hátterében az 1980-as években az államigazgatásban edződtő gazdasági szakemberek voltak, de az újonnan létrejött pártok környékén is sokan voltak olyanok, akik már az 1980-as években részt vettek nyugati képzésekben, többen közülük az IMF képviselőivel is tartották a kapcsolatot, ismerték a nyugati pénzügyi működését. Pártszimpátiától függetlenül egyetértés volt közöttük, hogy Magyarország - Lengyelországgal ellentétben, amelynek adóssága nagyjából kormányhitelekkel állt - nem engedheti meg magának, hogy az adósságátütemezés vagy -felmondás eszközéhez folyamadjon. Elutasították azokat az elképzeléseket is, amelyek a Soros György és egyéb befektetők által elképzelt adósságcsere vagy adósságcsökkentést javasolták.

Az új kormányfő, Antall József május közepén találkozott a Budapestre látogató Michel Camdessus IMF-ügyvezetővel is, akinek a Valutaalap belső feljegyzése szerint „*impresszív beszámolót tartott a politikai helyzetről, és annak a gazdaságra gyakorolt következményeiről. Kiemelte, hogy a kormány elkötelezett a gazdaság megreformálása mellett, de nem egy nap alatt akarja végrehajtani a változtatásokat, a megfelelő sebességet fogják megválasztani. Azt is hangsúlyozta, hogy ehhez várja az IMF támogatását.*”⁶⁴ Nem hagyott kétséget afelől, hogy a kormány mindenképpen törleszti az adósságait az IMF-nek éppen úgy, mint a nemzetközi hitelezőknek. A programját ismertető május 22-én parlamenti beszédében pedig azt hangsúlyozta, hogy „*nemzetközi megítélésünk attól függ, hogy a hitelek kamatait tudjuk-e fizetni*”⁶⁵ - emelte ki Antall.

Az új kormányfő arról beszélt, hogy régóta nem látott esélyt kapott Magyarország arra, hogy megszabaduljon a Kádár-korszak örökségétől, mindattól, amit a gazdaságban legjobban az eladósodás fejezett ki. Azt fejtegette, hogy jóllehet magyar kormány talán soha nem „örökölt ilyensúlyos hagyatékot elődeitől”, egyben azonban „*régóta nem is kapott ilyen kedvező esélyt, régóta nem kezdhetett a munkának ilyen kedvező világtörténelmi csillagzat alatt*”⁶⁶ Kádár hiteleit törleszteni kell ugyan, de minden esélye megvan az országnak, hogy képes lesz „*egy olyan hatékony gazdaságot kiépíteni, amelynek ez a súlyos adósságállomány kisebb teherként jelent*” - reménykedett 1990 májusában Antall. Minden azon múlik majd - fejtegette

Antall József miniszterelnök és Richard Erb, a Nemzetközi Valutaalap vezérigazgató-helyettese, MTI/AP Fotó

hogy sikerül-e egy olyan „egészségesgazdasági rendet”⁶⁷ kialakítani, amellyel néhány éven belül növekedésbe lehet fordítani a hanyatlást, megállítani az eladósodás folyamatát; és amellyel egy évi 3-4 százalékos növekedést hozó, fenntartható fejlődés útjára áll az ország.

Azt talán még Antall sem sejtette, hogy Magyarország rendszerváltás utáni éveinek történelmét mennyire meghatározza majd a Kádár-korszak eladósodása: a válságkezelést a gazdaságpolitikán át a privatizációig éveken keresztül szinte minden fontos döntést befolyásolt az, hogy az ország a korábban felvett hitelek terheit nyögte. Amikorra pedig már úgy tűnt, hogy sikerült megszabadulni a kádári örökségtől, mintha minden újrakezdődött volna. A 2000-es évek elejétől Magyarország - kis túlzással - megismételte az 1980-as éveket, ráadásul - mint az ebben a könyvben felidézett események alapján kiderülhetett - nagyon hasonló módon, mint akkor. Mintha az 1990-es évtizedek eseményei hozzájárultak volna az újabb eladósodáshoz: a gazdaságpolitikai hibák ára ismét az adósságcsapda lett, az ország pedig a 2008-ban kezdődött gazdasági válság közepette megint az IMF-hez volt kénytelen segítségért fordulni. Mintha Kádár hitelei kísértettek volna, és talán kísértének még ma is.

FÜGGELÉK

ÉLETRAJZOK

Antos István (1908-1960) közgazdász, pénzügyminiszter 1945 februárjában lépett be az MKP-ba, attól az évtől az Országos Gazdasági Tanács főtitkáráként, majd pénzügyminisztériumi államtitkárként dolgozott. 1951-től 1955-ig, majd 1956-57-ben pénzügyminiszter-helyettes, 1957 májusától 1960-ig pénzügyminiszter, 1959-től haláláig az MSZMP KB tagja volt.

Baczoni Jen (1907-1996) külkereskedelmi miniszterhelyettes 1932-től dolgozott a Magyar Nemzeti Bank devizával foglalkozó osztályain, különböző beosztásokban. 1949-ben került a Pénzügyminisztériumba, ahol szintén devizaügyekkel foglalkozott. 1954-től a külkereskedelmi miniszter helyetteseként, majd 1968-tól a miniszter első helyetteseként, 1973-tól 1975-ig pedig államtitkárként tevékenykedett. 1945-től az MKP, 1956 októberéig az MDP tagja volt.

Bakó Ede (1935-2001) közgazdász, az MNB ügyvezető igazgatója 1958-tól 1981-ig a Magyar Nemzeti Banknál előbb a nemzetközi információs főcsoport tagjaként, majd tanácsadójaként, nemzetközi fizetési mérleg, a külföldi hitelpolitika és adóssághelyzet elemzőjeként tevékenykedett. 1981-től 1989-ig az MNB ügyvezető igazgatója, 1989-től 1990-ig a devizapolitikai főosztály vezetője volt.

Balassa Ákos (1934) közgazdász, az Országos Tervhivatal főcsoportfőnöke 1957-től 1988-ig az Országos Tervhivatalban dolgozott különböző beosztásokban (első adó,

osztályvezető, főosztályvezető, főcsoportfőnök), 1989-1990-ben a kormány gazdasági reformbizottságának tagja volt.

Bartha Ferenc (1943-2012) közgazdász, az MNB elnöke 1965-től 1970-ig az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa volt, majd 1970-től 1980-ig a külkereskedelmi tárca valuta-, ár- és pénzügyi főosztályának helyettes vezetőjeként dolgozott. 1980-tól 1987-ig a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságát vezette, 1987-ben a Kereskedelmi Minisztérium államtitkárává nevezték ki. 1988-ban a Magyar Nemzeti Bank élére került, ezt a tisztséget 1990. június 30-ig töltötte be. 1988-89-ben az MSZMP KB tagja volt.

Bácskai Tamás (1925-2007) közgazdász, az MNB ügyvezető igazgatója 1949-1950-ben a Pénzügyminisztériumban a jóvátételi adósságokkal foglalkozott, majd négy éven át a bécsi Nemzetközi Békeintézet kutatási és publikációs osztályának vezetője volt. Hazatérése után 1962-ig a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanáraként, 1962 és 1968 között a Béke Világtanács titkáráként tevékenykedett, majd 1984-ig a Magyar Nemzeti Bank elnöki tanácsadója, osztályvezetője, ügyvezető igazgatója volt. 1984-től 1988-ig a Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető tanáraként dolgozott. A rendszerváltás után derült ki, hogy 1956 és 1961 között együttműködött a titkosszolgálattal, kollégáiról és családtagjairól is írt jelentést.

Bérei Andor (1900-1979) közgazdász

1947- 1948-ban az Országos Tervhivatal első főtárhelyettese, később, 1954 és 1956 között elnöke lett. 1948-tól 1954-ig a Külügyminisztérium politikai államtitkáraként, majd a miniszter első helyetteseként dolgozott.

1948-tól 1956-ig párt Központi Vezetőségének tagja volt. A forradalom alatt, 1956 novemberében Moszkvába ment, ahonnan 1958-ban tért haza. 1949-től a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen oktatott, 1961 és 1970 között tanszékvezetőként dolgozott. 1961-től 1976-ig a Kossuth Könyvkiadó igazgatója volt.

Bognár József (1917-1996) közgazdász

1945-től az FKGP egyik vezetője volt, 1946-1947-ben, a koalíciós korszakban tájékoztatóügyi miniszter, majd 1947 és 1949 között Budapest polgármestere. 1949-től 1956-ig bel-, illetve külkereskedelmi miniszterként dolgozott. 1956. október-novemberben a Nagy Imre-korinányban miniszterelnök-helyettes volt, 1957-ben elhárította a kormánytagságra vonatkozó felkérést. 1954-től a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanára, 1965-től akadémikus. 1961 és 1969 között a Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnöke, majd az MTA Világgazdasági Kutatóintézet első számú vezetője volt. 1966-1988 között az Országgyűlés terv- és költségvetési bizottságának elnöke volt.

Boros Imre (1947) közgazdász 1970-től dolgozott a Magyar Nemzeti Banknál, 1981 és 1988 között a devizagazdálkodási osztály vezetője volt. Az MNB nemzetközi pénzügyi területének MSZMP-alapszervezetének főtárhelyettese volt, és 1983-ban másokkal közösen Állami Díjat kapott az adósságválság kezeléséért. 1988-tól 1990-ig a Magyar Hitelbank vezérigazgató-helyetteseként tevékenykedett. Neve szerepel az állambiztonság szigorúan titkos állományú (SZT) tisztjeinek 2011-ben

történetek által közzétett névsorában, amely szerint az állambiztonság III/11-es osztályán a D-8-as kódszámú SZT-tisztként dolgozott a kémelhárításnak az 1970-es, 1980-as években. Az adatokat az érintett vitatja.

Camdessus, Michel (1933) francia közgazdász, az IMF ügyvezető igazgatója az 1960-as években a francia pénzügyminisztériumban és a brüsszeli francia állandó képviselőként dolgozott, majd az 1970-es években a Kincstárban töltött be különböző pozíciókat, 1982 és 1984 között az intézmény elnöke volt. 1984-ben a francia jegybank elnökének nevezték ki. 1987-től 2000-ig az IMF ügyvezető igazgatói posztját töltötte be.

Conable, Barber Benjamin (1922-2003) amerikai közgazdász, a Világbank elnöke 1962-ben az amerikai Szenátusba, majd 1964-ben a Kongresszusba került republikánus képviselőként, és kilenc alkalommal újraválasztották. 1986-ban Ronald Reagan amerikai elnök a Világbank elnöki pozíciójába jelölte, aposztot 1991-ig töltötte be.

Csernok Attila (1929) közgazdász, az MNB elnökhelyettese 1951-től a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa volt, 1967-ben a Minisztertanács gazdasági bizottságának titkárságára került, ahol 1971-től 1973-ig a titkárság vezetője volt. 1973-tól 1981-ig az MNB elnökhelyettese volt.

Csikós-Nagy Béla (1915-2005) közgazdász, akadémikus, az Országos Anyag- és Árhivatal elnöke 1940 és 1945 között a Miniszterelnökség Gazdaságtudományi Osztályán és a Pénzügyminisztériumban dolgozott. 1946-ban került a Gazdasági Főtanácsba, ahol első miniszteri tanácsosként, majd főtárhelyettesként dolgozott. 1948-ban az Országos Tervhivatal közgazdasági főosztályának vezetője lett, 1952-1953-ban Helyi Ipari Minisztériumban, 1954-1955-ben a

Könnny ipari Minisztériumban volt miniszterhelyettes, 1955- 1956-ban pedig a Budapesti Vegyesipari Tröszt igazgatója volt. 1957 februárjában a Varga István vezette Gazdasági Szakértő Bizottság tagja lett, 1957-ben megszervezte az Országos Árhivalt (1967-től Országos Anyag- és Árhivatal), amelynek - 1984-es nyugdíjba vonulásáig - elnöke volt.

Dabronaki Gyula (1916-1984) politikus, a **Központi Népi Ellenőrzési Bizottság** elnöke volt 1967-től 1977-ig. Pályája elején, 1945-ben az SZDP kerületi titkára, majd üzemszervezési osztályvezető lett. 1948-tól 1954-ig az MDP Központi Vezetőségének, 1948 és 1950 között a budapesti pártbizottságnak a tagja volt, majd 1950-től 1952-ig a Szikra Kiadó osztályvezetőjeként dolgozott. 1957 és 1967 között élelmiszerügyi miniszterhelyettesként tevékenykedett. 1957-től 1984-ig az MSZMP KB tagja volt.

Erdei Ferenc (1910-1971) agrárközgazdász 1934-ben bekapcsolódott a falukutató mozgalomba, a Márciusi Front egyik meghatározó egyénisége, a Nemzeti Parasztpárt egyik alapítója, 1945-től alelnöke, 1947 és 1949 között főtitkára volt. 1944-45-ben belügyminiszter, 1948-49-ben államminiszter, 1949 és 1953 között földművelésügyi, 1953-54-ben igazságügyi, 1954-55-ben újból földművelésügyi miniszter. 1955 novemberétől 1956. október 31-éig miniszterelnök-helyettesként tevékenykedett. Nagy Imre kormányában államminiszteri posztot töltött be, november 3-ától a tököli szovjet katonai bázison tartották fogva december végéig. 1954-től az MTA Agrárgazdasági Kutatóintézetének igazgatója, 1957 és 1964 között, illetve 1970-71-ben az MTA főtitkára, 1964 és 1970 között a Hazafias Népfront főtitkára volt.

Faluvégi Lajos (1924-1999) közgazdász, pénzügyminiszter 1945-től a Pénzügyminisztériumban főosztályvezető, 1968-tól 1971-ig

miniszterhelyettes, majd 1971-től pénzügyminiszter volt. 1980-ban miniszterelnök-helyettesé és az Országos Tervhivatal elnökévé nevezték ki, e tisztségeket 1986-ig töltötte be. 1975 és 1988 között az MSZMP KB tagja volt.

Fekete János (1918-2009) közgazdász, az MNB első elnökhelyettese pályáját 1936-ban a Szarvasi Takarékpénztárban kezdte. 1948-ban került a Magyar Nemzeti Bankba, majd 1950-ben a Pénzügyminisztériumba. A pénzügyi tárcaánál a devizafőosztály vezetőjeként, a Külügyminisztériumban nemzetközi pénzügyi osztály vezetőjeként dolgozott 1950 és 1953 között. 1953-ban ismét az MNB-be került, ahol 1968-ig a devizagazdálkodási főosztály vezetője, majd 1980-ig elnökhelyettes, 1980 és 1988 között első elnökhelyettes volt. 1982 és 1988 között az IMF magyarországi kormányzója volt. 1985-től 1990-ig Szarvas országgyűlési képviselője volt.

Fock Jen (1916-2001) politikus 1945-től az MKP Budapesti Bizottságának üzemszervezője, 1947-48-ban a Nehézipari Központ osztályvezetője, majd főosztályvezetője volt. 1951 és 1954 között a Kohó- és Gépipari Minisztériumban miniszterhelyettesként dolgozott, 1955-től a Szakszervezetek Országos Tanácsának főtitkára volt. 1957-től 1961-ig az MSZMP KB gazdaságpolitikai titkáráként tevékenykedett, majd 1967-ig miniszterelnök-helyettes volt. 1967-től 1975-ig a miniszterelnöki pozíciót töltötte be. 1956-tól 1989-ig az MSZMP KB, 1957-1980 között pedig a PB tagja volt.

De Fontenay, Patrick (1934) francia közgazdász, az IMF európai osztályának igazgatóhelyettese 1965 és 1968 között a Világbank közgazdásza volt, majd 1970-től az IMF-nél dolgozott különböző vezető beosztásokban. 1984-től az IMF európai osztályának igazgatóhelyettese volt, 1991-ben az IMF Institute igazgatójának nevezték ki.

Friss István (1903-1978) közgazdász

1945 után az MKP, majd az MDP Központi Vezetése mellett működött Állampolitikai, illetve Államgazdasági Osztály, 1952-től pedig a terv-, pénzügyi és kereskedelmi osztály vezetője volt. 1956 novemberétől 1962-ig az MSZMP KB Államgazdasági Osztályának vezetőjeként dolgozott. 1954-től 1974-ig az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója, 1956 novemberétől 1978-ig az MSZMP KB tagja volt.

Gold, Joseph (1913-2000) brit jogász, az IMF jogi igazgatója 1946-ban, három hónappal a szervezet alapítása után lépett az IMF kötelékébe, és 1960-ban nevezték ki a legfontosabb jogi pozícióba, amelyet nyugdíjazásáig, 1979-ig töltött be. 1980-ban 11. Erzsébet királynő lovagjává ültette.

Grósz Károly (1930-1996) politikus, pártmunkás 1945-ben lépett be az MKP-ba. 1950-ben az MDP Központi Vezetésének munkatársa, 1950 és 1954 között hivatásos katonatiszt volt. 1954-től az MDP, majd az MSZMP megyei, illetve központi apparátusában dolgozott. 1973-74-ben a Fejér Megyei Pártbizottság első titkára volt, 1974-től 1979-ig az MSZMP KB agitációs és propagandaosztályának vezetőjeként tevékenykedett. 1979 és 1984 között a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei, 1984-től 1987-ig a Budapesti Pártbizottság első titkára. 1987 júniusától és 1988 novemberéig között miniszterelnöki pozíciót töltött be, 1988 májusától az MSZMP KB első titkára volt a párt 1989 októberi megszűnéséig.

Hammer József (1927) közgazdász pályáját az Agrimpexnél kezdte gyakornokként, majd első adóként tevékenykedett. Megszállásokkal a Külkereskedelmi Minisztériumban dolgozott, elsőként adó, majd főosztályvezető-helyettesi beosztásban. Több alkalommal

volt külszolgálaton Hágában, Prágában és Delhiben. Később visszatért az Agrimpexhez, ahol főosztályvezető, majd igazgató volt. 1971-től a Hungarofruit vezérigazgatójaként dolgozott.

Havasi Ferenc (1929-2004) politikus

1947-ben lett tagja az építő munkások szakszervezetének, 1948-ban belépett az MDP-be. 1949-ben munkahelyén, a Lábatlani Cement- és Mészmuhi üzem párttitkárnak választották, 1950-ben az MDP tatabányai pártbizottságán agitációs és propagandatitkárrá lett. 1952-től a Komárom megyei pártbizottságon töltött be vezető funkciókat, 1956 után titkárrá, 1966 és 1975 között első titkárrá lett. 1975-ben a Minisztertanács elnökhelyettesévé nevezték ki, majd 1978-tól 1987-ig az MSZMP KB gazdaságpolitikáért felelős titkárrá lett. 1987-88-ban az MSZMP Budapesti Pártbizottságának első titkára volt.

Hetényi István (1926-2008), közgazdász, pénzügyminiszter 1949-től az Országos Tervhivatal munkatársa volt, 1970 és 1980 között annak elnökhelyetteseként, illetve 1973-tól államtitkárként dolgozott. 1980-tól 1986-ig pénzügyminiszter volt.

Huszár István (1927-2010) közgazdász, az Országos Tervhivatal elnöke 1951-től 1953-ig a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem statisztikai tanszékének tanársegédje volt, majd 1953 és 1961 között elsőként az MDP KV, majd az MSZMP KB Terv-, Pénzügyi és Kereskedelmi, illetve Államgazdasági Osztályának munkatársa, 1961 és 1963 között osztályvezető-helyettese volt. 1963-tól 1969-ig a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesi, 1969-től 1973-ig elsőként posztját töltötte be. 1973-ban miniszterelnök-helyettes, 1975-től 1980-ig egyidejleg az Országos Tervhivatal elnöke volt. 1980-tól 1985-ig az MSZMP KB Társadalomtudomá-

nyí Intézetének fő igazgatójaként dolgozott, 1985 és 1988 között a Párttörténeti Intézet igazgatójává vált.

Junz, B. Helen (1930), amerikai közgazdász, az IMF vezető munkatársa 1953-tól 1958-ig a National Industrial Conference Boardnál, majd a National Institute of Social Research-nél dolgozott. 1960 és 1962 között az amerikai Kereskedelmi Minisztériumban volt közgazdász, 1962 és 1977 között a Fed-nél tanácsadó. 1977-től 1979-ig az amerikai Pénzügyminisztériumban dolgozott vezető beosztásban, majd egy évig a First National Bank of Chicago alelnöke volt 1980 és 1982 között a későbbi Fed-elnök, Alan Greenspan kutatócégénél volt elnökhelyettes. 1982-ben csatlakozott az IMF-hez, ahol 1987-ig az európai osztályon volt vezető tanácsadó, majd igazgatóhelyettesnek nevezték ki az Exchange and Trade Relations részlegre. 1989-től az IMF genfi irodáját vezette.

Kárász Artúr (1907-1992) közgazdász, az MNB elnöke 1931-től a Magyar Nemzeti Bank munkatársa, 1945-46-ban elnöke volt. 1948-ban emigrált, az USA-ban, Bolíviában és Franciaországban élt. 1956-tól a Világbank munkatársa, 1968-tól 1972-ig annak európai igazgatója volt. 1974-től a Siemens franciaországi alelnökeként, 1976-tól elnökeként dolgozott.

Kiss Árpád (1918-1970) mérnök, az Országos Tervhivatal elnöke 1943-ban belépett az SZDP-be. 1938-tól 1950-ig a Ganz. Villamossági Gyrban dolgozott elbbs konstruktorként, majd 1945-től osztályvezetőként. 1950-től 1954-ig könnyű ipari miniszter, majd 1956-ig vegyipari és energetikai miniszter volt. 1954 és 1956 között az MDP KVj majd 1956 és 1961 között az MSZMP KB tagja volt. 1956-tól 1961-ig az Országos Tervhivatal elnöki posztját töltötte be, majd

az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnöke volt.

Kopits György (1943) közgazdász, az IMF képviselője pályáját a washingtoni Brookings Intézetben kezdte kutatóként, majd 1969-től az USA Pénzügyminisztériumának munkatársa lett, végül 1975-ben az IMF-hez szerződött. 1986-ban magyarországi főreferenssé, majd 1988-ban az IMF osztályvezetőjévé nevezték ki. 1993-tól 1996-ig az IMF magyarországi képviselőjeként dolgozott.

Komái János (1928) közgazdász, a Harvard emeritus professzora 1945-ben a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség budapesti központjának munkatársa lett. 1947-ben került a Szabad Néphez, ahol gazdasági szerkesztőként dolgozott. 1954-ben tagja volt a Nagy Imre-párti Szabad Nép-lázadásnak, emiatt 1955-ben, több munkatársával együtt, elbocsátották. 1955-ben az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa lett. Az 1956-os forradalom leverése után nem volt hajlandó belépni az MSZMP-be, ezért az akadémiai kutatóintézetből eltávolították. 1958-ban a Textilipari Intézet osztályvezetőjévé nevezték ki, 1963 és 1967 között az MTA Számítástechnikai Központjának osztályvezetőjeként és kutatójaként dolgozott. 1967-ben került vissza az MTA Közgazdaságtudományi Intézetébe, ahol annak gazdasági szabályozásméleti osztályát vezette. 1961-ben kapta meg az egyetemi doktori, 1965-ben az akadémiai doktori fokozatot. Később az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének kutatóprofesszorává nevezték ki. 1986-tól a Harvard Egyetem professzora.

Kossá István (1904-1965) politikus a szakszervezeti mozgalomban edző volt. 1948-tól iparügyi, 1949-től pénzügyminiszter volt, 1950-től a kohó- és gépipari miniszterhe-

lycttesi posztot töltötte be. 1949-50-ben a Nép gazdasági Tanács tagja volt, 1951-től laz Állami Egyháziügyi Hivatal elnöke lett, majd 1952-től a kohó- és gépipari miniszterként, 1954-től pedig az Országos Tervhivatal elnökhelyetteseként dolgozott. 1956. október 27-étől november 3-áig Nagy Imre kormányának pénzügyminisztere, majd 1956. november 4-étől a Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány tagjaként szintén a pénzügyek irányításával bízták meg. 1957-től közlekedési és postai miniszter, egészen 1963-as nyugdíjazásáig.

Kostolany, André (1906-1999) történész Budapesten filozófiát és művészettörténetet tanult, majd 1927-ben Párizsba került, ahol történész lett. A második világháború idején az Egyesült Államokba menekült, majd az 1950-es években Németországban és Franciaországban élt, és sikeres történészpedagógusként működött. Számos könyvet írt, és rendszeresen publikált a *Cultural* című lapban.

Lámfalussy, Sándor (1929) közgazdász, bankár 1955-től közgazdász-tanácsadóként dolgozott a Banque de Bruxelles-nél, majd 1965-től annak vezérigazgatója és az igazgatótanács elnöke lett. 1976-tól a bázeli Nemzetközi Fizetések Bankjánál dolgozott, 1981-től vezérigazgató-helyettesként, 1985-től 1993-ig pedig vezérigazgatóként. Közben a Delors-bizottság tagjaként részt vett 1988-89-ben az Európai Monetáris Unió megvalósítási tervének kidolgozásában.

De Larosière, Jacques (1929) francia közgazdász, az IMF ügyvezető igazgatója az 1960-as és az 1970-es években a francia Pénzügyminisztériumban, majd a Kincstárnál dolgozott, amelynek 1974 és 1978 között vezetője lett. 1978 és 1987 között az IMF ügyvezető igazgatói pozícióját töltötte be,

majd 1987-től 1993-ig a francia jegybank elnökeként tevékenykedett.

László Andor (1914-1993) közgazdász, az MNB elnöke 1936-tól Budapesten a Magyar Általános Hitelbank Rt. tisztviselője volt. 1947-48-ban a Hitelbank, majd az Állami Bankok Központi Irodájának munkatársaként, később a Pénzügyminisztérium bank- és hitelosztályának vezetőjeként dolgozott. 1954-től hét éven át az OTP vezérigazgatója volt. 1961 és 1975 között az MNB elnöki pozícióját töltötte be.

Lázár György (1924) politikus 1948-tól 1953-ig az Országos Tervhivatal elnöke, 1953 és 1958 között főosztályvezető-helyettese, majd főosztályvezetője, 1958-tól 1970-ig pedig elnökhelyettese volt. Ezt követően 1973-ig munkaügyi miniszter, 1973 és 1975 között az Országos Tervhivatal elnöke volt. 1975-től 1987-ig miniszterelnökként tevékenykedett. 1987-88 között az MSZMP főtitkárhelyettese, 1970-től 1988-ig az MSZMP KB, 1975 és 1988 között a PB tagja volt.

Leutwiler, Fritz (1925-1997) közgazdász, a Svájci Nemzeti Bank és a BIS elnöke 1952-ben kezdett el a Svájci Nemzeti Bankban dolgozni, amelynek 1974-től egy évtizeden át az első számú vezetője volt, 1982-1984 között a bázeli Nemzetközi Fizetések Bankjának elnökeként is dolgozott.

Marjai József (1923) politikus, miniszterelnök-helyettes 1947-ben a Kereskedelmi és Szövetkezetiügyi Minisztériumban segédelőadóként helyezkedett el. 1948-ban a Külügyminisztérium munkatársa lett, Prágában, Belgrádban, majd Moszkvában teljesített diplomáciai szolgálatot. 1953-tól a protokollosztály főnöke, majd 1955 és 1956 között a politikai osztály vezetőjének nevezték ki. 1956-tól svájci, 1959-től 1963-ig prágai követ volt. Hazatérése után Külügyminiszter-

riumban dolgozott, majd 1966 és 1970 között belgrádi nagykövetségként szolgált. 1970-től 1973-ig külügyminiszter-helyettes, 1976 és 1978 között moszkvai nagykövet 1978-ban kinevezték a minisztertanács elnökhelyettesévé, 1987-88-ban egyúttal kereskedelmi miniszterként is tevékenykedett. 1976 és 1989 között az MSZMP Központi Bizottságának tagja volt.

Medgyessy Péter (1942) közgazdász, politikus pályáját a Pénzügyminisztériumban kezdte, ahol 1966-tól 1982-ig különböző vezető beosztásokban dolgozott. 1982 és 1986 között pénzügyminiszter-helyettes, 1986 és 1987 között pénzügyminiszter volt. 1987-től 1990-ig a Németh-kormányban a minisztertanács gazdasági ügyekkel megbízott elnökhelyetteseként tevékenykedett. 1987 és 1989 között az MSZMP KB tagja volt. 2002-ben kiderült róla, hogy az 1970-es, 1980-as években az állambiztonság III/II-es osztályán a D-209-es kódszámú SZT-tisztként dolgozott a kém elhárításnak.

Melega Tibor (1936) közgazdász, külkereskedelmi miniszterhelyettes 1959-től 1964-ig az Elektroimpexnél dolgozott, majd a Külkereskedelmi Minisztériumban volt főtanácsadó, később referatúra-vezető. 1969 és 1974 között az NSZK-ban, a kölni kereskedelmi ki- és behozatalok teljesített külszolgálatot, 1974-től a külügyi tárca Fejlesztés Nem Szocialista Országok Államközi Főosztályán dolgozott főosztályvezető-helyettesként. 1980-tól a külkereskedelmi miniszter helyettese, 1988-ban a kereskedelmi miniszter helyettese lett.

Németh Károly (1922-2008) politikus, az Elnöki Tanácselnöke 1954-től 1960-ig a Csongrád megyei Pártbizottság első titkára volt, majd az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának vezetője lett 1960 és 1962 között. Ezután az MSZMP KB Titkárságán töltött be különböző vezető pozíciókat: 1962 és 1965 között mezőgazdasági, 1974-től 1977-ig gazdaságpolitikai titkár volt, illetve 1978-tól az első titkár helyetteseként dolgozott.

1965-től 1974-ig a Budapesti Pártbizottság első titkára, majd 1978-tól 1987-ig a párt első, később főtitkárának helyettese volt. 1970-től 1987-ig a PB tagjaként dolgozott, 1987-88-ban az Elnöki Tanács elnöke volt.

Németh Miklós (1948) közgazdász, miniszterelnök a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen kezdte pályáját, ahol oktatóként és kutatóként dolgozott. 1974-75-ben ösztöndíjjal az Amerikai Egyesült Államokban a Harvard Egyetemen tanulmányozta az Országos Tervhivatalban osztályvezető-helyettes lett, 1981-től az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályán dolgozott, ahol 1986-tól osztályvezetőnek nevezték ki. 1987-től a Központi Bizottság gazdaságpolitikai titkára volt. Kádár János leváltása után, 1988-ban bekerült a Politikai Bizottságba, amelynek 1989. október 7-éig, az MSZMP megszűnéséig tagja volt. 1988. november és 1990. május között miniszterelnök volt.

Nyers Rezső (1923) közgazdász, politikus 1940-től 1948-ig az SZDP tagja, 1947-48-ban Pest megye és környéke titkárhelyettese, majd titkára volt. 1952 és 1954 között belkereskedelmi minisztériumi osztályvezető, 1954-től 1956-ig a SZÖVOSZ elnökhelyettese, 1956. júliustól októberig élelmiszer-ipari miniszter volt. 1948 és 1954 között az MDP KV pótagja, majd 1954 és 1956 között tagja volt. 1956. október után közellátási kormánybiztosságot vezetett, majd 1957 és 1960 között a SZÖVOSZ elnöke lett. 1960 és 1962 között a pénzügy miniszteri pozíciót töltötte be. 1962-től 1974-ig az MSZMP KB gazdaságpolitikai titkára volt, majd ugyanettől az évtől az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének lett az

igazgatója. 1988-89-ben államminiszteri pozíciót töltött te. Az MSZMP PB tagja volt 1960 és 1975 között, majd 1988-89-ben.

Péter György (1903-1969) statisztikus, közgazdász 1945-től 1948-ig az Országos Társadalombiztosítási Intézet igazgatója, majd 1968-ig a KSH elnöke volt. 1950 és 1964 között a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezetőjeként dolgozott.

Púja Frigyes (1921-2008) külügyminiszter 1945 és 1951 között pártfunkcionárius, majd 1953-ig külügyminisztériumi osztályvezetőként dolgozott. Ezután 1953 és 1955 között stockholmi, majd 1955-től 1959-ig bécsi követ volt. Külügyminiszter-helyettként dolgozott 1959 és 1963 között, majd 1968-tól 1973-ig, közben tíz évig az MSZMP KB Külügyi Osztályvezetője volt. 1973-tól 1983-ig a külügyminiszteri pozíciót töltötte be, majd 1986-ig helsinki nagykövet volt.

Pulai Miklós (1925) közgazdász, az MNB elnökhelyettese 1949-ben került a Pénzügyminisztériumba, ahol 1951-ben a bankosztály vezetésével bízták meg. Az MDP-be 1950-ben lépett be, 1952-ben egyéves pártiskolára került, amelynek elvégzése után a Pénzügyminisztériumban a titkárság megbízott vezetője, később a költségvetési főosztály vezetője lett. 1956-1957-ben pénzügyminiszter-helyettes volt, de a forradalom alatti tevékenysége miatt kizárták az MSZMP-ből, ezért a László Andor vezette OTP osztályvezetője lett. 1963-ban került a Magyar Nemzeti Bank alkalmazásába, ahol 1968 és 1980 között első elnökhelyettes volt. 1980-tól az Országos Terhivatal elnökhelyettese volt, 1988-ban kinevezték a Minisztertanács Gazdasági Reformbizottsága elnökhelyettesévé. 1982 és 1989 között a Világbank magyarországi kormányzójaként dolgozott.

Schweitzer, Pierre-Paul (1912-1994) francia közgazdász, az IMF ügyvezető igazgatója 1949 és 1953 között a washingtoni francia nagykövetségen volt pénzügyi attasé, majd 1953-tól 1960-ig a párizsi Kincstár igazgatójaként dolgozott. 1960-ban a francia jegybank elnökhelyettesének nevezték ki. 1963 és 1968 között az IMF ügyvezető igazgatójaként tevékenykedett.

Szálkai István (1949) közgazdász, az MNB elnökhelyettese pályáját a Pénzügyminisztérium Pénzügykutató Intézetében kezdte, majd 1981 és 1985 között a Magyar Nemzeti Bank ügyvezető igazgatója volt. 1985-től 1987-ig a Nemzetközi Valutaalapnál dolgozott közgazdász szakértőként. 1988 és 1989 között az MNB elnökhelyettese volt.

Tarafás Imre (1947) közgazdász, az MNB első elnökhelyettese 1969 és 1973 között az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében dolgozott. 1973-tól 1986-ig a Magyar Nemzeti Banknál volt főadó, majd az ár-nyom-politikai osztály vezetője, és a közgazdasági főosztály helyettes vezetőjeként tevékenykedett. 1986 és 1988 között az Országos Terhivatalnál volt gazdaságirányítási és pénzügyi főcsoportfőnök, közben 1985-től 1987-ig a Világbank tanácsadójaként dolgozott. 1988 és 1993 között a Magyar Nemzeti Bank első elnökhelyettese volt.

Tímár Mátyás (1923) közgazdász, az MNB elnöke 1949-től a Pénzügyminisztériumban dolgozott, 1952 és 1955 között a költségvetési főosztály vezetője, 1955-től 1957-ig és 1960-tól 1962-ig pénzügyminiszter-helyettes, majd 1967-ig pénzügyminiszter volt. 1967 és 1975 között miniszterelnök-helyettként tevékenykedett, majd 1988-ig a Magyar Nemzeti Bank elnöke volt. 1966 és 1985 között az MSZMP KB tagja volt.

Varga István (1897-1962) közgazdász 1945 és 1949 között a Gazdaságkutató Intézet vezetője volt, közben 1945-től az Újjáépítési Minisztérium fő csoportvezetője, majd államtitkára lett, és az FKGP delegáltjaként az Anyag- és Árhivatal elnöki pozícióját is betöltötte. 1954-től az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében dolgozott, 1956-ban részt vett az FKGP újjáalakításában, majd a Közgazdasági Szakértő Bizottság elnöke volt. 1957-től 1962-ig a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tanított.

Vas Zoltán (1903-1983) politikus 1945 után Budapest közellátási kormánybiztosa, majd polgármestere lett, 1945 és 1949 között a Gazdasági Főtanács főtitkára volt. 1949-től 1952-ig az Országos Tervhivatal első elnöke lett, majd 1953-54-ben a komlóiban bányatörést igazgatójaként, később a Minisztertanács titkárságának vezetőjeként dolgozott. 1955-ben külkereskedelmi miniszterhelyettes lett, majd a SZÖVOSZ elnöke volt. 1956 októberében a Nagy Imre-kormány közellátási kormánybiztosának nevezték ki, november 4-én a jugoszláv követségre menekült, ahonnan Romániába internálták. 1958 végén tért haza, eljárási kegyelemben részesült. Később irodalmi munkásságot folytatott.

Veress Péter (1928) külkereskedelmi miniszter pályája elején a Közel-Keleten volt külkereskedelmi kirendeltségvezető, majd a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője lett, 1971 és 1974 között a miniszterhelyettesi posztot töltötte be, ezt követően párizsi nagykövet. 1979-től 1987-ig külkereskedelmi miniszter volt.

Whittome, Leslie Alan (1926-2001) brit közgazdász, az IMF európai igazgatója 1951-ben a Bank of Englandnél kezdett dolgozni, ahol vezető beosztásig jutott, amikor 1964-ben az IMF kötelékébe lépett, és 1986-ig az intézmény európai osztályát vezette. Ezután 1990-es nyugdíjba vonulásáig az IMF-nél maradt, de speciális megbízatásokra még évek múlva is visszatért az intézményhez. 1991-ben lovagvá utítotték.

Zala Júlia (1919-1994) közgazdász 1949-től a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője, majd elnökhelyettese volt. 1967 és 1975 között a Gazdaságkutató Intézet igazgatójaként dolgozott, 1975-től 1980-ig az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának vezető munkatársa volt.

Zdeborsky György (1944) 1967-ben került az MNB-hez a devizagazdálkodási főosztályra, ahol 1983-tól főosztályvezető-helyettesként, 1985-től főosztályvezetőként dolgozott. 1989-től a CIB Bank vezérigazgatója lett.

F BB GAZDASÁGI MUTATÓK

1973-1978

	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Bruttó konvertibilis adósságállomány (millió USD)	2118	2861	4.199	5214	6253	9468
Nettó konvertibilis adósságállomány (millió USD)	803	1338	2000	2618	3580	6141.
Folyó fizetési mérleg egyenlege (millió USD)	53	-617	-367	-499	853	-1480
Konvert(bíli\$áni«a.port (közvetlen) az átl tt évben (millió USD)	1463	2066	2209	2343	2661	3178
Adósságszolgálat az adott évben (millió USD)	4114	483	559	522	620	1107
Nettó kamatteher (millió USD)	SS	116	182	106	164	252
Adósságszolgálati ráta (adósságszolgálat/áruexport, %)	27,6	23,4	25,3	22,3	23,3	34,8
Kamatszolgálat! ráta (nettó kamat/ áruexport, %)	5,8	5,6	8,2	4,5	6,2	7,9
GDP-növekedés (volumenincíz, %)	6,9	5,9	6,2	3,5	6,7	4,6
GDP belföldi felhasználása (volumenindex, %)	2,7	11,3	6,5	2,0	5,9	8,8
Végs fogyasztás (volumenindex, %)	3,8	<5,5	4,6	2,1	47	4,6
Beruházás (volumenindex, %)	3,2	10,9	11,5	0,6	'2,1	4»

1979-1984

	1979	1980	1981	1982	1983	1984
Bruttó konvertibilis adósságállomány (millió USD)	10 507	11455	10 740	10216	10 745	10 983
Nettó konvertibilis adósságállomány (millió USD)	7123	7571	7477	7267	6994	6549
Folyó fizetési mérleg egyenlege (millió USD)	•824	-733	-698	-299	71	67
Konvertibilis áruexport (közvetlen) az adott évben (millió USD)	4063	4863	4834	4831	4832	4916
Adósságszolgálat az adott évben (millió USD)	1590	2014	2492	2312	2265	2610
Nettó kamatteher	460	863	967	1 118	788	814
Adósságszolgálati ráta (adósságszolgálat/ áruexport) %	39,1	41,4	51,0	39,6	39,6	45,7
Kamatszolgálati ráta (nettó kamat/áruexport) %	11,3	17,8	19,8	23,1	15,7	16,6
GDP-növekedés (volumenindex) %	1,5	0,1	2,9	2,8	0,7	2,7
GDP belföldi felhasználása (volumen index) %	•4,2	-0,6	1,4		-V	0,3
Végső fogyasztás (volumenindex) %	2,4	0,6	2,9	1,2	0,5	1,2
Bruttó felhalmozás (volumenindex, el z év) %	•16,8	-3,5	-2,2	•3,5	-7,3	-2,4

1985-1989

	1985	1986	1987	1988	1989
Bruttó konvertibilis adósságállomány (millió USD)	13 955	16 907	19584	19 602	20 390
Nettó konvertibilis adósságállomány (millió USD)	8046	10 668	13 683	13 966	14 900
Folyó fizetési mérleg egyenlege (millió USD)	-847	-1495	-876	-807	-1437
Áru- és szolgáltatásexport a?, adott évben (millió USD)	5116	5406	6554	7237	8844
Adósságszolgálat az adott évben (millió USD)	3587	4061	3624	3381	3408
Nettó kamatteher (millió USD)	833	963	987	1077	1387
Adósságszolgálati ráta (adósságszolgálat/áruexport) %	70,1	75,1	55,3	46,7	38,5
Kamatszolgálati ráta (nettó kamat/áruexport) %	19,9	23,0	19,5	19,6	21,5
GDP-növekedés (volumenindex) 46	•0,3	1,5	41	-0,4	-0,2
GDP belföldi felhasználása (volumenindex) %	0,4	3,9	3,2	-2,9	-0,3
Végső fogyasztás (volumenindex) %	1,7	2,4	3,3	-2,8	-0,7
Bruttó felhalmozás (volumenindex) %	-3,5	8,6	3,2	-3,3	0,9

Fonás: Nyers, flj. 1993

IMF-hitel 1982-1990

A jóváhagyás időpontja	Hiteltípus	Futamid	Összeg
1982. december 8.	Stand-By	13 hónap	475 millió SDR
1984. január 13.	Stand-By	12 hónap	425 millió SDR
1988. május 16.	Stand-By	12 hónap	265 millió SDR
1990. március 14	Stand-By	12 hónap	159 millió SDR

Forrás: TMF

IBRD-hitel 1982-1990

A jóváhagyás időpontja	Projekt	Összeg (millió USD)
1983. június 14	Industrial Diversification and Conservation Project	109
1983. június 14.	Grain Storage and Agriculture Mechanization Development Project	130,4
1984 március 27.	Petroleum Project	90
1984. március 27.	Industrial Export Restructuring Project	110
1985. április 2.	Fine Chemicals Project	73
1985. április 2.	Integrated Livestock Development Project	80
1985. május 28.	Transport Project	75
1985. június 4.	B-Loan Fine Chem/livestock	49,5
1986.május 20.	Power (öl)	64
1986. május 27.	Industrial Restructuring Project (01)	100
1986. május 29-	Industrial Energy Conservation Project (02)	25
1986. július 8.	Crop Production Improvement Project	100
1987. június 11.	Industrial Restructuring Project (02)	ISO
1987. június 17.	Telecommunications Project (01)	70
1988. május 5-	Agroprocessing Modernization Project	70
1988. június 21.	Technology Development Project	50
1988. június 21.	Industrial Sector Adjustment Loan Project	200
1989. február 7.	Industrial Restructuring Project (03)	140
1989. március 30.	Közlekedés (02)	95
1989. május 11.	F.energiafejlesztés	110
1990. április 26.	Pénzügyi Rendszer Modernizációja	66
1990. június 20.	Szerkezetátalakító kölcsön (SAL.)	200
1990. június 20.	Integrált Mezőgazdasági Export	100
1990. október 9	Telekommunikáció (2)	ISO

Forrás: IBRD

GYAKRAN EL FORDULÓ FOGALMAK*

Adósságállomány: A bruttó külföldi adósságállomány egy ország külfölddel szemben fennálló összes hiteltartozása, a nettó külföldi adósságállomány pedig az ország külfölddel szemben fennálló összes hiteltartozásának cs követelésének a különbsége.

Adósságszolgálat: A bruttó adósságállomány esedékes törleszt részletének és kamatának az összege. Egy gazdaság adósságszolgálat nagyságának érzékeltetésére az adósságszolgálatot az éves GDP-hez, vagy az éves exporthoz viszonyítva szokták megadni.

Adósságszolgálati ráta: A mutató a hiteltörlesztéseket és a kamatfizetéseket, vagyis az adósságállomány adott évre jutó teljes terhet viszonyítja a nemzetközi folyó fizetési mérleg áruexporthoz származó bevételeihez. Közgazdaságilag indokoltabb és elterjedtebb olyan adósságszolgálati mutató alkalmazása, amely az adósságszolgálatot az összes - a folyó fizetési mérlegben szerepl árueladásból vagy szolgáltatásból származó - bevételhez viszonyítja. Ebből az állapítható meg, hogy az exportbevételek hány százalékát köti le az adósságteher.

Árindex: Akijelölt termékek és szolgáltatások árváltozásának a felhasználás értékével súlyozott átlaga.

Árszínvonal: Mesterséges konstrukció, amely például a fogyasztás és a kibocsátás „árát” mutatja. Adott év árszínvonalát mindig egy másik évhez hasonlítva adjuk meg. Az árszínvonal változását az árindex méri.

Bruttó adósságállomány/GDP: A mutató a bruttó adósságállományt viszonyítja a bruttó hazai termékhez, és azt fejezi ki, hogy az ország megtermelt jövedelmének hány százaléka szükséges az adósság kiegyenlítéséhez,

Bruttó adósságállomány/éves export értéke: A bruttó adósság viszonyítható csak az áruexporthoz is, de realisabb a teljes külgazdasági teljesítmény megítélése, ha az áru- és szolgáltatásexporthoz viszonyítják a bruttó adósságállományt. A mutató azt fejezi ki, hogy az gazdaság exportteljesítményének hányszorosaa küls adósság, vagyis hány évi exportteljesítményre lenne szükség a teljes adósság kifizetéséhez, nem számítva a kamatköltségeket.

Bruttó hazai termék (Gross Domestic Product, GDP): Egy országban, adott idő alatt előállított, végső felhasználásra szánt javak (termékek és szolgáltatások) összességének értéke. Ha az időtartam nincs megszabva, akkor alapértelmezésként évet kell számítani. A GDP különbözik a bruttó nemzeti

* A fogaimat magam arázatához részben a Nemzetközi Bankárképző Központ *Ran kárképző Dobozok cím* kiadványaiban található meghatározásokat vettem alapul (Nemzetközi Bankárképző Központ, Budapest, 2000), részben pedig Nyers Rezső, ifj.szerk.: *Külső eladósodás és adósságkezelés Magyarországon I—IV. Bankszemle* 1993. 1-5. sz. című tanulmányában található definíciókat.

terméktől (Gross National Product, GNP), mert nem tartalmazza az országok közötti jövedelem-átutalásokat, azt nézi, hogy hol keletkezett a jövedelem, nem pedig azt, hogy hol kapják meg. Míg a nominális GDP a GDP pénzben kifejezett értéke, a reál GDP az infláció hatását próbálja kiküszöbölni azzal, hogy a GDP-t alkotó javak mennyiségét és valamilyen bázisidőszaki árát veszi figyelembe.

Bruttó nemzeti jövedelem (Gross National Income, GNI): A nemzetgazdaság gazdasági szereplőinek (rezidensek) egy év alatt az elsődleges elosztás során akár belföldről, akár külföldről megszerzett összes bruttó jövedelme.

Felhalmozás: A végső felhasználás egyik tétele, amely - magán és állami - beruházásokat, valamint a készletváltozást foglalja magában.

Fizetési mérleg: Egy gazdaság nemzetközi üzleti kapcsolatait rögzítő elszámolás. Általában negyedévre, illetve évre vonatkozóan mutatja ki az ország és a világ többi része között lebonyolított ügyletek pénzbeli értékét, azaz minden olyan eseményt rögzíteni igyekszik, amely az országhatáron be- vagy kilépő pénzmozgással jár. Részei a folyó fizetési mérleg és a finanszírozási tételek.

Folyó fizetési mérleg: A fizetési mérleg első nagy részmérlege, amely maga is három részre oszlik, a külkereskedelmi mérlegre, a jövedelmek egyenlegére és a viszonzatlan átutalások mérlegére.

Gazdasági növekedés: A gazdasági kibocsátás alakulása. Mérőszáma a reál GDP növekedési üteme.

Importfedezeti mutató: A mutató a devizatartalékokat az importhoz viszonyítja, és azt fejezi ki, hogy hány havi importnak megfelelő összeg devizatartalékkal rendelkezik az

ország. Az importfedezeti mutató az adott ország rövid távú külső pénzügyi helyzetének egyik fontos jelzőszáma.

Infláció: A gazdasági elemzésben az árszínvonal tartós emelkedését jelenti. Általában fogyasztói árindex növekedésével azonosítják.

Kamatkamatráta: A mutató az éves nettó kamatszolgáltatás és a teljes áruexport hányadosa. Azt mutatja, hogy az éves export hányadrészét teszi ki az adott évben kifizetett kamat.

Készenléti (Stand-By) hitel: Az IMF kiegészítő hitelformája, amely általában egy év alatt hívható le, négy egyenlő részletben. A megállapodás a kialakított gazdasági program módosításának mérésére olyan célokat és kritériumokat - például a költségvetési hiány nagysága, a külső adósság korlátozása, a tőke mozgások liberalizálása stb. - fogalmaz meg, amelyek nemteljesítésekor az IMF felfüggesztheti az esedékes rész folyósítását.

Kompenzációs és feltételes finanszírozási lehetőség (Compensatory and Contingency Financing Facility - CCFF): Az IMF pénzügyi segítsége, amely átmeneti és jelentős exportbevétel-kiadások esetére alkalmazható, haabban a kérelmező tagországon kívüli okok játszanak szerepet.

Költségvetés: Az állami szektor kiadásainak és bevételeinek az összessége. A szokásos szóhasználat a központi költségvetést érti alatta, de általánosabban a költségvetés az államháztartás egészének gazdálkodásáról ad számot.

Külkereskedelmi mérleg: Az áruk és szolgáltatások exportját és importját rögzítő mérleg. Egyenlege egy adott ország termelői szektorának nemzetközi versenyképességét jelzi.

Transzfermótorium: Átutalási tilalom, amelynek során a külföldi kölcsönök kamatainak, törlesztőrészeiteinek további folyó-

sítását a kormány átmenetileg beszünteti. Magyarországon 1931. december 23-án (a nagy gazdasági világválság idején) lépett életbe teljes transzfermoratórium, amelynek értelmében a népszövetségi kölcsön kamatainak felén és a Magyar Nemzeti Banknak más jegybankkal szemben fennálló törlesztésein kívül devizában tilos volt az egyéb adósságok kamatainak és törlesztési részleteinek átutalása.

A külföldi hitelezéssel a törlesztésről a kormány 1937-ben ideiglenes, 3 évre szóló megállapodást kötött. A tartozásokat végleg csak a háború után, az 1960-as, 1970-es években rendezték.

Valutafelértékelés/valutaleértékelés: A hazai valutaárfolyamának, külső árának növelése, illetve csökkentése.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ABTL), Budapest

- 1.11.4. BM Jlí/L Csoportf nőkség iratai, 1962-1990 (1991).
- 2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ), 1979-1990.
- 2.7.3. Szakelosztó, 1983-1990.
- 2.8.2.2. BM III/II. Csoportf nőkség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai, 1951-1990.
- 3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék), 1945-1989.
- 3.1.2. Munka dossziék (M-dossziék), 1949-1989.

Hoover Institution Archives, Stanford University, California

Imre Pozsgay papers

IMF Archives European Department, Washington D.C.

European Department Immediate Office Records EURAI Consultation i'iles.

European Department Immediate Office EURAI Country Files.

European Department Immediate Office Records EURAI Subject Files.

European Department Divisions Files EUR Divisions Country Correspondence Files.

European Department Divisions Files EUR Divisions Country/Country Desk Files.

European Department Records European Department Divisions Files EUR Divisions Consultation/Mission Files.

EBM - Executive Board Meetings.

Magyar Országos Levéltár (MOL)

M szekció (M) A Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Szocialista Munkáspárt iratai - Központi Szervek (KS)

Központi Bizottság (Ideiglenes Központi Bizottság), 1956-1989 (28S-4).

Politikai Bizottság (intéz Bizottság) (288-5).

Államgazdasági Bizottság (Gazdaságpolitikai Bizottság, Gazdaság- és Szociálpolitikai Bizottság), 1960-1989 (288-15).

Állam gazdasági Osztály, 1957-1966 (288-23).

Gazdaságpolitikai Osztály (Gazdasági és Szociálpolitikai Osztály), 1967-1989 (288-24).

Kádár János titkársága, 1956-1989 (288-47).

XIX. - Az államigazgatás felsőbb szervei

Külkereskedelmi Minisztérium -Általános iratok, 1949-1987 (XIX-G-3-b).

Külkereskedelmi Minisztérium - Visszamin sített SZII-iratok, 1984-1987 (XIX-G-3-c).

Külkereskedelmi Minisztérium - Veress Péter miniszterhelyettes, miniszter, 1977-1987 (XIX-G-3-ae).

Külkereskedelmi Minisztérium - Herkncr Ottó miniszterhelyettes, 1971-1985 (XIX-G-3-af).

Külkereskedelmi Minisztérium - Melaga Tibor miniszterhelyettes, 1981-1988 (XIX-G-3-ah).

Külkereskedelmi Minisztérium-Török István államtitkár, 1976-1987 (XIX-G-3-aj).

Külügyminisztérium - T K iratok, 1945-1995 (XIX-JT-j).

Külügyminisztérium - Miniszteri és miniszterhelyettesi iratok, 1945-1989 (XIX-J-l-u).

Minisztertanács - Marjai József miniszterelnök-helyettes, 1978-1989 (XIX-A-2-af).

Országos Tervhivatal - T IG hatok, 1949- 1990 (XIX-A-16-b).

Országos Tervhivatal - Kiss Árpád elnök, 1957-1961 (XIX-A-ló-i).

Országos Tervhivatal - Elnöki iktatott iratok, 1949-1980 (XIX-A-16-f).

Országos Tervhivatal Ajtai Miklós elnökhelyettes, elnök (1952), 1956-1967 (XIX-A-ló-j).

XXIX. - Gazdasági szervek

Magyar Beruházási Bank (Állami Fejlesztési Bank) - Állami beruházások iratai, 1948-1995 (XXIX-L-5-aa).

MNB - Elnökhelyettesek és ügyvezet igazgatók iratai, 1962-1996 (XXIX-L-l-bbb).

MNB - Elnökhelyettesek (XXIX-L-l-bbb/a).

MNB - Csernok Attila (XXIX-L-l-bbb/f).

MNB - Pulai Miklós (XXIX-L-l-bbb/c).

MNB • Fekete János (XXIX-L-l-bbb/g).

MNB - Tímár Mátyás (XXIX-L-l-bbb/h).

Oral History Archívum (OHA)

Bácskai Tamás, No. 63., 1987.25 ív, Pécsi Vera, Péteri György.

Faluvégi Lajos, No. 36., 1988-1989.15 ív, hangfelvétel, Vöszka Éva.

Huszár Tibor, No. 499., 1993,2007. 9+38 ív, Heged s B. András, Kozák Gyula.

Kárász Artúr No. 122., 1989.14 ív, hangfelvétel, Rainer M. János.

Pulai Miklós, No. 1140., 1984,2008. 5+15 ív, hangfelvétel, Vöszka Éva.

Tímár Mátyás, No. 210., 1989.9 ív, hangfelvétel, Mér Katalin.

Zala Júlia, No. 124., 1987-1988.18 ív, hangfelvétel, Rejt Gábor.

Személyes interjúk

Balassa Ákos, 2011. március 16.

Pulai Miklós, 2011. március 3.

Tarafás Imre, 2011. április 27.

Tímár Mátyás, 2011. február 23.

Zdeborsky György, 2012. május 30.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aczél Endre 2011. *Acélsodrony - 80-as évek*. Park, Budapest.
- Ágh Attila 1990. *A századvéggyermekai*. Közgazdasági és Jogi, Budapest.
- Amerongen, Otto Wolff 1992. *Dér WegnachOsten*. Droemer, München.
- Angelusz Róbert - Nagy Lajos Géza - Tardos Róbert - Terestyéni Tamás 1984. *Gazdaság cs életszínvonal a közgondolkodásban*. Kossuth, Budapest.
- Balogh Sándor - boldesi Margit 1998. *A magyar jóvátétel és ami mögötte van. Válogatott dokumentumok* 113. Budapest.
- Berend T. Iván 1983. *Gazdasági útkeresés 1956-1965*. Magvet , Budapest.
- Berend T. Iván 1988. *A magyar gazdasági reform útja*. Közgazdasági és Jogi, Budapest.
- Berend T. Iván - Csató Tamás 2001. *Evolution of the Hungarian Economy 1848-1989*. Columbia University Press, New York.
- Bodzában Is tván - Szalay Antal szerk. 1994. *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig*. Pelikán, Budapest.
- Bogár László 1989. *Kitörési kísérleteink*. Közgazdasági és Jogi, Budapest.
- Borbi László 2009. *Magyar-amerikai kapcsolatok 1945-1989. Források*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- Botos János 1993. *A Magyar Nemzeti Rank története I-II*. Közgazdasági és Jogi, Budapest.
- Boughton, James M. 2000. *The IMF and the Silent Revolution, Global finance and development in the 1980s*. IMF. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/silent/index.htm>
- Bozzai Rita - Farkas Zoltán 1990. *Hitelválság - Adósságaink története*. Moral-Codex, Budapest.
- Bulliet, Richard W. szerk. 1998. *The Columbia History of the 20th Century*. Columbia University Press, New York.
- Csaba, László 1994. *Hungary and the IMF: The Experience of a Cordial Disaccord*. Kopint-Datorg discussion papers, Budapest.
- Csernok Attila 2008. *A komáromi pontonhíd*. Budapest
- Fekete János 1999. *Fekete bárány, Fekete János vall életér I, világnézetér I, világlátásáról Benda Lászlónak*. Print City, Budapest.
- Földes György 1995. *Az eladósodás politikatörténete 1957-1986*. Maecenas, Budapest.
- Cermuska Pál 2006. *Komárom megye - 1956. A vidékforradalma 1956*. II. kötet. 1956-os Intézet, Budapest.
- Hetényi Zsuzsa szerk. 2009. *Örökös pénzügyminiszter - Hetényi István emlékére*. Pénzügykutató Alapítvány, Budapest.
- Honvári János 2008. *Magyarország IMF-csatlakozásának el története*. *Valóság*, 2008. december.

- Honvári János - Torda Csaba 2009. *Magyarország csatlakozása az IMF-hez és a Világbankhoz*. Archivnet, Budapest.
- Huszár Tibor 2003. *Kádár János*. II. kötet. Szabad Tér - Kossuth, Budapest.
- Huszár Tibor 2004. *Beszélgetések Nyers Rezs vel*. Kossuth, Budapest.
- Huszár Tibor 2006. *Kádár. A hatalomévá 1956-1989*. Corvina, Budapest.
- Judt, Tony 2007. *A háború után*. MI. Európa, Budapest.
- Kárász Artúr 1990. *80 év a Föld körül*. Bethlen Gábor Könyvkiadó - Irodalmi Újság, Budapest-Párizs.
- Kohn, Meir J 1998. *Bank- és pénzügyek, pénzügyi piacok*. Osiris - Nemzetközi Bankárképz , Budapest.
- Kurtán Sándor - Sándor Péter - Vass László szerk. 1990. *Magyarország politikai évkönyve 1990*. Aula-OMIKK, Budapest.
- Jacques de Larosiére 2002. The 20 th anniversary of Hungary's joining the International Monetary Fund. Conference on: „*Convergence of Hungary and the International Financial World*”, Parliament, Budapest, November 15, 2002. http://www.asnif.fr/fiches_acatlemiciens/textacad/larosiei e/hungary.pdf
- Lóránt Károly 1989. *Gazdasági fejl désünk kritikus kérdései 1968-1988*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest.
- Nyers Rezs , íjj. szerk. 1993. Küls eladósodás és adósságkezelés Magyarországon I-IV. *Bankszemle*, 1993.1-5. sz.
- Rainer M. János 2006. Restauráció és megtorlás. 1956 mártírjai. *História* 2006.2. sz.
- Ripp Zoltán 2006. *Rendszerváltás Magyarországon*. Napvilág, Budapest.
- Romsics Ignác 2003. *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Rubicon-könyvek, Budapest.
- Romsics Ignác toszerk. 2007. *Magyarország története*. Akadémiai, Budapest.
- Szamuely László - Csaba László 1998. *Rendszerváltozás a közgazdaságtanban - közgazdaságtana rendszerváltozásban*. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.
- Szobolevski Sándor 2001. *Iratok a magyar-kínai kapcsolatok történetéhez*. Magyar Tudományos Akadémia Jelenkor-kutató Bizottság, Budapest.
- Tímár Mátyás 1998. *Válság - váltás - változások. Jegyzetek, 1979-1984*. Láng, Budapest.
- Tímár Mátyás 1989. *Szürke pénzügyek*. Magvet , Budapest.
- Vígvári András 1990. Eladósodás és adósságkezelés. In *Adósság, 'tanulmányok adósságunk múltjáról, jelenéről és jövőjéről*. Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézete, Budapest, 7-53.

TOVÁBBI IRODALOM

- Ágh Attila 1990. *A századvég gyermekei. Az államszocializmus összeomlása a nyolcvanas években.* Közgazdasági és Jogi, Budapest.
- Brüll Mária 1993. *Nemzetközi pénzügyi intézmények és magyarországi kapcsolataik.* Közgazdasági és Jogi, Budapest.
- Csaba László 1984. *Kelet-Európa világ gazdaságában.* Közgazdasági és Jogi, Budapest.
- Dokumentumok a magyar hitelpolitika, pénzforgalom és bankrendszer történetéhez (1945-1949).*
Szerk. Tallós György. Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1989.
- Fekete János 1983. *Vissza a realitásokhoz.* Gondolat, Budapest.
- Germuska Pál 2010. *Vörös arzenál. Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között.* 1956-os Intézet - Argumentum, Budapest.
- Gunst Péter 1999. *Magyarország gazdaságtörténete 1914-1989.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hankiss Elemér 1986. *Diagnózisok 2.* Magvet, Budapest.
- Horváth Ede 1990. *Én volnék a vörös báró.* Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat, Budapest.
- Honvári János 2006. *XX. századi magyar gazdaságtörténet.* Aula, Budapest.
- Kornai János 1957. *A gazdasági vezetés túlzott központosítása.* Közgazdasági és Jogi, Budapest.
- Kornai János 2005. *A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz.* Osiris, Budapest.
- Kornai János 2011. *A hiány.* Kalligram, Budapest.
- Kornai János 2012. *A szocialista rendszer.* Kalligram, Budapest.
- Koltay Gábor 1989. *„Érdemei elismerése mellett” Beszélgetések Havasi Ferencsel.* Szabad Tér, Budapest.
- Lóránt Károly 1989. *Gazdasági fejlődésünk kritikus kérdései 1965-1988.* MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest.
- Magyarország Politikai Évkönyve 1988, 1989, 1990.*
- Pet Iván - Szakács Sándor 1985. *A hazai gazdaság négy évtizedének története.* Közgazdasági és Jogi, Budapest.
- Szamuely László 1986. *A magyar közgazdasági gondolat fejlődése 1957-1978.* Közgazdasági és Jogi, Budapest.
- Tóth Rudolf 1996. *A kialakított forradalom.* Kossuth, Budapest.
- Ungvárszki Ágnes 1989. *Gazdaságpolitikai ciklusok Magyarországon, 1948-1988.* MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- Voszka Éva 1990. *Hármasát.* Pénzügykutató, Budapest.

JEGYZETEK

ELŐHANG

1957. május 1.

- 1 Kádár ünnepe a terror árnyékában, *index*, 2012. május 25. http://index.hu/video/2012/05/25/kadar_1957/
- 2 Romsies 2007,882-889.
- 3 Uo. 892.
- 4 *Népszabadság*, 1957. május i. Rendkívüli kiadás.
- 5 Uo.
- 6 Uo.
- 7 Rainer 2006.
- 8 Hetényi 2009,11.
- 9 OHA Bácskai 1987.
- 10 OHA Pulai 1984.
- 11 OHA Tímár 1989.
- L2 Huszár 2004,7.
- 13 Fekete 1999,546.
- 14 OHA Pulai 1984.
- 15 Fekete 1999, 11.
- 16 OHA Tímár 1989.
- 17 OHA Faluvégi 1988-1989.
- 18** OHA Tímár 1989.
- 19 OHA Tímár 1989.
- 20 OHA Faluvégi 1988 1989.
- 21 OHA Pulai 1984.
- 22 Fekete 1999,55.
- 23 Uo. 111.
- 24 OHA Bácskai 1987.
- 25 A fejezetnek ez a része Szamuely László - Csaba László: *Rendszerváltozás a közgazdaságban - közgazdaságtan a rendszerváltozásban* (1998) című művének alapul.
- 26 OHA Bácskai 1987.
- 27 Idézi: Szamuely-Csaba 1998.
- 28 OHA Bácskai 1987.
- 29 Uo.
- 30 Hetényi 2009,11.
- 31 Fekete .1999,72., *Szarvasi Újság*, 1946. április 4.
- 32 Fekete 1999,93.
- 33 Fekete 1999,75.
- 34 OHA Tímár 1989.
- 35 Fekete 1999,174.
- 36 Berend T. - Csaló 2001.
- 37 Romsies 2007,844-882.
- 38 Berend T. - Csató 2001.
- 39 Romsies 2007,844-882.
- 40 Kohn 1998,716.
- 41 Honvári-Torda 2009.
- 42 Balogh-Földesi 1998, 113.
- 43 Honvári-Torda2009.
- 44 MOLXXIX-L-l-bbb/g 259 (2.) d.
- 45 Honvári-Torda 2009.
- 46 Ua
- 47 Romsies 2007,844-882.
- 48 Fekete 1999,176.

- 49 Berend T. 1988,29-30.
SO Uo.
51 Uo.
52 Uo.
53 Uo.
54 ABTL Könyvtár A-439 *Külkereskedelmi és devizahelyzetünk alakulása í 9SS-ben és az 1949-SS id szakban.* 1956. augusztus 7.
SS OHA Tímár 1989.
56 OHA Tímár 1989.
57 OHA Pulai 2008.
58 Szamuely-Csaba 1998.
59 Uo.
60 Uo.
61 Berend T. 1988,49.
62 OHA Huszár 1990.
63 OHA Bácskai 1987.
64 Hetényi 2009,38.
65 OHA Pulai 1984.
66 Romsics 2007,884.
67 Germuska 2006,211 -257., különösen 236-237.
68 OHA Pulai 2008.
69 OHA Pulai 1984.
70 OHA Faluvégi 1988-1989.
71 OHA Tímár 1989.
72 Hetényi 2009,39.
73 OHA Tímár 1989.
74 Hetényi 2009,39.
75 OHA Pulai 1984.
76 OHA Faluvégi 1988-1989.
77 Fekete 1999,127.
78 Uo.
79 Fekete 1999,128.
80 Uo.
81 MÓL XIX-J-1-j 4. doboz Külügyminisztérium Svájc T K iratok 1945-1964.
82 Fekete 1999,129-130.
83 Fekete 1999,129.
84 OHA Zala 1987-1988.
85 Fekete 1999,126.
86 OHA Bácskai 1987.
87 Uo.
88 MOL288.f.23/1957 15 e. 61-63.
89 OHA Tímár 1989.
90 OHA Pulai 2008.
91 MÓL 288123/19571 S6é. 61-63.
92 OHA Pulai 2008.
93 OHA Zala 1987-1988.
94 ABTLV-150361/1 274-278.
95 A szerz interjúja Balassa Ákossal. 2011. március 16.
96 *Népszabadság*, 1957. május 1. Rendkívüli kiadás.

I. KÁDÁR ALKUJA 1957-1961

- Fekete 1999,132.
MOLXIX-A-16-i 35. d. 1956.november 2.
- 1956. december 30.
Fekete 1999,132.
Ungváry Krisztián: Intézményesített hazug-
ág. Index, 2012. április 18.
ABTL 3.1.2. M-14967 „Lektor”, 114-115.
6 Uo.
7 ABTL3.1.2. M-14967 „Lektor”, 49-56.
8 ABTL 3.1.2. M-14967 „Lektor”, 114-115.
9 Uo.
10 Fekete 1999,133.
11 Uo.
12 Fekete 1999,134-135.

- 13 Amerongen 1992,140-141.
- 14 Fekete 1999,140.
- IS ÜHA Faluvégi 1988-1989.
- 16 MOL 2881.23./1957.1 e. 1-19.
- 17 Bogár 1989,97-102.
- 18 MOL 2881.23./1957.1 e. 1-19.
- 1.9 MOL 2881.23./1957. 1 e. 22-234.
- 20 MOL 2881.23./1957.1 e. 247-249.
- 21 MOL2881.23./1957,1 e. 213-218.
- 22 Boughton 2000,980-981.
- 23 MOLXIX-J-l-j. 196. tétel. 50/1957 33. d.
- 24 Uo.
- 25 Uo.
- 26 MÓL 2881.23./1957.1 e. 213-218.
- 27 MÓL 2881.23./1957.1 e. 3S-47.
- 28 IMF - *The Economy of Hungary*, 1966. július 27.
- 29 BerendT. 1983, 179-180.
- 30 IMF - *The Economy of Hungary*. 1966. július 27.
- 31 MOLXIX-A-ló-i 35.d., 59.
- 32 Huszár 2006,52.
- 33 Huszár 2006,57.
- 34 Szobolevszki 2001,15.
- 35 Szobolevszki 2001,132-133.
- 36 Uo.
- 37 Szobolevszki 2001,21.
- 38 OHA Bácskai 1987.
- 39 OHA Zala 1987-1988.
- 40 BerendT. 1983,24.
- 41 Berend T. 1983,18-19.
- 42 Uo.
- 43 Uo.
- 44 OHA Bácskai 1987.
- 45 A fejezetnek ez a rcsze Szamuely László - Csaba László: *Rendszerváltozás a közgazdaságtanban - közgazdaságtan a rendszerváltozásban* (1998) cím művén alapul.
- 46 Szamuely-Csaba 1998.
- 47 Bogár 1989,97.
- 48 Bogár 1989,99.
- 49 Vígvári 1990,
- 50 MÓL 2881.23/1957 22 e.
- 51 BerendT. 1983,161-177.
- 52 Berend T 1983,161.
- 53 Berend T. 1983,162.
- 54 Uo.
- 55 Uo.
- 56 Bogár 1989,104.
- 57 BerendT. 1983,167.
- 58 BerendT. 1983, 171.
- 59 BerendT. 1983,179-180.
- 60 Uo.
- 61 BerendT. 1983,191.
- 62 BerendT. 1983, 194.
- 63 Berend T. 1988,130- 138.
- 64 Berend T. 1988,124-125.
- 65 ABTL3.L2. M-14967 „Lektor”, 28-32.
- 66 Uo.
- 67 Földes 1995,25.
- 6 8 ABTL 3.1.2. M-14967 „Lektor”, 28-32.
- 69 Uo.
- 70 Uo.
- 71 MOL288.f.15/14 e. 46-49.
- 72 Uo.
- 73 Uo.
- 74 MOL288.f.15/14 e.7-20.
- 75 Uo.
- 76 Huszár 2004.
- 77 Uo.
- 78 MÓL 288.fl 5/15öe. 1-3.
- 79 Földes 1995,21-38.
- 80 ABTL 3.1.2. M-14967,102-107.
- 81 MOL288.E 4/43. e. 19-100.
- 82 Uo.
- 83 MÜL288.F. 5/228. e. 13-40.
- 84 Uo.

II. A BARNA KENYÉRT L A REFORMIG 1962-1968

- 1 MOL 288.f.4/64.öe., 1963. október 18. 41-116.
- 2 Romsics 2007,895.
- 3 MOL288.f.4/64. e., 1963. október 18.
- 4 Uo.
- 5 MOL288.Í.15/1966 115 öe., 2-6.
- 6 MOL288.f.4/64. e. 1963. október 18.41-116.
- 7 Uo.
- 8 MÓL 288.Í.2.3/1963 43. öe. 144-148.
- 9 Botos 1993,11.115-125.
- 10 MOI.288.f23/1963 43. e. 144-148.
- 11 Fekete 1999,160.
- 12 Fekete 1999,158.
- 13 Russians Arrive for Wheat Deal. *New York Times*, 1963. október 22.
- 14 MOL 2881.23/1963 43. öe. 144-148.
- 15 Fekete 1999,159.
- 16 MOL288.Í.23/1963 43. e. 144-148.
- 17 Uo.
- 18 Uo.
- 19 Fekete 1999,162.
- 20 Senate Unit Kills Wheat Sale Curb. *New York Times*, 1963. november 26.
- 21 Fekete 1999,161.
- 22 Kennedy Authorizes USD 250 million Wheat Sale To Russians. *New York Times*, 1963. november 8.
- 23 Red's Reporting on Wheat Varied. *New York Times*, 1963. október 20.
- 24 Borhi 2009,13-220.
- 25 Kennedy Authorizes USD 250 million Wheat Sale To Russians. *New York Times*, 1963. november 8.
- 26 Aid, Trade and Congress. *New York Times*, 1963. december 2.3.
- 27 Kennedy Defends Sales of Wheat, GOP is Critical. *New York Times*, 1963. október 11.
- 28 Aid, Trade and Congress. *New York Times*, 1963. december 23.
- 29 Borhi 2009,13-220.
- 30 MOL288.Í.24/1975 1. e.
- 31 Borhi 2009,13-220.
- 32 Hungarians Knjoy Better Year Than Neighbours in the Last Illoc. *New York Times*, 1964. január 10.
- 33 Uo.
- 34 Ten Million Hungarians Can't Be Wrong. *New York Times*, 1964. december 27.
- 35 Hungarians Enjoy Better Year Than Neighbours in the East Bloc. *New York Times*, 1964. január 10.
- 36 Borhi 2009,13-220.
- 37 Uo.
- 38 Huszár 2004,264.
- 39 M0L288.Í.23/1961 84 e. 8-14.
- 40 MOL 288.Í.23/1963 49. e. 58-70.
- 41 Földes 1995,45.
- 42 MOL 288-f 15 159 öe. 66-92.
- 43 MOL288.fl5 53 6e.5-16.
- 44 Honvári 2008.
- 45 Bullict 1998,304-305.
- 46 Uo.
- 47 Honvári 2008.
- 48 Uo.
- 49 Uo.
- 50 MOL288.f.23/196349.6e. 1-27.
- 51 Honvári 2008.

- 52 Uo.
- 53 MOL288.E23/1961 84. e. 8-14.
- 54 MOL288.E 15/1966 IIS. e.2-6.
- 55 MOL288.E23/1965 31. 6e. 178-207.
- 56 MOL288.f.23/19649. e. 149-162.
- 57 MÓL 288.£23/1963 49.6e. S8-70.
- 58 Berend T. 1988,181.
- 59 Fekete 1999,176.
- 60 Uo.
- 61 Berend T. 1988,194.
- 62 Honvári 2008.
- 63 Berend T. 1988, 198.
- 64 MÓL 288123/1963 52. e. 76-130.
- 65 Uo.
- 66 Berend T. 1988,182.
- 67 Uo.
- 68 Berend T. 1983,201-205.
- 69 Huszár 2004,286.
- 70 Berend T. 1988,215.
- 71 Berend T. 1988,216.
- 72 Hungarian Economist Appointed Premier in Government Shuffle. *New York Times*, 1967. április 14.
- 73 A fejezetnek ez a része Szamuely László - Csaba László: *Rendszerváltozás a közgazdaságban - közgazdaságtan a rendszerváltozásban* című művén alapul.
- 74 OHA. Bácskai 1987.

III. LEVELEK MR. F.-NEK 1966-1968

- 1 Fekete 1999, 183.
- 2 IMF Archives European Department Immediate Office, EURA1 Country Files Box 28.1966. október 25.
- 3 MOLXIX-A-16-j,26.d
- 4 Sir Alan Whittome. *Daily Telegraph*, 2001. április 25.
- 5 IMF Survey, 2000. március 6.
- 6 IM F Archives European Department Immediate Office, EURAI Country Files Box 28.1966. október 25.
- 7 Uo.
- 8 Uo.
- 9 MOL288115 159 e. 66-92.
- 10 Honvári 2008.
- 11 MÓL 2881 5/437,1967. október 20.
- 12 IMF Archives European Department Immediate Office, EURAJ Country Files Box 28.1966. október 25.
- 13 MOLXIX-A-16-j. 26. d.
- 14 MOL288123/1965 21. e.
- 15 MOT.XIX-A-ló-j. 26. d.
- 16 Uo.
- 17 Uo.
- 18 Uo.
- 19 Uo.
- 20 MOL288.Í.1S/1966 115 e.
- 21 MOL288.£15/1966 115 e. 2-6.
- 22 MOL2881 15/1966115 öe. 7-30.
- 23 TMF Archives European Division Subí nds, EUR Division Country Correspondence Files Box 4. 1966. december 4.
- 24 ABTL3.1.2.M-14967,96-99.
- 25 MOLXIX-A-16- j 26.d.
- 26 A szerz. interjúja Pulai Miklóssal. 2011. március 3.
- 27 MOL 288124/1967 7. e. 2-3.
- 28 MOL288124/1967 7. e. 39-46.
- 29 Honvári 2008.

- 30 MOLXIX-A-16-Í. 57.d.
- 31 IMF Archives European Department Immediate Office, EURAI Country Files, Box 28. 1966. október 25.
- 32 Uo.
- 33 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds EURDivision Country Correspondence Files Box 9. 1966. július 27.
- 34 Uo.
- 35 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1966. december 21.
- 36 Uo.
- 37 Uo.
- 38 MOLXIX-A-16-f.52.d.
- 39 Uo.
- 40 Uo.
- 41 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds EURDivision Country Correspondence Files Box 9. 1967. január 5.
- 42 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1967. január 16.
- 43 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country' Files Box 28.1967. január 20.
- 44 Uo.
- 45 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28. 1967. január 24,
- 46 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1967. január 20.
- 47 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1967. március 24.
- 48 MOL288. f. 5. cs. 420. e.
- 49 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1967. március 24.
- 50 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1967. június 13.
- 51 Uo.
- 52 Uo.
- 53 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28. 1967. április 25.
- 54 2881.15/1966 115. e.
- 55 MOL 288. f. 5. cs. 420. e. 1967. március 21.
- 56 Barath Magdolna: „Magyarország és a Szovjetunió, http://www.rev.hu/rcv/htdocs/hu/kiadvanyok/60_as_evek_magyarorszagonZ02Barath.pdf
- 57 MOI. 288. f. 24/1967/7. e.
- 58 MOLXIX-J-I-u 14.d.
- 59 MÓL 288124/1967 4. e. 15-20.
- 60 Honvári 2008 és MOL XIX A 16 f.S6.d
- 61 MOL288.f. 5/441. c. 15-26.1967.december 12.
- 62 Uo.
- 63 A szerz. interjúj a Tímár Mátyással. 2011. február 23.
- 64 MOL288.Í. 5/441. e. 1S-26. ^.december 12.
- 65 Honvári 2008.
- 66 Uo.
- 67 Uo.
- 68 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1967. december 5.
- 69 IMF Archives European. Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1967. augusztus 30.
- 70 Uo.
- 71 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1967. szeptember 22.
- 72 IMF Archives European Department Immediate Office F.URAI Country Files Box 28.1967. december 5.

- 73 Uo.
- 74 IMF Archives European Department Foods, European Division Sub-fonds EUR Division CountryCorrespondence Files Box 4.1967. szeptember 26.
- 75 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1967. október 3.
- 76 Uo.
- 77 IMF Archives European Department Immediate Office F.U.RAI Country Files Box 28.1967. december 27.
- 78 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1967. december 28.
- 79 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1967. január 18.
- 80 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1967. január 22.
- 81 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1968. május 7.
- 82 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28. 1968. június 11.
- 83 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1968. július 12.
- 84 .Honvári 2008.
- 85 Uo.
- 86 Uo.
- 87 A szerz. interjúja Pulai Miklóssal. 2011. március 3.

IV. A HÁROMHATVANAS KENYÉR VÉGE 1969-1979

- 1 ABTL1.11.41-4/1979,135-137.
- 2 Uo.
- 3 Uo.
- 4 T z a Duna Intercontinental Szállóban. *Népszabadság*, 1979. augusztus 11.
- S Gyors helyreállítás a Duna Intercontinentalban. *Népszabadság*, 1979. augusztus 16.
- 6 ABTL 1.11.41-4/1979,135-137.
- 7 A Minisztertanács közleménye. *Népszabadság*, 1979. július 22.
- 8 Angelusz 1984,64-83.
- 9 MÓL XXIX-L-l-bbb/e sorozat 96.d, 472-476.
- 10 MOLXXIX-L-l-bbb/e sorozat 96.d, 477-479.
- 11 MOLXXIX-L-l -bbb/c sorozat 96 .d, 489-498.
- 12 MOLXXIX-L-l-bbb/e sorozat 96.d, 472-476.
- 13 Uo.
- 14 Kádai János beszéde. *Népszabadság*, 1979. szeptember 26.
- 15 MOLXXIX-L-l -bbb/e sorozat 96.d, 472-476.
- 16 Nyers, ifj. 1993.
- 17 MÓL 288.1.24/1972 59. e. 123-132.
- 18 Uo.
- 19 Hungary Displays a Confident Mood. *New York Times*, 1969. június 30.
- 20 Reforms Prod Hungary's Trade. *New York Times*, 1969. június 26.
- 21 Hungary Displays a Confident Mood. *New York Times*, 1969. június 30.
- 22 MOL288.f.15/1596e. 66-92.
- 23 Borhi 2009,13-220.

- 24 MOL 288.f. 15/159 c. 66-92.
- 25 MOL288.Í.15/170 c. 3.
- 26 MOL288.Í.15/170 e. 102-105.
- 27 Hungary Applies To GATT. *New York Times*, 1969. július 24.
- 28 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1969. február 17.
- 29 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28. 1969. március 2.
- 20 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1969. március 11.
- 31 Uo.
- 32 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28. 1970. január 21.
- 33 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1969. június 17.
- 34 IMF Archives European Department Foods, European Division Sub-fonds, EUR Division Country Correspondence Files Box 10. 1969. október 14.
- 35 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1970. június 23.
- 36 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1970. június 30.
- 37 Uo.
- 38 OHA Kárász 1989.
- 39 Kárász 1990,208-209.
- 40 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1971. január 4.
- 41 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1971. január 15.
- 42 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28. 1971. április 3.
- 43 Uo.
- 44 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1971. június 1.
- 45 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1971. május 13.
- 46 MF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1971. június 1.
- 47 MOL288.Í.24/1971 2.6e.42-44.
- 48 MF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28. dátum nélkül.
- 49 MF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1972. január 21.
- 50 MF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28.1972. december 15.
- 51 MF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 28. 1972. március 2.
- 52 MOL288.Í.1S 204/1971,19-72.
- 53 Honvári-Torda 2009.
- 54 MOL288.f.24/1973 2. e. 1.44 ISI.
- 55 Uo.
- 56 MOL288.L24/1973 5. öe. 13-25.
- 57 Honvári-Torda 2009.
- 58 MOL288. f. 5.625. tie. 1973. december 4.
- 59 MOL28S.f. 5/629,1974. január 29.
- 60 Huszár 2003,252-253.
- 61 Huszár 2006,190-191.
- 62 Hetényi 2009,51.
- 63 Bozzai-Farkas 1990,51.
- 64 Huszár 2006,193.
- 65 MOL288.f.S/S75. e.33-44.1972.február 22.
- 66 Uo.
- 67 MOL288. f. 5/575. c. 98-146- 1972. február 22.

- 68 Huszár 2006,203,
- 69 Berend T. 1988,316-362.
- 70 Berend T. 1988,336.
- 71 Bulliet 1998,306-309. és Kohn 1998,290-293.
- 72 Judt 2007. II. 8.
- 73 Judt 2007. II. 9.
- 74 Uo.
- 75 Judt 2007. II. 12.
- 76 Bulliet 1998,308.
- 77 Hetényi 2009, S7.
- 78 Bozzai Farkas 1990,9,3-111.
- 79 MO 1.2881.24/1974 19. e. 55-87.
- 80 The effects of the new foreign trade prices in the CMEA countries. *Economic Bulletin*, Volume 12, Number 6.44- 46.
- 81 Uo.
- 82 MOL288X24/1975 1. e. 34-36.
- 83 Bogár 1989,119-135.
- 84 Bozzai-Farkas 1990,29-55.
- 85 Lóránt 1989,29-40.
- 86 Bozzai-Farkas 1990, 29-55.
- 87 MOL XXIX-L-1-bbb/h sorozat 266 (6.) d; *Közgazdasági Szemle*, 1975.2. sz.
- 88 MOL288X24/1977 3. e. 1-6.
- 89 MOL 288X24/1974 7. e. 172-177.
- 90 MOL288X24/1974 7. c. 178-179.
- 91 Romsics 2010,901.
- 92 Lóránt 1989,40.
- 93 Bozzai-Farkas 1990,93-111 •
- 94 A szerz interjúja Pulai Miklóssal. 2011. március 3.
- 95 Lóránt 1989,40.
- 96 Bogár 1989,147.
- 97 Huszár 2003,254.
- 98 Földes 1995,77-142.
- 99 Vígváti 1990.
- 100 Lóránt 1989,40.
- 101 MÓL 288124/1974 19. e. 17-S2.
- 102 A szerző interjúja Pulai Miklóssal. 2011. március 3.
- 103 Bozzai-Farkas 1990,14-28.
- 104 Nyers, ifj. 1993.
- 105 Földes 1995; MOL288.Í.1S/2S6.
- 106 Földes 1995,77-142.
- 107 MOL 288X24/197S 24. e. 1 37.
- 108 MÓL288X24/1976 1. e. 166-181.
- 109 Földes 1995,79.
- 110 MÓL 288X24/1974 19. öc. 17-52.
- 111 MÓL 288X.24/1975 24. öc. 1-37.
- 112 Bozzai-Farkas 1990, 14-28.
- 113 Földes 1995,79.
- 114 Lóránt 1989,43-46.
- 115 Uo.
- 116 MOLXXIX-L-1-bbb/f sorozat 185 (12.) d.
- 117 MOL XXIX-L-1 -bbb/a 21. d.
- 118 MOLXXIX-1.-1 -bbbesorozat 96 (5.) d.
- 119 Csernok 2008,358.
- 120 Lóránt 1989,40.
- 121 Bozzai-Farkas 1990,14-28.
- 122 OHA Bácskai 1987.
- 123 Bozzai-Farkas 1990,14-28.
- 124 OHA Bácskai 1987.
- 125 Csernok 2008,347.
- 126 OHA Bácskai 1987.
- 127 MOL 288X24/1975 1. e. 112-113.
- 128 MOL288X24/1974 20. e. 60.
- 129 MOL288X24/1974 20. e. 61 62.
- 130 MOL 288X24/J 975 24. e. 1-37.
- 131 Borhi 2009, 110. és Mol. Küm XIX-J-1-j USA T K 28. d. 528-00/081-1975.
- 132 Lóránt 1989.
- 133 Földes 1995,105.; MOL288X 24/1976/ 1. e.
- 134 Bozzai-Farkas 1990, 220-232.
- 135 OHA Faluvégi 1988-1989.
- 136 Hetényi 2009, 57-58.

- 137 Lóránt 1989.
- 138 MOL288.1.5/706. e. 1976. november 30.
- 139 Uo.
- 140 ABTL1.11.4 AX-X/761. kötet. 171-172.
- 141 ABTL 1.11.4. AX-X/1977/1.11.79-82.
- 142 ABTL 1.11.4. AX-X/1 977/11. 142-147.
- 143 Uo.
- 144 MÓL XXEX-L-l-bbbe sorozat 99 (8.) d.
- 145 MOL288X24/1975 21. e. 33-49.
- 146 Uo.
- 147 B zszai-Farkas 1990,29-55.
- 148 Hungarians Yield to Rise in Prices. *New York Times*, 1976. július 31.
- 149 Földes 1995,109-110.
- 150 Nyers, ijj. 1993.
- 151 MOL 288. £ 15/350,9-24.es Földes 1995, 121-123.
- 152 OHA Bácskai 1987.
- 153 Földes 1995,127-128; MOL 288.1.24/1978 6.öe.
- 154 Aszerz interjúja Tarafás Imrével. 2011. április *Ti*.
- 155 OHA Bácskai 1987.
- 156 Aszerz interjúja Pukli Miklóssal. 2011. március 3.
- 157 OHA Bácskai 1987.
- 158 MÓL288. £ 15/350.9-24.és Földes 1995. 121-123.
- 159 MOL288.£5/748. e.30-50.1978.június 13.
- 160 Uo.
- 161 Uo.
- 162 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1974. december 20.
- 163 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1975, február 3.
- 164 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29. 1975. április 2.
- 165 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29. 1975. április 3.
- 166 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1976. június 16.
- 167 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29. 1976. június 16.
- 168 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds F.URDivision Country Correspondence Files Box 4. 1977. szeptember 30.
- 169 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1978. március 2.
- 170 Uo.
- 171 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1978. március 3.
- 172 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1978. március 10.
- 173 MOL 288. £ 5/7S0. öe. 20-57.1978. július 11.
- 174 Honvári-Torda 2009.
- 175 Uo.
- 176 Földes 1995,134. és MOL288.Í. 47/762
- 177 MOL2S8- £ S/7S8. e. 146-154. 1978. október 31.
- 178 Uo.
- 179 MOL288.Í.5/766. e.59-81.1979.február 20.
- 180 Uo.
- 181 MOL288. £ 5/768. c. 112-126.1979.március 20.
- 182 MÓL288. £ 5/768. öe. 1-3.1979.március 20.
- 183 Uo.
- 184 MOL288. f. 4/163-164. e.30-177. 1979. június 29.

V. ESERNY CSERE VIHARBAN

1980-1982

- 1 MÜL XXIX-L-l-bbb/g sorozat 264 (7.) d.
- 2 IMF Archives European Division Sub-fonds EUR Division Country Correspondence Files Box 4. 1980.majus23.
- 3 Nyers, if). 1993.
- 4 MOL XXIX-L-l-bbb/g sorozat 264 (7.) d.
- 5 Uo.
- 6 A fejezetnek ez a része Janies M. Boughton: *Silent Revolution: The International Monetary Fund 1979-1989* című m. v. n. alapul, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/history/2001/indcx.htm>
- 7 ABTL 1.11.4 T-4/1980.60.
- 8 Boughton 2000,319-356.
- 9 Uo.
- 10 Hoover Institution Archives, Imre Pozsgay papers, Box 99.
- 11 Honvári-Torda 2009.
- 12 MOL XXIX-L-l-bbb/g sorozat 258. (5.)d.
- 13 Uo.
- 14 Uo.
- 15 Hoover Institution Archives, Imre Pozsgay papers, Box 99.
- 16 Tímár 1998,35.
- 17 Uo.
- 18 MOL288.L4/177. e. 1980.december 2.
- 19 Uo.
- 20 Tímár 1998,21.
- 21 MOL 288. f. 4/177. öe. 1980. december 2.
- 22 Tímár 1998, 24.
- 23 Tímár 1998,30.
- 24 Hungary's Currency Strategy. *New York Times*, 1980.december21.
- 25 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29. 1980. október 10.
- 26 MOL288.Í.15/1980 393. e. 156-175.
- 27 Huszár 2003,280-283.
- 28 Bozzai-Farkas 1990,43.
- 29 Bodzabán-Szalay 1994,75-76.
- 30 Huszár2003,281.ésMOL288.f.47/765.
- 31 A szerz. interjúja Pulai Miklóssal. 2011. március 3.
- 32 MOLXIX-G-3-aj 1 l.d.
- 33 MOLXIX-A-2-af 271 d (46) 1980.172.
- 34 Huszár 2003,280-283.
- 35 MÓL 288. f. 5/832. e. 1-25.1981. július 29.
- 36 Bodzabán-Szalay 1994, 75-76.
- 37 Uo.
- 38 Hungary's Currency Strategy. *New York Times*, 1980. december 21.
- 39 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29. 1979. december 7.
- 40 Uo.
- 41 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1979. augusztus 24.
- 42 Uo.
- 43 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29. 1979. október 6.
- 44 A szerz. interjúja Tarafás Imrével. 2011. április 27.
- 45 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds EUR Division Country Correspondence Files Box 10. 1981. május 14.

- 46 IMF Archives European Department Immediate Office F.URAI Country Files Box 29.1981. május 21.
- 47 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1981. június 29.
- 48 ABTL2.7.1.NOIJ III/II-110/8 1981. június 10.
- 49 ABTL 2.7.1. NOIJ III/I I -114/1 1981. június 17.
- SO IMF Archives European Department Foods, European Division Sub-fonds EURDivision Country Correspondence Files Box 10. 1981. július 13.
- 51 Boughton 2000,5.
- 52 Larosiére, Jacques de 2002.
- 53 MOL288.Í. 5/836. e. 94-101.1981. szeptember 15.
- 54 Uo.
- 55 IMF Archives European Department Records, European Department Division Files Consultation Mission Files Box 69. 1981. október 1.
- 56 Uo.
- 57 Földes 1995,181-184.
- 58 MOL288. f. 4/181-182. e. 170 234.1981. október 22.
- 59 Bodzabán-Szalay 1994,75-76.
- 60 ABTL2.8.2.2./461.
- 61 Huszár 2003,281. és MOL288.Í 5/836
- 62 Huszár 2003,281.
- 63 IMF Archives EuropeanDepartment Fonds, European Division Sub-fonds EUR Division Country Correspondence Files Box 4. 1981. október 1.
- 64 IMF Archives European Department Records, European Department Division Files Consultation Mission Files Box 69.1981. október 8.
- 65 IMF Archives European Department Records, European Department Division Files Consultation Mission Files Box 69. 1981. november 2.
- 66 Hungary Seeks To Join IMF. *New York Times*, 1981. november 4.
- 67 A szerz. interjúja Farkas Zoltánnal. 2009. szeptember 3.
- 68 ABTL1.1L4 T-V/1981/II. 460-461.
- 69 ABTL 1.11.4 T-V/1981/II. 458-4S9.
- 70 ABTL 1.11.4 T-V/1981/11.441 442.
- 71 Honvári-Torda 2009.
- 72 Tímár 1998,33.
- 73 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 30, 1981. november 2.
- 74 Uo.
- 75 IMF Archives EuropeanDepartment Immediate Office EURAI Country Files Box 30. 1981. november 3.
- 76 Uo.
- 77 MOL288. f. 24./16-1982. e.
- 78 IMF Archives Farewell Statement by Mr de Groote, EBM 9428,1994. március 30.
- 79 Tímár-1989,145-146.
- 80 MOL288. f. 24./16-1982. e.
- 81 Uu.
- 82 Csaba 1994.
- 83 MOL288. f. 24./16-1982.öe,
- 84 ABTL 1.11.4 T-V/1981/11.469.
- 85 MOL288.E 24./16-1982.0c.
- 86 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29. 1981, november 2.
- 87 Uo.
- 88 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1981. november 27.
- 89 Uo.
- 90 Egyszer volt, hol nem volt: csatlakozás. *Világsgazdaság*, 2009. november 6.
- 91 Uo.

- 92 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 30.1981. november.
- 93 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 30.1981. december 2.
- 94 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 30.1981. december 17.
- 95 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds EUR Division Country Correspondence Files Box 10.
- 96 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 30. 1981. december 21.
- 97 Uo.
- 98 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29. 1981. december 23.
- 99 ABTL2.7.1. NOIJ 111/11-230-258/12 1981. december 2.
- 100 ABTL2.7.1. NOIJ III/II-232-260/5 1981. december 4.
- 101 ABTL2.7.1.NOIJ 1.11/11-235-263/5 1981. december 8.
- 102 AJ3TE 2.7.1. NOIJ 111/11-232-260/5 1981. december 4.
- 103 ABTL 2.7.1. NOIJ III/II-232-260/5 1981. december 4.
- 104 ABTL2.7.1. NOIJ III/II-239-267/6 1981. december 12.
- 105 AB'EL.2.7.1. NOIJ 111/11-232-260/5 1981. december 4.
- 106 ABTL2.7.1. NOIJ 111/11-232-260/5 1981. december 4.
- 107 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 30.1981. november 20.
- 108 ABTL 2.7.1. NOIJ 111/11-232-260/7 1981. december 4.
- 109 ABTL2.7.1. NOIJ 111/11-200 1981.október 21.
- 110 ABTL2.7.1.NOIJ III/II-200 1981.október 21.
- 111 ABTL2.7.1. NOIJ III/II 119 1982. június 29.
- 112 Houghton 2000,32.3.
- 113 MO L 288. f. 24. cs. 16-1982. e,
- 114 MOLXIX-G-3-aj 1.1.doboz.
- 115 MOL288.fi 24.es. 16-1982. c.
- 116 MOLXIX-G-3-aj I I.doboz.
- 117 ABTL 1.11.4 T-V/1982/II38.
- 118 ABTL1.11.4T-V/1982/II218.
- 119 Fekete 1999,252.
- 120 Fekete 1999,399-400.
- 121 Hoover Institution Archives, Imre Pozsgay papers, Box 72.
- 122 Földes 1995,186-187.
- 123 MOL288.f.5/851.6c. 121-132. 1982.április 14.
- 124 Uo.
- 125 Uo.
- 126 Tímár 1989,147-148.
- 127 Tímár 1998, 37.
- 128 Tímár 1989, ISO.
- 129 A szerző interjúja Zdcborsky Györggyel. 2012. május 30.
- 130 Fekete 1999,233-234.
- 131 Fekete 1999,252.
- 132 Fekete 1999,236-239.
- 133 Uo.
- 134 Földes 1995, 189.
- 135 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1982. március 17.
- 136 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 30. 1982. március 19.
- 137 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 30.1982. március 19.

- 138 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1982. március 22.
- 139 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country' Files Box 29.1982. március 30.
- 140 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29. 1982. április 2.
- 141 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1982. április 23.
- 142 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 30.1982. május 6.
- 143 Uo.
- 144 MOEXIX-G-3-ah 1. doboz.
- 145 Uo.
- 146 IMF Archives European Dept Immediate Office EURAI Consultation Files Box 44. 1982. május 14.
- 147 Uo.
- 148 Boughton 2000,983.
- 149 Honvári-Torda 2008.
- 150 Fekete 1999, S2S-528.
- 151 ABTL 1.11.4 T-V/1983 51.
- 152 Bozzai-Farkas 1990,210-219.
- 153 Tímár 1998,40.
- 154 Tímár 1989,152-153.
- 155 Uo.
- 156 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1982. június 7.
- 157 Uo.
- 158 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1982. június 3.
- 159 Uo.
- 160 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Consultation Files Box 44., 29., 1982. június 18.
- 161 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 30.1982. június 21.
- 162 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 30.
- 163 ABTL2.7.1. NOIJ III/II-109 1982. június 15.
- 164 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1982. június 27.
- 165 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1982. június 30.
- 166 Uo.
- 167 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 30.1982. július 9.
- 168 Uo.
- 169 Uo.
- 170 IMF ArchivesEuropeanDepartmentFonds, European Division Sub-fonds EURDivision Country Correspondence Files Box 4. 1982. július 16.
- 171 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1982. augusztus.
- 172 Tímár 1998,4S.
- 173 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1982. augusztus.
- 174 Uo.
- 175 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds EURDivision Country Correspondence Files Box 4. 1982. szeptember 2.
- 176 IMF Archives EBM 82/156.
- 177 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1982. augusztus 11.
- 178 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1982. szeptember 6.

- 179 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1982. szeptember 22.
- 180 Uo.
- 181 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box **29.1982. október 6.**
- 182 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1982. október 15.
- 183 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1982. november 29.
- 184 Uo.
- 185 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box **29.1982. december 3.**
- 186 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1982. november 24.
- 187 Uo.
- 188 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI **Country Files Box 29.1982. december 14.**
- 189 Bozzai-Farkas 1990,44.
- 190 MOLXIX-G-3-aj 8.d.
- 191 MOLXIX-G-3-ae 1. d.
- 192 Uo.
- 193 Aczél 2011,119.
- 194 MOLXIX-G-3-aj 8.d.
- 195 MOLXIX-G-3-aj 1.d.
- 196 ABTL 1.11.4 T-V./1982/11.1982. június 2.
- 197 ABTL 1.11.4 T-V/1982/11.1982. július 21.
- 198 MOLXIX-G-3-ae 1. d
- 199 Uo.
- 200 MOLXIX G-3-bKKM 93.1.d. 199/1 1982,
- 201 MOLXIX-A-2-af-368(143) d. 1982/1049.
- 202 Uo.
- 203 MOLXIX-G-3-aj 8.d.
- 204 Uo.
- 205 MOLXIX-C-3-ae 1.d.
- 206 Uo.
- 207 MOLXIX-A-2-af-362(137) 1982.832.
- 208 M.OLXLX-A-2-af-362(137) 1982.804.
- 209 MOLXIX-A-2-af-362(137) 1982.849.
- 210 MOLXIX-A-2-af-362(137) d. 1982.849.
- 211 MOLXXX-A-2-af-367(142)d. 1982.
- 212 Földes 1995,194 195; *Népizabadság*, 1982. június 18.; *Népszabadság*, 1982. szeptember 14.
- 213 Hoover Institution Archives, Imre Pozsgay papers, Box 72.

VI. GYORSÍTÁS ÁCSOD FELE

1983-1988

- 1 MOI.288. f. 5/891. e. 254-262. 1983. szeptember 13.
- 2 MOLXIX-G-3-aj 11.d. 1984.augusztus27.
- 3 MOL288. f. 5/863. e. 97-100.1982.szeptember 28.
- 4 Huszár 2003,288-293.
- 5 A szerz interjúja Pillái Miklóssal. 2011. március 3.
- 6 Aczél 2011, 188-189.
- 7 Uo.
- 8 **Huszár 2003, 288-293.**
- 9 A szerz interjúja Pulai Miklóssal. 2011. március 3.
- 10 MÓL 288. f. 5/891. e, 254-262. 1983. szeptember 13.
- 11 MOL288.f. 5/891. e.61 -155.1983-szeptember 13.
- 12 Uo.

- 13 Huszár 2003,288-293.
- 14 MOL 288. f. 5/905. e. 113-147.1984. március 14.
- 15 Uo.
- 16 MOL288. f. 4/198-199. e. 25-266.1984. április 17.
- 17 Huszár 2003,288-293.
- 18 Nyers, ilj. 1993.
- 19 IMF Archives, Hungary - Staff report. .1983. december 16.
- 20 Tímár 1989,157.
- 21 IMF Archives European Department Immediate Office BURAI Country Files Box 29.1983. január 21.
- 22 Uo.
- 23 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1983. január 11.
- 24 IMF Archives European Department Immediate Office BURAI Country Files Box 30.1983. február 15.
- 25 IMF Archives, Staff Appointment, Ms. 1 leien B. Junz, 1982. május 11.
- 26 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1983. február 17.
- 27 IMF Archives European Department Immediate Office BURAI Country Files Box 30. 1983. február 23.
- 28 Uo.
- 29 Uo.
- 30 MOL288.f. 24/8-1983 e.
- .31 IMF Archives, Hungary - Staff report. 1984. július 3.
- 32 Uo.
- 33 IMF Archives European Department Immediate Office BURAI Country Files Box 30. 1983. március 22.
- 34 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Biles Box 30.1983. május 11.
- 35 Uo.
- 36 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31.1983. október 24.
- 37 Bozzai-Farkas 1990,93-11 I.
- 38 Ripp 2006,16.
- .39 ABTL 2.7.3. -6-7/600/83,1983. szeptember 13.
- 40 ABTL2.7.1. NOIJ11I/II-182-183/9 1983. szeptember 14.
- 41 ABTL 2.7.3.-6-7/600/83,1983. szeptember 13.
- 42 ABTL 1.11.4 T-V/1983.,42-49.1983. február 1.
- 43 IMF Archives EuropeanDepartmentFonds, EUR Divisions Sub-fonds, Country Desk Files Box 20.1983. április 16.
- 44 IMF A rchives Buropcan Department Immediate Office F.URAI Country Biles Box 30.1983. február 23.
- 45 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds EUR Division Country Correspondence Files Box 5. 1983.március 25.
- 46 IM F Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 30.1983-március 25.
- 47 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds EURDivision Country Correspondence Files Box 10. 198.3. április 29.
- 48 IMF Archives EuropeanDepartment Fonds, European Division Sub-fonds EURDivision Country Correspondence Files Box 5. 1984. március 12.
- 49 IMF Archives EuropeanDepartment Fonds, European Division Sub-fonds EUR Division Country Correspondence Files Box 10. 1983. március 22.
- 50 IMF Archives EuropeanDepartment Immediate Office F.URAI Country Files Box 30. 1983. március 24.
- 51 IMF Archives European Department Immediate Office F.URAI Country Files Box 30.1983. február 15.

- S/ IMF Archives European Department Fonds, EUR Divisions Sub-fonds, Country Desk Files, Box 20.1983- április 16.
- 53 IMF Archives European Department Fonds, EUR Divisions Sub-fonds, Country Desk Files, Box 20.1983. április 27.
- 54 Uo.
- SS IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 30.1983. április 23.
- 56 Uo.
- 57 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 30.1983. április 29.
- 58 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds EUR Division Country, Correspondence Files Box 5. 1983. július 18.
- 59 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31.1983. szeptember 19.
- 60 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31.1983. szeptember 22.
- 61 Uo.
- 62 Uo.
- 63 **Uo.**
- 64 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds EUR Division Country Correspondence Files Box 5. 1983. szeptember 23.
- 65 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31. 1983. szeptember 28.
- 66 ABTL2.7.3.6-7/661/83 1983.október 12.
- 67 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds EUR Division Country Correspondence Files Box 5. 1983. október 16.
- 68 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds EUR Division Country Correspondence Files Box 5. 1983. október 28.
- 69 Uo.
- 70 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31.1983. november 8.
- 71 ABTL 2.7.3. 6-7/722/1983,1983. november 4.
- 72 Tímár 1998,861.
- 73 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31.1983. december 2.
- 74 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31-1983. december 1.3.
- 75 Bozzai-Fekete 1990, 199-209.
- 76 Uo.
- 77 MOL 288. (4/198-199. öe. 25-266.1984. április 17.
- 78 Uo.
- 79 Uo.
- 80 Nyers, if). 1993.
- 81 **IMF Archives, Hungary - Staff report.** 1984. július 3.
- 82 MOL 288-f. 4/200. e. 70-95.1984. június 26.
- 83 Uo.
- 84 Tímár 1998,75-76.
- 85 Uo.
- 86 Tímár 1998,77.
- 87 Tímár 1998,78.
- 88 Tímár 1998,78.
- 89 Tímár 1998,79.
- 90 Földes 1995,217-221.; *Figyel* , 1984. augusztus 30.
- 91 Földes 1995,217-221.
- 92 Tímár 1998,81.
- 93 Bozzai-Farkas 1989, 256-282.
- 94 A szerző interjúja Zdeborsky Györggyel. 2012. május 30.
- 95 Földes 1995,221-222. és MOL288.1.4/203, 1-488.1984. november 15.

- 96 MOL288. f. 4/203-205. öe. 1-488. 1984 november 15.
- 97 Uo.
- 98 Földes 1995,228.
- 99 Bozzai-Farkas 1990,29-55.
- 100 MÓL288. f. 4/206. e. 34-85.1984.december 4.
- 101 Uo.
- 102 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31.1984. február 15.
- 103 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds EUR Division Country Correspondence Files Box 5. 1984. február 28.
- 104 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31.1984. március 15.
- 105 Uo.
- 106 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31.1984. március 15.
- 107 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country' Files Box 31.1984. április 19.
- 108 Uo.
- 109 ABTL2.7.1. NOIJ III/11-83. 1984.április 28.
- 110 Uo.
- 111 IMF Archives, Hungary Stand-By Arrangement, Waiver of Performance Criterion. 1984. május 14.
- 112 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31.1984. május 23.
- 113 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31. 1984. augusztus 8.
- 114 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31.1984. július 17.
- 115 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box **31.1984. szeptember 10.**
- 116 Uo.
- 117 Uo.
- 118 Uo.
- 119 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31.1984. szeptember 21.
- 120 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31.1984. szeptember 11.
- 121 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31.1984. szeptember 28.
- 122 Uo.
- 123 Uo.
- 124 Uo.
- 125 Uo.
- 126 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 32.1984. október 11.
- 127 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31. 1984. november 19.
- 128 MOLXXIX-L-1-bbb/a3.d. 1984.október 4.
- 129 Uo.
- 130 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 31.1984. november 19.
- 131 IMF Archives, Hungary - Staff report. 1985. január 7.
- 132 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 29.1982. április 26.
- 133 Bodzabán-Szalay 1994,76-77.
- 134 MOLXXIX-L-5-aa 1S4 d. 1983. április 14.
- 135 Uo.
- 136 IMF Archives, Hungary - Staff report. 1985. január 7.

- 137 IMF Archives, Hungary - Staff report. 1991. január 29.
- 138 A szerző interjúja Balassa Ákossal. 2011, március 16.
- 139 Uo.
- 140 Az IBRD honlapja alapján, lásd a Függelékben.
- 141 MOLXXIX-L-l-bbb/a2.d. 1985. június 26.
- 142 MOLXIX-G-3-c 87 d. 288.1985. szeptember 24.
- 143 MOLXIX-A-ló-BOT T K 163/00605/1985 1985. október 15.
- 144 Uo.
- 145 IMF Archives, European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 32.1985. október 10.
- 146 MOLXIX-G-3-ah 14 d. 1986. október 6.
- 147 IMF Archives, Hungary - Staff report. 1988. március 1., 57.
- 148 MOI, XXIX-L-1 -bbb/g 1986. április 21.
- 149 IMF Archives, Hungary — Staff report. 1988. március 1.
- 150 IMF Archives, Hungary - Recent Economic Developments. 1988. március 14., 105.
- 151 MOLXXIX-L-l-bbb/g 1986. április 21.
- 152 Nyers, ifj. 1993.
- 153 MOLXXIX-L-l-bbb/g 1986. április 21.
- 154 Földes 1995,272.; *Figyel* , 1985- január 3.
- 155 Földes 1995,272.; *Figyel* , 1985. január 31.
- 156 Aczél 2011,286.
- 157 Ágh 1990, 50. és *Népszabadság*, 1985. december 21., 1-3.
- 158 Tímár 1989,173-174.
- 159 Tímár 1998,95.
- 160 Tímár 1998,97-98.
- 161 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds EUR Division Country Correspondence Files Box 5.1985. január 28.
- 162 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 32.1985. március 27.
- 163 Tímár 1989, 173.
- 164 Tímár 1998,84.
- 165 Tímár 1989, 173.
- 166 IMF Archives, European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 32.1985. május 30.
- 167 Uo.
- 168 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Consultation Files Box 45.1985. szeptember 4.
- 169 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Consultation Files Box 45. 1985. szeptember 10.
- 170 IMF Archives, European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 32.1985. október 9.
- 171 Uo.
- 172 Földes 1995,241.es MOL 288.Í.47/774,
- 173 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 32.1985. november 27.
- 174 Bozzai-Farkas 1989,262.
- 175 Nyers, ilj. 1993.
- 176 Bozzai-Farkas1989,262.
- 177 Földes 1995, 244-24S. és MOL 288.E 24/1986/2.
- 178 Földes 1995,246.; *Népszabadság*, 1986. április 12.
- 179 Földes 1995,247.; *Figyel* , 1986. április 17.
- 180 MÓL 288. f. 5/970. e. 113-118. 1986. június 3.
- 181 Földes 1995,248-252.
- 182 MOLXXIX-L-l-bbb/a27. d. 1986. szeptember 2.
- 183 Uo.
- 184 MOLXXIX-L-l-bbb/a 27. d. 1986. október 9.

- 185 ABTL2.7.I.NOIJ 111/J I-193,1986. október 10.
- 186 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Consultation Files Box 45.1986. október 12.
- 187 Uo.
- 188 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Consultation Files Box 45.1986. október 20.
- 189 Tímár 1998,121 122.
- 190 MOL XIX-G-3-ac-14 d. 1984. július 27.
- 191 MOLXIX-G-3-ac-1.4d. 1983. január 3.
- 192 Tímár 1998,54.
- 193 MOLXIX-G-3-ac-14d. 1983. január 3.
- 194 MOLXIX-G-3-ac-14d. 1984. július 27.
- 195 Uo.
- 196 MOLXIX-G-3-ah 10. d. 1984. július 9.
- 197 MOLXIX-G-3-b 1071. d. 810/2/83 1983. augusztus 15.
- 198 MOLXIX-G-3-ac-14d. 1984. július 27.
- 199 Uo.
- 200 MOLXIX-G-3-ah 13 d. 1984. július 24.
- 201 MOL288.Í24,1986. január 28.
- 202 A szerz interjúja Tímár Mátyással. 2011. február 23.
- 203 Bozzai-Farkas 1990,71.
- 204 Bozzai-Farkas 1990,176-191.
- 205 Uo.
- 206 Bozzai-Farkas 1990,149-175.
- 207 Nyers, ijj. 1993.
- 208 Bozzai-Farkas 1990,210-219.
- 209 Uo.
- 210 Bozzai-Farkas 1990,176-191.
- 211 Uo.
- 212 Bozzai-Farkas 1990,176-191.
- 213 Bozzai-Farkas 1990,256-282.
- 214 Uo.
- 215 Uo.
- 216 Uo.
- 217 Bozzai-Farkas 1990, 176-191.
- 218 Nyers, ijj. 1993.
- 219 Bozzai-Farkas 1990,176-191.
- 220 Uo.
- 221 MOL288. f. 5/998. e. 1987. június 3.
- 222 Ripp2006,81.
- 223 Ripp2006,37.
- 224 Tímár 1998, 131.
- 225 IMF Archives European Department Fonds EUR Divisions Sous-fonds EUR. Divisions Country Correspondence Files Box 10, 1987. március 3.
- 226 Uo.
- 227 Uo.
- 228 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 32. 1987. április 28.
- 229 A szerz birtokában lévő dokumentum.
- 230 Uo.
- 231 Un.
- 232 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 32.1987. március 26.
- 233 Uo.
- 234 Romsies 2003,55-58.
- 235 Romsies 2003, 52.
- 236 Uo.
- 237 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 32.1987. szeptember 1.
- 238 Uo.
- 239 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 32.1987. szeptember 24.
- 240 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 32.1987. október 21.
- 241 Uo.

- 242 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Consultation Files Box 46.1987. október 23.
- 243 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Consultation Files Box 46. 1987. október 26.
- 244 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Consultation Files Box 46.1987. november 3.
- 245 IMF Archives - Hungary Stand-By Arrangement. 1988. május 19.
- 246 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files 33 Box. 1987. október 21.
- 247 IMF Archives - Hungary Stand-By Arrangement. 1988. május 19.

UTOHANG 1989. JÚLIUS 11.

- 1 Hazánkba érkezett George Bush. *Népszabadság*, 1989. július 12.
- 2 Remarks at the Welcoming Ceremony in Budapest. 1989. július 11. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=17276&ixzz1vjQgnuriW9>
- 3 Uo.
- 4 Uo.
- 5 Hazánkba érkezett George Bush. *Népszabadság*, 1989. július 12.
- 6 Reporter's Notebook; Hungarians Acquaint Barbara Bush With One of Their Points of Light. *New York Times*, 1989. július 13.
- 7 Uo.
- 8 Uo.
- 9 Romsics 2003,160.
- 10 Romsics 2003,71.
- 11 Romsics 2003, 123.
- 12 Hazánkba érkezett George Bush. *Népszabadság*, 1989. július 12.
- 13 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 33. 1988. március 11.
- 14 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 33.1988. március 18.
- 15 Uo.
- 16 IMF Archives European Department immediate Office EURAI Country Files Box 33. 1988. március 23.
- 17 Romsics 2003,75.
- 18 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 33. 1988. április 1.
- 19 Uo.
- 20 Uo.
- 21 Uo.
- 22 Romsics 2003, 76-77.
- 23 ABTL2.7.1. NOIJ III/II-217 1988. november 4.
- 24 ABTI .2.7.1. NOIJ III/II 220 1988. november 10.
- 25 Rom csis 2003,78.
- 26 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 33.1988. július21.
- 27 Uo,
- 28 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Consultation Files Box 46.1988. december 15.
- 29 Uo.
- 30 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 34.1989. január 30.

- 31 Uo.
- 32 ABTL 2.7.3.6-7/108/89,1989. február 13.
- 33 IMF Archives Farewell Statement by Mr de Groote, EBM 9428, 1994. március 30.
- 34 *Népszabadság*, 1987. június 17, illetve MOE XK-A-2-af 608d (143-es) d. 463/87
- 35 Romsics 2003,107.
- 36 Romsics 2003,117-118.
- 37 Nyers, ifj. 1993.
- 38 *HVG*, 1989.22.sz. Interjú Szálkái Istvánnal, az MNB elnökhelyettesével.
- 39 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds EUR Division Country Correspondence Piles Box 8. 1989. augusztus 8.
- 40 Romsics 2003,200.
- 41 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 34.1989. augusztus 25.
- 42 Uo.
- 43 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds EUR Division Country Correspondence Files Box 8. 1989. június 21.
- 44 Romsics 2003,200.
- 45 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 34. 1989. november 20.
- 46 MOLXIX-A-2-af-17. doboz, 1988. január 25.
- 47 Uo-
- 48 MOLXIX-A-2-af-17. doboz, 1988. február 1.
- 49 Uo.
- 50 Boughton 2000,985.
- 51 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 34.1989. november 14.
- 52 Uo.
- 53 Nehéz és gyötrelmes út áll el ttünk. *Népszabadság*, 1989- november 22., I.
- 54 A szerz interjúja Tarafás Imrével. 2011. április 27.
- 55 Boughton 2000,986.
- 56 Ma kezd dik a lakásvita. *Népszabadság*, 1989. december 19., 4.
- 57 Romsics 2003,230.
- 58 IMF Archives European Department Immediate Office EURAI Country Files Box 34.1989. december 29.
- 59 IMF Archives EuropeanDepartment Fonds, European Division Sub-fonds EUR Division Country Correspondence Files Box 8. 1990. május 11.
- 60 Kurtán-Sándor-Vass 1990,592-601.
- 61 Kurtán-Sándor-Vass 1990.494-500.
- 62 Uo.
- 6.3 T kés 1998,345.
- 64 IMF Archives European Department Fonds, European Division Sub-fonds EUR Division Country Correspondence Files Box 8.1990. május 6.
- 65 Szociális piacgazdaság a cél. *Népszabadság*, 1990. május 23.5.
- 66 Uo.
- 67 Romsics 2003,261.

NÉVMUTATÓ

- Aczél György 223
 Allen, Mark 182
 Amerongen, Otto Wolff 54
 Andropov, Jurij Vlagy-
 imirovics 7, 240
 Antal László 269
 Antall József 277, 291,292
 Antos IsLván 34, 36
 Avar János 206

 Bácskai Tamás 18,21,23,24,
 43, 59, 60, 95, 137, 155,
 156,161,295,311
 Baczoni Jen 50, 52, 53
 Bakó Ede 157,183,184,191,
 194, 196, 205,214, 226,
 246, 256
 Balassa Ákos 22, 46, 230,
 250, 251, 254,261
 Baldridge, Malcolm 206
 Bartha fertile 221,280,282,
 286, 288
 Bauer Tamás 222, 224
 Bélanger, Gérard 288
 Béréi Andor 61
 Berend T, Iván 9
 Biszku Béla 43, 143
 B d Péter Ákos 267
 Bognár József 148, 149, 222
 Bokor Pál 206
 Boriszov, Szergej 78, 79
 Boros Imre 207, 219, 265

 Brezsnyev, Leonyid 7,72, 88,
 142, 143, 165, 167, 179,
 180,181,185, 240
 Brown,Allan 111
 Brúnó, Straub F. 274
 Brzezinski, Zbigniew 110
 Bush, George Herbert Walker
 274-278, 281

 Camdessus, Michel 279,
 281.-283, 288,291
 Ceause\$cu, Nitolae 138
 Ce-tung, Mao 59
 Cbaufournier, Roger 231
 Churchill, Winston Leonard
 Spencer 27
 Clausen, Alden W. 206
 Conable, Barber 252, 288

 Csaló Tamás 9
 Csernok Attila 154, 155
 Csernyenko, Konsztantyin 7
 Csikós-Nagy Béla 132, 222
 Csillag István 269
 Czirják Gyula 106

 Dabronaki Gyula 186,187
 Deguen, Daniel 107

 Eagleburger, Lawrence 206
 Eisenhower, Dwight David
 82

 Rniminger, Ottmar 201
 Engels, Friedrich 63
 En-laj, Csou 58
 Erb, Richard D. 232, 292
 Erdei Ferenc 46, 94
 Esztergályos Ferenc 206

 Fagyejev, Alekszandr
 Alekszandrovics 141
 Faluvégi Lajos 19, 20, 38-40,
 149, 157,217,218, 242,
 261
 Farkas Zoltán 189
 Fekete János 19, 20, 21,25,
 26, 30, 31,40-43,49-54,
 59,66, 67, 77-81,83,
 85,86,91,97, 98, 100,
 102, 105-117, 120-123,
 133-136, 138, 155-157,
 163, 164, 170 172,
 174-178, 183-185, 191,
 195-207,210, 220, 225,
 232,241, 244-246, 252,
 255-258,264-269, 280
 Fekete Jánosné 15
 Fellner, William 111
 Fock Jen 69, 94, 96,
 118-120, 124, 140, 141,
 167
 Fontenay, Patrick 195,197,
 206, 209, 213, 226, 233,
 256, 257, 271,280
 Francuz, Henryk 111, 121,
 122

- Frcre, Maurice 53,54
Friss István 25, 64,69
- Gajdócsi István 217,218
Gandhi, Indira 7
Garbuzov, Vaszilij Fjodorovics 118
Gáspár Sándor 223
Ger Ern 16,20, 32, 37,60
Gold, Joseph 98,107,108, 113,114,136
Goniulka, Wladyslaw 141
Gorbacsov, Mihail 270, 281
Greenspan, Alán 226
Groote, Jacques 170,191, 206, 283, 284
Grósz Károly 270,271,277, 279, 280, 281, 283, 284
- Gyöngyösi János 29
- Ham mer József 77
Ilannelore, Löki 203
Havasi Ferenc 21, 38, 148, 149,160,162,167, 178, 180,186,213,215, 219-223, 239, 240. 242, 246,255,256,258, 259
I leimet, Anton 189
Hetényi István 18,21,24, 36,38-40, 141,147, 150, 155, 157, 219,229
Hoós János 258
Horváth Imre 42
Hruscsov, Nyikita 48,49, 57, 58,63, 64, 72, 84, 88, 94
Hubert, John 182
Huszár István 36
Ipper István 205, 252
- Jaruzelski, Wojciech 174
Johnson, Lyndon Baines 82, 83
Juhár Zoltán 217
Junz, Helen B. 226,228-231, 233-237, 243-245, 260, 261,268
- Kádár János 8,9,14-17, 36,43-49, 53, 54, 57-60,62-64, 67, 69, 70, 72,84,85, 88,93, 99,100,115,117,126, 128-131, 136,140-143, 151,154,155,159-168, 177-182, 184-188, 190,201,203,210,220, 221, 223, 224,234, 235, 238-241, 245, 253-258, 267-270, 276, 277, 279-281,291,292
Kárász Artúr 135,136
Kennedy, John Fitzgerald 70, 76,81-83
Kiss Árpád 68
Koliander 133
Komócsin Zolán 143
Kopátsy Sándor 222
Kopits György 196, 270
Kornai János 9, 23, 35,222, 223
Kossá István 49, 54, 69
Kostolany, André 159
Koszigin, Alekszcsj Nyikolajevics 118,119,120,140, 165,166
- Lámfalussy Alexandre 133, 202
Laroisière, Jacques 184,206, 210,212,232-234, 245, 256,257,281,288
- László Andor 34,106, 123, 133,1.35, 137,142, 152-155
Lázár György 155,165, 166, 190,261
Lengyel László 222, 269
Lenin, Vlagyimir Iljics 63
Leszecsco, Mihail 119
Leulwiler, Fritz 202, 226
Lewis, Jerry 248
Linder, Harold 81
LosoncziPál 96,151,165
- Major István 194, 288
Marjai József 41, 170,178, 181,182, 184,194,200, 202,205, 206,209,213, 214,216-218, 228,231, 233-237, 240, 243, 246, 247,254, 255,260,272, 279, 280, 287
Maróthy László 223
Marx Károly 22, 63
Matolcsy György 222, 270
Medgyessy Péter 187,252, 286
Mclcga Tibor 252
Mindszenty József 83
Mitterrand, Francois 7
Mohácsi István 188
Monti 133
Morley, sir Alexander Francis 106
Mundt, Kari Earl 80,81
Münnich Ferenc 43,48
- Nadzsibullah, Mohammed 7
Nagy Imre 15,16,32,37,39, 43, 58, 276
Nemes Dezs 167

- Németh Károly 154,157, 158, 162
- Németh Miklós 222, 269, 271,277, 283, 284, 289
- Nixon, Richard Milhous 81, 145
- Novolny, Antonin 85
- Nyers Rezső 19, 21,25,68, 73-77, 85,87, 93, 94,96, 100,117, 141, 143, 148, 222, 258, 269, 279, 280
- Nyitrai Ferencné 230
- Nyúl Emil 149
- O'Brien, Leslie Kenneth 106
- Párdi Imre 149,156
- Péterfalvy Pál 182
- Péter Gábor 25
- Péter György' 34
- Pelrán István 206
- Pöhl, Karl-Otto 202
- Ponsen, Huibert 121
- Pozsgay' Imre 269, 279, 280
- Púja Frigyes 188,190
- Pulai Miklós 10,18, 20, 21, 25, 34, 37-40,44,106, 124, 136,137,150,152, 154,161,162, 180-182, 187, 222-224, 236,248, 249, 252
- Quandt, Richard 111
- Rákosi Mátyás 16,20,27,28, 43, 58, 59, 60,111
- Reagan, Ronald Wilson 281
- Regan, Donald 185,212
- Révai József 60
- Richardson, Gordon 176, 207,209
- Roosa, Robert 110
- Rootham, Jaspers 97
- Ryan 122
- Scarlis, Basil 198
- Schleiminger, Gunther 202, 203,205
- Schmidt, Helmut 203
- Schweitzer, Pierre-Paul 110, 112,113
- Seregély 52
- Sík Endre 42
- Simái Mihály 159
- Smolik, Joseph 189
- Solomon, Anthony 201
- Somogyi Iános 196, 244
- Soós Károly Attila 222
- Soros György 291
- Sukri Gancm 263
- Surányi-Ungar Tivadar 111
- Száberszky József 25
- Szálkái István 205, 233, 237, 238
- Szász Sándor 30
- Szenienyei László 52
- Szmole, J. 56
- Sztálin, Jozsif Visszarionovics 31,32,63
- Tarafás Imre 161,183,247, 289
- Tardos Márton 149, 222
- Taylor, William H. 207
- Tenner György 259
- Thyss 158
- Tímár Mátyás 10, 18-20, 25, 34, 39, 40, 44, 94, 100, 104, 117, 119, 155, 156, 161-164, 171, 176-178, 184, 190, 191,201, 207-209,211,225, 237, 239, 240, 241, 255-257, 261,262, 264, 268, 280
- Török Péter 180
- Török Isván 206, 215
- Truman, Harry Spencer 30
- Vajda Péter 206
- Vályi Péter 118,141
- Varga István 61
- Vas Zoltán 24, 44
- Veress Péter 194, 215, 216, 218
- Vocke, Wilhelm 54
- Volcker, Paul 173,174,212, 256
- Wittome, Alan 98,108, 111-117,120-122,133-136,138,163,164, 170, 183-185,191,193-198, 204, 205, 208-210,212, 220,225-227, 229,231, 232,236, 245, 246, 257, 268
- Winlerstern 133
- Wiseman, John 190
- Zala Júlia 43, 46, 59, 240
- Zdeborsky György 202,241, 264-266